

Coperta: *Sergiu Georgescu*

LIVIU REBREANU

Opere 1

*Text ales și stabilit,
note, comentarii și variante
de Nicolae Gheran
și Nicolae Liu
Studiu introductiv
de Al. Piru*

NUVELE

1968

EDITURA PENTRU LITERATURĂ

LIVIU REBREANU

Printre scriitorii pe care Transilvania i-a dat literaturii române în prima jumătate a secolului al XX-lea, Liviu Rebreanu este cel mai ilustru. Nuvelist, dramaturg și romancier, autorul lui *Ion* și al *Răscoalei* stă în fruntea romancierilor români din perioada dintre cele două războaie mondiale și alături de reprezentanții de seamă ai romanului din literatura mondială. Capodoperele sale au fost traduse în majoritatea limbilor europene (*Ion* în douăsprezece limbi, *Pădurea spinzuraților* în cincisprezece limbi, *Răscoala* în unsprezece limbi), au provocat pretutindeni un viu interes și reprezintă unul din mesajele autentice adresate lumii de poporul nostru. Cu opera lui Liviu Rebreanu, literatura română a adus încă o notă specifică, puternic individualizată, în concertul literaturii universale.

Liviu Rebreanu s-a născut la 27 noiembrie 1885 în Tîrlișua, sat pe Ilișua, un afluent al Someșului, în fostul comitat Solnoc-Dobica, azi județul Bistrița-Năsăud. Localitatea figura pe hărțile dinainte de primul război mondial (de exemplu, pe *Harta generală a României cu țările învecinate* de Traian Georgescu din 1915). Liviu era întâiul fiu al învățătorului Vasile Rebreanu (1863—1914), descendent de țărani din satul Ghiuza, fiu al lui Samoilă și al Irinei, căsătorit în 1884 cu Ludovica Diuganu (1865—1945). Din căsătorie au rezultat în total paisprezece copii, unsprezece băieți și trei fete, nu toți ajunși la maturitate. Însurat la douăzeci și unu de ani, Vasile Rebreanu, fost coleg de școală cu George Coșbuc, absolvent al preparandiei din Gherla, a început să profeseze în învățămînt de-abia la douăzeci și patru de ani, prin

1887, mai întâi doi ani la Lăpușul-Unguresc, în comitatul de baștină, apoi zece ani la Maieru, nu departe de Rodna-Veche, în comitatul Bistrița-Năsăud, în fine, la Prislop, azi suburbie a orașului Năsăud, salarizat cu 75 de coroane lunar. A publicat la *Tribuna* lui Slavici câteva încercări auzite din popor. În 1901 îi apărea la Brașov, în Editura Ciurcu, povestirea *Armeanul neguțător și fiul său Gherghel*, în Biblioteca copiilor, nr. 18, interesantă pentru că are ca erou un personaj tratat și de fiu în *Ion*. Liviu a învățat clasele elementare cu tatăl său în Maieru, patru ani, între 1891—1895. „De la Maieru, scrie el, se leagă toată copilăria mea și toate amintirile asupra primului contact cu lumea exterioară.“ Din școala primară a trecut la liceul românesc din Năsăud, unde a urmat doi ani, familia rămânând mai departe în Maieru. „De la Maieru pînă la Năsăud, cale de cinci ore cu trăsura, am plîns amar, parcă instinctul mi-ar fi spus că nu voi mai avea niciodată bucuria pe care am simțit-o în comuna mare, bogată de la poalele Inelui, cel cu zăpada eternă...“¹ Alți trei ani în continuare i-a făcut la liceul german din Bistrița, pînă în iunie 1900. În septembrie 1900, în urma unui concurs, pe cînd tatăl său se mutase în Prislop, intră în Școala reală superioară de honvezi din Sopron, azi localitate în nord-vestul Ungariei, spre granița cu Austria. După doi ani trecea ca bursier „absolut gratuit“ la Academia militară Ludoviceum din Budapesta, pe care o termină în trei ani. La 1 septembrie 1905 era declarat sublocotenent de infanterie și trimis la Regimentul 2 de honvezi din garnizoana Gyula, oraș maghiar, azi la granița de est a Ungariei², la vest de Șiria. Liviu Rebreanu avea acum douăzeci de ani și o situație materială asigurată, pe care însă n-a putut-o păstra mai mult de doi ani și cîteva luni. Din cauza unor nereguli bănești, la 12 februarie 1908 demisionează din armată și revine la Prislop, unde familia sporise considerabil, luptînd cu mari greutăți. Dorința lui Vasile Rebreanu fusese ca la terminarea celor cinci clase de liceu Liviu să urmeze teologia. Tînărul însuși se simțea atras de medicină, dacă ar fi avut mijloace pentru astfel de studii. Cariera militară, scurtă, n-a rămas fără urmări în activitatea de mai tîrziu a scriitorului, putem deduce totuși că nu i-a plăcut.

Încă de pe cînd era în garnizoana Gyula începuse să scrie, și prin 1907 avea gata un volum de nuvele satirice în limba maghiară,

¹ Liviu Rebreanu, *Mărturisiri*, în *Revista Fundațiilor*, VII, 1940, nr. 11, p. 243—261.

² C. Ciuchind, *Liviu Rebreanu, elev al școlilor militare din Sopron și Budapesta*, în *Steaua*, X, 1959, nr. 9, p. 90—99.

intitulat *Szamárlétra* (*Scara măgărească*)¹. Negrăbindu-se să le publice, mai tîrziu s-a apucat să le prelucrez în limba română, cum este cazul cu nuvela *Az ezredes legénye* (*Ordonanța colonelului*), devenită în românește *Ordonanța domnului colonel* și publicată în *Ramuri*, Craiova, 1912, apoi, sub titlul *Zevzecul*, în *Universul literar* din 24 februarie 1913. O piesă într-un act din această perioadă, *Ostînda*, e scrisă în românește, ungurește și nemțește. Versiunea românească e greoaie, cu urîți termeni regionali (*bozgoane*, *hîlbe*). Senia, „haita cîmpurilor și-a răzoarelor“, atrage pe Petre, soțul Todosiei, dar e înjunghiată de Ion, nemulțumit că Saveta, nora Seniei, nu se măritase cu el.²

Lupta pentru existență, tribulațiile sentimentale (era prieten cu învățătoarea Virginia Grivase), experiența de viață din perioada 1908—1909 ale fostului ofițer sînt relatate pe larg în romanul *Ion* pe seama lui Titu Herdelea, nume sub care Liviu Rebreanu se va prezenta statornic în romanele lui (în *Răscoala*, ca și în *Gorila*).

Debutul lui Liviu Rebreanu s-a produs în noiembrie 1908, la revista sibiană *Luceafărul*, cu nuvela *Codrea*, republicată în 1914 cu titlul *Dezertorul*, și în 1919 (în volumul *Răfuiala*) cu titlul *Glasul inimii*. Eroul e un părinte afectat de faptul că și ultimul său fecior a fugit de la oaste.

Ca exercițiu în vederea creației viitoare, dar și pentru a se afirma cu ceva, scriitorul traducea (prin intermediar german) primele două capitole din romanul lui Lev Tolstoi, *Război și pace*³, meditația lui Oscar Wilde, *De profundis*, comedia lui Maurice Donnay, *Educația prințului* și poemul lui Maxim Gorki, *Cîntecul șoimului*, apărut, acesta din urmă, în revista din Sibiu, *Țara noastră*, în 1909. În *Luceafărul* mai publicase nuvela *Ofilire* (15 decembrie 1908), scrisă pe cînd se afla ajutor de notar la Nimigea-Ungurească, povestea unei fete de țăran care, fiind înșelată de feciorul popii, student medicinist, se înecă. Voind să treacă munții în România, Liviu Rebreanu a fost nevoit să ocupe funcții mărunte în administrație, numai pentru a-și „încherbălui“, cum mărturisește singur, o sumă de bani. Vreo trei-patru luni a fost ajutor de notar și în comuna Măgura, aproape de

¹ Nicolae Liu, *Rebreanu necunoscut*, în *Viața românească*, X, 1957, nr. 2, p. 106—115 (publică *Domnul*, *Familia tăcută*, *Rușinea*).

² Liviu Rebreanu, *Ostînda, piesă într-un act*, publicată de Stancu Ilm, în *Gazeta literară*, nr. 23 din 9 iunie 1966, p. 6.

³ Nicolae Liu, *Din începuturile literare ale lui Liviu Rebreanu*, în *Steaua*, VIII, 1957, nr. 9, p. 77—84.

Maieru, pe lângă colegul său de clasă din Bistrița, Alexa Candale, personaj care apare în *Pădurea spînzuraților*.

În octombrie 1909, cu ocazia serbărilor Astrei (Asociația pentru cultură a românilor din Transilvania și Banat), Rebreanu vine la Sibiu, unde între 12 și 14 octombrie se ținea adunarea generală, cu hotărîrea definitivă de a trece Carpații. Fu condus la gară de tatăl său, cu urarea: „Să ajungi cît Coșbuc de mare!”, și primit cu simpatie la Sibiu atît de ardeleni (Goga, Tăslăoanu, Agîrbiceanu), cît și de oaspeții din București (Emil Gîrleanu, Corneliu Moldovanu, Cincinat Pavelescu, Caton Theodorian, Victor Eftimiu). Cu ajutorul acestora din urmă obține un permis de opt zile pentru o călătorie în capitala României, și astfel, la douăzeci și patru de ani, își văzu visul împlinit.¹

Debutul în publicistica bucureșteană și-l făcea aproape numai-decît cu nuvela *Volbura dragostei*, în revista *Convorbiri critice* din 25 octombrie 1909, amintire, după toate aparențele, din viața militară (este vorba de un soldat care strangulează pe un locotenent, prins la iubita lui, o vînzătoare de plăcinte). Se pare că autorul ținea mult la această nuvelă, poate pentru faptul că era cea dintîi publicată la București, deoarece o republică, schimbîndu-i titlul, de mai multe ori: în revista din Orăștie, *Cosînzeana* (6.I.1912), cu titlul *Cîntec de dragoste*; în *Universul literar* (30.III.1914) cu titlul *Răzbu-narea*, și în 1928, în capul unei culegeri, cu titlul *Cîntecul iubirii* (nuvela figurează de asemenea cu titlul *Cîntec de dragoste* în volumul *Fră-mîntări*, și cu titlul *Cîntecul iubirii* în volumul *Golanii*, ediția a patra).

Angajat la ziarul *Ordinea* încă de la sosirea în țară, Liviu Rebreanu se instalase pe undeva prin Buzești și trăia cam strîmătorat, ca Titu Herdelea din *Răscoala*, în această epocă. Îl primeau din cînd în cînd George Coșbuc, Emil Gîrleanu, Mihail Dragomirescu și Pompiliu Eliade. Emil Gîrleanu îl poreclea prietenește „Neamțul”, după culoarea părului (era blond).

În primăvara anului 1910, la cererea guvernului austro-maghiar, Liviu Rebreanu este arestat și depus la închisoarea Văcărești, apoi extrădat și încarcerat la Gyula, unde se mai afla încă la 1 august. În cele șase luni de detenție, pînă la achitare, cînd a revenit în București, a recitit îndeosebi pe Gorki, din care în vremea stagiului de ofițer și făcuse extrase, din *Căsnicia Orlovilor* și *Vagabonzii*. Începuse să traducă nuvela *Douăzeci și șase și una*, publicată mai tir-

¹ Tiberiu Rebreanu, *Începuturile literare ale lui Liviu Rebreanu*, în *Iașul literar*, XII, 1961, nr. 3, p. 28—43.

ziu, și *Malva*, și avea nevoie, cum spune într-o scrisoare, de „niște traduceri ungurești, nemțești, pe care să le folosesc”¹. Nuvelele *Culcușul* și *Golanii*, publicate în *Convorbiri critice* (25 mai și 25 august 1910), sînt efectul acestor împrejurări și lecturi.

Eliberat în primele zile ale lunii august 1910 (în proces ar fi depus ca martor al apărării Mihail Dragomirescu), Rebreanu merse la Năsăud, unde i se stabilise între timp familia. Învățătorul Vasile Rebreanu, suspendat doi ani din învățămînt pentru practica ilegală a avocaturii, apoi pensionat după douăzeci de ani de carieră didactică, suportase două sechestre și fusese înlocuit la Prislop de un renegat, Vasile Pop, agent al politicii de deznaționalizare dusă atunci de contele Apponyi. O crimă recent întîmplată la Prislop și povestită în amănunte de sora mai mare, Livia, a dat scriitorului ideea romanului *Ion*. Un caiet cu data de 11 august 1910 conține, sub titlul *Zestrea*, lista personajelor, fixată după numele lor mai mult sau mai puțin reale. Gheorghe Bulbuc se cheamă aici Bălan; Ion Boldijar, poreclit Glanetașu, se numește Ion Zănoagă; Vasile Baci, văduv, are numele Alexandru Vărzaru, iar fiica lui, Ana, e denumită Ileana. Tatăl lui Gheorghe e un Toader, schimbat mai tîrziu în Toma, după numele lui Toma Iloan, al cărui fiu, Nichita, era rivalul adevărat al lui Ion Boldijar. Tatăl acestuia din urmă poartă numele de Vasile, iar mama, Sonia, născută Harosa, e numită Maria, născută Pocitanu.² Mai tîrziu, modelul Anei a devenit Rodovica, fata lui Ignat Tabără. Ar fi existat Florica Pop, un preot Belciug, un învățător Zăgoreanu, care s-a recunoscut în personajul Ungureanu.³

Încă din august 1910 Liviu Rebreanu a redactat două pagini dintr-un capitol al romanului său sub titlul *Rușinea*. Acțiunea începe aici în satul Tradam, denumit în *Ion* Jidovița, centru de întîlnire al tuturor satelor dimprejur:

„Dumineca și-n sărbători mai ales, tot norodul se adună acolo ca la comedie. Năsăudenii vin pentru că acolo e mai ieftin rachiul. Lușcanii ca să facă acolo hora, căci în satul lor nu se găsește băutură, fiind azvîrlit pe cinci coaste de deal; răbrișorenii vin ca să se certe cu năsăudenii, cu care au pricini de hotar, iar prislopenii vin pur și sim-

¹ Nicolae Liu, *Liviu Rebreanu și maeștrii realismului rus*, în *Steaua*, XI, 1960, nr. 3, p. 59—63.

² Tiberiu Rebreanu, *Prototipuri de personaje din romanul „Ion”*, în *Steaua*, XI, nr. 2, p. 72—91.

³ Ștefan Bănulescu—Ilie Purcariu, *Colocvii*, Buc., 1964 (Liviu Rebreanu, p. 33 și urm.).

plu pentru că și ei în Tradam sînt ca acasă, căci Tradamul n-are hotar, ci e pe pămîntul lor.

Deseori se întîmpla să vie lume și din Răbra-Mare, din Vărarea, din Salva, ba chiar de pe la sași din Cepan și de prin Dumitra...”

Personajul principal al acestui capitol este Macedon Glanetașu, pe numele adevărat Macedon Hordoan, poreclit Cercetașu, un vecin din Prislop al Rebrenilor, care a slujit scriitorului ca model și pentru Codrea din *Glăsul inimii*. Observăm că autorul a contopit în acest erou pe Macedon Cercetașu, care în *Codrea* se tînguie că-i fug băieții de la oaste, și pe tatăl lui, Ion Boldijar, om datat la beție. Rușinea lui Macedon Glanetașu ar fi fost cauzată de dezertarea ultimului său fiu, ca și de greșeala unei fete, înșelată de feciorul cel mai becnisnic din sat. În această variantă, proiectul a fost abandonat.

Întors în București, Liviu Rebreanu scoate împreună cu Mihail Sorbul, care-i va deveni cumnat, între 15 septembrie 1910 și ianuarie 1911, revista teatrală *Scena*. O ducea foarte greu, de vreme ce Emil Gîrleanu scria în 1911 lui Corneliu Moldovanu: „L-am văzut aseară pe Rebreanu foarte abătut. Îl dă afară din casă și n-are unde sta — nici 5 parale măcar. Ia-l te rog tu 2—3 zile să doarmă la tine, și la întoarcerea mea îi voi face vreun rost.” Rebreanu se va căsători la 19 ianuarie 1912 cu actrița Fanny Rădulescu, născută în 1888, pe care o cunoscuse mai înainte, de cînd, numit la 12 iunie 1911 director al Teatrului Național din Craiova, Gîrleanu îl ia cu el, ca secretar literar.¹ Ca unul ce fusese și el ofițer și abia scăpase de uniformă, Gîrleanu avea o afecțiune specială pentru Liviu Rebreanu. Din păcate, directoratul lui se încheia în anul următor, și atît el, cît și secretarul său fură nevoiți să se întoarcă la București.² Fanny, care debutase pe scena craioveană, trecu la Teatrul Național de aici, iar Liviu, după ce izbutise să publice între timp la Orăștie primul lui volum, *Frămîntări* (1912), își reluă întreprinderile literare și gazetărești la *Flacăra* lui C. Banu și la *Rampa*.

Locuia la această dată în casa mamei soției, în strada dr. Rațiu, nr. 16, în dosul Gării de Nord, apoi s-a mutat în Calea Griviței 153. Devenit tată al unei fete, Puia-Florica, Rebreanu era un om de o mare gingășie în familie, foarte casnic. Cînta uneori ca Tolstoi la pian, acompaniindu-se și vocal, cu glasul lui de bariton. Mergea cu

¹ G. Călinescu și colaboratori, *Material documentar*, în *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, III, 1954, p. 163.

² Cf. C. D. Papastate, *Pe urmele lui Rebreanu la Craiova*, în *Limbă și literatură*, VIII, 1963, p. 193—205.

soția la Terasa „Oteteleşanu” și cheltuia puținii bani pe care-i avea exclusiv pe cărți.¹

O nouă tentativă de a așterne pe hîrtie proiectatul roman *Zestrea* eșuă în iunie 1913, după trei luni de muncă. Lucrînd fără un plan, scriitorul îngrămădisise prea multe personaje și episoade nelegate între ele, după capriciul amintirilor din locurile prin care peregrinase. Lectura, peste cîteva săptămîni, a celor trei sute de pagini de manuscris l-a decepționat; ieșise ceva cu desăvîrșire neorganic și trebui să abandoneze încă o dată lucrul.

Stabilit în 1914 în strada Primăverii, nr. 13, în același an Rebreanu e ales secretar al Societății scriitorilor români. Peste doi ani își aduna, într-un al doilea și al treilea volum, *Golanii* și *Mărturisire* (1916), șaptesprezece nuvele de prin reviste, din care opt figurau și în prima culegere. În noaptea de 27 august 1916, după ce România declarase război Austro-Ungariei, sub amenințarea zepelinelor inamice, la lumina unei lămpi de petrol, Liviu Rebreanu a început să scrie febril la *Zestrea*, de astă dată după un plan amănunțit în 13 capitole. În prima noapte, de la ora 9 seara pînă la 6 dimineața, ar fi scris întreg capitolul I, inițial intitulat *Veselia*. Al doilea capitol, *Zvîrcolirea*, l-a început însă peste mai mult de o săptămînă, la 5 septembrie. Aproape exact într-un an, pînă la 14 august 1917, a terminat întreaga versiune primă a romanului, de 550 de pagini. Pentru literatură, aceasta era o victorie egală cu cea raportată de ostași pe cîmpul de luptă împotriva invadatorilor germani la Mărășești, cam în același timp.

Suferințele îndurate la București sub ocupația germană, cînd a fost controlor de bilete de concert la Ateneu, traducător de programe, compozitor de reclame de teatru plătit cu bucata și colaborator la *Scena* lui A. de Herz (1917), le-a evocat Liviu Rebreanu în *Calvarul* (1919), unde se ascunde sub numele de Remus Lunceanu („Sînt de treizeci și unu de ani. Unii mă cred mai tînăr fiindcă sînt slăbuț, iar alții mai bătrîn, poate pentru că părul mi-e alb ca oaia...”). Considerat ca suspect și nealal din cauza originii sale ardeleneste, eroul este respins la biroul mobilizării, apoi socotit de ocupanți dezertor și iredentist, și arestat. Izbutind să se elibereze, stă o vreme ascuns (în casa cumnatului său Mihail Sorbul), e transportat de un căruțaș socialist pînă la Buzău, ajunge cu trenul la Mărășești, e întors de aici la Focșani, apoi trecut de un prieten ofițer, cu mașina, în Moldova. Nu găsește liniștea nici la Iași, unde, presupunînd că a stat nesupărat sub ocupație

¹ Fanny Liviu Rebreanu, *Cu soful meu*, București, 1963, p. 68 și urm.

străină un an și jumătate, răuvoitorii îl bănuiesc „spion austriac“. Ar fi fost denunțat Comandaturii germane de A. de Herz. De fapt, colaborase la *Zina* lui Ioan Slavici și la *Lumina* lui C. Stere, și Nicolae Iorga îl vesteji în *Neamul românesc*. Singur pictorul Jean Al. Steriadi i-a fost în tot acest timp un amic devotat. În chip de protest simbolic față de acuzațiile care i se aduceau, Remus Lunceanu se hotărăște să se sinucidă. Tonul de roman senzațional strică acestui memoriu, care spre a fi credibil trebuia să rămână o confesiune neliterarizată.

Întors din refugiu după pacea de la București, editorul H. Steinberg încredințează lui Liviu Rebreanu direcția unei colecții de „Scriitori celebri“, în care a publicat, prefațind sau traducând de cele mai multe ori el însuși, *Alexandru Lăpușneanu* de C. Negruzzi, *Mihnea-vodă cel Rău* de Al. Odobescu, *Moș Nichifor Coțcariul* de Ion Creangă, *Buchetiera din Florența* de V. Alecsandri, *Groaza (Un Episode sous la Terreur)* de Balzac, *Vălul negru* de Dickens, două povestiri din *Decameronul* lui Boccaccio, *Iubirea* de Th. Storm, un fragment din *Satyricon* de Petronius, *Turbarea* de V. Blasco Ibañez, *Rip van Winkle*, *omul care a dormit douăzeci de ani* de Washington Irving, *Mîncătorii de oameni* de Sarath Kumar Ghosh, *Carnet de dans (Le carnet de danse)* de Zola, un fragment din *Așa vorbit-a Zarathustra* de Nietzsche, *Revoluționarul (De ce?)* de Lev Tolstoi, *Douăzeci și șase și una* de Gorki, *Nuvela japoneze* de Kyan Hacusiai. Traducerile, în genere lipsite de valoare literară, dau o idee asupra ariei lecturilor lui Rebreanu. Nu altceva s-ar putea spune despre versiunea romanului *Yester și Ly (Povestea unui dor)* de Bernhard Kellermann. Trebuie menționate însă traduceri din scriitorul maghiar Mikszáth Kálmán, *Cavalerii*, *Haina regelui* și *Umbrela sfântului Petru*¹.

Din treisprezece nuvele publicate în 1919 în volumul *Răfuiala*, șapte sînt reluări din volumele anterioare (inclusiv nuvela titulară, apărută mai întîi în *Frămîntări*), iar alte două sînt imitații (*Țărănul și coasa* după Mikszáth Kálmán). Majoritatea nuvelor mai însemnate ale lui Liviu Rebreanu au apărut în cursul anului 1919, pe cînd era redactor la revista lui E. Lovinescu, *Sburătorul*. După această dată n-a mai scris decît puține nuvele, din care numai cinci au intrat în volumul *Cuibul visurilor* (1927). Nuvela titulară a acestui volum, publicată întîi în *Luceafărul*, în 1919, a rezultat dintr-o călătorie după război în locurile copilăriei, fixate acum în satul Vărarea (Nepos, aproape de Răbrișoara, unde fusese învățătoare Virginia Gri-

vase, una din iubitele platonice ale lui Rebreanu). Scriitorul venise în Transilvania spre a identifica locul unde în mai 1917 fusese executat prin spînzurătoare de austro-ungari fratele său, sublocotenentul artilerist Emil Rebreanu, pentru încercarea de a trece pe front de partea românilor. Regiunea unde s-a întîmplat tragedia și mormîntul fratelui au fost descoperite, după cercetări de cîteva luni, la Ghimeș. Liviu a făcut cunoștință cu oamenii care asistaseră la supliciuul lui Emil, a deshumat osemintele martirului și le-a mutat în Moldova, „așa cum ceruse el în ultimele momente și cum nu i se admisesese“. Acest dureros eveniment stă la baza romanului *Pădurea spînzuraților*, terminat în iunie 1922 și care s-ar fi născut la sfîrșitul anului 1918, dintr-o fotografie reprezentînd o pădure plină de cehi spînzurați în dosul frontului austriac dinspre Italia, comunicată de un prieten¹.

În seara de luni 29 decembrie 1919 s-a jucat la Teatrul Național din București comedia în trei acte de Liviu Rebreanu, *Cadrilul*, în urma rapoartelor lui Mihail Dragomirescu și al lui Caton Theodorian, cu I. Morțun, C. Toneanu, Gr. Mărculescu, Aura Radovici și Fanny Rebreanu, director de scenă fiind V. Eneșcu, și director general al teatrelor — I. Peretz. Piesa, construită după rețeta teatrului facil (căci autorul se zbătea în mari dificultăți materiale), a avut un succes trecător.

Tot în 1919 publică povestirea răscoalei moșilor din 1784, întîi sub titlul *Horia*, *Cloșca și Crișan*.

În noiembrie 1920 apărea, în fine, într-o nouă variantă, terminată în iulie același an, romanul *Ion*, întîia capodoperă a scriitorului și cel dintîi roman românesc epocal, care deși a cucerit repede masele de cititori (o nouă ediție apărînd chiar în anul următor) n-a avut aceeași primire în critica vremii. Recenzii entuziaste i-au consacrat în *Viața românească* numai Octav Botez și Tudor Vianu, care-l cunoscuse în cercul „Sburătorului“ și-l vizitase adesea acasă în strada Nicolae Bălcescu, în căsuța aproape dărîmată din fundul unei curți, nu departe de casa unde se sfîrșise Luchian. Acolo, cu mare abuz de tutun și cafea, scria, cu ferestrele luminate pînă în zori, Liviu Rebreanu, ajutat de o mare vitalitate și o voință de fier, în stare să copieze un manuscris și de cinci ori. „Cînd se arăta în lume, Rebreanu părea ca un om beat de muncă, ieșit parcă din galeriile unei mine sau din dogoarea marilor furnale. Era de statură înaltă, cu grumaz puternic și mîini mari, albit de la treizeci de ani, dar viguros. Își restabilea o suviță rebelă de pe

¹ Nicolae Liu, *Umbrela sfîntului Petru în traducerea lui Liviu Rebreanu*, în *Luceafărul*, II, 1959, nr. 15, p. 16.

¹ Cf. și Tiberiu Rebreanu, *Geneza romanului „Pădurea Spînzuraților“*, în *Steaua*, XI, 1960, nr. 9.

frunte cu smucituri ale capului. Avea fața depigmentată și palidă, ochii albaștri, vitroși și vorbea cu zgîrcenie, consumat de flacăra lui interioră.¹ În urma unui raport al lui I.A.I. Brătescu-Voinești, Academia Română îi dădea pentru *Ion* marele Premiu Năsturel.

Plicul, reprezentat la Teatrul Național din București în seara zilei de joi, 12 aprilie 1923, cu N. Soreanu și Fanny Rebreanu în rolurile principale, a fost conceput întâi sub titlul *Vremuri noi și oameni noi*, în 1921, și scris în mai puțin de o lună, pe baza unor însemnări din timpul refugiului în Moldova. Douăzeci și cinci de reprezentații în șir l-au încurajat pe Rebreanu să scrie în 1925, la Sîngeorz-Băi, altă comedie satirică, *Apostolii*, jucată la Național în seara zilei de miercuri, 17 martie 1929, tot cu N. Soreanu și Fanny Rebreanu în rolurile principale. Piesa a avut un succes sporit, a făcut patruzeci de reprezentații, totuși, autorul nu s-a mai încercat după aceea în teatru. Printre hîrțiile lui se găsește un proiect mai vechi de comedie, *Ghigghi*, traducerea comediei *Tinerețea* de Max Halbe, a comediei *Ofițerul* (*Der Leibgardist*) de Franz Molnár, a piesei *Trei surori* de Cehov, un proiect părăsit de dramă în patru acte, *Țăranii*, și două scenarii de film, *Vis năprasnic* și *Ghinionul*, ultimul din 1913, cînd se anunța o ecranizare.²

Încă de la 1 august 1917, cînd era la Iași, Rebreanu începuse romanul *Șarpele*, cu punctul de plecare în drama Iosif-Anghel. Personajele urmau să fie Urban (D.Anghel), Mugur (St.O.Iosif) și Alina (Natalia Negru), femeia cu ochii verzi. („Alina—tipul femeii numai corp, fără cap, frumoasă..., durdulie, ochi verzi ca marea, schimbători. Ochii n-aveau o culoare stabilă, în general erau verzi, dar verdele deseori se stîngea atît de mult, încît de-abia se mai deosebea de albeața ochiului, iar alteori se întuneca atît de mult, încît părea că lucește ca ochiul pisicii în întuneric; așa cum erau însă, veșnic ademeneau... Ea nu iubește de fapt niciodată. Aceasta nu din perversitate, ci din instinct, fără să-și dea seama. Ea crede că iubește chiar mult și doar uneori își simte sufletul gol, dornic de altceva.”) La 6 octombrie 1917, scriitorul comunica soției capitolele romanului început: 1. Goliciunea; 2. Primejdia fericirii; 3. Patima; 4. Îmbrățișarea; 5. Prăpastia; 6. Amurgul și zorile (divorțul); 7. Chinurile; 8. Roata norocului; 9. Prăbușirea (moartea lui Iosif); 10. Iadul iubirii; 11. Revolverul (sinuciderea lui Anghel); 12. Bomba (moartea Corinei Iosif); 13. Ochii verzi (Alina se recăsătorește cu un bărbat bine situat, bătăran și

prost). A rămas din acest roman numai primul capitol.¹ Apariția în 1921 a cărții Nataliei Negru, *Helianta. Două vieți stinse, mărturisiri*, a determinat pe Rebreanu să renunțe la *Șarpele*. Motivul femeii cu ochii verzi l-a reluat în septembrie 1918, tot la Iași. Aici întâlnise pe strada Lăpușeanu prototipul feminin din *Adam și Eva* (1925), care semăna cu o actriță dintr-o trupă ambulată văzută prin 1899 la Bistrița și cu fata unui tăbăcar din Maieru, pe nume Lucreția Rusu, introdusă și în romanul *Ion*. Adevărul este că pentru *Adam și Eva*, „cartea iluziilor eterne”, autorul a fost nevoit, cum singur mărturisește, să consulte „zeci și uneori sute de volume”, în decurs de mai mulți ani. Redactarea a început-o însă abia la 2 iunie 1924, în București, în noua locuință din strada Polonă.

Cele două romane *Ion* și *Pădurea spînzuraților*, apărute în cîte două ediții pînă la sfîrșitul anului 1922, aduseseră lui Liviu Rebreanu venituri atît de însemnate, încît în 1923 putu să-și cumpere un automobil marca Chevrolet cu patru locuri, ceea ce-i îngăduia să străbată toată țara. A făcut mai multe curse de la București spre Brașov, Sighișoara, Tg.-Mureș, Bistrița, Ilva-Mică pînă la Maieru, și de aici prin Vatra-Dornei, Cîmpulung, Suceava, Piatra-Neamț și înapoi.

Din 1924 pînă în 1934 a fost neînterupt președinte al Societății Scriitorilor Români. Între 15 noiembrie 1924 și 17 octombrie 1925 Rebreanu a condus revista *Mîscarea literară*, săptămînal de critică și informație literară, artistică și culturală, cu colaborarea lui Tudor Vianu, Perpessicius, Pompiliu Constantinescu, Mihail Sorbul, Anton Holban și alții, fără un program precis, osîndind scepticismul, snobismul și cosmopolitismul și reclamînd întoarcerea la „pămîntul nostru”. Își schimbaseră din nou locuința, mutîndu-se în strada Popa Tatu nr.109². În 1926 a fost delegat la un congres al scriitorilor la Berlin, care n-a mai avut loc. În capitala Germaniei, unde a făcut un „*Rundfahrt*”, l-a indignat viața de luxurie și decadența gustului literar. Fără a fi fost un partizan al comunismului, Rebreanu era totuși de părere în 1926 că în Germania „revoluție... numai comuniștii... vor face”³. În același an a luat parte la congresul autorilor dramatici din Madrid. Impresiile dintr-o altă călătorie, la Roma, în 1927, sînt sarbede, de ghid turistic, superficiale și cu o falsă exaltare pentru „tinerețea” italienilor. Ar fi văzut un bătrîn cîntînd *Gio vinezza*. La Paris, tot în 1927,

¹ Tudor Vianu, *Jurnal*, București, 1961, p. 29.

² Cf. *Rampa*, din 12 iunie 1913.

¹ Nicolae Lîu, *Liviu Rebreanu, un roman necunoscut: „Șarpele”*, în *Lucea-fărul* din 23 noiembrie 1963, p. 4.

² Ion Iliescu, *Contribuție la cunoașterea lui Rebreanu*, în *Steaua*, IX, 1958, nr. 2, p. 102—106.

³ Liviu Rebreanu, *Metropole. Berlin, Roma, Paris, București*, 1931.

n-a rezistat ispitei de a vedea pe Mistinguette și Joséphine Baker, dar s-a dus și la mormîntul lui Balzac la Père Lachaise, precum și la Luvru spre a contempla în extaz statuia Venerei din Milo, aprobată de un tînăr american cu un indiferent „well!”. Suflăt ingenuu, de țăran, Rebreanu nu s-a simțit la el acasă în marile metropole europene și n-a izbutit să le surprindă atmosfera în notele lui de voiaj. A participat în 1928 cu Aristid Demetriade la festivitățile centenarului lui Ibsen de la Oslo și a folosit prilejul pentru a vizita muzeul de schi și echipamentul exploratorilor Amundsen și Nansen de la Froknorsalter.

Doritor de liniște desăvîrșită cînd scria, Rebreanu căuta să se izoleze spre a se concentra deplin. Recurgea la ospitalitatea unui prieten sau a unei rude, și lăsat singur, în voie, lucra fără întrerupere, pînă la sfîrșit. *Ciuleandra* a fost scrisă în prima versiune în localitatea Orlat, dintre Sibiu și Săliște, la Letiția dr. Miron Slăvoacă, o prietenă din copilărie. În ianuarie 1927 era gata și o parte din versiunea pentru tipar. Pe aceasta a isprăvit-o în vara aceluiași an, numai în două săptămîni, într-o sală de clasă a școlii comunale din Maieru. A fost ales cetățean de onoare al satului și i s-a dat și un loc de casă în comună. Avea aici un prieten vechi, pe Julien Cioarba. Iarna, după călătoria în străinătate și după ce fusese ales și membru corespondent al Academiei, se reîntorcea la Orlat pentru a scrie *Crăișorul*, început la Lugoj, la cumnata sa, Marioara Sorbul, și publicat în 1929. Scriitorul lua în acest an Premiul național de proză.

Între 1928 și 1930, Liviu Rebreanu a fost director al Teatrului Național din București, un an, împreună cu Victor Eftimiu și Corneliu Moldovanu. Funcționează din 1929, scurt timp, ca director la Direcția Educației Poporului din Ministerul Muncii și al Ocrotirilor Sociale (numit la 6 februarie 1930, eliberat la 9 ianuarie 1931). Deoarece aceste funcții erau mai mult onorifice și simbolice pe atunci, scriitorul voia să le dea un conținut. Din inițiativa lui a luat naștere, pe lângă scena oficială a Naționalului, o sală Studio, menită a promova literatura dramatică originală și cadre regizorale și actricești, care însă n-a fost sprijinită de directorii următori. Intenționa să creeze un sediu al Societății Scriitorilor în Capitală¹.

Munca la romanul *Răscoala* a fost tot așa de încordată ca și la *Ion*. Rebreanu se gîndise întîi să trateze subiectul într-o piesă, *Țăranii*, după modelul *Țesătorilor* lui Gerhardt Hauptmann, apoi într-o dramă în patru acte, intitulată chiar *Răscoala*. Proiectul acesteia

¹ Nicolae Lișu, *Rebreanu despre Sadoveanu*, în *Viața românească*, XI, 1958, nr. 11, p. 108—111.

din urmă, ca și proiectul unui volum de nuvele cu același titlu, concepute în 1913, au fost părăsite în favoarea romanului *Zestrea*. Un plan sumar al acțiunii, învîrțită mai mult în jurul lui Titu Herdelea și în care erau puse în contrast mizeria de la țară cu viața de huzur a burghezo-moșierimii din Capitală, datînd dinainte de primul război mondial, adevărat embrion al romanului, a fost amînat pînă la o documentare mai atentă asupra vieții țăranilor din vechiul regat, pe care Rebreanu nu o cunoștea direct. Studiase istoria răscoalelor numai din presă și din cărți, la Biblioteca Academiei Române (în special lucrarea lui Radu Rosetti, *Pentru ce s-au răscolat țărani?*).

În scopul cunoașterii de aproape a țărănimii din Muntenia, scriitorul începu să se documenteze mergînd vara la via unei rude din Valea-Mare, lângă Pitești, și, ca altădată la Prislop, umbla printre țărani, la cîmp, la primărie și la horă, trăind alături de ei, studiînd topografia regiunii, observînd oamenii și luîndu-și însemnări despre graiul lor. Aici a văzut dansul *Ciuleandra* și tot aici, în 1926, a conceput un nou plan al romanului *Răscoala*, pe care a început să-l realizeze imediat după *Ciuleandra*, în vara anului 1927, la Maieru, exact la 9 iulie 1927, într-o simbătă. Lucrînd cu pauze și mai mult cu încăpăținare decît inspirat, a scris pînă la sfîrșitul lui august 150 de pagini. Apoi munca a fost întreruptă pentru *Crăișorul* și reluată abia în vara anului 1930, la Valea-Mare, în vila pe care și-o cumpărase aici (cu 200 000 lei, bani luați pe filmul *Ciuleandra*, după romanul său), la 16 mai, fără mult spor, consumînd trei luni cu copierea și „răscopierea” celor 150 de pagini scrise. În vara anului 1931, tot la Valea-Mare, lucrul a căpătat însă dintr-o dată alt ritm. Într-o lună a terminat primul capitol, în alte două luni al doilea capitol, iar toamna și iarna anului 1931—1932 a sfîrșit întregul roman, într-o formă brută. Conform obiceiului, scriitorul a trecut apoi la prelucrarea variantei definitive pentru tipar. Dintr-o conferință rămasă în manuscris, în continuarea mărturisirilor din 1932, revelată cu ocazia semicentenarului răscoalelor din 1907¹, aflăm de ce extraordinar efort intelectual și fizic a fost capabil Liviu Rebreanu la patruzeci și șapte de ani.

„Din aprilie pînă în noiembrie 1932, scrie el, am lucrat aproape fără întrerupere, în toate nopțile cite 9—10 ore. Eram atît de pornit pe muncă, încît după-amiezile, cînd trebuia să mă odihnesc, mă așezam la birou și continuam pînă se însera. Toată vara n-am fost la București decît de 5—6 ori cite-o zi, două. A fost cea mai pasionantă muncă, dar

¹ Nicolae Lișu, *Geneza unui roman clasic despre 1907*, în *Viața românească*, X, 1957, nr. 3, p. 27—36.

și cea mai istovitoare. Ultima noapte, cînd am putut scrie «sfîrșit» pe ultima filă, am adormit peste manuscris, gata sleit parcă de toate energiile...”

Vila de la Valea-Mare, înconjurată de o vie de patru pogoane cu livadă și o grădiniță de flori, devenise locul de retragere favorit al lui Liviu Rebreanu. Romancierul herboriza ca Rousseau. A plantat singur 150 de trandafiri, 20 de tufe de liliac și feluriți arbuști japonezi, plăcîndu-i mult florile, dar întreținîndu-le și pentru apicultură (avea cițiva stupi de albine). Iarna, numai în pulover și basc, mîna cailă la sanie (îi dăruise una Mihail Sorbul) ca Petre Petre¹.

Între 20 februarie 1932 și 6 ianuarie 1934, Liviu Rebreanu a condus *România literară*, gazetă săptămînală de critică și informație literară, artistică și culturală cu colaborarea lui Camil Petrescu, G. Călinescu, Mihail Sebastian etc. și cu un program prea vag („Dacă vom reuși să fim oglinda sinceră a străduințelor celor buni în toate domeniile artelor, vom fi negreșit și un îndreptar pentru cei ce sînt amenințați să nu se mai poată orienta în haosul ce ne înconjoară”).

Că Rebreanu împărtășea în acești ani vederi democratice e în afară de orice îndoială. Era chiar membru al P.E.N.-Clubului, și în 1933 (*Răscoala* apăruse în librării la sfîrșitul anului 1932) participă la congresul acestuia, făcînd și o excursie pe coasta dalmată, la Ragusa (Dubrovnik).

Romanul *Jar* (1934), intitulat întîi *Scara fericirii*, apoi *Mojarul iluziilor*, păru cititorilor prea frivol. Rebreanu preocupat de succese comerciale? Bineînțeles că nu era. Apare cu toate acestea îndreptățită chemarea pe care, în *Cuvîntul liber*, nr. 4 din 1935 (număr închinat lui Rebreanu cu prilejul împlinirii a cincizeci de ani), i-o adresa Alexandru Sahia ca unui scriitor „apropiat de social, de frămîntările largi și profunde ale țărănimii noastre obidite”, de a se așeza în fruntea acțiunii de barare a fascismului la noi. Dar chiar în același număr omagial de revistă, într-un chip neprevăzut, Rebreanu ia apărarea neamestecului scriitorilor în politică, profesînd indiferentismul: „Pe mine, ca scriitor, nu mă interesează nici statul burghez, nici cel proletar, nici cel țărănesc...” Prizonier al unei înguste concepții, cerea doar „puțină libertate și dreptate pentru toți și în special pentru cei mulți”, situîndu-se în afara oricărei lupte: „Nu mă simt în stare să îndrept lumea și țara”.

Acest individualism strîmt este cauza declinului literaturii viitoare a lui Liviu Rebreanu, care, ca document al unei stări de spirit,

¹ Fanny Liviu Rebreanu, *op. cit.*, p. 206—207.

nu-i cu totul fără interes. Într-un interviu acordat la 9 decembrie 1935 ziarului *Dimineața*, el mărturisea că avusese viziunea unui personaj abominabil, care-i apăruse „ca o dihanie mîrșavă, uriașă, cu labele păroase, care își proiecta matahala fioroasă asupra-mi, și ghearele lui parcă se întindeau spre mine”. La 1 aprilie 1937 semna în același ziar, alături de Petru Groza, Mihail Ralea, E. Lovinescu, Victor Eftimiu, G. Călinescu, Andrei Oțetea, Al. Philippide, G. Topîrceanu, Demostene Botez, Șerban Cioculescu, Otilia Cazimir și alții, un protest al intelectualilor față de campania de ostracizare organizată de fasciști împotriva lui Mihail Sadoveanu. Un an mai tîrziu dădea la iveală *Gorila*, un roman în care voia să înfățișeze „cu obiectivitate” moravurile politice din preajma desființării parlamentului burghez și a instaurării dictaturii regale. Eroul evenimentelor era Toma Pahonțu, nu altul decît ziaristul fascist Pamfil Șeicaru, amintit sub numele de Pantelimon Răcaru și în *Jar*. Neutrul Titu Herdelea (așadar Rebreanu însuși) accepta în cele din urmă să colaboreze la gazeta lui Pahonțu, teoreticianul „supremației românismului” creator. Pahonțu sfîrșește împușcat de un ins din organizația fascistă Falanga, ceea ce nu justifică simpatia autorului pentru el. De altfel, Rebreanu prezintă lucrurile în așa fel, încît ar putea fi acuzat (cum a și fost) de simpatie chiar față de falanșiști. Romanul a făcut trei ediții imediat după apariție, dar n-a mai fost reeditat în anii următori, în perioada instaurării dictaturii legionare. Romanul polițist *Amîndoi*, apărut în februarie 1940, anticipat de nuvela *Alibi*, a făcut patru ediții în șase ani și a avut ecou peste hotare, în Austria, unde a fost tradus.

Ales membru activ al Academiei Române în 1939, la propunerea lui Mihail Sadoveanu, în discursul său de recepție din 29 mai 1940, *Lauda țaranului român*, Rebreanu reafirma solidaritatea sa continuă „cu inima celor mulți”, dar susținea că, „în ciuda tuturor controverșelor”, concepția de viață a țaranului român ar fi „resemnarea și încrederea lui în dreptatea divină”, încheind blajin cu năzuința într-un viitor de „muncă rodnică și trai omenesc”.

Între 1940 și 1944, scriitorul a fost din nou directorul Teatrului Național, în primul an împreună cu Ion Marin Sadoveanu, și a condus ziarul de informație *Viața*.

Într-o comunicare la Academia Română, *Centenarul nuvelei românești*, făcută în 1941, a protestat împotriva Dictatului de la Viena, prin care Ardealul de Nord, patria sa natală, era smuls din trupul țării. „Anul 1940, spunea el, va trebui să fie pomenit totdeauna cu jale și scrișnire din dinți.” Nu a protestat însă pe față atunci cînd „cei mulți” erau trimiși cu forța să moară într-un război nedrept.

O însemnare din 21 martie 1940 arată că voia să se apuce de un nou roman, *Păcală și Tîndală*, „care aş dori să fie într-un fel opera mea cea mai reprezentativă, matură, dacă s-ar putea o epopee a vieţii româneşti într-un sens, cum e de exemplu *Don Quijote* sau *Suflete moarte*“. Urmează planul:

„Păcală ar fi compromisul, Tîndală adevărul; unul realitatea, celălalt adevărul. Păcală minte, Tîndală spune totdeauna adevărul şi iese prost. În căutarea dreptăţii care nu există, fiindcă dreptatea e subiectivă. Conflictul între dreptăţi: toţi fac dreptate, după părerea lor, lui Tîndală, iar el se simte mereu nedreptăţit etc.

Păcală se numeşte Toma, iar Tîndală — Tănase. Păcală e pehliyan, leneş, deştept, acomodant; Tîndală molliu, greoi, harnic, muncitor, fără noroc...”

Romanul a fost doar plănuit. Şi romanul pe tema sterilizării oamenilor, o satiră la adresa acestui procedeu introdus de hitlerişti, conceput mai înainte, *Minunea minunilor*, a rămas tot sub formă de schiţă. N-a fost înfăptuit nici *Uraganul*, un proiect de roman privitor la primul război mondial.

După bombardamentul din 4 aprilie 1944, Rebreanu, bolnav de cîţva timp de astmă, din cauza abuzului de tutun, face un emfizem pulmonar. La Valea-Mare, medicii constată mai întîi un chist hidatic, apoi o tumoare canceroasă, care a evoluat brusc, astfel încît la 1 septembrie 1944, orele 2,15 noaptea, murea, în vîrstă de numai cinci-zeci şi nouă de ani, acela despre care se poate pe drept cuvînt spune, spre a ne servi de cuvintele bine găsite ale lui Tudor Vianu, că „a dat vieţii o operă, şi operei o viaţă“. A fost înmormîntat provizoriu în ziua de 3 septembrie, orele 3 după amiază, în cimitirul bisericii din Valea-Mare, iar după trei luni a fost deshumat, adus la Bucureşti şi reînhumat la Cimitirul Belu, aproape de Eminescu.

Nuvelele lui Liviu Rebreanu, insuficient apreciate la data apariţiei lor în reviste ca şi în volume, nu erau inferioare nuvelor contemporane ale lui Agîrbiceanu, Gîrleanu şi Sadoveanu (în 1912, Agîrbiceanu era la al şaselea volum, Gîrleanu la al şaptelea, iar Sadoveanu depăşise douăzeci de volume) şi aduceau în literatura vremii o lume nouă, ţărănimea şi mica-burghezie a satelor şi târgurilor din nordul Transilvaniei, aflate în stăpînirea imperiului austro-ungar. Că ele reprezentau nişte exerciţii în vederea marilor creaţii următoare s-a observat la timp. Deoarece fusese ofiţer, nuvelistul venea mai întîi cu încercări din viaţa de cătanie. În *Codrea*, un părinte era contrariat de fuga din oaste a feciorilor săi. Problema soldatului român într-o

armată străină fusese problema scriitorului însuşi, care, demisionînd în 1908, tulburase pe tatăl său, va fi problema fiului lui Macedon Glanetaşu din *Ruşinea* (deci a lui Ion din prima versiune a romanului *Zestrea*), a lui David Pop din nuvela *Catastrofa*, a lui Apostol Bologa din *Pădurea spînzuraţilor*. Titlurile ulterioare trebuie raportate la aceste două romane: *Dezertorul la Pădurea spînzuraţilor*, iar *Glasul inimii la Ion*. Altă nuvelă de început, *Volbura dragostei (Cîntec de dragoste, Răzbunarea, Cîntecul iubirii)*, cuprinde nu mai puţin tema din cea de-a doua parte a romanului *Ion*, subintitulată *Glasul iubirii — răzbunarea*, aici, a unei cătane pe locotenentul care-i ademenise ibovnica.

Încă de la începutul activităţii sale, în plin semănătorism şi poporanism, Rebreanu observă antagonismele de clasă în genere, şi pe acelea din sinul ţărănimii în speţă. În *Ofilire*, fata ţăranului sărac Ion Prundaru este sedusă şi părăsită de feciorul popii, student la Medicină şi pentru ea „boier“ (tema fetei înşelate va fi reluată mai complex în *Ion*). În *Răfuiala*, Tănase Ursu, „sărac ca degetul“, e sugrumat de Toma Lotru, flăcău „voinic şi bogat“, pentru că, deşi s-a măritat cu Toma, Rafila, „fată orfană, crescută şi îmbrăcată din mila oamenilor“, iubeşte mai departe pe Tănase (o răfuială finală vom avea şi în *Ion*). În *Proştii* (1910), doi ţărani din Năsăud, tatăl şi feciorul, sînt împiedicaţi să-şi cumpere bilet de tren la timp, cu toate că se sculasera cu noaptea-n cap, fiind copleşiţi de vexaţiunile şefului de gară, ale conductorului şi chiar ale vardistului şi hamalului, aceştia din urmă oameni apăsaţi ei înşişi de ierarhia socială, nutrind iluzia că există indivizi inferiori chiar umilei lor condiţii. Revolta „proştilor“ se reduce deocamdată la un blestem amar: „Nu v-ajute Dumnezeu sfîntul!“ (O versiune a acestui episod apare în *Răscoala*.) Dascăliţa Aglaia nu se zbugiumă în nuvela *Dintele* numai fiindcă va rămîne prematur ştirbă, la treizeci şi nouă de ani, ci şi pentru că dascălul, insensibil la fenomenul îmbătrînirii, vorbeşte cu obișnuita suficienţă virilă: „Nu te necăji, băbucă, din pricina dintelui, că ţi-l scot eu cît baţi din palme...” (povestirea e reluată în *Ion* pe seama soţilor Herdelea). Trista servitute a femeii măritate în societatea rurală, cvasifeudală, este înfăţişată în nuvela *Nevasta*. Femeia lui Ion Bolovanu, căsătorită cu sila de părinţi, a robît în casa bărbatului supusă şi se bucură la moartea lui că în sfîrşit va rămîne liberă şi se va remărita. Credinţa în stricta dependenţă a nevastei de soţ, totală ei desconsiderare în condiţiile iobăgiei merg pînă acolo încît atunci cînd văduva se caină că mortul i-a mîncat viaţa şi-l blestemă, lumea crede că, de mare durere, femeia îşi va pierde minţile. (Şi această nuvelă e repoves-

tită în *Ion*, pe seama nevestei lui Dumitru Moarcăș.) Țăranii nu au totdeauna respect de cler, și „păgînul“ Vasile este de ani de zile în conflict cu popa Grozea, care-l acuză că umblă după o comoară arătată în vis de Necuratul, în vreme ce Vasile îl ia peste picior cu „țândăricea din crucea lui Hristos“ adusă de el de la Ierusalim. Cearta e colportată de dascălul Tofan, spirit malign, însă neutru, de cînd un țăran l-a pămuit la primărie, fiindcă i-a bătut un copil (*Vrăjmașii*). Intelectualii din Maieru — notarul, popa, dascălul — se adună în cîrciuma armeanului, cafeneaua satului, unde se joacă domino sau cărți, spre necazul nevestelor, și se comentează întîmplările zilei. Ion al Glanetașului pretinde că vaca Boroii lui a pierit cu limba scoasă de-un cot, în timp ce Floarea Oanei susține că de două zile dădea „cite zece ocale de lapte amestecat cu sînge“. Este interesantă introducerea lui Ion al Glanetașului în această *Idilă de la țară*, publicată în 1913, extrasă desigur din *Zestrea*. De altfel și *Vrăjmașii* anunță ceva din conflictul lui Zaharia Herdelea cu popa Belciug din *Ion*. Cîrciuma armeanului e cea de care vorbește Vasile Rebreanu în povestirea sa din 1901, cîrciuma lui Avrum din *Ion*. Vom reîntîlni la Rebreanu și numele Boroii în *Hora morții*. Todosia din *Talerii* (1913) e „proasta satului“ nu fiindcă ar fi într-adevăr proastă, ci fiindcă slugărește „robotind pe unde putea, adăpostindu-se pe unde apuca“. Dornică să se mărite, Todosia dă peste un văduvoi bețiv și trîndav, care o amăgește și-o lasă cu un copil și fără salba de taleri de la gît. Culmea nenorocirii, copilul moare după cîteva săptămîni. Todosia e o prefigurare a oloagei Savista din *Ion*. Cerșetorul, în fine, din nuvela cu același nume (1916), orb din cauza unei cheratite, e operat de un doctor filantrop și redobîndește vederea, dar pierde mijlocul de existență, astfel că cere să fie din nou orbit. „M-ai nenorocit, boierule... Mi-ai luat plinea de la gură, m-ai lăsat muritor de foame...“ În *Țăranul și coasa*, un țăran vrînd să cumpere o coasă scoate din răbdări pe negustor cu tocmela lui interminabilă. Cu toate că e imitată (după Mikszáth Kálmán), această schiță este caracteristică pentru Rebreanu, analist al sufletului obscur, întunecat, cu procese lente, întortocheate, încheiate printr-o manifestare bruscă, adesea singeroasă. Toate aceste nuvele, mai mult decît onorabile, au fost cu totul adumbrite de romanele lui Rebreanu, în care de altminteri erau absorbite.

Nuwelele din viața orașului se ocupă întîi de lumea declasaților, pe care autorul a avut prilejul s-o cunoască de-a lungul celor cîteva luni de detențiune la Văcărești, în 1910, și prin lectura *Vagabonzilor* lui Gorki. Cîntăreanu și Didina din *Culcușul* dorm în aer liber la marginea orașului, la locul zis „Trei giște“, unde pot juca, nestîngeriți

de nimeni, cu alți „locatari“, barbut. Cîntăreanu pretinde să fie servit cu mîncare și băutură, smulge, cînd pierde, bani de la Didina și-o zdrobește în bătai, amenințînd-o la tot pasul cu moartea. Didina se supune tratamentului cu o ciudată voluptate.

„— O să te omor odată, Didino. Mi-e frică c-o să te omor și o să mă bag în ocnă pentru tine!...“

— Strînge-mă în brațe, tăticle!... Strînge-mă și mă omoară!“

Gonea Bobocel este în *Golanii* prietenul de inimă al Margaretei, în schimbul banilor luați de la „fraieri“. De o bucată de vreme se simte însă înșelat.

„— Bine, fă, tu faci cabazlicuri cu șmecherii în loc să-ți cați de învîrteală?...“

În cele din urmă, Margareta fuge cu Aristică, și, rămas singur, Gonea, om trecut, izbucnește în plîns: „Of, puile, puile!...“ Preocupat mai mult de pitorescul tipurilor decît de semnificația lor, autorul nu ia în considerație raporturile lor sociale și nu descoperă — ca Gorki în vagabonzii săi — sub crusta delicvescenței acel grăunte de umanitate, prezent tocmai acolo unde ne-am aștepta mai puțin să-l aflăm. G.Topîrceanu observa în 1916 că Rebreanu „ne duce într-un mediu neexplorat încă de prozatorii noștri“¹. Cîteva referințe la argoul răufăcătorilor se întîlnesc — prin influența lui Eugène Sue — în romanul lui G. Baronzi, *Misterele Bucureștilor* (1862—1864), și la N.T. Orășanu în *Întemnițările mele politice* din 1861 (anterior, în 1857, Orășanu publicase *Misterele mahalalelor*). Mai tîrziu, acest mediu a fost zugrăvit de George Mihail Zamfirescu, și mai recent de Eugen Barbu în *Groapa* (1957).

Viața micii-burghezii, zugrăvită la noi mai înainte de Caragiale, și în Rusia de Cehov, din care între anii 1914 și 1916 Rebreanu va traduce nouă nuvele, și anume: *Decorafia*, *Răzbunarea*, *Vanda* (*Un bărbat cunoscut*), *În țară străină*, *Gura femeii*, *Se mărită bucătăreasa*, *Ce oameni, domnule!*, *Calomnia*, *Incognito*², este oglindită cu atenție asupra laturii psihologice, dar și sociale. În *O strîngere de mînă*, publicată în *Viața românească* în 1911 și devenită apoi *Filibaș* și *Ocotitorul*, avem a face cu un aprod împovărat de copii și persecutat de un șef tiran. Înmîinînd superiorului său, Sulea, un plic cu bani și o invitație la masă, fără să fi cunoscut în prealabil conținutul, Filibaș ob-

¹ Topîrceanu, *Opere alese*, II, ediția Al. Săndulescu, București, 1959, p. 320.

² Tatiana Nicolescu, *Opera lui A.P. Cehov în România*, în *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, VIII, 1959, nr. 3—4, p. 497, 502, 506—507. (Rebreanu traduce din limba germană după *Humoresken und Satiren* și *In der Dämmerung*.)

ține în chip neașteptat o strângere de mână care-i produce mari iluzii, spulberate a doua zi, cînd șeful, furios că a pierdut noaptea la cărți, îl dă afară din slujbă după douăzeci și cinci de ani de serviciu, sub învinuirea că n-a șters praful de pe birou. Nenorocirea lui Filibaș este consecința incapacității sale de a-și reprezenta calea restabilirii dreptății, urmare a credinței că fericirea lui depinde exclusiv de bunăvoința superiorilor. Colocatarul său, un vizitiu, are o părere mult mai realistă despre oamenii sus-puși. „Să te vază, zice el, lat de foame, și n-o să-ți arunce o bucată de pîine. Mai degrabă ți-o da o funie să te spînzuri, ehe!...” Tot pe o dezamăgire se fundează schița *Strănutarea* (1912). Didi, fiica unui maestru de dans de la mahala, iese să se plimbe în centru, crede a fi găsit un partener într-un fost funcționar galant în tramvai, cărnă, strănutîndu-i din nefericire în ochi, îi piere însă brusc cheful de a o mai însoți. Schița e un comentariu al ghinionului, întreprins de Rebreanu și într-un scenariu de film. *Cearța* (1912) pare un fragment din proiectata comedie *Ghigghi*. În timp ce Ghigghi se plimbă în oraș cu unul din pretendenții ei, părinții, neînțelegîndu-se asupra viitorului ginere, se iau la bătaie. Domnul, copist la Creditul Vitecol, vrea ca Ghigghi să ia un funcționar cu leafă. Cucoana, victimă a unui mariaj nefericit, lasă alegerea la latitudinea fetei. În general, Liviu Rebreanu se mișcă greu în sfera umorului. În *Cuceritorul* (1916), un subșef de birou celibatar face economii ca să se îmbrace elegant și să placă astfel femeilor. În momentul cînd vrea să pornească în urmărirea unei posibile victime, constată, la restaurant, că, uitîndu-și portofelul acasă, n-are cu ce achita consumația. Din ceea ce urmează, vedem că noțiunea de „cuceritor” e luată de autor în sens ironic. Cuceritorul nu are curajul să ceară bani prietenului său, nici să comunice chelnerului accidentul fatal, fiind adică mai curînd un timid. În schimb, Ion Mititelu din *Norocul* (1918) e un al doilea Lefter Popescu din *Două loturi* de Caragiale sau Ivan Dimitrici din *Numărul cîștigător* de Cehov. Funcționar mărunț cu casă grea, el nutrește speranța îmbogățirii prin jocul hazardului. Constatînd că n-a cîștigat niciodată, oferă tocmai lozul cîștigător unui frizer. Nevasta aruncă soțului cele mai grele blesteme. („...Ai aruncat la gunoi optzeci de mii de lei, arunca-ți-ar Dumnezeu sufletul în bezna iadului!...”) Mititelu, exasperat, proferă la rîndu-i o amenințare groaznică: „Taci! Taci, că uite-acu vă omor pe toți!...” Un sfîrșit asemănător are schița *Pozna* (1919), unde un hamal rabdă cu umilință bătaia stăpînului, stîlcindu-și și el acasă nevasta spre a-și recîștiga în concepția sa sentimentul demnității. *Cîntecul lebedei* (1919) repetă tema din nuvela *Smerita* de Dostoevski, *Divorțul* utilizează o temă clasică de farsă. Laura, crezîndu-se

înșelată de Vasile cu femeia din casă, așteaptă în patul acesteia pe bărbatul infidel și este surprinsă de soț în momentul cînd adevăratul amant al femeii din casă, un pompier, își scotea în tăcere pantalonii. *A murit o femeie...* se inspiră dintr-un fapt divers. Doamna Zapa, fostă guvernanta a copiilor unui inginer văduv, îndepărtată din slujbă și plasată într-o mansardă, ca și succesoarea ei, se sinucide cu fum de mîngal. O critică virulentă a justiției burgheze găsim în *Cumpăna dreptății* (1923). Găzarul Șulăm e luat la bătaie de avocatul Miliță Dogaru, suportă o corecție zdravănă și de la avocatul coreligionar Iosipovici, care nu vrea să se pună rău pentru el cu colegul de profesie român și este arestat de judecător, sub motiv că l-a insultat în exercițiul funcțiunii. Cînd Dogaru obține eliberarea contravenientului, pentru că judecătorii trebuie să fie în bune relații cu avocații reputați, Șulăm uită că avocatul nu-i plătea gazul și că l-a bătut, și vede în el un om pașnic, milos și cu sufletul de aur. *Alibi*, nuvelă de almanah, conține în germene subiectul din romanul polițist *Amîndoi*. Aceste nuvele din viața citadină ale lui Rebreanu au fost concurate la data apariției lor de producțiile mai vechi ale lui I.A.I. Brătescu-Voinești și I.A. Bassarabescu care descindeau direct din marile maestre al genului, I.L. Caragiale. George Coșbuc, consultat în 1916 în legătură cu volumul *Golanii*, a declarat că el nu se împacă de loc cu literatura aspră, brutală, crîncenă, care te chinuiește ca o realitate crudă.

Războiul a inspirat lui Liviu Rebreanu trei din cele mai caracteristice și mai solide nuvele ale sale, publicate într-un volum aparte în 1921. Prima, *Hora morții*, a apărut mai întîi în volumul *Golanii* în 1916 și studiază soluția tragică pe care războiul o aduce în viața oamenilor simpli, combătuți de conflicte sociale adînci. Chia-burul Haramu pleacă pe front cu țaranul sărac Boroiu, căruia i-a luat iubita. Haramu, bogat și cu copii, are groază de moarte și presimțiri negre, pe cînd rivalul său, Boroiu, trage nădejdea că se va reîntoarce acasă și va dobîndi în sfîrșit pe Ileana, rămasă văduvă. Sigur de acest deznodămînt, Boroiu salvează pe Haramu, rănit cu prilejul unui asalt, legîndu-i rana și transportîndu-l pe altă poziție, în cîrcă. Un glonț nimerește însă pe Haramu în spate, și înainte ca Boroiu să se convingă de moartea lui, cade el însuși izbit de un glonț în piept. Tensiunea sufletească a celor doi eroi angajați în hora sinistră a morții este urmărită de nuvelist cu o rară forță dramatică, într-o compoziție de pătrunzătoare analiză psihologică, desfășurată ascendent, trepidant. Momentul final, al morții lui Boroiu, e magistral notat: „Se vede că m-am speriat, își zice dînsul gînditor, și deodată se înfurie ca un zmeu: Nu vreau! Nu vreau! Nu vreau!» Dă să ridice pușca să

ochească... Dar în piept simte o lovitură de cuțit. «Cine m-a izbit? Glonțul. Nu vreau! Nu vreau!»

Catastrofa (1919) pune problema intelectualului burghez dintr-un stat plurinațional, silit să lupte pe front împotriva fraților de aceeași nație. Nășăudeanul David Pop, avocat cu studiile neterminate, bine înșurat, tihnit, primește, fiind sublocotenent de rezervă, ordin de mobilizare. Câtă vreme luptă pe frontul sîrbesc, polonez, rutean și italian, eroul își face „datoria” fără scrupule de conștiință. De îndată ce este mutat pe frontul românesc, el e zguduit, intră într-o adevărată criză, fiindcă aici nu mai poate rămâne indiferent, iar o soluție de compromis este exclusă. David Pop trebuie să aleagă între datoria de ofițer al armatei austro-ungare și datoria de fiu al unui popor subjugat, pe care frații luptă să-l elibereze. Burghezia română din Transilvania, decisă a ajunge egală cu celelalte burghezii ale națiunilor dominante, nu tolerează apatia. Alexe Candale s-a hotărât să dezerteze, Emil Oprișor, deși „șovinist turbat”, este adeptul îndeplinirii fără șovăire a datoriei de soldat al armatei austro-ungare. În timp ce procesul alegerii unei atitudini se zbate lent în sufletul lui David Pop, incapabil de a afla un reazem, mitraliera comandată de el seceră mecanic viața ostașilor români. În clipa când românii înconjoară cuibul ucigător, zbuciumul lui David Pop este curmat brusc de revolverul unui ofițer și de patul puștii unui plutonier care-i risipește creierii cu o înjurătură teribilă:

„Ne omoriși cinci ceasuri cu mitraliera, și acum mai zici că ești frate?... Grijania și anafura ta de ciine!”

Problematica acestei nuvele va fi dezvoltată de Liviu Rebreanu în romanul *Pădurea spînzuraților*. Cea de-a treia nuvelă din ciclul de război, *Ițic Ștrul, dezertor* (1919—1920), tratează soarta soldatului evreu din armata română în timpul războiului. Ițic Ștrul, hangiu din Fălticeni, slab de constituție și fricos „ca un iepure”, găsit totuși apt pentru serviciul militar, a ajuns pe front, unde se împacă bine cu camarazii țărani, devenind chiar, în elanul colectiv, viteaz. Drama lui Ițic începe o dată cu sosirea unui nou comandant de companie, antîsemît înveterat, care-l înjură fără motiv, îl lovește cu cravașa peste cap și, orbit de o ură bestială, îl predă caporalului Ghioagă, să-l ducă în apropierea liniilor inamice și să-l împuște sub pretextul că a încercat să dezerteze. Caporalul, țăran cu suflet bun, prieten încă din viața civilă cu Ițic, îl sfătuiește să fugă cu adevărat, la dușman, spre a se salva, dar Ițic, soldat onest, refuză o atare nedemnă [purtare, și cînd caporalul se îndepărtează, în credința că l-a convins, se spînzură de creanga unui copac. Comentariul stărilor sufletești este al aceluiași

excepțional analist. Marșul tăcut al celor doi osîndiți, unul să omoare, altul să fie omorît, mărturisirea înceată a caporalului și înregistrarea neîncrezătoare a soldatului, hotărîrea unuia de a executa ordinul formal, iar a celuilalt de a se supune aparent sînt procese psihologice urmărite minuțios.

Ițic Ștrul, dezertor a suscitat în critică părerile cele mai contradictorii. În timp ce E. Lovinescu o considera în 1937 „singura nuvelă ce afirmă un scriitor”¹, pentru G. Călinescu în 1939 opera era o „schiță fără interes”². Majoritatea nuvelor lui Rebreanu nu conțineau, după Lovinescu, „altceva decît elementele unei literaturi curente, în care amănuntul nu se ridică pînă la estetic”, iar lui G. Călinescu i se păreau interesante doar pentru că „arată raza exactă de investigație psihologică a scriitorului”, fiind însă altfel „azi decolorate”.

Naturalismul unora din nuvelele lui Rebreanu a fost subliniat încă de la început (Mihail Dragomirescu îl numea verism). Este adevărat că o anume predilecție pentru scenele brutale cu bătăi și omoruri sau pentru eroi din lumea declasaților și a delincvenților există la Rebreanu, fără a constitui, cu toate acestea, o notă predominantă a nuvelor sale, în cea mai mare parte puternic ancorate în viața socială, realiste fără perspectivă, dar de un realism care nu o dată, direct sau ocolit, ia aspecte critice, protestatare. Proporția între realism și naturalism în nuvele, cărora scriitorul le-a consacrat o treime din activitatea sa, mai mult de un deceniu, se va păstra și în romane, opera sa capitală, din perioada maturității.

Bucata *Dincolo*, publicată în 1935 într-o culegere colectivă, e mai degrabă o amintire în legătură cu moartea tatălui său, la care Rebreanu n-a putut fi de față. Cu o zi înainte, profesorul Alexandru Hortopan (scriitorul) primise o scrisoare de la tatăl său, părintele Vasile din Prislop, prin care-l dojenea pentru îndelungata lui tăcere. Tot atunci, dascălul Julian Moga din Sighet, în vizită în București, îi povestise o întîlnire cu preotul Vasile Hortopan și-i vorbise mult despre suflet. Alexandru a avut o noapte agitată. A doua zi a primit telegrama că tatăl său murise. Bucata pune întrebarea dacă nu există o comunicare directă între suflete de la distanță (telepatie), și dacă nu, cum se explică unele stranii coincidențe? (La Prislop află că, înainte de a muri, tatăl său repetase o scenă pe care în același timp fiul și-o amintise la București.)

¹ E. Lovinescu, *Istoria literaturii române contemporane, 1900—1937*, București, 1937.

² G. Călinescu, *Liviu Rebreanu, Studiu critic*, Iași, 1939.

Volumul *Oameni de pe Someș* (1936) cuprinde nouă nuvele din volumele anterioare, *Frământări*, *Golanii* și *Cuibul visurilor*, nu și nuvela *Dincolo*, trecută în volumul *Amalgam* (1943), după *Mărturisiri*. Nuvela *Alibi* a rămas în afara volumelor.

Ar fi rezistat Rebreanu ca scriitor dacă n-ar fi scris decât nuvele? Desigur, puțin. Nuvelele au fost absorbite de romane, dar prestigiul romancierului s-a răsfriț și asupra compunerilor anterioare, acordându-le importanța unor experiențe și un spor de semnificație în opera generală.

În activitatea lui Liviu Rebreanu, teatrul reprezintă o latură minoră, de luat în considerație numai într-un studiu complet asupra personalității scriitorului. Neglijabilă e piesa într-un act din perioada începuturilor, *Oșinda*, de înfrurire ibseniană, cu eroi dominați de pa-timi obscure și porniri criminale. Mai târziu, intenția scriitorului era să aducă o contribuție oricât de modestă la dezvoltarea artei dramatice românești, „să nu mai pătrundă — cum spune într-un articol¹ — actualitățile fără valoare ale teatrelor de bulevard din străinătate”.

Din păcate, prima piesă publicată, comedia în trei acte *Cadrilul* (în redacția inițială denumită *Revolverul*), nu se abătea de la tipicul bulevardier gen Bataille, în care același noroi era oferit „pe tavă de argint și în peticuțe de mătase”. Tina, soția pictorului Manole Stelian, iubește pe Victor Grozea, pictor necăsătorit. Surprinsă în brațele lui, motivează că voia astfel să convingă pe Victor a se însura cu Anișoara. Victor se ascunde după pian și pierde, din cauza lășității, simpatia Tinei, revenită la Manole, fiindcă acesta, din gelozie, a tras un foc de revolver. Anișoara, ca să se răzbune pe Tina, se mărită cu Victor, dar apoi face ochi dulci lui Manole. Surprinsă la rîndul ei în brațele lui Manole, provoacă gelozia lui Victor, care, avînd și el prilejul să tragă un foc de revolver în perete, adică să fie erou, recîștigă simpatia soției. Amîndouă perechile se împacă. O comentatoare italiană găsește în această piesă un stil „brillante e scherzoso”².

Făcînd, în septembrie 1924, cronică teatrală a unui spectacol cu *Revizorul*³, Liviu Rebreanu susține că piesa lui Gogol „ar putea fi naționalizată pentru uzul nostru special...” Probabil că acest lucru a vrut să-l întreprindă el în comedia *Plicul*, orientîndu-se în același timp după *O scrisoare pierdută* de Caragiale. Primarul unui orașel

¹ Liviu Rebreanu, *Piese românești*, în *Sburătorul*, I, 1919, nr. 23.

² Anna Giambruna, *Un naturalista romeno, Livio Rebreanu*, Roma, Istituto per l'Europa orientale, 1937.

³ Liviu Rebreanu, *Revizorul în România*, II, din 25.IX.1924.

provincial, Jean Arzăreanu, și cumnatul său, Nicolae Flancu, pun la cale o afacere de lemne sub pretextul ajutorării populației nevoiașе de sărbători. Pentru transport pe calea ferată e nevoie de vagoane „cu precădere”, deci de complicitatea șefului de gară Gheorghe Galan. Acesta însă nu acceptă decât cu prețul bunăvoinței primăresei, la care rîvnea de mult. Victoria Arzăreanu, ducînd singură tratativele, cere primarului, ca din partea lui Galan, un comision important. Comisionul e trimis sub forma unui plic conținînd fondul milelor pentru orfanii de război, prin grija lui Flancu. Arzăreanu, gelos și ațîțat de gazetarul Albeanu, cere o anchetă din partea ministrului Căilor Ferate, dar revine cînd vede că Galan a oferit plicul Victoriei. Inspectorul trimis de minister găsește totul în regulă și ia parte cu însuflețire la banchetul oferit de Galan. Singurul pedepsit e un odăiaș, concediat fiindcă a avut îndrăzneala și nerușinarea să ia bacșiș de la inspector.

Critica moravurilor sociale corupte e inferioară în comedia *Apostolii*. Satira principală se îndreaptă împotriva lui Mitică Ionescu, descins în Transilvania în calitate de director al unui „birou de cartiruire civile și militare”. Mitică vrea să se căpătuiască însurîndu-se cu bogata și tinăra văduvă Veturia Harincea, dîndu-se drept urmașul lui Ștefan cel Mare și al lui Mihai Viteazul. Guvernul cade, impostorul e demascat și înlocuit. Alte personaje sînt sau prea caricaturizate (poetul funcționar Jenică Brihac, doamna Harincea), sau insuficient individualizate (prefectul Daraban, primarul Harambașa). Comentînd în 1926 spectacolul, Camil Petrescu recunoștea calitatea fundamentală a autorului: prezentarea directă a vieții, dar observa că, „simplificată de necesitățile dramatice”, viața rămîne la datele prime, „var și cărămidă autentice”, fără să se ridice la o adevărată semnificație artistică.

În scenariile de film (de exemplu în *Ghinionul*¹), comicul urma să fie obținut prin procedee facile, mecanic. Rică Ghinion este împiedicat să meargă la slujbă, după un chef, de tot felul de motive: nu găsește săpunul să se spele, i se rupe pieptenul, i se pătează cu cafea pantalonii albi, strivește butonul de la cămașă, nu vine tramvaiul, crede că și-a uitat acasă punga, în fine, luînd o birjă, găsește în ea un portofel cu bani. Ghinion! Bani fuseseră pierduți de fratele său, Jean Ghinion. Rică predă portofelul și e acuzat că și-a oprit pentru el o mie, pe care însă i-o aduce acasă birjarul. Ajungînd în cele din urmă la minister, constată că în acea zi era sărbătoare. Acasă se așază pe far-

¹ Liviu Rebreanu, *Ghinionul*, comedie cinematografică într-un act, publicată de Gh. Buzatu în *Iașul literar*, nr. 10, 1966, p. 8—21.

furia cu supă, și repezindu-se la femeia de serviciu, aceasta îi pune fața de masă în cap și-l bate cu mătura.

Creator extraordinar este Liviu Rebreanu în roman. La data apariției lui *Ion*, romanul românesc număra câteva remarcabile realizări, printre care *Ciocoi vechi și noi* (1863) de N. Filimon, *Romanul Comăneștenilor* (1894—1910) de Duiliu Zamfirescu, *Mara* (1906) de Ioan Slavici, *Arhanghelii* (1913) de Ion Agirbiceanu și *Neamul Șoimăreștilor* (1915) de Mihail Sadoveanu e tot ce se poate cita¹. Nici una din aceste opere n-a constituit un model pentru Rebreanu, care pentru a stăpîni bine limba maternă se adresase *Povestirilor ardelenesti* ale lui Ion Pop Rețeganul și povestirilor lui Ion Creangă, dar în ceea ce privește materia și tehnica transpunerii ei într-un roman apelase la Tolstoi, Balzac și Zola. Într-un articol al său despre Reymont, al cărui roman *Chłopi* (*Țăranii*) l-a citit în limba germană și franceză după 1923, îl vedem citind celebra definiție a romanului dată de Stendhal în *Le Rouge et le Noir*: „Stendhal spunea că romanul e o oglindă care se plimbă pe un drum, reflectînd cînd azurul aerului imaculat, cînd gunoiul șanșurilor murdare”. („Eh! monsieur, un roman est un miroir qui se promène sur une grande route. Tantôt il reflète à vos yeux l'azur des cieux, tantôt la fange des boursiers de la route...”) Se știe că Stendhal și-a extras subiectul „cronicii sale din 1830”, cum se subintitulează *Le Rouge et le Noir*, dintr-o afacere judiciară, aceea a lui Antoine Berthet, ghilotinat pentru crimă la Grenoble în 1827. *Ion* al lui Liviu Rebreanu se inspiră dintr-un fapt divers asemănător, petrecut în satul Prislop (în roman: Pripas). Firește, ca și Stendhal, Rebreanu n-a produs întocmai întîmplarea, a atribuit-o altor eroi decît cei reali, a complicat totul cu probleme noi și a scos semnificațiile care-i trebuiau. E de ajuns a spune că mobilul crimei de la care a pornit romanierul fusese numai gelozia și că Ion Boldijar al Glanetașului s-a înșurat în realitate cu Rodovica și a murit în 1935, de icter negru.

„E de prisos — scrie și Rebreanu — să arăt ce greșeală ar face cine ar crede că niște creații sînt identice cu fapte din viața de toate zilele. Artistul nu copiază realitatea niciodată. Realitatea pentru mine a fost numai un pretext pentru a-mi putea crea o altă lume, nouă, cu legile ei, cu întîmplările ei...”²

Pentru a face din eroul său un tip reprezentativ, scriitorul s-a gîndit să-i atribuie setea de pămînt, o tendință obiectivă în viața

¹ Vezi mai precis: Al. Piru, *O sută de ani de roman*, în *Viața românească*, X, 1957, 6, p. 165—176.

² Liviu Rebreanu, *Mărturisiri*, în *Amalgam*, 1943, p. 42—43.

țăranilor din Transilvania la începutul secolului nostru, tendință care în roman urma să determine întreaga lui conduită morală și materială. La aceasta, romancierul adăuga o scenă văzută — după cite ne încredințează — la Prislop, prin 1900: cum un țăran a sărutat pămîntul. Fără a pune la îndoială mărturia lui Rebreanu, trebuie arătat că, potrivit unei concepții naturaliste (o scenă asemănătoare este zugrăvită în *La terre* de Zola, pe seama eroului Buteau¹, autorul substituie explicației social-economice un punct de vedere mistic-biologist, după care setea de pămînt ar fi o pornire instinctivă, ancestrală, o foame primară, o pasiune obscură sau un „glas” atavic, similar cu „glasul speciei” din *Metafizica iubirii sexuale* de Schopenhauer. Că această pasiune de pămînt, în continuu agitată, caracteristică orînduirii capitaliste, tinde să apară la Rebreanu ca un proces veșnic, nu-i de mirare, pentru că în mentalitatea burgheză — Lenin a arătat-o — procesul capitalist tinde să apară ca un proces veșnic. Din fericire, realitatea a fost mai tare decît filozofia ei, și romanul lui Rebreanu, cu toată optica lui circumscrisă momentului istoric, o reflectă adînc într-o creație viguroasă, de lungă respirație și mari dimensiuni. Ion nu e o simplă categorie socială, un exponent, ci o puternică individualitate, nu un simplu țăran dornic de pămînt, ci un arivist rural din stirpea lui Dinu Păturică, un caracter complex bine definit în toate trăsăturile lui. Ca în marile romane ale lui Tolstoi, un univers întreg se mișcă apoi în această operă și se poate spune că și aici, ca și în romanele lui Tolstoi, intri ca într-o țară.

Lumea din *Ion* a fost limitată de unii critici în mod strict la lumea satului, ceea ce nici aici și nici în *Răscoala* nu se dovedește riguros adevărat. În *Ion*, acțiunea nu se petrece numai în Pripas, adică în Prislop, care astăzi e o suburbie a orașului Năsăud, dar și în Năsăud (în roman: Armadia). Autorul a dat romanului său titlul *Ion* după numele eroului principal, un țăran, dar eroii romanului nu sînt toți

¹ Iată scena din *Ion*:

„Se aplecă, luă în mîini un bulgăre și-l sfărîmă între degete cu o plăcere infricșată. Mîinile îi rămaseră unse cu lutul cleios ca niște mînuși de dolie. Sorbi mirosul, frecîndu-și palmele.

Apoi, încet, cucernic, fără să-și dea seama, se lăsă în genunchi, își coborî fruntea și-și lipi buzele cu voluptate de pămîntul ud. Și-n sărutarea aceasta grăbită simți un fior rece, amețitor...”

Și scena din *La terre*:

„Et, Buteau, trouvant inutile d'aller plus loin, s'était arrêté là, absorbé. Quand les autres arrivèrent ils le virent qui se baissait, qui prenait dans sa main une poignée de terre, puis qui la laissait couler lentement, comme pour la poser et la flairer.”

țărani. Acțiunea paralelă care are în centru familia învățătorului Herdelea nu este nici în planul romanului și nici practic mai puțin dezvoltată decât cea care are în centru pe Ion. Lucrurile se petrec întocmai ca în *Anna Karenina* de Tolstoi, unde, în ciuda titlului, jumătate din carte se raportează la Levin. Romanul Annei Karenina este poate mai profund, dar nimeni n-ar putea elimina romanul adiacent al lui Levin, în care Tolstoi s-a figurat pe el însuși. Ar putea cineva exclude din *Ion* romanul familiei Herdelea și îndeosebi al lui Titu Herdelea, în care Rebreanu și-a făcut propriul roman al tinereții?

Asupra eroului principal, critica a formulat opinii contradictorii. E. Lovinescu, socotind că Ion e „expresia instinctului de stăpânire a pământului”, „o figură simbolică, mai mare decât natura, ce depășește tendința de nivelare a naturalismului”, îi atribuie „o inteligență ascuțită, o viclenie procedurală și, mai ales, o voință imensă...”, pe care G. Călinescu i le contestă, pentru că, membru al unei colectivități, Ion ar gândi și ar acționa uniform, mînat nu de un ideal, ci de „o lăcomie obscură, poate mai puternică decât a altora, dar comună cu a tuturor”.

Caracterizarea lui Lovinescu duce la concluzia greșită că Ion e o abstracție golită de viață, întruparea unei monomanii, aceea a lui Călinescu la încheierea paradoxală că la țară nu există oameni inteligenți.

Dacă nu înțelegem satul ca o societate primitivă, omogenă, nediferențiată și nu excludem lupta de clasă din sînul țărănimii, Ion nu ne mai apare nici abstract, nici lipsit de inteligență. Meritul lui Rebreanu stă tocmai în a fi arătat, respectînd adevărul realității, că țărăimea e scindată în pături antagoniste și că țăranul angajat în lupta de clasă nu e prin nimic inferior, sub raportul conștiinței, unui orașean. Ion e departe de a fi un om „teluric”, o „ființă redusă”, reacționînd ca un automat, după norma generală; are, dimpotrivă, comportări premeditate personal, o orientare proprie, finalizată în chip particular de autor. În filozofia oricît de elementară a eroului recunoaștem raportarea permanentă la un ideal, la o transcendență, ceea ce ridică romanul cu mult deasupra documentului brut.

O idee greșită care mai trebuie înlăturată în legătură cu *Ion* este aceea că romanul ar avea caracter de epopee. Dacă prin epopee se înțelege o operă cu eroi complicați sufletește, atunci *Ion* este o epopee, dar în acest sens, orice roman este o epopee, romanul fiind epopeea vremilor moderne. Prin epopee propriu-zisă înțelegem însă o operă cu exponenți, în care primul plan îl ocupă eroul colectiv, o familie sau masele, cum se întîmplă și la Rebreanu în *Răscoala*. În acest sens, *Ion* este

epopee numai în subsidiar sau chiar de loc, fiind în schimb un adevărat roman. Este curios într-adevăr cum nu s-a remarcat această deosebire dintre *Ion* și *Răscoala*, cum i s-a atribuit scriitorului o singură modalitate de construcție, refuzîndu-i-se alta. După primul război mondial, cînd romanul nostru era încă la începuturile lui, critica a fost bucuroasă să recunoască în *Ion* primul mare roman românesc. După apariția *Răscoalei* însă, cînd speța înregistrase mai multe tipuri, pornindu-se de la caracterul evident al noii creații, s-a decis printr-o grăbită generalizare că specialitatea lui Rebreanu ar fi epopeea. Tehnica diferă totuși radical. În *Ion* e definit un țăran, în *Răscoala* — țărăimea. În *Ion* avem un caracter, în *Răscoala* — numai exponenți. Lucrurile s-au petrecut întocmai ca în cazul lui Tolstoi, ale cărui romane *Anna Karenina* și *Război și pace* au fost amîndouă subsumate tipului epopeic, deși caracterul epopeic, evident în *Război și pace*, este aproape cu totul absent în *Anna Karenina*.¹

Ion al lui Rebreanu nu este un simulacru, și chiar dacă autorul l-a gândit ca pe-un simbol, nu l-a oprit la schemă, ci l-a pus să acționeze în chip absolut original. Bineînțeles că această autenticitate nu vine în contradicție cu așa-numitul caracter tipic manifestat în împrejurări tipice.

Tema romanului *Ion*, dacă ne referim la acțiunea principală, este competiția pentru pămînt. Ion, sărăntocul satului Pripas, urăște pe „bocotani” și vrea să se înavuțească, exploatînd singurele mijloace pe care le are, isteția și robustețea. La început, el nu face curte Anei în vederea căsătoriei, ci numai pentru a înfrunta pe chiaburul Vasile Baci, tatăl fetei, care-l umilește, și pentru a concura pe flăcăul bogat, Gheorghe Bulbuc. Dar mai apoi descoperă că seducînd pe Ana ar putea intra în posesia pămînturilor lui Vasile Baci. Cînd, spre rușinea ei și a tatălui ei, Ana rămîne însărcinată, Ion se retrage și așteaptă liniștit momentul tocmeii. Vasile Baci crede un timp că vinovatul e Gheorghe și așteaptă la rîndul său liniștit ca feciorul să vină să-i ceară fata, dar apoi, cînd înțelege că rușinea i-a făcut-o Ion, zdrobește pe Ana în bătai. Ion găsește că Vasile Baci procedează just, și cînd chiaburul îi trimite fata ca să se înțeleagă singură cu el, refuză cu o politețe rece să stea de vorbă:

„Așa, Anuță! Așa să-i spui! Că eu cu tine n-am ce să mă sfătuiesc, dar cu dumnealui om vorbi și ne-om chibzui, de s-o putea, că doar oameni sîntem... Dar fără tocmeală cum să ne învoim? Cine dracu

¹ Cf. și Ion Ianoși, *Romanul monumental și secolul XX*, București, 1963

a mai văzut învoială fără tocmeală? Că nici noi nu sîntem cîini, nu, nu... Să-i spui negreșit lui badea Vasile c-așa ți-am spus, ca să știe..."

Simțindu-se „gîtuît“, Vasile făgăduiește lui Ion cinci locuri și o pereche de boi și face nunta; după nuntă însă nu mai vrea să dea pămînt. Nici o clipă conviețuirea cu Ana nu preocupă pe Ion, Ana, ca orice femeie, fiind în orînduirea feudală și capitalistă o cantitate neglijabilă, roabă sau simplă producătoare de noi brațe de muncă în gospodărie. Ana e mînată acasă cînd de tată, cînd de bărbat, gonită ca o piață-rea, amenințată în orice clipă cu moartea. Autorul împinge disputa la paroxism, creează o tensiune maximă între competitori, ambii vituperînd pe nenorocita femeie în chipul cel mai brutal.

Ion strigă:

„Fugi, fleandură, fugi de-aici, că uite-acu te trimit pe lumea cealaltă!... Și să nu te mai prind prin ograda mea, că te spintec!... Hoată!... Hoți și filhari care umblă să mă mai și batjocorească!“

Iar Vasile urlă la rîndul lui:

„Să nu vii la mine, rapandulă, că-ți zdrobesc ciolanele!... Sărăntoc ți-a trebuit, de sărăntoc să ai parte!... Uite-l! Uite-l ce mîndru-i!... Amu să-ți fie de cap! De cap! De cap!“

Nici cînd naște un copil, Ana nu obține mai multă dragoste din partea lui Ion, interesat acum numai să nu-i moară odrasla și să piardă pămîntul, în fine, dobîndit. Convinsă deci că nu mai are pentru ce trăi, biata femeie se spînzură, lăsînd mai departe nemișcat pe Ion, temporar căzut pentru copil în bigotism. Copilul, plătînd, moare în cele din urmă și el, fără ca măcar acum Ion să sufere patern, mai ales cînd se încredințează că tatăl este moștenitorul de drept al fiului defunct.

Toată această parte urmărind îmbogățirea țaranului sărac și dezumanizarea lui în acest proces trebuie desigur privită ca o reflec-tare verosimilă a satului transilvănean de la începutul secolului nostru¹, cu unele exagerări naturaliste, dar și cu o capacitate maximă de a crea oameni vii. Obiecția că Ion al Glanetașului sau Vasile Baci u nu trăiesc ca individualități concrete, pentru că simbolizează conduita generală, este, desigur, neîntemeiată. Că Ion și Vasile nu sînt caractere în sensul caracterelor clasice, adică niște categorii ideale, dar sînt eroi reprezentativi pentru o fază a evoluției sociale, istorice, e în afară de orice discuție. Tipicul nu anulează, ci clarifică și adîncește con-cretul individual. Tocmai fiindcă nu și-a conceput personajele ca pe niște scheme, autorul urmărește pe Ion și în ipostaza erotică, dotînd

¹ Ov. S. Crohmălniceanu, *Liviu Rebreanu*, București, M.B.C., 1954.

du-l cu aceeași voință de a se realiza, înfruntînd chiar moartea. Ion cade de sapa lui Gheorghe, sub ferestrele Floricăi, și de-abia acum, cînd energia eroului a fost în întregime consumată, romanul se poate încheia. Observația că cea de-a doua parte a romanului, subintitu-lată *Glasul iubirii*, ar fi de prisos tinde să facă din Ion cu orice preț un posedat exclusiv de setea de pămînt, ceea ce n-a fost în intenția romancierului.

Viața inteligenței ardelenе este oglindită în *Ion* prin familia învățătorului Zaharia Herdelea, a preotului Belciug și a altor diverse personaje din țărgurile și comunele regiunii (avocați, judecători, profesori, notari, pretori, silvicultori), români, unguri și evrei, impli-cați mai mult sau mai puțin în conflicte de ordin social și național. Învățătorul și preotul se ceartă pentru prestigiu printre țărani și ci-teodată pe chestiuni de proprietate, dar amîndoi apără — unul prin școală, și altul prin biserică — cauza românilor asupriți. În roman apar toate nuanțele luptei naționale, de la legalismul avocatului Victor Groșoru, pînă la iredentismul profesorului Spătaru, fără să fie uitați renegații, de teapa solgăbirăului Chițu, disprețuiți chiar de reprezen-tanții națiunilor guvernante, precum silvicultorul ungur Madrasy. Toți sînt siliți să facă tranzacții și concesii stăpînirii, în frunte cu în-vățătorul Herdelea, care votează în alegeri pe candidatul maghiar Beck, în speranța zadarnică a rămînerii în școală. Și Titu Herdelea, poetul dornic de a trece Carpații ca George Coșbuc, nu ezită să vor-bească ungurește și, ca să-și adune bani, primește un post de subnotar, perceptor de biruri grele de la țărani români.

Fricțiunile dintre învățător și preot iau uneori proporții epice ca acelea dintre Ion și Vasile Baci u. Mobila învățătorului, cumpărată în rate și neachitată la timp, e scoasă la licitație. Belciug achizițio-nează o masă, pe care apoi vine să și-o ridice, făcînd pe dascăliță să izbucnească în ocări vehemente:

„Cum s-ar zice, vii să-mi furi lucrurile din casă?... Să ieși afară de-aici, hoțule, c-altfel, îți succesc gîtul! Afară, ticălosule!... Nu ți-e rușine obrazului să-ți fie! Așa-s popii, porcule?... Ieși... ieși!... Afară!...“

Și mai colorat („să se bage dracu-n pielea lui de hoț“) apostro-fează dascălița pe Belciug, pe care tot ea l-a poreclit „pămătuful“, față de Zenobia, mama lui Ion. De altfel, și Zaharia Herdelea își varsă necazul împotriva lui Belciug în același limbaj:

„Popă-i asta?... Asta-i porc, nu popă! Și încă porc de cîine!...“

Intransigent în privința confesiunii și a formei ei naționale, Belciug pretinde absolută supunere din partea satului față de biserică

și nu pierde nici o ocazie de a spori avutul ei. După uciderea lui Ion, biserica primește pământurile cedate de Vasile Baci, și, sub pretextul nerespectării moralității, Belciug amenință pe fostul proprietar cu izgonirea din propria-i casă.

În Laura și Ghighi, Rebreanu a pictat pe două din surorile sale, Livia și Maria (Miți), dintre care Livia, măritată cu poetul Ovidiu Hulea în 1918, a publicat ea însăși un volum de poezii¹. Scurta criză sentimentală a Laurei pentru studentul Aurel Ungureanu, căsătoria ei prozaică cu teologul George Pinte, maternitatea și uitarea familiei constituie capitolele unui interesant roman al vieții placid burgheze, nu fără contingente cu romanul lui Levin din *Anna Karenina* (G. Călinescu găsește, mai puțin îndreptățit, „festivități epice de *Hermann și Dorothea*“). Și episodul dragostei incipiente dintre Ghighi și tânărul învățător Zăgreanu ar putea da naștere unui roman independent (într-un caiet de însemnări din 1907—1909, Rebreanu făcuse extrase din opera lui Tolstoi, pe care ulterior se gîdea să le folosească în comedia satirică referitoare la moravurile „inteligenții“ transilvănene, *Ghichi*; numele Ghighi pare reconstituit după acela al personajului feminin Kitty din *Anna Karenina*).

Rebreanu a vrut să dea în *Ion* senzația vieții plene, și în acest scop a procedat prin acumulări succesive de întâmplări, făcînd un mare loc momentelor capitale ale existenței, nașterii, nunții, morții, momentelor caracterizate printr-o anumită periodicitate calendaristică, cum ar fi petrecerea duminică la horă, cheful la cîrciumă, bojotaia (tăierea porcului de Crăciun), balul de sfîrșit de an (la liceul din Armadia), în sfîrșit, momentelor neprevăzute, în stare de a stîrni agitația, precum și bătaia dintre flăcăi, încălcarea răzoarelor, probozirea în biserică, spînzurarea cîrciumarului Avrum. Toate aceste evenimente, introduse organic în textura povestirii, fac să crească sensibil, pînă la debordare, albia romanului, lăsînd o impresie copleșitoare de viață.

Compoziția e circulară, începe și se încheie în același punct, după ce a îmbrățișat un univers. La locul acțiunii ne conduce un drum:

„Din șoseaua ce vine de la Cîrlibaba, întovărășind Someșul cînd în dreapta, cînd în stînga, pînă la Cluj și chiar mai departe, se desprinde un drum alb mai sus de Armadia, trece riul peste podul bătrîn de lemn, acoperit cu șindrilă mușcătită, spintecă satul Jidovița și

¹ Livia Rebrenu-Hulea, *Răvaș-n tabără*, poezii, 1914—1918, Arad, 1920; ed. II, schimbată, Cluj, 1929.

aleargă spre Bistrița, unde se pierde în cealaltă șosea națională, care coboară din Bucovina prin trecătoarea Birgăului”.

Sînt primele rînduri ale romanului. Și iată și pe cele din urmă:

„...Copitele cailor bocănesc aspru pe drumul bătătorit și roțile trăsuri urie mereu, monoton, monoton ca însuși mersul vremii.

Drumul trece prin Jidovița pe podul de lemn, acoperit, de peste Someș, și pe urmă se pierde în șoseaua cea mare și fără început...”

Întrucît venea cu altă viziune a satului decît cea idilic semănătoristă, *Ion* a fost întîmpinat cu reacții violente de teoreticienii curentului literar de la începutul secolului al XX-lea, între alții de N. Iorga. Mai curios e că Ibrăileanu, critic așa de îndrăgostit de romanele „bucșite” de viață, printre care el trecea mai ales *Război și pace* de Tolstoi și *Soll und Haben* (*Dare și avere*) de Gustav Freytag, nu acorda această însușire și primului roman al lui Rebrenu. Impresia lui era că Rebrenu copie realitatea, „n-o transfigurează îndeajuns de personal, nu creează o altă lume alături de cea reală, o pastîșează prea mult pe aceasta” și ca atare nu-l simțim demiurg, creator de lumi noi. Ibrăileanu, folosind greșit noțiunea de realism, îl acuza pe Rebrenu de naturalism, de reproducerea „ternă” și „cam otova” a realității, „fără reliefuri, fără accidente surprinzătoare și încîntătoare pentru ochi și pentru suflet”¹. Criticul făcea probabil în minte comparația cu Sadoveanu poet, deci creator prin definiție, nu reproducător al realității. Însă reflectarea accidentului, reportajul, este tot ce poate fi mai străin de creația lui Rebrenu, care vede realul universal, permanentele.

În *Ion* întîlnim diverse ceremonii obișnuite în lumea satului ca și la oraș, dar nicăieri autorul nu alunecă în descripții pitorești parazitare, ca scriitorii mediocri care imită evocarea lumii lui. Afară de scena cu sărutarea pămîntului, nimic nu e neverosimil în *Ion*.²

Primele romane despre războiul din 1916—1918 la noi au fost niște „cronici”, *Strada Lăpușneanu* (1920) de Mihail Sadoveanu și *În cetatea idealului* (1920) de Dem. Theodorescu. În *Pădurea spînzuraților*, Liviu Rebrenu reia tema nuvelei sale anterioare *Catastrofa*, folosind spre deosebire de *Ion*, care e un roman tolstoist, tehnica analitică din romanul lui Dostoievski. Analiza e însă în *Pădurea spînzuraților* un mijloc, și nu un scop. Romanul tratează un caz de conștiință, intenția autorului fiind în același timp de a condamna războiul

¹ G. Ibrăileanu, *Creație și analiză în Viața românească*, 1926, nr. 2—3.

² În 1932 s-a reprezentat la Teatrul Național din București drama, în 16 scene și 4 pauze, *Ion*, după romanul lui Liviu Rebrenu, de Mihail Sorbul.

în genere și mai cu seamă războiul purtat de imperiul austro-ungar, despre care se spunea că este o vastă închisoare a popoarelor. Totdeodată, Liviu Rebreanu a scris o mișcătoare pledoarie pentru reabilitarea postumă a fratelui său Emil, ucis fără vină la 14 mai 1917 (se născuse la 17 decembrie 1891), dar spre deosebire de *Calvarul*, unde vorbește exclusiv în nume personal, în *Pădurea spînzuraților* se obiectivează deplin, absorbind totul în ficțiune și dînd în felul acesta accidentului de pe frontul de la Ghimeș o semnificație generală superioară.

Tragedia lui Apostol Bologa, fiul unui avocat memorandist din orașelul Parva de lângă Năsăud și al unei mame bigote, este provocată, ca și aceea a lui David Pop, de conflictul între datoria de cetățean al imperiului austro-ungar și sentimentul apartenenței la nația românească. Vedem întii antecedentele eroului, cum în copilărie a avut crize mistice, cum tatăl său, mort de timpuriu, i-a lăsat porunca să nu uite că e român, cum, la Universitate, studiind filozofia, a pierdut credința, dar și-a făcut o concepție de viață, așezînd mai presus de toate conștiința, dorința „civilizării” sufletului. Mediul în care se învîrte Apostol (numele e simbolic) este identic cu cel în care trăiește în *Ion* Titu Herdelea. Burghezia românească practică oportunismul — ca renegatul notar Alexandru Pălăgieșu, sau rezerva — ca avocatul Domșa. Spre a da o ripostă logodnicei sale, Marta Domșa, care privea cu admirație la un bal un ofițer de vînători ungur, Bologa se hotărăște să plece și el în război, cu toată prevenirea mamei, care-i atrage atenția că românii din Transilvania, neavînd patrie, nu au pentru ce se jertfi pe front. E numit ofițer de artilerie după două luni de școală, rănit și decorat în lupte, avansat locotenent, ales membru al Curții Marțiale la cartierul diviziei. Romanul începe cu scena executării prin ștreang a sublocotenentului ceh Svoboda, acuzat de trădare și dezertare la inamic. Comentariile compătimitoare ale căpitănelui Otto Klapka, conațional al osînditului, și cruzimea generalului austriac Karg cutremură pe Bologa, pentru care, din această clipă, execuția prin spînzurătoare pentru vina de a fi dezertat la dușmanul de același sînge devine o obsesie.

Fire predispusă la frămîntări interioare, Apostol intră într-o criză morală torturantă, exacerbată de discuțiile de la popotă dintre ofițeri. Evitînd în chip lăudabil orice alunecare în șovinism, scriitorul zugrăvește imparțial tipuri de ofițeri de naționalități diferite din armata monstruosului stat austro-ungar. Datorită poziției lor sociale avantajoase, ofițerii sînt în genere mai puțin loviți de asuprirea națională, totuși majoritatea își dau seama de injustețea luptei în care au fost tîrșiți, condamnă războiul absurd și interpretează fie-

care în felul său ideea de datorie militară. Locotenentul evreu Gross e cel mai revoltat:

„Statul!... Statul care ucide!... În spate statul nostru, în față statul dușman, și la mijloc noi, cei osîndiți să murim ca să asigurăm huzureala cîtorva tîlhari care au pus la cale măcelul milioanei de robi inconștienți!...”

Scriitorul pune chiar în gura lui Gross o profeție revoluționară, inconsecvent însă, alunecînd în anarhism:

„Izbînda trebuie să vie! glăsui Gross, patetic, gesticulînd și cu niște ochi tremurători de emoție. O crimă monstruoasă trebuie să nască o pornire uriașă de răzvrătire universală... Trebuie... Și atunci, peste tranșeele pline de sînge, peste granițele brăzdate cu morminte, toți oropsiții, toți răzvrățiții își vor strînge mîinile și, într-un avînt nemicitor, se vor întoarce împotriva celor ce-i exploatează de mii de ani și în sîngele lor buhăit de trîndăvie vor înmuia steagurile păcii și ale lumii noi!”

Căpitanul rutean Cervenco e umanitarist, practică iubirea de oameni, Klapka e reținut și tolerant, numai generalul austriac Karg și locotenentul ungur Varga, ca reprezentanți ai națiunilor dominante, sînt partizani fanatici ai datoriei. Cît despre oamenii din popor, aceștia, asupriți indiferent de naționalitate și mînați în război cu sila, nu-și pun problema datoriei. Cînd într-o zi, Varga, după ce indicase la popotă naționalitatea tuturor ofițerilor, în intenția de a-i solidariza, întrebă și pe ostașul ospătar croat ce e, acesta, străin de presupusul „ideal comun” al cetățenilor statului, care-l exploatează, răspunde doar: „Soldat!”

În paginile următoare, scriitorul înfățișează deciziile și oscilațiile lui Apostol Bologa, prizonier neconținut al concepției burgheze în ceea ce privește problema națională. El nu suferă atît din cauza ororilor războiului criminal imperialist în genere, că trebuie să ucidă oameni nevinovați, cît din pricină că ar putea fi pus în situația să lupte chiar împotriva fraților lui. Spre a ocoli „catastrofa” lui David Pop, Bologa va obține, la cerere, mutarea pe un front neutru. Generalul Karg îl notează ca suspect, și Bologa se hotărăște să dezerteze, dar cînd e repartizat la coloana de muniții, renunță, mulțumit că nu participă direct la luptă, cu toate că aprovizionarea cu muniții e tot o contribuție împotriva nației sale. Venit în permisie la Parva, Apostol rupe logodna cu Marta Domșa, pentru că și-a îngăduit să vorbească în limba maghiară cu un ofițer de honvezi ungur, și izbește cu pumnul în gură pe Alexandru Pălăgieșu, care-l condamnă pentru gestul șovin, dar numaidecît se răzgîndește și le cere iertare. În toate aceste acte se

ghicește o dorință de convertire, sau cel puțin de regăsire a echilibrului lăuntric, pe care pînă la sfîrșit eroul nu le va realiza.

Reîntors în spatele frontului de la Ghimeș, în satul Lunca, Apostol găsește un refugiu în dragostea pentru Ilona, fiica groparului ungur Paul Vidor, gazda sa, cu care se însoară, în convingerea că o față simplă, ingenună, e preferabilă uneia cu pretenții de educație. Căci civilizația, filozofează acum Apostol, redevenit credincios prin influența preotului Boteanu, „a falsificat pe om și l-a înrăit“, sau, cum zice Rousseau: „omul primitiv e bun și drept, și credincios, de aceea e mult mai mulțumit ca cel civilizat...“ În practica acestui umanitarism creștin naiv tolstoist crede Bologa a găsi forma sa cea mai potrivită de împotrivire față de rău:

„Imensei majorități a omenirii, civilizația nu i-a dăruit pînă azi decît războiul, care pune față în față milioane de oameni și care ucide mii și mii de suflete într-o secundă! Binefacerile civilizației se răsfrîng numai asupra cîtorva privilegiați suferînd de plictiseală și de spleen. Pentru o mie cinci sute de milioane de oameni, civilizația e o pacoste, dacă nu chiar un rafinat sistem de robire!“

Cu toate că nu ajunge la înțelegerea cauzelor războiului, autorul are meritul de a-l condamna și prin intermediul lui Apostol Bologa.

Povestirea ultimelor etape ale destinului lui Bologa este prin ea însăși o demonstrație impresionantă împotriva crimelor întreprinse în numele așa-numitelor legi ale războiului. În sat sînt spînzurați direct de copaci țărani români acuzați de spionaj pentru că și-au arat ogoarele în regiunea frontului. Numit din nou în completul Curții Marțiale, Apostol nu mai are timp de pierdut. Cu o hartă în buzunar, care va constitui dovada de netăgăduit a vinei sale, pornește spre liniile românești, dar, epuizat fizicește și sufletește după o cazuistică așa de lungă, se rătăcește și cade în mîinile locotenentului Varga. Arestat fără proteste, e condamnat la moarte prin spînzurătoare și executat. Romanul se încheie simetric cu începutul, într-o atmosferă sumbră, apăsătoare, de coșmar.

Drama lui Bologa se desfășură trepidant, declanșată de numeroase întrebări. Mai poate el să rămînă pasiv, cînd toți cetățenii răs-pund mobilizării? Dacă se înrolează spre a nu trece drept laș, va avea pentru ce să lupte pe front, cîtă vreme nu are patrie? Trebuie să-și facă datoria față de imperiu, sau față de frații care îl cheamă? Este războiul o soluție a suferințelor umane? Exclusivism etnic, sau înțelegere și colaborare cu celelalte naționalități? Solidaritatea umană, dragostea pentru semenul tău, recomandată de religie, iubirea pot aduce fiecare în parte, sau toate la un loc, adevărata fericire? Civilizația și

cultura au împins omenirea înainte, sau au dat-o înapoi? Iată o parte din frămîntările prin care ofițerul Bologa trece de la înrolarea sa voluntară și condamnarea dezertorului Svoboda, pînă la propria-i execuție. El a încercat toate căile posibile: supunerea, opoziția, împăcarea cu adversarii, convertirea, dragostea, renunțarea, fără să găsească ieșirea, căci prinderea sa în momentul evadării echivalează cu o predare.

Pădurea spînzuraților, ca de altfel și alte scrieri ale lui Rebreanu, a fost compusă după un plan îndelung meditat. Într-un caiet de creație, autorul își fixase trei etape ale evoluției eroului său, sub emblema a trei principii călăuzitoare, și anume: 1. Apostol e cetățean: „Omul nu e nimic decît în funcție de stat“; 2. Apostol devine român: „Statul nu cere iubire, ci numai devotament și disciplină omului, pe cînd neamul presupune o dragoste frățească“; 3. Apostol devine om: „În sinul neamului, individul își regăsește eul său cel bun, în care sălășluiește mila și dragostea pentru toată omenirea“.

Găsim în acest caiet cîteva cugetări antirăzboinice care trebuiau exemplificate în roman, precum:

„Un vers de Goethe e mai prețios decît o bătălie cîștigată“.

„Niciodată poporul nu vrea război. Numai conducătorii vor, fiindcă ei stau acasă și trimit la moarte numai poporul.“

„Războiul e cea mai crîncenă dovadă a iresponsabilității omului și a nonsensului vieții.“

Este interesantă și o mărturie a scriitorului în legătură cu prima versiune a acestui roman:

„Cine a citit *Pădurea spînzuraților* își aduce aminte desigur că Apostol Bologa, în partea finală, după ce a fost judecat de Curtea Marțială, reîntors în camera lui de închisoare, cere hîrtie și cerneală să răspundă la scrisoarea primită de la maică-sa. Speranța vieții, frica morții, vîlmășagul de alte gînduri îl fac să amîie mereu, și în cele din urmă renunță să mai scrie... Ei bine, în versiunea primă, Apostol Bologa răspundea într-o scrisoare, care, deși am suprimat-o, mi-a rămas dragă... Tot în *Pădurea spînzuraților*, am suprimat ultimul capitol. Romanul se sfîrșește... cu moartea eroului și mai ales cu cuvintele preotului: «Apostol.... Apostol...» În versiunea primă mai urma un capitolăș, în care, în zori, venea Ilona să-și plîngă iubirea pe mormîntul lui Apostol...“

Conștiința artistică a dictat scriitorului un final mai în acord cu procesul psihologic pe care-l dezbate dramatic, sentențios, ibsenian.¹

¹ După actorul Atanasie Mitric, autorul a lăsat în ms. o dramatizare (cf. N. Liu în *Gazeta literară*, nr. 36, 3. IX. 1964, p. 5). Romanul a fost ecranizat în 1964 de Liviu Ciulei, după scenariul lui Titus Popovici.

Și Toma Novac, eroul din *Adam și Eva*, a studiat filozofia, el însă s-a întors din război și, rentier bogat în București, e preocupat de problema fericirii spirituale. Rebreanu susține că a încercat să explice în acest roman, altfel decât psihologic, fenomenul de *déjà vu*. Roman-ticii, urmărind aceleași scopuri, au recurs la metempsihoză, și lucrul nu trebuie interpretat numai decît ca o fugă de realitate. În literatură, ca și în viață, visul își are drepturile lui, iar imaginația se adaugă în chip firesc cunoașterii reale. Dacă, prin urmare, fantazia e o însușire umană de loc de disprețuit, fantasticul, născocire a minții noastre, n-are de ce fi îndepărtat din artă. Romancierul împrumută drept justificare un citat din Kant: „Nu trebuie să credem tot ce spun oamenii, dar iarăși nu trebuie să credem că ei spun totul fără nici un temei”. Ideea filozofică luată de Rebreanu ca fundament în *Adam și Eva* urcă în timp pînă la mitul platonician al androginului, căutător etern, după divorțul primitiv, al reunirii elementelor sale constitutive. Goethe a uzat nu mai puțin de ea într-o scrisoare („Ja, wir waren einst Mann und Weib!”¹) și într-o poezie:

Ach, du warst in abgelebten Zeiten

*Meine Schwester oder meine Frau.*²

Eminescu tratează și el tema, în nuvela postumă intitulată de G. Călinescu *Avatarii faraonului Tlă*, unde Rodope dialoghează cu Tlă în acest fel:

„ — Este o simțire ciudată... Pare c-aș fi femeia ta, dar de mult, de mult, ori pare că-s muma ta... În sfîrșit, e o simțire dulce și familiară... Amantul meu n-aș suferi să fii... și cu toate astea te iubesc...

— Să-ți explic eu această simțire?... Îmi pare ades că noi am mai trăit o dată și că eu te-am iubit c-un amor nebun și copilăresc... Visez ades, și în fundul visărilor mele văd Egiptul cu toată măreția istoriei lui și îmi pare c-am fost rege și c-am avut o femeie frumoasă, ce se numea Rodope, și că acea femeie ești tu...”

La Rebreanu, bărbatul, desfăcut din unitatea primară, își caută complementul feminin de-a lungul a șapte reîncarnări succesive, de-abia după a șaptea migrație (cifră simbolică în filozofia cabalistică) unitatea putîndu-se restabili. Ca pretext epic pentru un roman, ideea n-are consistență, în schimb ea servește autorului pentru a așeza laolaltă șapte nuvele pe motivul unic al dragostei neîmplinite, plasat în șapte peisaje și epoci istorice diferite. Dacă nu e un roman, *Adam și*

¹ „Da, am fost odinioară bărbat și soție!”

² Ah, tu fost-ai în îndepărtate timpuri
Sora-mi sau nevasta mea.

Eva e în orice caz o nouă legendă a secolelor, o suită de cronici epice, de surprinzătoare în literatura noastră, orice s-ar spune, evocări ale civilizațiilor, în care n-a mai izbutit decît același Eminescu în marele său poem *Memento mori*. Izvoarele nu au fost încă determinate, pentru perioada veche e mai mult ca sigur că a slujit de model în primul rînd celebra culegere de basme *O mie și una de nopți*, din care Rebreanu a tradus în 1922, după Max Henning și Sir Richard Burton-Leonard, C. Smithers, două volume.

Ca și *Halima*, *Adam și Eva* este un „roman à tiroir”¹ sau o „Rahmenerzählung”², în care sertarul sau rama o formează metempsihoza. Comparația care s-a făcut cu romanul lui Jack London *The star Rover* (*Rătăcitor printre stele*, 1914) ni se pare mai puțin îndreptățită, acolo fiind vorba nu de șapte vieți distincte, ci de visurile aceluiași erou, care suportă îngrozitoare chinuri corporale, izbutind să-și elibereze conștiința. Tot hazardată e comparația cu romanul lui Karl Gjellerup *Pelerinul Kamanita*, unde un indian încearcă să ajungă la „nirvana” prin depășirea stării de „samsara”. Este mai îndreptățită comparația cu poema lui Madách Imre, *Tragedia omului*, unde cuplul Adam și Eva revine succesiv de-a lungul istoriei.

Toma Novac, împrușcat de Ștefan Alexandrovici Poplinski, ofițer țarist emigrat, în soția căruia, Ileana, descoperise partea sa componentă, retrăiește în agonie căutările lui anterioare infructuoase. În India, păstor, s-a numit Mahavira, „marele erou” a iubit pe Navamalika, fecioara hărăzită regelui Arjuana, și a fost jupuit de viu pentru aceasta, după ce i s-au scos ochii și i s-a smuls limba (în *O mie și una de nopți*, povestiri de sursă indiană, astfel de execuții sînt obișnuite). Mahavira s-a reîntrepat în Egipt, în Unamonu, fiul unui nomarh; îndrăgostit de favorita faraonului Dadebra, Isit, sfîrșește cu o săgeată în gît. Perechea renaște în Chaldeea, sub numele de Gungunum și Hamma. Un rege crud asirian, Iluma-Ilum, ia prizonier pe scribul Gungunum și-l predă călăului spre a fi înjunghiat în inimă. Gungunum învie la Roma ca patrician, sub numele de Axius, iar Hamma e acum sclava sa Servilia. Sclava este ucisă din gelozie de stăpîna ei, și Axius își deschide vinele în baie cu același pumnal (episodul este inspirat din *Satyricon* de Petronius). În evul mijlociu, Toma Novac a fost călugărul Adeodatus, iar Ileana, — Margareta Hippler, sublimată în icoana Fecioarei Maria. În sfîrșit, în vremea Revoluției, Toma a fost doctorul

¹ Roman cu sertar.

² Povestire în ramă.

Gaston, iar Ileana — călugărița Yvonne Collignon de Gargan, amindoi ghilotinați.

Evocarea epocilor istorice nu beneficiază, cum s-a spus, nici de fastul arheologic al lui Flaubert din *Salammô*, nici de atmosfera feerică a lui Gautier din *Le roman de la momie* (*Romanul mumiei*), nu trebuie însă uitat că aceste însușiri nu sporesc calitatea celor două romane din punct de vedere epic, în vreme ce nuvelele din *Adam și Eva* sînt niște adevărate romane concentrate, clocotitoare de pasiune ca *Alexandru Lăpușneanu* de Constantin Negruzzi sau *Carmen* de Prosper Mérimée. Acuzația că autorul s-ar complăce în zugrăvirea scenelor crude e lipsită de temei, cîtă vreme violența întîmplărilor e caracteristică nuvelei italiene. Cît despre decor, ar fi absurd să anulăm dramele fiindcă nu sînt jucate pe o scenă mai somptuoasă, să dăm pe foc tablourile fiindcă sînt încadrate numai în bronz. O traducere în limba germană a putut să apară încă în 1952 la Bad Wörishofen. Italienii traduseseră independent, sub titlul „romanzo”, episodul *Servilia*, la Milano, în 1929. Sub titlul *Calea sufletului*, scriitorul a publicat separat trei povestiri din *Adam și Eva* (*Navamalika*, *Servilia*, *Yvonne*) în 1936, convins poate în cele din urmă el însuși de precaritatea fundalului filozofic (proiecția directă a lirismului este întotdeauna searbădă la Liviu Rebreanu).

Și următorul roman, *Ciuleandra*, proiectat întîi sub titlul *Nebulul*, a trecut repede hotarele, tradus în limbile franceză, italiană și portugheză, încît e cazul de a spune că criticile mai vechi și mai noi aduse acestei opere au fost prea severe. Avem a face aici, ce-i dreptul, cu un caz patologic, asemănător în parte cu cel din *La bête humaine* (*Bestia umană*) de Zola. Într-un acces de gelozie irațională, Puiu, unicul vlăstar al boierului degenerat Policarp Faranga, își sugrumă soția. Cu aceasta începe *ex abrupto* romanul. În continuare, autorul întreprinde analiza cauzelor crimei după metoda naturalistă, dar observația realistă și critică nu lipsește. Poliția și justiția, unelte subordonate intereselor burghezo-moșierimii, nu iau măsuri împotriva asasinului, convin, dimpotrivă, să fie internat într-un sanatoriu, ca iresponsabil, spre a fi disculpat, deși Puiu nu e chiar un dement, ci o brută în frac, suferind de tumefacția instinctului de posesie. Din prezentarea scriitorului, obiectivă ca totdeauna, nu se vede antipatie, nici simpatie față de eroul său. Ca să împros păteze singele obosit al familiei (temă tratată și de Mihail Sadoveanu, în romanul apărut cu doi ani mai înainte, în 1925, *Venea o moară pe Siret*), bătrînul Faranga l-a înșurat pe Puiu cu Mădălina, fată de țăran din Argeș, educată

special în acest scop în țară și în străinătate și devenită domnișoara Madeleine. Recapitulînd în sanatoriu trecutul, Puiu își aduce aminte de dansul producător de frenezie, ciuleandra, jucat în satul Mădălinei, Vărzari. Cînd medicul sanatoriului, Ursu, îi spune că era din același sat cu Mădălina, c-o iubise și că voia s-o ia de nevastă, Puiu are bruse motivarea geloziei sale și, fascinat de jocul nebunesc, se repede la rival. Între timp, Policarp Faranga, informîndu-se asupra lui Ursu și auzind că „la universitate nu scăpa ocazia să-și arate ura cea mai neagră împotriva ciocoilor”, voia să-și mute fiul din sanatoriu. În realitate, Ursu, om cu conștiință profesională ireproșabilă, își trata pacientul cel mult cu indiferență, știindu-l sănătos. Însă obsedat de carența sa de vitalitate, pe care încearcă zadarnic să și-o tăgăduiască, jucînd mereu ciuleandra, înnebunește. Ideea care se desprinde din acest mic roman este că antagonismul dintre clase nu se poate concilia în nici un fel și că între aristocrație și țărănime există o incompatibilitate absolută. La Sadoveanu, Anuța, fată de morar, crescută de boierul Alexandru Filotti în scopuri matrimoniale, devine — prin grija unei guvernante — m-lle Anette, stîrnește pasiunea odraslei boierului, Costi, și e ucisă de flăcăul Vasile Brebu, care nu concepe posibilitatea de uniune între boieri și țărani. După *Ciuleandra* s-a turnat, în 1930, primul film sonor românesc. Filmul, trebuind să urmărească procesul sufletesc al eroului, a fost dificil. Romanul însuși suferă de oarecare obscuritate în expunere, provenită din aceeași neputință a lui Rebreanu de a exprima fondul subiectiv, liric, al său, sau — ceea ce revine la același lucru — al eroilor săi. Și *Venea o moară pe Siret* a fost filmat, în 1929, dar după scenariul unui austriac, în regia unui german și cu interpreți italieni, germani și bulgari. Scriitorul abia a putut să-și recunoască opera.¹

Crăișorul, intitulat la ediția a treia (din 1940) *Crăișorul Horia*, este o reconstituire a răscoalei din 1784 a românilor din Transilvania, întocmită cu multă conștiințiozitate. Autorul a studiat izvoare clasice românești și străine, de pildă *A Hora világ Erdélyben* (*Lumea lui Horia în Transilvania*), Pesta, 1871, de Szilágyi Ferenc, și *Revoluția lui Horia în Ardeal și Ungaria*, București, 1884, de N. Densușianu; a mers în Țara Moșilor și a cercetat locurile istorice, stînd de vorbă cu țărani. Impresia de autenticitate e stînjinită de unele alunecări naționaliste. Fără a fi un roman, *Crăișorul Horia* nu cade totuși nici în procedeu

¹ Scurtă privire asupra filmului românesc, adaos la Georges Sadoul, *Istoria cinematografului mondial*, București, 1961.

ieftin al romanțării, rămânând în paginile lui cele mai bune o narațiune istorică severă (de altfel, Rebreanu publicase în 1919 povestirea *Răscoala moșilor*). În descrierea execuției celor doi eroi, Horia și Cloșca, din ultimul capitol, *Roata*, sînt pagini cutremurătoare, de o înaltă valoare literară. Finalul, notînd reacția ofițerilor în momentul uciderii Crăișorului, este cu deosebire impresionant:

„ — Cel ce privește moartea atît de liniștit, orice ar fi greșit, e un om! murmură un locotenent foarte tînăr.

— Un om?... Mai mult decît un om! zice maiorul, cu ochii în lacrimi.“

Mulți au imitat această operă a lui Rebreanu, din care se poate scoate încă un scenariu pentru un mare film.

Crăișorul Horia nu era însă decît un exercițiu în vederea marelui construcții epice care este romanul *Răscoala*, epopeea frămîntatului an 1907, a doua veritabilă capodoperă a lui Rebreanu după *Ion* și totodată creația sa de maturitate. Tema fusese tratată și mai înainte în proza noastră, în nuvela *Rătăcirile din Stoborâni* (1909) de Spiridon Popescu, în romanul *Domnul deputat* (1921) de V. Demetrius, în romanul apărut în limba franceză, la Paris, *Les chardons du Baragan* (1928) de Panait Istrati, în diverse schițe și poezii. Rebreanu citise și se amuzase de copilărescul roman al lui V. Demetrius (ceea ce nu l-a împiedicat pe acesta să spună că l-ar fi „plagiat“ în *Răscoala*), precum și dezamăgitoarea dramă a lui I.C. Vissarion, *Lupii* (1915), pe cînd voia să înfățișeze răscoala din 1907 într-o piesă de teatru. Sosit în țară numai la doi ani după trecerea uraganului, Rebreanu trăise ecourile lui și, atent cum era la problema socială, se gîndise încă de la început să abordeze tema, dar cunoașterea insuficientă a țăranilor din regat l-a făcut să amîne lucrul. A purtat romanul cîțva timp în minte, pînă ce în vara anului 1931 a trecut, în fine, la înfăptuirea lui.

Perioada de elaborare a *Răscoalei*, încheiată în toamna anului 1932 (în același an, în decembrie, romanul era în librării), corespunde cu anii de criză economică acută, culminînd pe plan intern, ca și internațional, cu prima mare ridicare a proletariatului împotriva fascismului. Subiectiv, scriitorul putea să se abțină de a se pronunța față de frămîntările politice din jurul său, dar obiectiv acestea nu puteau să nu înriurească creația sa, determinîndu-i o anumită direcție, socială, progresistă, în sensul evoluției istorice a evenimentelor.

În *Ion*, lupta pentru pămînt era purtată individual, în scopul realizării bunăstării unui singur ins, în *Răscoala* ea va cuprinde întreaga masă țărănească și va tinde la împlinirea aspirațiilor colective. Lăr-

girea unghiului de perspectivă al scriitorului nu poate fi, cum s-a presupus, numai rezultatul însușirii unor concepte ale sociologiei moderne, a metodei „unanimiste“, practică de unii romancieri, ca Jules Romains; ea este cu siguranță urmarea influenței ideologiei clasei muncitoare în abordarea fenomenului social.

În raportul prezentat cu prilejul aniversării a patruzeci de ani de la crearea Partidului Comunist din România s-a amintit aprecierea pe care Lenin a făcut-o în legătură cu răscoala țăranilor din România în 1907, răscoală care „a jucat același rol în ceea ce privește îmbunătățirea situației lor ca revoluția din 1905—1907 în Rusia“. Între revoluția burghezo-democratică rusă din 1905—1907 și răscoala țăranilor români din 1907 au existat așadar asemănări, măcar în parte înțelese de Liviu Rebreanu, care în romanul său nu numai că nu uită muscaliile ce „s-au sculat cu mic, cu mare și-au pus mîna pe topoare, și-au făcut vîlvătaie, de-a mers vestea în toată lumea...“, dar pune chiar pe eroul său reprezentativ să afirme că acest exemplu trebuie urmat:

„Apoi, pînă n-om pune mîna pe topoare, nici noi n-om...“

Caracterul de pamflet politic acuzator al romanului lui Rebreanu este vizibil din primele pagini, unde un arendaș, Ilie Rogojinaru, califică pe țăran, încă înainte de răscoală, drept „numai rău, prost și leneș“, pentru ca în final să revină simetric cu întrebarea: „Nu vă spuneam eu că țăranii sînt ticăloși?“ Opera are dublul rost de a spulbera atît constatarea de la început a arendașului, cît și de a demonstra modul cum clasele exploatare pricep sensul întîmplărilor, sau mai bine zis nu-l pricep, opunînd logicii vieții o furie irațională, oarbă, neputincioasă.

Conceput ca o continuare la *Ion*, *Răscoala* debutează cu prezentarea lui Titu Herdelea, proaspăt sosit din Transilvania în casa boierului bucureștean Grigore Iuga, a cărui soție, Nadina, este sora deputatului Gogu Ionescu, cumnatul soțului Laurei Herdelea (autorul aplică astfel, în chip cam neconcludent însă, procedeul balzacian de a relua personajele dintr-un roman într-altul; din cauza unei neglijențe probabil, numele Armădia, atribuit orașului ardelean Năsăud în *Ion*, în *Răscoala* e schimbat în Amaradia).

Încă din primele pagini, la gazdă, în diversele lui tribulații de postulant și mai ales la moșia lui Grigore Iuga, Titu ia contact cu problema țăranilor deposedați de pămînt. După ce-i arătase marile proprietăți boierești, întrebînd unde se află pămînturile „oamenilor“, Grigore Iuga dă răspunsul:

„Apoi, vezi, pămînturile oamenilor, asta e chestia țărănească!... Pămînturile! Nu prea sînt, și unde au fost, s-au cam spulberat...“

Titu devine astfel martorul unor evenimente peste tot presimțite și care nu vor întârzia să se dezlănțuie catastrofal.

Folosind de data aceasta tehnica lui Tolstoi din *Război și pace*, Rebreanu mobilizează un număr apreciabil de personaje din diverse medii, înfățișând în primul volum al romanului, „Se mișcă țara”, o cronică a vieții social-politice din România în preajma anului 1907. Facem cunoștință cu clasa marilor moșieri și a marii burghezii politicaniste cu proprietăți mai mici, cu aparatul de stat, compus din înalți funcționari și uneltele lor de represiune, cu intelectualitatea și mica-burghezie de la orașe și sate, cu arendași, țărani săraci, mijlocii și chiaburi. Chiar dacă nu toți eroii au aceeași pondere în acțiune, trebuie să recunoaștem scriitorului, pe lângă o viziune justă a raporturilor sociale, o colosală putere de a crea și a mișca mulțimi întocmai cum un general mișcă pe câmpul de luptă mari armate.

Clasa moșierilor este reprezentată de Miron Iuga, proprietarul domeniilor Amara, Ruginoasa și Birlogu, feudal conservator aprig, pentru care exploatarea nemiloasă a țăranilor prin așa-numitele învoieli agricole este o practică îndreptățită în mod absolut; Miron Iuga nu concepe să cedeze măcar o palmă de loc, și când Nadina, plictisită de viața de la țară, vrea să vândă moșia vecină de la Babaroaga, el se oferă cel dintîi s-o cumpere. Voința de a poseda pământ a acestui boier e tot așa de tenace ca și a lui Ion, într-un fel o patimă chiar mai devorantă decît a sărăntocului. Ea e mult atenuată la feciorul lui Miron, Grigore, mai preocupat — desigur, în forme civilizate — de dragostea pentru Nadina, căreia, atîta vreme cît se crede iubit, îi satisface toate capriciile. În zugrăvirea acestor două tipuri, Rebreanu dă dovadă nu numai de obiectivitate, dar și de fină intuiție a caracterelor, ocolind atît idealizarea, cît și șarja. Miron Iuga este un feudal obstinat, incapabil de a înțelege evenimentele, dar onest; Grigore e un proprietar cu vederi liberale, pentru care moșia nu mai este un scop în sine, ci numai un mijloc de a-și asigura un trai fără griji. În timp ce Grigore Iuga ar fi în stare să piardă moșia, divorțînd, Miron Iuga acceptă să cumpere moșia norei chiar după despărțirea ei de fiul său. Ca și în *Ion*, legăturile cu pământul sînt mai puternice decît cele de familie.

Țăranii, împinși de aceleași năzuințe și interese și acționînd în masă, nu apar în *Răscoala* individualizați aparte decît accidental, în măsura în care se iscă nevoia unei inițiative sau a unui indemn.

Cît despre celelalte personaje, aparținînd faunei politice și administrative (deputați, prefecți, jandarmi etc.), ele sînt zugrăvite mereu

cu obiectivitate, cu anumite îngroșări, potrivit rolului nefast pe care-l joacă.

O mare artă pune romancierul în prezentarea faptelor care fac să crească în sufletul țăranilor spiritul revoltei. Arendașul Cosma Buriiană inventează un jaf și provoacă, la ordinele lui Miron Iuga, o anchetă, executată de plutonierul de jandarmi Boiangiu cu o nemaipomenită brutalitate. Țăranii sînt maltratați, umpluți de sînge, schingiuiți să declare ceea ce nici prin cap nu le-a trecut să facă. Cînd Nadina aruncă vorba că vinde moșia, țăranii vor să cumpere ei pămîntul și cer acordul lui Miron Iuga, apoi pe al cucoanei, în fine, merg și la minister, unde însă li se spune că statul n-are calitatea să intervină în asemenea tranzacții și că urmează să se întoarcă la treburile lor. Se repetă vexațiunile tratate de scriitor în schița *Proștii*. La acestea se adaugă alte întîmplări mărunte, nu mai puțin iritante. Automobilul Nadinei calcă în drum cocoșul babei Ioana și o stropește cu noroi. Lui Ignat Cercel, perceptorul îi trece porcul la condică fiindcă n-a plătit birul. Aristide, fiul arendașului Platamonu, siluiește pe fata lui Chirilă Păun. Șoferul Nadinei trage de urechi pe copilul lui Pavel Tunsu, care nu voia să se dea la o parte din drum în fața mașinii.

Protestul îl exprimă mai întîi învățătorul Ion Dragoș, curînd arestat și închis. Țăranii nu au curajul să ridice glasul față de autorități, vorbesc mai mult între ei, în pilde, cu subînțelesuri, admirabil stenografiate:

„— Noroc, noroc, Trifoane! strigă Leonte Orbișor, din uliță, oprindu-se o clipă, cu sapa de-a umăr. Te-ai apucat de treburi?

— Ce să facem? Pe lângă casă, răspunse Trifon Guju de pe prispă, ciocănind de zor.

— Bați coasa, Trifoane, ori?... întrebă Leonte fără mirare.

— O bat să fie bătută! zise Trifon fără să ridice capul.

— Mi se pare că vrei să cosești înainte de-a semăna?...

— Apoi dacă trebuie?... De!”

Pasajul e scos chiar de autor din context, spre a atrage atenția asupra semnificațiilor lui străvezii. Un alt instantaneu notează cearta lui Marin Stan cu „boii”:

„Fire-ați ai dracului de zăpăciți, unde vă duceți?... Hooo!... Ho!... Ia seama, că am să-ți dau bătaie!... Hoo!... Ce, nu ți-e bine? Te-ai boierit, ai?... Apoi stai, că-ți dau eu!

Îl plesni cu codiriștea biciului peste bot, întîi pe unul, apoi pe celălalt, scrișnind: Să nu fii boier, că te-a luat dracul!”

Colonelul Ștefănescu, arendașul de la Vlăduța, încearcă prin întrebări aparent binevoitoare să descifreze dacă țăranii au intenția de a se răscula, dar primește un răspuns evaziv:

„ — V-ați boierit și voi, mă! Vă vine cu strîmbul munca? E mai ușor să stai cu luleaua-n gură decît să dai cu sapa, cum nu?! Și să ocărăști pe boieri și să pui la cale rebeliuni! Ce zici, măi Ștefane?

— De, don' colonel, făcu Ștefan cu fața zîmbitoare, mai încercăm și noi marea cu degetul...”

Un întreg discurs al aceluiași colonel, ispitind meșteșugit pe țăranii asupra sorții sale („... eu nu v-am bătut, nu v-am înșelat, nu v-am năpăstuit, v-am ajutat, v-am ocrotit, v-am învățat. Acum puteți să-mi trageți cu parul. Așa-i?”), nu obține din partea auditorului decît tot un enigmatic „De!”. Impenetrabilitatea sufletului colectiv, obișnuit mai mult cu fapta decît cu vorba, este transcrisă cu multă subtilitate de Rebreanu, desăvîrșit psiholog în această privință și artist al stilului oral. Cu aceeași pătrundere și finețe este surprinsă reacția unitară, tipică, a masei care ascultă mută, imobilă, și „cu ochii ca de sticlă” cuvîntarea prefectului Boerescu, compusă din vorbe mari ca: „opîncă e talpa țării”, „munca voastră sfîntă”, „țăranul român cuminte și harnic”, „regele și guvernul vă poartă de grijă”, „aveți încredere în cîrmuitorii țării”, „iubirea patriei”, „interesul țării cere liniște și ordine, fraților”, „românul nu pierе”. „Sutele de fețe cu aceeași expresie păreau a fi ale aceluiași cap”, observă chiar autorul, iar cuvintele lui Ignat Cercel către Miron Iuga sînt repetate în mici variante ca de aceeași gură:

„ — Decît așa trai, tot mai bună o fi moartea!

— Mai bine omoriți-ne, să scăpați de noi!

— Barem dacă muncim de ne zdrobim oasele, s-avem cu ce să ne ținem zilele!

— Nici așa nu-i drept, ca unii să plesnească de prea sătui, iar altora să li se usuce mațele de nemîncare!...”

Narațiunea răscolei are suflu de epopee și se desfășoară trepidant, în episoade dramatice, uneori senzaționale, pornind cu energia unei explozii. Acum, limbile oamenilor se dezleagă, și prilejul unei glume nu e niciodată pierdut. Iosif schimbă la plecare o vorbă cu Toader Strîmbu:

„ — Luași toporul, Toderiță?... Nu cumva porniși tocmai acum la pădure după uscături!

— Apoi, cu uscăturile trebuie să începem, măi nea Iosife, că doar așa ne-am învățat!”

Răfuilele încep cu Nadina, părăsită de Grigore Iuga pentru ușurătate și care, sosită să lichideze moșia, nu avusese timp să se întoarcă la oraș. O violează Petre Petre, capul răsculaților, un flăcău voinic și frumos, și, gîtuind-o, Toader Strîmbu, căruia i-a murit nevasta de mizerie. Pe Aristide Platamonu îl privează de bărbăție — în ochii tatălui său — Chirilă Păun (o scenă asemănătoare se află în *Germinal* de Zola). Plutonierul Boiangiu încasează o papară de la Serafim Mogoș, Trifon Guju și alții, abia reușind să se salveze cu fuga. Ignat Cercel își întoarce întreit porcul luat de perceptor. Melinte Heruvimu face rost de un coș de bucate de la arendașul Cosma Buruiană, pentru soția sa bolnavă, dar ajunge acasă prea tîrziu. Colonelul Ștefănescu e numai izgonit din sat și i se dă chiar voie să plece cu trăsura, ca unul ce e om bătrîn, cu trei fete de măritat, puse din timp la adăpost.

Rebreanu nu pierde din vedere diferențierile dintre păturile țăărănești. Luca Talabă, Lupu Chirițoiu, Marin Stan, Filip Illoasa fac parte dintre fruntașii satului și se codesc să meargă împreună cu sărăcimea, compusă din Trifon Guju, Toader Strîmbu, Leonte Orbișor etc., care, știind că la împărțirea pămîntului o să se îmbulzească și ei, îi obligă să-i însoțească. „Cine nu pricepe de vorbă trebuie să priceapă de bătaie!” amenință Trifon Guju.

Înfruntarea urii seculare adunate în sufletul țăranilor cu îndărătnicia și disprețul boierului pentru ceea ce el numește „turma inconștientă” dă în roman o scenă magistrală. Țăranii vin la curte în ordine, ferind iarba de pe marginile aleii („Ferește, măi creștine, zice unul, nu strica iarba, că-i păcat de muncă!”), și cînd Miron Iuga îi întîmpină ironic c-au sosit „cu cățel, cu purcel”, luați prin surprindere, emit numai un „De, cucoane!” Dar numaidecît prind curaj, spun că de data aceasta ei au venit să probozească, nu să fie proboziți, că „porunca lui vodă” (crezut de partea răsculaților, după un zvon neverificat) trebuie ascultată și că ei nu s-au sculat „de florile mărului”. Boierul amenință pe Trifon Guju, acesta nu vrea să tacă și, fiindcă se îndrîjește, Iuga aduce pușca de vînătoare și trage în el. Atunci, Toader Strîmbu întreabă: „Ce, boierule, vrei să ne omori?”, o măciucă izbește pe Iuga în cap și, cu toate că nu mai e nevoie, toți ca un singur om se îndeasă să-l lovească, într-o pornire de răzbuinare unanimă:

„Mulțimea, intervine scriitorul, frămîntată ca o baltă răscolită de o furtună năprasnică, se îndoia cînd încoace, cînd încolo, căutînd parcă să-și descarce mai repede furia ce o sugruma...”

Caracterul spontan al mișcării, dar și lipsa ei de organizare și de perspectivă, fărîmițarea sînt foarte just sesizate de autor. Țăranii

incendiază conacurile, crezînd că în acest fel boierii fugiți nu vor mai reveni în sat; taie firele de telegraf, în credința că astfel se izolează de oraș; au convingerea că acțiunea lor este în asentimentul regelui, își dispută între ei jafurile, comise mai ales de cei înstăriți, din instinct de acaparare; în sfîrșit, convin că n-ar putea să-și împartă singuri pămînturile fără ceartă și bătaie.

Prin contrast, romancierul zugrăvește faimoasa scenă din parlamentul țării cînd premierul noului guvern a sărutat pe prim-ministrul guvernului căzut, într-un elan de „înfrățire patriotică”, apreciat în adevărata lui semnificație doar de un ziarist, la tribuna presei: „Pupăturile astea o să usture teribil spinarea țăranilor!” (Rebreanu interpretează epic cunoscutul pamflet al lui Caragiale 1907. *Din primăvară pînă-n toamnă.*)

Ultimele două capitole ale celui de-al doilea volum, *Focurile*, descriu sîngeroasele represiuni ordonate de regim împotriva țăranilor răsculați. Observația că autorul s-ar complăce aici în zugrăvirea unor tablouri violente din înclinații naturaliste temperamentale ar fi în dreptățită dacă răscoala ar fi deschis măcar la urmă ochii guvernanților, aceștia ar fi recunoscut că țăranii au făcut totul din exasperare și i-ar fi iertat. În realitate, sub pretextul că granițele țării erau în primejdie, coaliția burghezo-moșierească a dezlănțuit împotriva răsculaților un adevărat război de exterminare, soldat cu 11 000 de morți.

Meritul lui Rebreanu stă, între altele, și în faptul că în *Răscoala* a zugrăvit cu incomparabilul său talent un moment autentic din acest război de clasă care a fost represiunea.

Un politician demagog, prefectul Baloleanu, și maiorul Tănăsescu, în fruntea unui batalion cu efectiv de război și o baterie cu șase tunuri, vin să pacifice pe răsculații din sudul județului Argeș și să restabilească stăpînirea boierilor pe moșiile Amara, Ruginoasa, Bîrlogu, Babaroaga, Gliganu. Țăranii sînt conduși de același Petre Petre, reintrat în luptă după o scurtă derută, provocată de crima lui Toader Strimbu și învinsă prin spargerea cu barda a imaginii Nadinei din camera ei de culcare. Ipocrizia și lașitatea penibilă a organelor administrative trimisă să liniștească spiritele, servilitatea și cruzimea mărită de frică a organelor însărcinate cu restabilirea ordinei, înverșunarea țăranilor hotărîți să păstreze cu prețul vieții lor ceea ce au cucerit sînt exemplificate de Rebreanu în imagini de un realism sarcastic, hohotitor.

Baloleanu coboară din trăsură bolborosind galben: „calm, domnule maior!” și „să nu ne pierdem calmul!” Spre a citi proclamația guvernului, Tănăsescu, dîrdîind de groază, pozează în ascultător supus

(„Cum ordonați dumneavoastră, domnule prefect!”); mulțimea de țărani, „ca o apă bătută de un vînt nehotărît”, strigă clocotind de furie:

„Nu ne trebuie boierii!... Ați venit să ne omoriți?... Noi nu ne speriem de soldați!... Destul ne-au batjocorit ciocoi!... Huo! huo!... Să nu trageți, fraților!...”

Un nebun cere ostașilor să întoarcă armele asupra „diavolului”, o femeie arată în ce parte a corpului ei se pot folosi gloanțele, țăranii aruncă, în semn că nu se tem, cu bulgări de pămînt. Cînd o piatră nimereste în calul maiorului, acesta, nemaiuitîndu-se la Baloleanu, pune trompetul să sune și trage o salvă în aer. Petre oprește oamenii să fugă și-i îndreaptă să ia armele soldaților; Tănăsescu, obsedat de spaima că ar putea fi măcelărit, comandă foc în plin; Baloleanu, zăpăcit, amestecă noțiunea de „sînge rece” cu aceea de „sînge nevinovat”. Mai departe nu se mai aude decît comanda maiorului:

„...Stai!... ochi!... foc!...” urmată de detunătura puștilor și comanda lui Petre Petre: „Nu fugiți, fraților!...”, ascultată de tot mai puțini, pînă ce o salvă o întrerupe definitiv.

Represiunea este continuată apoi individual, cu judecarea sumară a victimelor și executarea imediată a pedepsei: împușcarea sau bătaia. Sînt executați Trifon Guju pentru Miron Inga, și Toader Strimbu pentru Nadina. Bătrînii Luca Talabă și Lupu Chirițoiu se aleg cu cîte cincizeci de lovituri. Ignat Cercel, care și-a pus steag alb în poartă, ia o bătaie și mai zdravănă și e și arestat. E plin de înțeles schimbul de cuvinte dintre el și maior:

„— Tu ești cu steagul alb, ai, și cu pacea, hoțul?”

— Da, domnule maior, păcatele noastre, că nu știm cum am face mai bine ca să nu greșim! biigui Ignat. Dacă Dumnezeu ne-a pedepsit să fim proști, de, păcatele noastre...”

Iată o altă semnificație a poreclei de „proști” dată țăranilor.

Rebreanu zugrăvește scene atroce. Ca un exemplu de nemaiauzită barbarie este relatat cazul văduvei Niculina, fiica preotului Nicodim, care a avut îndrăzneala să ridice cadavrul tatălui ei, ucis de un glonte rătăcit, din drum. Maiorul Tănăsescu, care dăduse ordin ca morții să rămînă pe locul unde au căzut, o izbește peste ochi cu cravașa și pune patru soldați să-i numere cincizeci de lovituri în vîzul copilului ei. Intelectualii sînt de prisos aici. Titu Herdelea, prezent ca ziarist la aceste întîmplări, își exprimă, cu riscul de a fi arestat, revolta, fără să poată împiedica nelegiuirile.

Acesta este romanul lui Liviu Rebreanu, o ilustrare, în cele mai bune pagini ale lui, a tragiceii condiții țărănești în perioada domina-

ției burghezo-moșierești și o condamnare de amploare nemaicunoscută a exploatării și asupririi. Nici o operă a literaturii noastre dintre cele două războaie mondiale nu a pus mai cu putere o problemă socială și nu a tratat-o mai profund, la un nivel artistic similar.

Limitele romanului *Răscoala*, explicabile istoricește, sînt, cum era de așteptat, mai mult de ordin ideologic. Autorul se situează în genere pe poziții populare, dar nu e scutit de o anume sfială față de clasa moșierilor, pe care o prezintă fie ca dotată cel puțin cu onestitate în persoana lui Miron Iuga, fie ca animată de idei reformatoare, cel puțin filantropice, în persoana lui Grigore Iuga (acesta, avînd „afinități” cu pămîntul, după cum se exprimă Gogu Ionescu, se va reîntoarce după represiune, cu un agronom, la moșiile rămase de la tatăl său).

Rebreanu a izbutit să scoată în evidență imensul rezervor de revoltă acumulat în conștiința țărănimii la începutul veacului nostru, dar n-a știut să urmărească creșterea conștiinței de clasă a elementelor înaintate din masa răsculaților, nici să descopere formarea în răscoală a ideii că de la clasele exploatare nu mai e nimic de așteptat. Singur bătrînul Lupu Chirițoiu are curajul să spună o dată lui Grigore Iuga:

„N-a sosit încă ceasul dreptății, cucoane Grigoriță, dar trebuie să sosească odată ș-odată, că lume fără dreptate nu se poate!”

Viitorul avea să dea soluția adevărată la distanță trecînd abia cu trei ani peste un deceniu de la apariția romanului lui Liviu Rebreanu (în 1945), care, încă o dată, în vremea lui, a fost expresia unei concepții filozofice obiective, profund democratice.

Și sub raport strict artistic, *Răscoala* marca un pas înainte în evoluția romanului românesc, îmbogățit simțitor între timp cu *Baltagul* și *Zodia Cancerului* de Mihail Sadoveanu, cu primele trei volume din ciclul *Hallipilor* de Hortensia Papadat-Bengescu, cu *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război* de Camil Petrescu și *Întunecare* de Cezar Petrescu (acestea două din urmă pot fi socotite ca o replică la *Pădurea spînzuraților*). I s-a recunoscut lui Rebreanu capacitatea unică în literatura română de a zugrăvi sufletul colectiv într-o narațiune de mari proporții, semănînd cu epopeea, de a cuprinde sub unghiul observației sale, longitudinal și transversal, lumea unei epoci, ca Zola, Tolstoi, Veymont, Verga.

Tema romanului avea să fie reluată încă în timpul vieții lui Rebreanu de alți scriitori, care însă nu s-au mai ridicat la înălțimea lui.¹

¹ După un scenariu de Petre Sălcudeanu, *Răscoala* a fost ecranizată în 1965 de Mircea Mureșan.

C. Stere comunica în al VIII-lea volum al romanului său memorialistic *În preajma revoluției, Uraganul* (1936), un număr de „documente omenesti”, deformate de concepția poporanistă a *Vieții românești* dinainte de primul război mondial, iar Cezar Petrescu evoca răscoala și antecedentele ei într-o lungă cronică în trei volume, *1907*, fiecare volum purtînd un titlu de manifest (I *Mane, Tekel, Fares*; II *Noi vrem pămînt*, 1938; III *Pămînt, mormînt!*, 1943), în ciuda viziunii idilice, semănătoriste, a relațiilor dintre exploatare și exploatați.

Ultimele trei romane ale lui Liviu Rebreanu merită o mențiune numai pentru voința de a lărgi aria observației sociale și psihologice, ca și pentru dorința de a varia modalitățile construcției.

Primul dintre ele, *Jar*, își propune să analizeze cazul sinuciderii unei fete din lumea burgheză. Printr-un erou, Remus Oloman, sub numele căruia pare a se ascunde Romulus Dianu, autor de romane de magazin ilustrat (*Adorata*, 1930; *Noaptea la Ada-Kaleh*, 1932), Rebreanu lansează un fel de teorie a romanului dedicat analizei sufletului feminin:

„Creația literară veridică trebuie să se inspire din trăirea directă, să se altoiască pe viața vie. O fecioară care iubește înția oară merită totdeauna o atenție specială. Asemenea iubire poate cuprinde în ea virtual o capodoperă precum într-un bloc de marmură se poate ascunde un monument de artă. Cînd apare ochiul talentului care să vadă o fațetă a eternului omenesc în iubirea fecioarei sau dalta artistului care să desprindă statuia din marmura informă, opera de artă e gata să se realizeze.”

Un deziderat în același sens exprimase Rebreanu indirect încă din 1921, traducînd faimosul roman al lui Marcel Prévost *Les demi-vierges* (1894). Din păcate, în *Jar* sondajul în sufletul feminin rămîne la suprafață, iar forma poetică nu salvează banalitatea poveștii de dragoste. Liana Rosmarin, studentă în ultimul an la Facultatea de litere, se îndrăgostește de un ofițer aviator agresiv, care o seduce și apoi, simțindu-se inferior intelectualicește, o părăsește pentru o prietenă mai pe potrivă lui. Liana nu e destul de inteligentă pentru a impune lui Dandu admirație și respect. Dandu n-are la rîndul lui destulă prestanță virilă pentru a face pe Liana să-l iubească și după ce a abandonat-o. Incapabilă pe de altă parte de a arăta fostului ei partener disprețul cuvenit, Liana se împușcă. La fel de mediocre cu protagoniștii și imposibil de ținut minte sînt și celelalte personaje. Nici o observație esențială asupra mediului nu se include în acest roman de mare succes în epocă, din moment ce într-un deceniu, pînă în 1944,

a făcut nu mai puțin de opt ediții (de două ori cit *Răscoala* la aceeași dată).

Desigur, nu este cazul să facem din această scriere a lui Rebreanu o operă infamantă.

Eșecul romanului în două volume de câte 300 de pagini *Gorila* vine din copierea cam informă a datelor realității, din reproducerea în stil de reportaj, fără selecție și cu abandonarea oricărei atitudini a vieții politico-sociale din perioada de fascizare a țării până la dizolvarea parlamentului burghez și instaurarea dictaturii regale (1933—1938). Intenția autorului, deductibilă din prezența în roman a lui Titu Herdelea, a fost de a completa cronică evenimentelor reflectate în *Ion* și *Răscoala*, împreună cu care *Gorila* urma să alcătuiască o trilogie. Din nefericire, acest din urmă roman nu mai conține în aceeași proporție cu celelalte „personaje tipice în împrejurări tipice” și nu oglindește așa fel realitatea încât să constituie izvorul fundamental al istoricului care ar voi să se informeze asupra epocii, așa cum *Comedia umană* a lui Balzac putea să ofere izvorul cel mai autentic pentru Marx și Engels¹, iar romanele lui Tolstoi înfățișau o adevărată „oglină a revoluției ruse” lui Lenin².

Gorila se deschide cu o maximă din *Also sprach Zarathustra*³ de Nietzsche: „Ce e mare în om este asta, că el e o punte, și nu un țel; ce poate fi iubit în om e asta, că el e o trecere și un apus”. Cam acest principiu vrea să-l concretizeze Rebreanu în eroul său Toma Pahonțu. Fiu de țăran, Pahonțu a luptat eroic pe front, și la terminarea războiului a fondat o gazetă independentă, bine scrisă, factor important în viața politică a țării și capabilă să influențeze alegerile, să facă și să desfacă guverne, să promoveze sau să revoce miniștri. Cariera jurnalistică nu e contraindicată pentru un erou de roman, viața politică fiind un câmp de acțiune capabil să pună în evidență energia omului de toate zilele, caracterul său. Balzac în povestirile și romanele sale nu s-a ferit să zugrăvească ziariști cu ambiții politice ca Zéphirin Marcas, chiar oameni politici propriu-ziși ca deputatul de Arcis. La prima vedere s-ar părea că Rebreanu vrea să înfățișeze în Toma Pahonțu un tip de arivist politic, un soi de Rastignac. Pahonțu regizează trecerea în partidul democrat a lui Constantin Rotaru și îl ajută să

¹ K. Marx — F. Engels, *Despre artă și literatură*, București, 1953, p. 137.

² Lenin *despre cultură și artă*, București, 1957, p. 88—93; cf. și Ilie Constantinovschi, *De la „Răscoala” la „Gorila”*. Evoluția literară a d-lui Liviu Rebreanu, în *Viața românească*, 1938, nr. 12.

³ Așa vorbit-a Zarathustra.

ajungă ministru, devine el însuși deputat. Scriitorul nu-și lasă însă eroul să se realizeze până la capăt într-o direcție, eventuală să rateze, ca Z. Marcas, deoarece, conform principiului pesimist nietzschean, omul nu-i un scop, ci numai o punte, „o trecere și un apus”. Servindu-se de ziarul său, Pahonțu ar fi putut ajunge, dotat cu o mare voință, el însuși ministru, chiar președinte de consiliu. În loc să ducă lupta în acest sens, eroul se îndrăgostește de soția de neam a deputatului Belcineanu, membru al partidului național, Cristiana, și dragostea devine unica lui preocupare. Dolinescu, căpetenia unei organizații politice totalitare, „Falanga”, cere și obține sprijinul lui Pahonțu. În alegeri însă, gazetarul trădează „Falanga” și se pune în serviciul lui Belcineanu, acum ministru de interne, pentru că în felul acesta Belcineanu se oferă să divorțeze de Cristiana (Pahonțu însuși divorțase în vederea noii căsătorii mai dinainte de soția sa). Un membru al unei „frății de cruce” (subdiviziune a „Falangei”) împușcă pe Pahonțu în Cișmigiu.

Abținerea autorului de a-și formula propria atitudine în lupta dintre partidele burgheze și formațiile profasciste (după moartea lui Pahonțu, Titu Herdelea adoptă în continuare la ziar „tonul obiectiv”) face ca *Gorila* să fie o scriere insuficient de clară din punct de vedere ideologic. Din cauza lipsei de generalizare și tipizare, nici un personaj nu trăiește în planul ficțiunii artistice, nici chiar eroul principal, în care trăsăturile nesemnificative ale modelului real sînt reproduse cu fidelitate. Oboseala de gândire în structura romanului se reflectă și în stilul lipsit de relief al cărții, trudnic, greoi. De data aceasta, Rebreanu nu a izbutit să domine materialul observat, să-l subsumeze unei idei. Romanul a rămas numai un documentar.

Inofensiv este romanul polițist *Amîndoi*, dezvoltare a nuvelei *Alibi* și care ar fi putut oferi un model în literatura noastră dacă autorul ar fi dispus de mai multă fantazie în minuirea epicului senzațional. Acțiunea se petrece în Pitești. Negustorul cămătar Ilarie Dăniloiu și soția sa, Mița, sînt găsiți amîndoi asasinați la domiciliu. După cunoscuta rețetă a romanelor senzaționale, ancheta dublei crime este astfel condusă, încît cititorul să bănuiască pe toată lumea, pentru ca la sfîrșit să i se dezvăluie că asasinul este tocmai cel mai puțin suspect. Aplicînd cu abilitate această tehnică, autorul putea să creeze figura judecătorului de instrucție, a procurorului, a polițistului și să schițeze oricît de în fugă caracterul fiecărui personaj anchetat. Insuficiența analiză face ca personajele (Spiru Dăniloiu, fratele victimei, și soția sa, Vasilica; Aretia, sora fraților Dăniloiu, măritată cu ajutorul de grefier Pascal Delulescu; judecătorul de instrucție Aurel Dolga,

prim-procurorul Negel, polițaiul Ploscaru, tânărul licențiat în drept fără ocupație Dică Secuianu, servitorul bisericesc Ciufu și alții) să nu prindă contur. În cele din urmă, Solomia, servitoarea lui Spiru Dăniloiu, mărturisește că ea a comis crima, deoarece Mița Dăniloiu i-a reținut o salbă zălogită și n-a vrut să-i împrumute bani pentru bărbatul ei bolnav, Lixandru. Întrucât acesta a murit, ei nu-i rămâne decât să ispășească omorul. În loc să pună problema socială a acestei crime, dintr-o veche predilecție naturalistă pentru cazul patologic, autorul sugerează că sub înfățișarea suavă Solomia ascundea un monstru, și narează amănunțit reconstituirea crimei (victimele fuseseră strangulate cu o sîrmă), precum și sinuciderea criminalei în închisoare (își străpunge inima cu un ac de păr). Concluzia medicului legist că Solomia „a avut o poftă de moarte titanică” e anodină, ca de altminteri întreg acest fapt divers lipsit de o semnificație umană mai adîncă, adus în roman direct din jurnal. Inutil a spune că și sub raport stilistic *Amîndoi* se deosebește prea puțin de un reportaj comun de ziar.

Oricîtă indulgență ar merita autorul lui *Ion*, al *Pădurii spînzuraților* și al *Răscoalei*, ultimele trei romane — *Jar*, *Gorila* și *Amîndoi* — nu pot fi mai generos evaluate. Ele sînt totuși experiențe ale unui creator genial și ca atare n-am putea să le ignorăm.

Activitatea literară a lui Liviu Rebreanu s-a încheiat în 1943, cu o culegere de articole noi și vechi, intitulată *Amalgam*. În 1961 s-au adunat într-un volum¹, după un plan mai vechi al autorului, majoritatea cronicilor dramatice, publicate de Liviu Rebreanu între 1910—1925 prin reviste și ziare și din care el însuși n-a mai reținut în *Amalgam* decât pe cele din 1912 despre *Un dușman al poporului* de Ibsen și *Hamlet* de Shakespeare în interpretarea actorilor A. Demetriade, C. Nottara și Tony Bulandra (alte cronici sînt despre *Judecătorul din Zalamea* de Calderon de la Barca, *Regele Lear*, *Femeia îndărătnică*, *Othello*, *Noaptea regilor* și *Macbeth* de Shakespeare, *O nuntă în revoluție* de Sophus Michaëlis, *Un fiu din America* de Weber și Gerbidon, *Azilul de noapte* de Gorki, *Samson* de Bernstein, *Zaza* de Pierre Bertrand, *Candida* de Bernard Shaw, *Moartea civilă* de Paolo Giacometti, *Tartuffe* și *Burghezul gentilom* de Molière, *Tandrețe* de Bataille, *Salomeea* de Oscar Wilde, *Nyu* de Osip Isidorovici Dymov, *Pelicanul* de August Strindberg, *Liliom* de Molnár Ferenc, *Scaiul* de Labiche, *Țăranul baron* de Ludwig Holberg, *Magnificul încornorat* de Crommelynck,

¹ Opere alese, V, *Teatru, publicistică*, ed. Nicolae Liu, București, 1961.

Pîinea altuia de Ivan Turgheniev, *Triumful* și *Adriana cu orice preț* de Louis Verneuil, *Magda* de Sudermann, *Revizorul* de Gogol, *Viforul* de Delavrancea, *Fîntîna Blanduziei* de Alecsandri, *Vlaicu-vodă* de Al. Davila, *Patima roșie*, *Letopiseși*, *A doua tinerețe* și *Don Quijote* de Mihail Sorbul, *Înșir-te, mărgărite* și *Don Juan* de Victor Eftimiu, *Manasse* de Ronetti-Roman).

Definitiv pentru concepția sa estetică este interviul acordat la 1 ianuarie 1926 revistei *Ideea europeană*, antedatată 1924 și intitulat mai apoi *Cred*. Frumosul, afirmă aici autorul lui *Ion*, nu este o simplă „născocire”, în literatură el nu poate fi decât „creație de oameni și de viață”. Durabilitatea unei opere literare este direct proporțională cu „cantitatea de viață veritabilă ce o cuprinde”. Și Rebreanu face în continuare o profesiune de credință realistă, insistînd asupra modului de reprezentare a caracterelor tipice, a generalizării și individualizării artistice:

„A crea oameni nu înseamnă a copia după natură indivizi existenți. Asemenea realism sau naturalism e mai puțin valoros ca o fotografie proastă. Creația literară nu poate fi decât sinteză. Omul pe care îl zugrăvesc eu o fi avînd și trebuie să aibă asemănări cu mii de oameni, cum au și în viață toți oamenii, dar trăiește numai prin ceea ce are unic și deosebit de toți oamenii din toate vremurile...”

La această dată, scriitorul se declară împotriva hiperbolizării eului, pentru obiectivitate în literatură și subliniază rolul etic al artei:

„Arta ca ușoară jucărie ar fi tot atît de incomprehensibilă ca și viața socotită fără rost. Arta n-are menirea să moralizeze pe om, evident, dar poate să-l facă să se bucure că e om și că trăiește și chiar să-l facă om...”

Preocupat în primul rînd de creație în sens realist și umanist, Rebreanu este, înainte de Camil Petrescu, teoreticianul scrisului anticafolil. Pentru el, expresia este numai mijlocul, nu scopul.

„Prefer să fie expresia bolovănoasă și să spun într-adevăr ce vreau, decât să fiu șlefuit și neprecis. Strălucirile stilistice, cel puțin în opere de creație, se fac mai totdeauna în detrimentul preciziei și a mișcării de viață. De altfel, cred că e mult mai ușor a scrie frumos, decât a exprima exact...”

Deși a făcut parte după război din redacția revistei lui E. Lovinescu, *Sburătorul*, Rebreanu nu a împărtășit concepția modernistă a acestuia, sau în tot cazul, a înțeles cu totul altfel modernismul, respingînd orientările formaliste de falsă avangardă în teatru și în poezie. Într-un articol publicat încă din 1910, dar revăzut și republicat în

1912, în 1914 și 1925, sub titlul *Modernismul*, preconiza o sinteză a tradiției cu inovația:

„Adevăratul, prețiosul modernism înseamnă rîvna de-a produce valori estetice îmbrăcate în spiritul timpului, dar cu un nivel mai înalt decît al epocii precedente. Adevăratul artist trebuie să-și însușească organic tot ce s-a produs valoros în domeniul său pînă la dînsul și să adauge în plus ceea ce are el. Acest adaos, acest plus este modernismul adevărat, care va fi valoros indiferent dacă se va înfățișa în hlamidă romantică, în haină realistă sau în dantelă simbolistă. Nu etichetele sînt hotărîtoare în artă, ci valoarea estetică.”

Acestea sînt motivele pentru care Rebreanu prețuia în teatrul românesc îndeosebi pe Caragiale, despre care a scris constant elogios (în 1912, 1916, 1922, 1923, 1938, 1941), luîndu-și-l și ca model, în *Plicul*, iar în poezie pe Coșbuc, față de care și-a exprimat, de cîte ori a avut prilejul, entuziasmul (în 1918, 1931, 1937), opunîndu-l pseudo-moderniștilor.

„Azi e la modă — scria de pildă în 1931 — o poezie așa-zisă ermetică, o înșiruire de cuvinte sonore sau prețioase care nu spun nimic, avînd aerul a spune tot, ceva fără rimă, fără ritm, fără sens și cu toate pretențiile. Natural, cui place poezia asta nu poate să-i placă poezia lui Coșbuc...”

Un echilibru clasic și un „realism stilizat” găsea Rebreanu în romanul lui Goethe *Afinități elective* (*Wahlverwandschaften*). Simplitatea anecdotei, cadrul sobru, linia dreaptă a construcției, cumpătarea limbii i se păreau desăvîrșit realizate de „înțeleptul de la Weimar” și demne de urmat de orice creator epic.

Conferința din 1935 despre *Reymont*, deși alcătuită după prefața lui J.P. Ardeschah la traducerea franceză a romanului *Les paysans* (Paris, 1924), și studiul lui J. Lorentowicz *Ladislav Reymont, essai sur son oeuvre* (Varșovia, 1925) interesează deoarece este vorba de un scriitor din aceeași familie de spirite. Rebreanu vede în *Reymont* un „ultrarealist” care a dat contur „parcă cu toporul” țăranilor lui, punîndu-i să umble „ca niște coloși”, el, „maestrul neîntrecut în arta dificilă a mînuirii maselor”. Ca și *Răscoala*, epopeea lui *Reymont* are drept erou principal satul, și din punct de vedere epic, o mare tensiune, „acel *Spannung* fără de care un roman, oricît de valoros altfel, nu poate cuceri pe cititori”. Jagna împrumută ceva „și din *Nora*, și din *Emma Bovary*, firește, păstrîndu-se proporțiile mediilor sociale diferite”, e o femeie frumoasă, „cu șolduri puternice”, fără noțiunea păcatului, un personaj robust, cum sînt toți eroii lui *Reymont*, plasați la o distanță egală „între pastorala *à la* George Sand și naturalismul brutal

à la Zola”. Julius Kleiner a numit, ne informează Rebreanu, pe *Reymont* „un *Omer* al satului polonez”, deși în alte opere *Reymont* a zugrăvit și viața orașului, a scris un roman *Vampirul*, întrucîtva asemănător cu *Adam și Eva*.

Trebuie arătat că, deși a izbutit mai bine în romanul cu eroi din lumea satului, Rebreanu nu este un teoretician al romanului exclusiv rural. Cînd, în 1933, a apărut *Patul lui Procust* de Camil Petrescu, autorul *Răscoalei* a fost printre cei dintii care a salutat acest roman citadin de analiză. Nu eticheta de proustianism lipită de critici îi impunea însă lui Rebreanu, ci faptul că, indiferent de construcția lui „cu mai multe planuri, cu dozări de mistere mici nedelegate”, *Patul lui Procust* era „un adevărat roman, pasionant și vibrant de viață”.

În conferința din 1939, *Literatura și iubirea*, cu toate că între timp publicase *Jar* și *Gorila*, Rebreanu își precizează încă o dată concepția estetică militînd pentru realism, chiar pentru realismul critic:

„Literatura, sub orice formă s-ar înfățișa, înseamnă nu numai o zugrăvire, ci și o interpretare și deci într-un fel o critică, mai mult sau mai puțin directă, a lumii și a societății în care trăiește scriitorul...”

„Formă a cunoașterii” și „ogîndă selectivă, sintetică”, literatura nu se poate complăce în „amuzament ușor”, nici în exploatarea „instinctelor primare omenești”, ea trebuie să fie, dimpotrivă, „o mărturie de înaltă valoare etică, specific națională, a gîndirii și simțirii unui popor într-un anume moment”. Și Rebreanu condamnă în continuare literatura de exhibiție sexuală, iscată în Europa mai ales în urma apariției doctrinelor lui Magnus Hirschfeld și Sigmund Freud. Dacă viața trebuie să însemneze o „rîvnă spre mai bine, spre mai frumos, spre o purificare”, literatura, care reflectă viața, nu poate să tindă decît spre același țel, încheia Rebreanu, cu gîndul desigur la alte romane decît cele imitate la noi după Dekobra, Kessel și alții (sub pseudonimul Clifford Moore, F.Aderca publicase *Al doilea amant al doamnei Chatterley*).

Într-o altă conferință, din 1941, elogia tinerețea romanului *Cei trei mușchetari* de Alexandre Dumas-père, căruia Jules Michelet îi spusese: „Domnule, te iubesc și te admir, ești o forță a naturii”.

Care era, se întreabă Rebreanu, secretul viabilității acestui roman? El e o reluare modernă a romanului medieval de aventuri. Pe cînd însă în romanul medieval cavalerul rătăcitor e în căutare de aventuri care să-l facă erou, în *Cei trei mușchetari* eroii sînt eroi de la început. Eroii romanelor medievale rîvnesc favoarea unei doamne, mușchetarii fac acte de bravură fără să aștepte vreo răsplată. Duelurile

lor sînt duelurile unor oameni buni, cinstiți și nobili cu oamenii răi, ticăloși și trădători. Recompensa adevărată pentru actele lor de bravură le-o acordă prin simpatie cititorul. *Cei trei mușchetari* oferă iluzia că dreptatea există și poate fi înfăptuită în această lume; *Don Quijote*, strămoșul romanului lui Dumas, întrușchipează numai „eterna zbuciumare a omului însetat de ideal”, sortită eșecului, deoarece lumea de pe pămînt e în marea ei majoritate „crudă și barbară”. Romanul optimist al lui Dumas produce o bună dispoziție ușoară, acela pesimist al lui Cervantes invită la meditație gravă.

Rebreanu nu izbutise să amuze prin romanul polițist *Amîndoi*. Ar fi izbutit să trezească meditația profundă prin *Păcală și Tîndală*? Cine știe...

Creator prin excelență epic, în parte dramatic, Liviu Rebreanu este un prozator obiectiv, cu rare excepții antiliric. Această particularitate a sa, caracteristică și altor mari romancieri (ca Balzac sau Tolstoi), a fost, nu întîmplător, de la început observată, socotită o vină și incriminată ca atare. Pentru Tudor Arghezi¹, Rebreanu era un simplu înregistrator de fapte văzute cu „ochiul mort și mintea somnolentă”, adică fără vreun adaos personal care să le complinescă și să le transforme:

„A scrie ca d-l Rebreanu nu este cîtuși de puțin a scrie, este a lipi cu pap pe geamuri ilustrații din *Universul literar*.”

Dacă literatura s-ar numi numai actul de a aglutina privescitori și personaje și de a le pune într-o carte, literatura ar fi numai decît dedesubtul realității, pe care copistul și anecdotistul le adună în sac, private de viața lor. Și aici încep, ni se pare, și vocația, și talentul, și arta: să substitui vieții materialelor în libertate o viață esențială, concentrată, compatibilă cu constrîngerile și disciplina artei.”

Circula butada, consemnată în 1926 de Camil Petrescu, scriitor anticalofil, că Rebreanu „are talent numai de la trei sute de pagini în sus”, pe care o repetă Ibrăileanu în *Creație și analiză*, și cu o maximă exagerare Nicolae Iorga în *Istoria literaturii românești contemporane*² (despre *Ion*):

„În romanul cu optzeci de personaje, cu violuri și omoruri, cu toate manifestările brutei, prezintate crud, ca un cadavru putred pe care l-ar scutura cineva de un picior, e același realism de o sălbatecă autenticitate: ce e mai josnic în viața animalică a rasei cum i se pare

¹ Tudor Arghezi, *Cum se scrie românește*, în *Cugetul românesc*, nr. 1, 1922.

² N. Iorga, *op. cit.*, II, *În căutarea fondului*, București, 1934.

autorului că a văzut-o în cine știe ce colț blăstămat de Ardeal se expune aici ca un testimoniu de iremediabilă inferioritate, într-un rece stil de jandarm care constată infamiile petrecute în raionul său...”

Înviniuirea nu trebuie să ne surprindă prea mult din partea lui N. Iorga, adept al literaturii idilice de la *Semănătorul*, în stilul M. Sadoveanu, dar și Ion Ciocîrlan și Vasile Pop. De altfel, și lui Zola, care definise totuși arta ca „un colț de natură văzut printr-un temperament” („Un coin de la nature vu à travers un tempérament”¹), contemporanii îi atribuiau inteligența și scrisul unui „conciierge” (portar de hotel).

Conform concepției sale realiste, Rebreanu nu e interesat sub raport stilistic decît de exactitatea exprimării, de corespondența dintre idei și expresie și, desigur, de adecvarea stilului la proveniența și vorbirea obișnuită a personajelor. În primul volum, *Frămîntări*, nuvelistul experimenta cîțiva termeni regionali, mai degrabă vulgari, notînd senzații repulsive, precum și cîteva cuvinte din argoul vagabonzilor (*crîmpoși*, *cîrcăli*, *hăi*, *lihăi*, *mocoși*, *molfăi*, *rigii*, *zborși*, *cabaz-lic*, *ciganiga*, *fraier*, *tătîc*, *zgulici*, *zoală*).

În *Ion* și în *Răscoala*, prezența termenilor regionali și populari e la locul ei în zugrăvirea lumii rurale, fără ca scriitorul să apese pe aceste elemente, dîmpotrivă, întrebuiîndu-le ponderat (*bolboc*, *blohotăie*, *gordună*, *kîlbării*, *horșui*, *horobăi*, *împiciorongi*, *prașcău*, *struț*, *vranîță*, *zadie*). Un număr rezonabil de neologisme intră în *Răscoala*, frescă a vieții politice și mondene din București și provincie (*aprehensiune*, *deconcerta*, *exorbitant*, *insolită*, *nonșalant*, *ofuscat*, *onctuos*, *preluda*, *rodomontadă*). În general, din punct de vedere al lexicului, Rebreanu are o ușoară coloratură ardelenescă, fără să putem vorbi de un stil caracteristic ardelenesc, cum vorbim de un stil moldovenesc la Creangă ori de unul muntenesc la Caragiale. Faptul se datorește stadiului avansat al limbii literare românești la data cînd apar operele fundamentale ale lui Liviu Rebreanu, stadiu care nu mai permitea exprimarea regională decît dacă autorul și-ar fi propus înadins, în scopuri artistice, umoristice sau satirice, o literatură de culoare lexicală ardelenescă. Așadar, Rebreanu nu are și nici n-a voit să aibă un vocabular aparte, specific. O singură dată, în *Adam și Eva*, s-a folosit de cuvinte neobișnuite, de circulație redusă, în vederea evocării peisajului exotic (în India de pildă pădurile sînt de *kesara*, și tufișurile de *vetaza*; focul se face cu lemnul *sami*; rața de pe lac e din speța *ciakravaka*, iar în aer zboară pasărea *kokila*).

¹ E. Zola, *Le roman expérimental*, Paris, Charpentier, 1880.

Indiferent față de artificii artistici, Rebreanu întrebuințează în chip natural și normal figurile stilistice curente — epitetul, comparația și foarte rar metafora.

Epitetele, simple sau câteodată duble, triple și cvadruple, au rostul de a defini mai precis ori de a potența o situație materială sau o stare psihică. Pământul e descris o dată ca avînd nuanța de *cafeniu-slăninios*. Munca e definită într-o împrejurare ca *tăcută, aspră, asudată*. Bubuiturile de pe front se aud *surde, scurte, răgușite*. În *Ion*, iarba deasă, *grasă*, unduiește *ostenită* de răcoarea dimineții. Ziua de muncă începe în familia Glanetașului mereu în același fel:

„O lumină *cenușie*, *tulbure* privea pe ferestre cînd se trezi Glanetașu. Din depărtare se auzi un cucurigu *slab*, *pierdută* și *răgușit*. Peste o clipă, altul, mai aproape, răspunse *subțire* și *tăios*. Pe urmă altele, din ce în ce mai *aproprite* și mai *șanțose*, pînă ce o bătaie *surdă* din aripi, în tindă, urmată de un cîntec de cocoș *poruncitor, gros*, sfîrșindu-se într-un cîrîit *vesel*, cutremură toată căsuța...”

Brazdele cosite de *Ion* se prăvălesc *drepte, grele, mirositoare*. Ana are o burtă *uriașă, vinovată, urîță, ațîțitoare*, în care rușinea se lăfăie *sfidătoare și trușă*. În momentul cînd Bologa se decide să dezerteze, vîntul suflă ca o chemare *prelungă, confuză, ademenitoare*, iar cînd merge spre locul de execuție, vîrfurile plopilor se înalță ca niște mîini *negre, implorătoare*, spre cerul *vînat, ciuruit de stele*.

Comparația ocupă locul cel mai mare între procedeele folosite de Rebreanu, în general aruncînd asupra lucrurilor reflexe de urîțenie, ridicul sau tristețe, cum observă Tudor Vianu.¹ Geamurile unei case apar ca niște *lespezi murite cu leșie*. Cuptorul e culcat în colț ca un *bivol*. Biserica prevăzută cu clopotniță e ca un *om mic la cap și gros la trup*. Preoteasa are statură mică și e *grasă ca un butoi de bere*. Dinții îi răsar din gingii lucitori ca niște *pociumbi pe o cărare cleioasă*. Ochii unui personaj devin prin frecare ca *două sfecle fierte*, altuia îi ies din orbite ca *două cepe mari roșii*, iar vinele cuiva i se îngroașă la temple ca niște *lipitori hrănite de sînge*. Carnea unei femei tremură ca o *grămadă de piftie*, ploaia cerne mărunță și *grasă ca untura topită*, pulpele altei femei sînt groase *cît cofele*, golani tac ca *două buturugi*. Este vizibilă în aceste exemple scoase din nuvele tendința autorului de a depoetiza universul. O găsim și în romane, în *Ion* (stătu posomorît ca un *copac cu măduva uscată*; căpițe încremenite ca niște *mormoloci speriați*; inima i se înăcrise ca o *pungă de piele arsă*; casa zăcea în întuneric, neagră ca

¹ *Artă prozatorilor români*, București, 1941; vezi și Al. Andriescu, *Sobrietatea stilistică și realismul lui Rebreanu*, în *Limbă și literatură*, III, 1957.

un *bivol adormit*), în *Pădurea spînzuraților* (Apostol se scutură ca de un *gîndac grețos*; în sufletul lui Apostol scotea capul veșnic același cuvînt, ca un *cadavru la marginea apei*), în *Ciuleandra* (îi crescuse burta de *parcă purta un bostan sub sorț*).

Comparațiile în care al doilea termen este femeia afirmă vitalitatea și robustețea. Pentru *Ion*, pământul este „ca o țărancă voinică și frumoasă a cărei îmbrățișare îți zdrobește oasele”. El are dorința de a vedea și mingia bucățile lui de pământ „ca pe niște ibovnice credincioase”. Un loc s-a dezbrăcat de zăpadă „ca o fată frumoasă care și-ar fi lepădat cămașa, arătîndu-și corpul gol, ispititor”. Lutul îi atrage și îngreuiază picioarele lui *Ion* „ca brațele unei femei pătimase”. Ceața se leagănă alene „ca o femeie cochetă”, primăvara zimbește în odaie „ca o fecioară îndrăgostită”, lumina soarelui arde „ca un ris de fată frumoasă”. În *Pădurea spînzuraților*, razele soarelui dezmiardă la un moment dat „ca o sărutare de fecioară îndrăgostită”, iar în *Răscoala*, castelul nou apare „ca un suris de femeie frumoasă”.

Anumite comparații subliniază reacțiile violente, emoțiile, văzute ca niște traumatisme sufletești. De exemplu în *Ion*: „flăcăul primi ocara ca o lovitură de cuțit”; în *Pădurea spînzuraților*: „închipuirea că ar putea merge acolo îi stătea totuși înțepată în creier ca o *baionetă vrăjmașă*”; „Ultimul gînd îi rămase suspendat ca un *vîrf de floretă*”.

Metaforele lui Liviu Rebreanu sînt rare și banale. În *Ion*, valea este o *scrîntitură de coline*, petele de arătură — niște *râni deschise pe un trup îmbătrînit*, ciorile — *pistrui pe obrazul pămîntului sau o împoșcătură de cerneală pe o colosală coală de hîrtie*. În *Răscoala*, ființa dragă este *lumina ochilor*, femeia — o *floare zîmbitoare*, iar trupul unei dansatoare e înlocuit prin temperamentul ei cu *stridente vibrații de castaniete*.

Un procedeu frecvent în sintaxa lui Rebreanu, îndeosebi atunci cînd reproduce vorbirea țăranilor, este elipsa, întreruperea expunerii, produsă fie de factori inhibitorii interni, fie de condiții exterioare, de situații critice care recomandă prudență. Deoarece țăranii se tem de urmările pe care le-ar avea gîndurile lor exprimate complet, rostesc frazele numai pe jumătate, ferindu-se să pronunțe cuvintele hotărîtoare. Amenințările sînt numai subînțelese: „Rabzi, rabzi și oftezi pînă nu mai poți, ș-apoi...” „Din iarna asta nu-i chip să ieșim. Ori murim, ori...” „Apoi, pînă n-om pune mîna pe topoare, nici noi n-om...” Asemenea reticențe sînt motivate și tipice în vorbirea țăranilor. Cînd autorul le atribuie în *Răscoala* și boierilor, ele nu mai au aceeași semnificație și devin un tic stilistic. Așa, cînd vorbește Nadina: „eu am venit

aici ca să fiu liniștită, nu să..." ori Grigore Iuga: „Bine, dragă Alexandre, dacă tu poți crede că eu pot glumi cu astfel de..."

Incapabil de exaltări sau efuziuni lirice, Rebreanu este un autor care pune accentul pe acțiune, de unde puținătatea determinărilor nominale și mulțimea verbelor. Cîteva exemple: „Zeci de vrăjmași se văitau, înjurau, gemeau"; „Sufletul lui nu e în stare decît să se revolte, să suferă și să geamă"; „Pilcuri de oameni închinau, povesteau sau se sfădeau"; „Oamenii, osteniți de cît au stat în picioare, asudau, se îndirjau, se îmbulzeau"; „Ograda se umplu repede de oameni care se minunau, strigau, se închinau, înjurau"; „Cuvintele se legănau, pluteau și se împreunau într-o melodie stranie"; „Aleargă, asudă, horbăiește grozav și fără folos"; „Femeia roși, se scuza, surise, dispăru"; „Primarul se uită, cercetă, se suci și, nedescoperind nici o urmă de spargere, întrebă deodată, minios..."; „Gîndurile îi alergau, se împleteau, se goneau, făureau planuri, le sfărîmău, stîrneau speranțe". Alăturarea de trei sau patru verbe ține locul unor descrieri pentru care în stil nominal ar fi fost nevoie de un spațiu mult mai mare.

Și nuanțele sentimentelor sînt exprimate mai repede în stil verbal. Rebreanu folosește, de altfel, ca și Creangă, dar cu alte efecte, un mare număr de sinonime ale verbului a vorbi, precum: *a bâlbîi, a bodegăni, a bolborosi, a boscorodi, a bufni, a-și morfoli cuvintele, a mormăi*.

Repetarea aceluiași verb are drept rezultat comunicarea directă, foarte sugestivă, a unei stări sufletești pentru care ar fi fost altfel necesară o lungă expoziție. Toată revolta lui Petre Petre față de amestecul jandarmului în acțiunile țăranilor este concentrată într-o singură izbucnire:

„Ia mîna de pe mine!... de ce pui mîna pe mine? Ce-s eu, sluga ta, să pui mîna pe mine... de ce ai pus mîna pe mine?..."

„De ce pune mîna pe mine, că nu-s batjocura nimănui... de ce pune mîna..."

„De ce să puie mîna pe mine?"

În chipul acesta, prin procedul combinat al repetiției și reticenței, autorul ne pune în contact nemijlocit cu ceea ce se urzește mocnit în sufletul unui exponent al maselor, pe cale de a trece de la revoltă la faptă.

Scriitor laconic de cele mai multe ori, Rebreanu este un excelent comentator al mișcărilor sufletești care-și sparg, spre a ieși la suprafață, învelișul cu puterea unei erupții vulcanice.

Din punct de vedere teoretic, Rebreanu s-a situat aproape statornic pe pozițiile realismului și ale realismului critic, încă de la

început. Analiza internă a operei dezvăluie în același timp, alături de reflectarea realistă și realist-critică predominantă din scrierile fundamentale, aspecte secundare de viziune naturalistă, care se accentuează în scrierile de mai mică valoare.

Istoriceste, scriitorul a parcurs trei etape, însumînd la un loc ceva mai mult decît trei decenii și jumătate. În etapa întii (1907—1917) a scris nuvelele realiste, realist-critice și naturaliste; în etapa a doua (1917—1932) — principalele romane realiste, iar în ultima etapă (1933—1943) — romane naturaliste.

Observăm că a doua etapă, cea mai lungă, e și etapa cea mai fecundă, conținînd în afară de cele mai izbutite nuvele (*Catastrofa*, cele șapte scurte istorii din *Adam și Eva*, micul roman-novelă *Ciuleandra*), marile romane *Ion*, *Pădurea spînzuraților* și *Răscoala*.

Vechile observații critice cum că Rebreanu nu percepe „aproape de loc" orășenescul, că „nu înregistrează individualul", că „nu e în stare să analizeze conștiința" trebuie serios amendate, dacă admitem că în unele nuvele, în *Ion*, în *Ciuleandra* și în *Răscoala* există tablouri de viață citadină nu chiar neglijabile, că Ion și Miron Iuga, măcar, fac concurență stării civile, că, în fine, în *Pădurea spînzuraților* analizează conștiința e magistrală. Toate acestea se adaugă la excepționala capacitate a lui Rebreanu de a surprinde existența pe dimensiunea unei întregi societăți, de a face să trăiască într-o imagine grandioasă sufletul colectiv, uriașele conflicte din clocotul vieții sociale.

Romancier de tip monumental, Liviu Rebreanu se alătură cu lumea lui, lumea spațiului specific național românesc, celor mai mari creatori din literatura universală în domeniul romanului, lui Balzac și Zola, lui Tolstoi și Șolohov, lui Verga și lui Reymont, lui Thomas Mann și Galsworthy.

Dintre scriitorii români de reputație mondială, Liviu Rebreanu este astăzi — alături de Eminescu și Caragiale — cel mai prețuit. Așa rezultă între altele din *Dictionnaire universel des lettres* al casei Laffont-Bompiani, apărut în 1961, și din recenta hotărîre de includere a romanului *Ion* în colecția operelor reprezentative întocmită de UNESCO.

Dacă examinăm lista traducerilor în limbi străine a operelor lui Liviu Rebreanu constatăm că cel mai rapid și mai mare ecou l-a avut *Pădurea spînzuraților*, apărut pînă în prezent în 15 limbi, întii în limba cehă, în 1928, apoi în limbile engleză și italiană în 1930, în franceză și germană în 1932, în limba turcă în 1942, suedeză și spaniolă în 1944, portugheză în 1945, finlandeză în 1946, maghiară în 1957, rusă în 1959, greacă în 1961, bulgară în 1962, și slovacă în 1965.

Ecoul se explică desigur prin tema romanului, un episod dramatic din primul război mondial, ca și prin magistrala analiză a unui caz de conștiință, cazul intelectualului român din Transilvania, atunci în imperiul austro-ungar, Apostol Bologa adus dintr-o dată în fața unui conflict de cea mai acută gravitate și actualitate: problema datoriei față de statul căruia îi aparține în chip oficial, involuntar, și problema datoriei față de frații săi, angajați în lupta de eliberare națională, de sub asuprire.

Meritul excepțional al scriitorului stă în capacitatea de a sugera printr-o dezbatere autentică deznodământul tragic pe care războiul îl provoacă în existența oamenilor amăgiți o clipă, ca Bologa însuși, de miturile soteriologice. Forța romanului lui Liviu Rebreanu stă în demistificare, în demonstrația, scutită de tezism, a soluției tragice, a războiului, concluzia la care ajunge eroul fiind că războiul nu garantează certitudinea viitorului. („Prețul vieții — meditează Bologa — e viitorul, și viitorul lui se părea zăvorât ca o poartă de fier, în care și-a zdrobit pumnii bătînd zadarnic.“)

Pădurea spînzuraților ocupă un loc de frunte în literatura mondială închinată aceluiași subiect. Aceasta e deschisă în 1916, de *Focul* lui Henri Barbusse, document, trăit de autor, asupra monotoniei tranșelor murdare, spaimei din timpul bombardamentelor, atacurilor în decor de coșmar, infernului unei umanități sacrificate în numele victoriei, pentru care se oficiază liturghii în ambele tabere, denunțare brutală și totodată mișcătoare a războiului dezumanizant. Vin apoi romanele umanitariste ale lui Georges Duhamel: *Viața martirilor* (1917), *Civilizație* (1918) și *Posesia lumii* (1919), pledînd pentru o revoluție interioară, de esență umanistă, pentru „domnia inimii“, romanele și povestirile lui Roland Dorgelès: *Cruci de lemn* (1919), *Ca-baret de la belle femme* (1919) și *Învierea morților* (1923).

Lui Rebreanu, apărut în 1922, îi urmează Ludwig Renn cu *Război* (1928) și *După război* (1930), în care viziunea sumbră ascunde un vehement protest de pe poziții umanitariste, Ernest Hemingway cu *Adio, arme*, meditație amară asupra onoarei și fericirii sau asupra vieții și morții, în fine, Erich Maria Remarque cu trilogia sa: *În vest nimic nou* (1929), *Drumul înapoi* (1931) și *Trei camarazi* (1938), unde critica războiului e tot a unui pacifist sentimental.

Valoarea de circulație a limbilor în care au scris Barbusse, Remarque și Hemingway a asigurat operelor lor o difuzare mai largă, adesea directă, ceea ce nu se putea întîmpla cu opera lui Rebreanu, răspîdită în lume abia din 1930. În decurs de numai trei ani însă ea a fost tradusă în principalele limbi europene și, judecînd după

versiunile ulterioare, în alte limbi, a avut un succes nu mai puțin răsunător, întrecînd în mod cert pe acela al lui Duhamel sau Renn. Lucrul ni-l confirmă autorii prefețelor care însoțesc versiunea romanului în diverse limbi, de pildă criticul André Bellesort, pentru care *Pădurea spînzuraților* e un roman ce „interesează toate națiunile“, cu un erou „demn de a trăi în memoria cititorului“, o „realizare impresionantă sub raportul construcției“, fără imprecății deșarte împotriva războiului, o carte cu un loc sigur în galeria romanelor inspirate din cataclismul de la 1914. De asemenea, pentru criticul grec Kosmas Politis, *Pădurea spînzuraților* e o capodoperă de o măreție clasică în analiză ca și în compoziție.

Interesul stîrnit de *Ciuleandra*, a doua operă a lui Rebreanu de ecou mondial, tradusă în limbile franceză, italiană și portugheză, între 1929 și 1944, se explică desigur prin specificul peisajului românesc și al dansului producător de dragoste și moarte, ca și prin originalitatea subiectului ales de romancier, numai în parte asemănător cu acela din *La bête humaine* de Zola sau *Gîndirea* de Leonid Andreev.

Dar cu adevăratul specific românesc, străinii au luat cunoștință prin romanul lui Liviu Rebreanu *Ion*, acea viguroasă creație a unui tip de țaran dintr-o regiune în care mai predomină relațiile cvasi feudale, puternica înfruntare dintre bogat și sărac, foamea ancestrală de pămînt și lupta aprigă pentru cucerirea lui. Din 1929 și pînă în 1965, romanul a fost tradus în 12 limbi, întîi în limba cehă, în 1929, în italiană în 1930, în poloneză în 1932, în germană în 1941, în slovacă și croată în 1943, în franțuzește în 1946, în spaniolă în 1950, în sîrbă în 1957, în maghiară în 1960, în iraniană în 1964, în engleză în 1965. Încă de la început, italienii îi subliniau realismul sau verismul, găsindu-i corespondențe cu Verga ori cu Reymont. Traducătorul francez Pierre Mesnard, fost prin 1925—1926 profesor la Facultatea de litere din Iași, găsește și el în *Ion* un realism funciar, o suită de evenimente sociale care se nasc din reacțiile individuale ale personajelor și un ritm original al expunerii, de obicei neglijat în așa-zisele romane-fluvii. „*Pădurea spînzuraților*, scrie mai recent Pierre Mesnard, este, evident, o mare capodoperă prin simplitatea intrigii, prin grandoarea și veracitatea sentimentelor... Dar pentru mine, *Ion* rămîne cartea capitală a lui Rebreanu; întîi deoarece caracterul principal are o valoare de tip universal, al doilea pentru că autorul a surprins un moment esențial din istoria socială și politică a țării sale, neuitînd nici figurile secundare. Este ceea ce am vrut să exprim rețușînd puțin titlul în traducerea franceză: *Ion, le Roumain*.“ Ceva asemănător s-a produs în versiunea germană, al cărei titlu este *Die*

Erde, die trunken macht; Pământul, care îmbată, în versiunea croată cu titlul *Roadele pământului* și în versiunea italiană din 1965 cu titlul *Glasul pământului*. „Cred și sint foarte convins că se poate vorbi de universalitatea lui Rebreanu — afirmă Pierre Mesnard. El a creat tipuri universale și a știut să fie interpretul literar al sentimentului național într-un moment important din istoria României...” „Scriitor verist — cum îl califică și Gino Lupi —, Rebreanu studiază medii și oameni cu o deosebită atenție... În romanul său *Ion*, ca dintr-o uriașă frescă, se desprinde figura centrală a eroului perfect delimitată, individualizată...” Liviu Rebreanu este după părerea unui critic englez de la *Glasgow Herald* „unul din cei mai mari romancieri ai tuturor timpurilor”, iar romanul *Ion* „un remarcabil roman social și una dintre cele mai impresionante și convingătoare imagini ale țărânimii”. Cu prilejul apariției traducerii în limba engleză a romanului *Ion*, Stephen Turner scria în *Daily Worker* din 5 august 1965: „Excelentul scriitor român Liviu Rebreanu, dispărut în 1944, își dă întreaga măsură a talentului său în *Ion*, povestire a vieții dintr-un sat din nordul Transilvaniei în vremea stăpînirii imperiului austro-ungar, la începutul secolului nostru. Ion al Glanetașului reprezintă foamea de pământ, caracteristică țărânimii de acolo și de atunci. Pentru astîmpărarea acestei pasiuni, eroul își sacrifică familia și dragostea. Scris în decurs de șapte ani, prin reunirea unor episoade parțial tratate în câteva nuvele, *Ion* este o operă clasică a literaturii române și o capodoperă universală. Cererea Comisiei Naționale Române pentru UNESCO de a include romanul *Ion* în Colecția Operelor Reprezentative a fost pe drept cuvînt acceptată unanim.”

Același ecou peste hotare l-a avut și continuă să-l aibă cea de-a treia capodoperă a lui Liviu Rebreanu, *Răscoala*, apărută în 1932 și tradusă pînă în prezent în 11 limbi, începînd cu limba germană (versiune apărută în 1942 la Viena, reeditată în 1962 la Berlin). Versiunea maghiară din 1945 a ajuns la ediția a treia. În limba franceză există două versiuni, una a lui Valentin Lipatti din 1957 și alta a lui Alain Guillerrou din 1960. Din 1957 datează o versiune bulgară, iar din 1958 — versiunile sîrbă și poloneză. Traducerea franceză a lui Valentin Lipatti a servit ca bază pentru versiunea chineză, publicată la Pekin în 1959. Traducerile în limba engleză și în limba italiană sînt amîndouă din 1964, iar traducerea în arabă, egipteană, a lui Ibrahim Zakky, din 1966. Caracterul special, de epopee, al romanului *Răscoala* a fost observat și de criticii străini. În cuvîntul introductiv la traducerea sa maghiară, Gáldi László subliniază atitudinea realist-obiectivă, necruțătoare, cu care Liviu Rebreanu descrie

fiecare categorie socială, prezentînd criza societății burghezo-moșierești și revolta maselor populare. Pentru Werner Bahner, autorul postfeței la ediția versiunii germane din 1962, *Răscoala* reprezintă punctul culminant al literaturii române dintre cele două războaie mondiale. Romancierul înfățișează diferite categorii sociale, dar „nu intră în amănunte în ceea ce privește trăsăturile individuale, specifice, deoarece eroul romanului este colectivitatea, țărâtimea asuprită, care, ajunsă la disperare, se răscoală”.

Cei care vorbind înainte de *Ion* au raportat romanul lui Rebreanu la *Țăranii* lui Balzac, la *Pământul* lui Zola și la *Țăranii* lui Reymont au acum încă o dovadă de forță de creație a romancierului român, comparabil în arta dificilă a mișcării maselor cu Tolstoi sau Șolohov. Se știe că romanul este expresia modernă a epopeii antice sau medievale. În prima jumătate a secolului trecut, romanul își propunea să observe umanitatea tipologic, de unde atenția asupra caracterului individual. Este metoda lui Balzac din *Comedia umană*. În ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea, o dată cu progresul științelor, îndeosebi al celor sociale, atenția se deplasează de la individ la familie sau grup: metoda lui Zola, a veriștilor, a lui Tolstoi în *Război și pace*, a lui Roger Martin du Gard, a unanimiștilor, în frunte cu Jules Romains. Romanul devine epopee. Această evoluție e vizibilă la Rebreanu de la *Ion*, roman balzacian, al unui singur tip, la *Răscoala*, roman epopeic, cu erou colectiv. Distincția nu condiționează judecata noastră de valoare, în sensul că *Ion* ar fi inferior *Răscoalei*, după cum nu se poate susține că *Anna Karenina* este inferior romanului *Război și pace*. Constatarea ne ajută însă să recunoaștem în Rebreanu un romancier multilateral, capabil de o optică sau alta, pentru care tehnica e numai un mijloc, nu un scop. De altfel, Balzac însuși, observator al caracterului tipic, e în același timp — și *Țăranii* săi sînt numai un exemplu — un observator tot atît de profund al psihologiei colective.

Faptul că și alte romane de Liviu Rebreanu au avut răsunet peste hotare (*Amîndoi* a fost tradus în limba germană, în 1944, *Crăișorul Horia*, în limba slovacă, în 1945, iar *Adam și Eva*, în limba germană, în 1952), ca să nu mai vorbim de nuvele, traduse în cinci limbi, dovedește că ne aflăm în fața unui scriitor român aproape integral cunoscut în lume, în fața unui scriitor român cu adevărat universal, în stare de a produce poporului nostru o legitimă mîndrie și încredere în puterile lui creatoare.

AL. PIRU

LĂMURIRI ASUPRA EDIȚIEI

I. Ediția de față, cea mai cuprinzătoare din câte au apărut pînă acum, își propune să ofere o imagine cît mai fidelă și completă asupra activității literare a celuiia despre care George Călinescu spunea că este nu numai „un mare scriitor” dar și „pe drept cuvînt creatorul romanului românesc modern, cu mult asupra a ceea ce epoca lui produsese”.

Pentru atingerea acestui obiectiv, prima problemă a cărei rezolvare se impunea era aceea a descoperirii fiecăreia dintre pietrele care compun amplul mozaic al creației lui Liviu Rebreanu.

Una dintre prejudecățile mai răspîndite în legătură cu personalitatea scriitorului a fost și este aceea a unui autor care a scris relativ puțin. Și azi mai există persoane pentru care opera sa se reduce la cîteva nuvele și romane, ca și acum cîteva decenii.

Cercetările desfășurate timp de mai bine de un deceniu și jumătate, prin diverse biblioteci, arhive și alte colecții publice și particulare din țară și străinătate au demonstrat însă că începînd cu scrierile literare în limba maghiară din anii 1906—1907 și terminînd cu cele elaborate în preajma morții, nu pot fi ignorate nenumăratele schițe, nuvele, romane, lucrări dramatice de tot felul, studii, articole, cronici, recenzii, prefețe, traduceri sau prelucrări la care trebuie adăugate numeroase interviuri și răspunsuri la anchetă, paginile de jurnal, bogata corespondență de interes literar a scriitorului. Rezultatele acestor cercetări se concretizează în alcătuirea unei bibliografii care, deocamdată, totalizează cca 3500 referințe bibliografice. Ele confirmă,

de altfel, opinia exprimată cîndva de romancier însuși, în calitate de președinte al Societății scriitorilor români, că „adevăratul mare scriitor e acela care e înzestrat de Dumnezeu și cu puterea de a produce mult. Nu există scriitor mare numai cu un volum sau două la spate. Sterpi care se căznesc o viață întreagă ca să mîzgălească cîteva pagini, chiar cînd au mare talent, rămîn simpli diletanți... de altfel și stilisții care sunt într-adevăr creatori sunt totdeauna și fecunzi. Flaubert, cel mai pasionat stilist, a lăsat totuși o operă care, împreună cu corespondența, cuprinde peste douăzeci de volume mari. Chiar și poezii care însemnează culmi adevărate au fost mari și în cantitate; să pomenesec numai pe Goethe și Victor Hugo...”.

Lipsa unei bibliografii „Rebreanu” explică în mare măsură apariția, relativ tîrzie, a unei serii de opere complete din creația sa. Deși tipărite în tiraje impresionante, lucrările prozatorului au fost răspîndite în ediții de sine stătătoare sau în modeste culegeri. Acestea au îmbrățișat, de regulă, nuvelistica, atît în timpul vieții scriitorului cît și după moartea sa. O excepție o constituie culegerea de *Opere alese*, apărută între 1959—1961 (5 volume¹) care reprezintă totodată și cea dintîi încercare de a însoți o ediție Rebreanu cu un aparat critic adecvat profilului colecției „Scriitori români” din acea vreme. Ea a fost urmată de prezentarea integrală a nuvelisticii publicate de prozator în volume, pe baza confruntării tuturor edițiilor existente.²

Insuficienta cunoaștere a manuscriselor, a materialului de arhivă, precum și a altor surse documentare, dar mai ales a sutelor de articole publicate de Rebreanu în presa vremii explică, în bună măsură, erorile de informație din numeroase pagini de critică și istorie literară, cu privire la geneza operei și la atitudinea scriitorului în diverse etape ale existenței sale (inclusiv anii ultimului război mondial).

În parte, lacunele de informație se datoresc prozatorului însuși care amintește cu aproximație unele date esențiale ale biografiei sale. Așa de pildă prezentarea culegerii *Golanii* (1916) ca volum de debut (în conferința din 1931 dedicată lui George Coșbuc) este reprodusă, zece ani mai tîrziu, în *Amalgam*, deși azi este îndeobște cunoscut că primul volum — *Frămîntări* — a fost tipărit la Orăștie, în 1912. De asemenea, afirmarea sa ca romancier, precum și succesele obținute la maturitate l-au determinat să treacă adesea sub tăcere celelalte

aspecte ale activității sale. De-ar fi să ne referim numai la nuvelistică, e destul să amintim că, din 1928 pînă în 1944, povestiri reprezentative, ca *Golanii*, *Culcușul*, *Ocrotitorul*, *Norocul*, nu mai sînt de loc reeditate, iar creații antologice, ca *Ițic Ștrul*, *dezertor*, *Catastrofa*, *Proștii* sau *Dintele* nu s-au retipărit decît o singură dată, ultimele două într-o culegere pentru lumea satelor.

Uneori exigența, alteori împrejurările, l-au îndemnat pe scriitor să părăsească o mare parte din activitatea sa literară (fragmente de roman, nuvelistică, cronici, articole, recenzii etc.). S-a ivit însă situația paradoxală că, în timp ce o bună parte a operei a rămas nevalorificată, alte lucrări au cunoscut numeroase reeditări cu titlul schimbat, chiar cînd valoarea lor artistică nu justifica o largă răspîndire.

Spre deosebire de alți autori, care cu prilejul reeditărilor au păstrat intactă configurația inițială a diverselor cicluri sau volume nuvelistul Rebreanu reia în mai toate culegerile sale multe lucrări publicate în volume anterioare.

Astfel, dacă volumul de debut cuprindea nuvelele și schițele: *Dintele*, *Lacrima*, *Culcușul*, *Ofilire*, *Răfuiala*, *Nevasta*, *Golanii*, *Cîntec de dragoste*, *Proștii*, *Filibaș*, — volumul *Golanii* elimină a doua, a patra, a cincea și a opta din lucrările amintite, adăugînd în schimb, în afară de studiul introductiv al lui Mihail Dragomirescu, povestirile: *Cuceritorul*, *Ceșetorul*, *Strănutarea* și *Hora morții* (modificînd succesiunea). Ediția a doua a volumului *Golanii*, apărută în 1920, cu ilustrațiile pictorului Francisc Șirato, înlocuiește *Hora morții* prin *Pozna*, cea dintîi urmînd să constituie, împreună cu *Ițic Ștrul*, *dezertor* și *Catastrofa*, sumarul unui volum de nuvele de război, intitulat rînd pe rînd: *Catastrofa* (1921), *Trei nuvele* (1924), *Ițic Ștrul*, *dezertor* (1932).

Tot în 1916, culegerea *Mărturisire*, din colecția de popularizare „Căminul”, prelua trei din cele patru povestiri eliminate la constituirea *Golanilor*, adăugînd în afară de poemul în proză, care dă titlul volumului, povestirile: *Vrăjmașii*, *Armeanul*, *Talerii* și schița dialogată *Cearța*. Trei ani mai tîrziu, reluînd întregul sumar, în afară de *Mărturisire*, culegerea *Răfuiala* adaugă din nou povestirea *Ofilire*, precum și trei lucrări originale: *Bibi*, *Norocul*, *Soacra Sfîntului Petru*, și două imitații: *Barba* și *Țăranul și coasa*. Trei piese din cuprinsul culegerii, trei din ediția a doua a volumului *Golanii* și una din volumul *Catastrofa* fac obiectul unei noi culegeri, *Norocul*, din 1921. În același an, alte cinci piese din aceeași ediție *Golanii* sînt selectate de Mihail Dragomirescu și prezentate cu cîteva date biobibliografice în colecția „Scriitori români contemporani. Pagini alese” a Casei școalelor. Ediția a III-a din 1925, identică cu ediția a IV-a din 1927, a volumului *Golanii* reproduce două piese din ediția a II-a, și șase — din volumul *Răfuiala*. O mențiune aparte se cuvine, în această evoluție, volumului *Cuibul visurilor*, apărut în 1927 la Casa școalelor, și cuprinzînd, în reluare, numai *Răfuiala* și *Țăranul și coasa*, alături de povestirile *Cui-*

¹ Liviu Rebreanu, *Opere alese*, Editura pentru literatură, volumele 1 și 5, îngrijite de Nicolae Liu. O selecție din această ediție apare în 1962 (2 vol.) pentru bibliofili.

² Liviu Rebreanu, *Nuvele*, vol. I—III, Editura pentru literatură, 1965, ediție îngrijită și prefată de Nicolae Gheran.

bul visurilor și Cîntecul lebedei (ambele făcînd în același an și obiectul unei ediții separate, facsimilate), *Omul mic și oamenii mari*, *Cumpăna dreptății*, *La urma urmelor*, *Dumnezeu*, *Fiara*, *A murit o femeie*. Culegerile *Cîntecul iubirii*, apărută în 1928 („Biblioteca pentru toți”) și *Oameni de pe Someș*, publicată în 1936 („Cartea satului”) nu făceau altceva decît să reproducă lucrări vechi.

Schimbările de titlu nu afectează însă numai volumele, ci și nuvelele. *Lacrima*, din culegerile *Frămîntări* și *Mărturisire*, devine în volumul *Răfuiala*, *Glasul inimii*, iar *Cîntec de dragoste* se transformă în *Cîntecul iubirii*; *Filibaș* din *Frămîntări* e schimbat, începînd cu ediția a doua din volumul *Golanii*, în *Ocrotitorul*; *Armeanul* din *Mărturisire* devine *Idilă de la țară* în *Răfuiala*; *Hora morții* din 1921 este înlocuit cu *Fapt divers*, în 1932, pentru ca în 1936 să se revină la titlul inițial.

Și această obositoare „ rotație ” o concretizăm numai în cazul nuvelisticii fără a mai aminti „jocul” retipăririlor în cazul romanelor care, nu întotdeauna, respectă cronologia intervențiilor autografe.

La dificultățile amintite pe care le ridică identificarea pieselor din cele peste o sută de volume antume din creația originală (pe lângă numeroase volume de traduceri, sau texte îngrijite și prefațate) se adaugă și cele prilejuite de volumul imens al ziarelor și revistelor, peste zece mii, cît numără publicistica românească dintre 1908 și 1944. Acest aspect prezintă o importanță deosebită, întrucît cercetările noastre demonstrează că în numeroase publicații, unele de circulație restrînsă și chiar obscure, întîlnim pagini revelatoare pentru înțelegerea personalității scriitorului. (Din investigațiile bibliografice au fost depistate colaborări la peste 70 de publicații.)

Procedul schimbării titlurilor e folosit și în publicistică pe scară largă, iar unele lucrări sînt semnate numai cu inițiale, sau pur și simplu neîscălite. Așa, de pildă, suita de cronici și articole semnate „L.R.” în ziarul *România* (1925), sau articolele de fond neîscălite, din *Mîscarea literară* sau *România literară*.

Pentru a oferi o imagine asupra ariei largi de răspîndire a operei lui Rebreanu în publicațiile vremii de pe tot întinsul țării, exemplificăm cu cele al căror titlu începe cu prima literă din alfabet: *Adevărul literar și artistic*; *Almanahul „Înfrățirea”* (Cluj); *Almanahul scriitorilor de la noi* (Orăștie); *Almanahul Societății scriitorilor români*; *Almanahul Teatrului Național din București*; *Almanahul ziarelor „Adevărul” și „Dimineața”*; *Almanahul ziarului „Timpul”*; *Ancheta* (Tîrgoviște); *Arta* etc. Fără a mai aminti publicațiile în limbi străine, sau de dincolo de hotarele țării, cum este cazul ziarului *America*.

Pe lângă paginile rămase în periodice, aproape fiecare dintre bucățile apărute în volume au cunoscut, în prealabil, mai multe

versiuni autografe și tipăriri fragmentare sau integrale în publicațiile vremii.

Existența unui mare număr de variante manuscrise la fiecare lucrare în parte conturează, pentru cercetătorul literar, imaginea unui creator meticolos ca Zola și exigent ca Flaubert sau Lev Tolstoi. O mărturisese Rebreanu însuși, cu ocazia diferitelor interviuri, anchete sau conferințe despre geneza creației. O confirmă toți cei cărora le-a fost aproape. S-au păstrat, în special datorită grijii pioase a familiei, o bună parte dintre manuscrisele care au stat la baza textului tipărit, vestigii prețioase ale unui mare efort creator. Cele mai multe se conservă azi la Biblioteca Academiei Române, prin donația din 1947 a soției, în conformitate cu ultima voință a lui Liviu Rebreanu. Altele se mai află fie în posesia familiei, fie în colecțiile Bibliotecii Centrale de Stat, Muzeului literaturii române, Muzeului Teatrului Național și în alte colecții publice sau private din Capitală sau din țară.

Toate sînt folosite, în ediția de față, în măsura în care oferă date noi asupra operei, asupra procesului de elaborare a lucrărilor scriitorului, sau ajută la stabilirea textului publicat.

Apariția sau prezentarea postumă a unor opere — ca nuvela *Rușinea*, lucrările dramatice: *Traiul*, *Osînda*, *Pădurea spînzuraților* —, conferințele asupra genezei romanului *Răscoala* și asupra personalității lui Mihail Sadoveanu sau George Enescu, traducerea romanului *Război și pace* al lui Lev Tolstoi etc. au atras atenția, în ultima vreme, asupra importanței manuscriselor nepublicate pentru înțelegerea creației și personalității lui Liviu Rebreanu.

În sfîrșit, vasta corespondență întreținută de scriitor, depistată în bună măsură datorită unor investigații minuțioase, va fi folosită atît pentru completarea informației de istorie literară, cît și pentru a întregi imaginea operei.

II. Amploarea și varietatea operei lui Liviu Rebreanu au impus și proporțiile ediției de față. Ea își propune să cuprindă în aproximativ douăzeci de volume creația nuvelistică, romanele, piesele de teatru, însemnările de călătorie, publicistica, traducерile și corespondența de interes literar.

În ordonarea acestor secțiuni s-a urmărit, în linii mari, cronologia operei, punîndu-se însă accentul pe creația principală a scriitorului — romanul, fără a se neglija, firește, legăturile organice, interioare dintre speciile aceluiași gen. Astfel, primele trei volume dedicate nuvelisticii nu vor fi urmate de creația dramatică, ale cărei

începuturi coincid cu acelea din domeniul epicii scurte. Am preferat romanul și pentru faptul că granița dintre roman și nuvelă e uneori, ca în cazul *Calvarului* sau al *Ciulendrei*, destul de labilă.

În ce privește structura interioară a secțiunilor, ea va căuta să respecte voința autorului, separându-se, de pildă, lucrările apărute în volume, de cele din periodice, sau lucrările originale, de prelucrări și imitații.

III. Principiul de transcriere folosit la publicarea *Opereilor* constă în păstrarea realității lingvistice a textului, ceea ce a impus îngrijitorilor ediției de față respectarea particularităților care țin de epocă sau regiune. Ortografia a fost adaptată la normele actuale (în cazurile când nu afecta realitatea fonetică a textului), fapt justificat și de indicația lui Liviu Rebreanu inserată pe manuscrisul *Pădurii spinzuraților*: „rog pe d. zețar să culeagă cu ortografia Academiei”.

În munca de stabilire a textelor, „reproducerea lor după ultimele ediții apărute în timpul vieții scriitorului” — criteriu adoptat de edituri în publicarea operei sale — ar fi reprezentat cea mai comodă soluție. Un atare mod de îngrijire a textelor este însă vulnerabil, aplicarea lui, cel puțin în cazul operei lui Rebreanu, avînd consecințe nefaste.

Cititorul atent nu poate parcurge scrierile acestuia, mai ales din prima perioadă a creației, fără să nu fie surprins de improprietatea unor imagini, de inadecvarea unor expresii, comparații, supărătoare din punct de vedere stilistic.

Cele mai multe analize critice se străduiesc să justifice neglijențele din proza lui Rebreanu prin simpla notație că acesta nu este un calofil. Evident, nu intenționăm să amendăm justețea unei atare aprecieri. Iată însă că cercetarea comparată a numeroaselor ediții tipărite în timpul vieții scriitorului scoate în evidență adevăruri mai puțin cunoscute și, în primul rînd, faptul că la multe erori au colaborat, nu în mică măsură, tipograful și editorul. A prelua mecanic textul ultimelor ediții Rebreanu apărute în timpul vieții, cu prejudecata că ele ar reprezenta „ultima sa voință”, înseamnă a omite că vechile case de editură au comercializat opera scriitorului fără a se preocupa de punerea în circulație a unui text nealterat de omisiuni și transcrieri greșite. Multe erori — preluate de-a lungul anilor pe temeiul respectării „ultimelor ediții” — aparțin vechilor zețari și corectori. Transmiterea lor de la o ediție la alta relevă totodată și lipsa de atenție a autorului care, de regulă, își revedea cărțile înainte de tipar.

Este evident că în fața unei asemenea situații nu puteam prelua tale-quale textul „ultimei ediții”. Totodată am respins și ideea de a reproduce întocmai eventuale ediții intermediare. În majoritatea cazurilor, nici aceste ediții nu sînt scutite de erori. Ne-a rămas, în consecință, ca unică soluție, confruntarea integrală a versiunilor existente — chiar atunci cînd păreau retipăriri efectuate pe baza aceleiași zaț — a variantelor din periodice și a tuturor manuscriselor cunoscute. Metoda, firească pregătirii oricărei ediții critice, implică eforturi deosebite în cazul publicării operei lui Liviu Rebreanu, deoarece majoritatea creațiilor au cunoscut o largă circulație în timpul vieții scriitorului. Pentru verificarea criteriilor de transcriere a textelor — fixate cu prilejul pregătirii primelor 3 volume ale seriei de *Opere* — au fost parcurse, integral, 40 de ediții (17 volume de nuvele — marea majoritate reeditări; 12 ediții din romanul *Ion* și alte 11 din *Pădurea spinzuraților*), 71 variante din periodice și 86 manuscrise. Parcurgerea integrală a tuturor edițiilor, a variantelor din periodice și a celor manuscrise, compararea lor în vederea stabilirii adevăratelor valori ne-a ajutat să îndepărtăm multiple greșeli tipografice și editoriale, greu de sesizat „la prima vedere” în opera unui autor la care cuvîntul nu are întotdeauna șlefuirea cuvenită. Firește, în această „competiție”, am pornit de la un text de bază, de regulă ultima variantă apărută în timpul vieții prozatorului. Jocul greșelilor tipografice și editoriale (depistate în cărțile tipărite de Librăria națională din Orăștie, H. Steinberg, Cartea românească, Universala-Alcalay, Casa școalelor, Fundația culturală, Cultura națională, Cugetarea ș.a.) poate fi urmărit în aparatul nostru de variante, în toate cazurile cînd el a impus îngrijitorilor ediției corectări în textul de bază.

Cercetarea integrală a variantelor reliefează, de asemenea, un fenomen puțin știut de istoria literară. Este vorba de strădania prozatorului de a-și îmbunătăți opera de la o ediție la alta, revenind peste ani cu amendări, de cele mai multe ori justificate. Ne obișnuisem cu informația că Rebreanu, înainte de a-și fi publicat opera, a scris-o și a rescris-o în multe variante, fără ca ulterior să mai revină pe textul primei tipărituri. Gestația îndelungată a unor lucrări îndemna, inevitabil, la astfel de generalizări. *Ion* este elaborat în primă formă în perioada dinaintea celui dintîi război mondial și editat abia în 1920, fără să fie un caz singular. În ianuarie 1923 scriitorul anunță, printre alte romane din șantierul de creație (*Minunea minunilor*, *Adam și Eva*): „*Răscoala* — un fel de urmare a lui *Ion* — care așteaptă mai

de mult o ultimă transcriere¹, carte ce va apare abia în 1932. Toate aceste particularități ale procesului de creație ne determinau să credem că definitivarea textelor a fost desăvârșită în mod absolut înaintea tiparului. Numeroasele variante care însoțesc opera „definitivă” vin să ne completeze informația.

Scriitorul pare să fi cochetat cu teoretizarea lipsei de stil, silit de împrejurări bine determinate. Ne referim la asprele critici ce i-au fost aduse cândva de confrăți iluștri, în legătură cu carențele expresiei artistice, considerate în exclusivitate, fără recunoașterea valorilor incontestabile ale prozei sale. Mărturisirile lui: „Prefer să fie expresia bolovănoasă și să spun într-adevăr ce vreau, decât să fiu șlefuit și neprecis” (ca și cum stilul unei opere de artă subînțelege imprecizia „mișcării de viață”), sau: „...cred că e mult mai ușor a scrie «frumos» decât a exprima exact² trebuie înregistrate cu prudență.

Luându-se de bune asemenea relatări, exprimate într-o profesie de credință, există tentația de a-l considera pe Rebreanu, în confruntarea cu propriile texte, drept un autor mai puțin preocupat de acuratețea expresiei artistice decât de conținut. În realitate, însă, Rebreanu este un chinuit ce parcurge de fiecare dată textul celei mai modeste creații, anulând un cuvânt, o frază, înlocuindu-le iarăși cu altele mai potrivite, mereu obsedat că are de lucru, că n-a făcut tot ceea ce trebuia. De altfel, o spune cu multă franchețe, într-un interviu luat cu prilejul împlinirii a 50 de ani:

„Vezi, dumneata, eu lucrez și am lucrat extrem de greu, adunând frază lângă frază, într-un stil muncit, și îți mărturisesc că uneori mă speriam și invidiam ușurința cu care ceilalți scriitori se exprimau”, sau: „În adolescență, eram și eu foarte fecund. De îndată, însă, ce am coborât în București și mi-am înțeles rostul între literați, m-a cuprins un respect și o adevărată spaimă în fața cuvântului scris, un respect și o responsabilitate nemărginită față de orice rînd. De aici s-a născut dificultatea prozei mele.”³

Aparatul de variante confirmă [justețea acestei afirmații. E suficient să amintim că, datorită unor împrejurări bine determinate, în primul rînd necunoașterea temeinică a limbii literare (aspect ce ilustrează, în special, anii de formație scriitoricească), Rebreanu se simte dator să revină mereu pe tipăriturile din anii de tinerețe. Preocuparea se justifică pe deplin, dacă ținem seama că în respectiva perioadă prozatorul folosește o limbă cu o pronunțată coloratură regionalistă. Re-

¹ De vorbă cu Liviu Rebreanu, *Spre ziuă*, nr. 1, 1923.

² L. Rebreanu, *Amalgam*, p. 12.

³ *Lîngă L. Rebreanu în ziua celor 50 de ani, Viața literară*, X (1936), nr. 4 (15 decembrie 1935 — 1 ianuarie 1936).

breanu este conștient de limitele sale și modifică cu perseverență textele inițiale. (Așa se și explică de ce aparatul de variante este mai încărcat în primele volume care deschid seria noastră de *Opere*.) Mai târziu, stăpînirea limbii literare, maturizarea mijloacelor de expresie îl vor determina pe scriitor să intervină într-o mai mică măsură în textele primelor ediții. Preocuparea ca atare o remarcăm însă în întreaga sa creație.

Urmărind tendințele modificărilor aduse pe parcursul repetatelor reeditări, subliniem îndepărtarea abuzului de regionalisme, eliminarea unor cacofonii, schimbarea topicii frazei — influențată nu de puține ori de construcții sintactice maghiare sau germane — și, în cele mai numeroase cazuri, efectuarea unor schimbări stilistice în scopul plasticizării expresiei artistice. În spiritul propriilor sale intenții prozatorul nu a izbutit totuși să îndepărteze absolut tot ceea ce ar fi impus corijare. Pe alocuri, este mai puțin atent și omite să înlocuiască unele cuvinte de circulație regională, deși, în numeroase cazuri similare, le-a îndepărtat cu grijă, adoptînd, fără rezerve, formele limbii literare. Fără să beneficieze în viață de o ediție definitivă, de genul celor publicate de Editura Fundațiilor, autorul n-a mai apucat să-și revadă opera, și, în consecință, la stabilirea textului sîntem puși în situația de a transcrie:

„Pe față o păli frica și începu a bate din buze.” (*Golanii*)

„Se apucase numai cu pumnii de gură...” (*Dintele*)

Studiul variantelor relevă și alte aspecte textologice care ne-au reținut îndelung atenția în strădania de a stabili cît mai exact textul operei.

Dacă este neîndoișor că pe parcursul diverselor editări Rebreanu intervine cu modificări salutare, tot atît de adevărat este și faptul că el nu ține întotdeauna minte ameliorările aduse și, ca urmare, unele retipăriri se efectuează după versiuni mai vechi. (Numai așa se explică de ce forme improprii de exprimare, descoperite și inspirat corectate de autor, se transmit, ulterior, de la o ediție la alta, în ciuda amendărilor lor anterioare.)

Pentru a nu introduce însă nici o doză de subiectivism în stabilirea textelor, îngrijitorii ediției de față își propun ca din noianul acestor variante să preia numai acele forme care în mod cert anulează evidente greșeli de tipar și corectură, strecurate în diverse tipărituri și transmise apoi „ultimelor ediții apărute în timpul vieții scriitorului”. (Bineînțeles, în aparatul critic, au fost consemnate și formele anulate

cu bună știință, precum și alte greșeli grave de tipar, ilustratoare pentru modul în care au fost editate, în trecut, diverse scrieri.) Ar fi o impietate față de memoria celui mai de seamă prozator român să omitem aceste corectări, efectuate de Rebreanu, dintr-o mare conștiințiozitate scriitoricească, numai pe motivul că niște funcționari ai vechilor case de editură nu au dat atenție unor probleme pe care, oricum, retipărirea operelor le ridică și la acea dată.

Se poate obiecta că autorul a avut ocazia să-și revadă pînă în ultima clipă textele și, prin urmare, n-ar fi cazul să se pună la îndoială acuratețea ultimelor ediții. Faptul că lucra cu mîgălă pe „șpalte” și „pagini” nu anulează însă cele relatate mai sus. Se știe că la reeditări ochiul alunecă cu ușurință peste formulări care, puse cîndva la punct, par corecte. Mărturie stau rectificările autografe ale scriitorului făcute pe diversele pagini tipărite, unde alături de multe corecturi sălășluiesc și grave greșeli de tipar neobservate de Rebreanu. Mai mult decît atît: autorul nu sesizează omiterea de către zețar a unor fraze strict necesare în arhitectonica lucrării. Un exemplu elocvent îl oferă finalul nuvelei *Hora morții*, tipărit corect doar în prima ediție a *Golanilor* (1916, p. 222). Omiterea unei fraze în ediția din 1921 (*Catastrofa*) se va transmite și celorlalte ediții, antume și postume (*Trei nuvele*, 1924; *Încă Ștrul, dezertor*, 1932; *Oameni de pe Someș*, 1936).

Astfel de greșeli sînt numeroase și aparțin, de regulă, tiparului. Ele se repetă în multe cazuri cînd alineatele, frazele, propozițiile din textul original se termină cu aceleași (același) cuvinte (cuvînt).

Dornici să folosim toate instrumentele de lucru care pot contribui la o cît mai judicioasă stabilire a textelor am consultat, în afară de manuscrise (cercetate îndeosebi pentru atestarea unor forme de limbă), și biblioteca scriitorului, unde, spre satisfacția noastră, am aflat exemplarul ediției a doua din volumul *Golanii* cu modificări autografe efectuate, evident, în vederea unei noi retipăriri. Nu știm cînd au fost făcute corectările, dar este cert că ele oferă plusuri indiscutabile în strădania autorului de a-și definitivă opera. Iată cum arată două texte tipărite în „ultime ediții”, și cum apar corectate în exemplarul amintit:

„Bine că ne vedem aici, blogodori Nicolae Tabără...” (*Proștii*; vol. *Oameni de pe Someș*, 1936, p. 16)

„Dar un vardist coșcogea se răpși la ei” (*idem*, p. 20)

„Bine că ne vedem aici, zise Nicolae Tabără...” (p. 80)

„Dar un vardist se răsti la ei...” (p. 85)

Intervențiile sînt numeroase și binevenite. Sînt îndepărtate unele descrieri ce au un caracter parazit în economia schițelor (v. *Cuceritorul*), se urmărește cu mai multă atenție sensul propriu al cuvintelor și, din nou, sînt înlocuite diverse regionalisme. Atare modificări au fost pe deplin însușite de îngrijitorii ediției de față.

Pentru asigurarea autenticității textelor, a fost respectată întreaga varietate de forme lexicale (indiferent dacă sînt mai mult sau mai puțin stabile în ultimele ediții tipărite în timpul vieții scriitorului), atîta timp cît ele sînt atestate în manuscrise.

Este de presupus că autorul și-ar fi unificat multe forme de limbă cu prilejul unei eventuale definitivări a operei, așa cum de altfel procedează în multe texte datate spre sfîrșitul vieții. De ce ar fi păstrat, de pildă, variante de tipul *de altmîntrelea*, *trăgănat*, *vristă* ș.a., cînd ulterior renunță la ele, adoptînd formele limbii literare? Mărturisim că inițial am fost tentați să unificăm multiplele variante de limbă, în favoarea unor forme mai stabile, semnalate în opere din creația tîrzie a scriitorului. Am renunțat însă la această operație, pe motivul că, într-o atare întreprindere, se cunoaște, de regulă, punctul de pornire, dar nu și cel terminus. Pe de altă parte inconsecvența în folosirea formelor de limbă îi este atît de caracteristică lui Rebreanu, încît dublete lexicale pot fi întîlnite în același manuscris și, uneori, pe aceeași pagină. În consecință s-au păstrat forme de tipul: *acăt*, *adăoga*, *auză*, *alticine*, *antereu*, *albăstrie*, *bolbocat*, *bocluc*, *coperiș*, *cellalt*, *coprins*, *cază*, *cutropi*, *crîșnea*, *drăgostos*, *dogorîtă*, *flacări*, *faș*, *grije*, *greșală*, *gemăte*, *hoalbe*, *hengher*, *împainjenit*, *întunerec*, *învăli*, *întinză*, *încăpășinat*, *înceleni*, *lacrămi*, *marmoră*, *năpraznic*, *nouri*, *nicăiri*, *petecit*, *păinjenis*, *piarză*, *pasări*, *plezni*, *prinprejur*, *răzimat*, *rezimat*, *roșă*, *răspunză*, *repaos*, *sireac*, *spăimîntat*, *strecora*, *sălbatec*, *sfladeri*, *săcure*, *simță*, *trăznet*, *trotoar*, *trozni*, *turbure*, *vază*, *zugrumat*. Și acestea sînt numai exemple selectate dintr-o fugară parcurgere a fișelor de lucru.

Fonetismele populare de tipul *bîlbăi*, *mîngăi*, *zbrîndi* — înlocuite în unele din edițiile noastre anterioare cu formele limbii literare — au fost de asemenea respectate. La fel s-a procedat și cu dubletele *sînt/sunt*, *care/cari*, *sub/subt* și cu formele de genitiv-dativ (*ii*, *ei*), considerate toate, în edițiile amintite, ca fiind folosite de scriitor mai mult sub influența ortografiei vremii.

În transcrierea textelor am aplicat cîteva din normele ortografice în vigoare, considerîndu-le mai adecvate. Dintre cele mai importante — în raport cu frecvența cazurilor întîlnite în pregătirea primelor volume de *Opere* — amintim următoarele:

— *u*, scris la sfîrșitul cuvintelor terminate în diftongii *ai*, *ei*, *fi*, *ii*, *oi*, *ui* și în consoanele *k*, *g* și *č*, urmate de *i* nesilabic — (*un*)

crîmpeiu, călcîiu, întîiu, vioiu, puiiu, trunchiu, unghiu, biciu ș.a. — nu a fost transcris, cu excepția unor cuvinte recent intrate în limbă (ex.: *serviciu*);

— diftongul *ea* l-am înlocuit prin vocala *a* (monoftongare obișnuită în vorbirea curentă) în cazurile cînd apare după consoanele suierătoare *ș, j*: *șeapte* > *șapte*; *asează* > *așază*; *jeale* > *jale* ș.a.;

— diftongul *ea* a fost preferat formei *ia*, în cazurile cînd urma consoanelor *k* și *g*: *chiamă* > *cheamă*; *ghiață* > *gheată*; *întortochiat* > *întortochiat*; *îngenunchiat* > *îngenunchiat*; *ghiață* > *gheată* ș.a.;

— diftongul *ia* și trifotngul *iau*, din desinențele imperfectului unor verbe de conjugarea a IV-a, i-am transcris prin diftongul *ea* și, respectiv, trifotngul *eau*: *grăbia* > *grăbea*; *zîmbia* > *zîmbea*; *horiau* > *horeau*; *licăriau* > *licăreau* etc.;

— diftongul *iă*, în desinența unor verbe de conjugarea a III-a (indicativ prezent și perfect simplu, persoana a III-a, singular), a fost înlocuit cu diftongul *ie*, după cum urmează: *apropiă* > *apropie*; *încheiă* > *încheie*; *descheiă* > *descheie*; *înmuiă* > *înmue* ș.a.;

— *s*, în fața unor consoane sonore (din același cuvînt), a fost redat prin *z*: *asvîrli* > *azvîrli*; *sbat* > *zbat*; *sbor* > *zbor*;

— *ș*, înînlînit la sfîrșitul unor pronume și adverbe, primește un *i* (scurt, nesilabic): *acelaș* > *același*; *însuș* > *însuși*; *iarăș* > *iarăși*; *totuș* > *totuși* ș.a.;

— prefixul *des* — îl redăm prin *dez* —, în derivatele unor cuvinte care încep cu *b, d, g, v, m, n, l, r*, sau cu vocală: *desdoi* > *dezdoi*; *desghiocă* > *dezghiocă*; *desvăli* > *dezvăli*; *desnădăjdui* > *deznădăjdui*; *deslega* > *dezlega*; *desrobi* > *dezrobi*; *desamăgi* > *dezamăgi*; *desonoră* > *dezonoră* ș.a.

IV. Aparatul critic, concentrat la sfîrșitul fiecărui volum, își propune să ofere datele bibliografice, de istorie literară și lexicale strict necesare cunoașterii operei și evoluției artei lui Liviu Rebreanu. Alcătuit din note, comentarii și variante, aparatul critic este astfel conceput încît să informeze cititorul, în cazul fiecărei lucrări publicate, cu privire la: locul și data primei apariții; circulația respectivului titlu în periodice și volume; geneza creației; ecoul în critica vremii; observații lexicale și editoriale; variante.

Pentru stabilitatea ediției și totodată pentru a nu da o extindere disproporționată corpului de note, am considerat oportun să rezumăm comentariile criticii literare la opiniile formulate în timpul vieții scriitorului și, numai în cazul unor contribuții cu totul deosebite, să consemnăm ecoul operei peste ani. Selectarea referințelor a urmărit să pună cronologic în lumină ecurile critice, judecățile de valoare ale

unor reprezentanți de seamă ai culturii românești, sau ale unor cercetători mai puțin cunoscuți, dar care au adus contribuții semnificative la interpretarea operei. Îngrijitorii ediției nu puteau omite faptul că o parte din creația lui Rebreanu a fost recențată favorabil de ziariști, critici și scriitori cu mai puțină notorietate, dar ale căror aprecieri critice aveau să tie reluate peste ani, spre deosebire de opiniile negativiste ale unor distinși confrăți, osîndite uitării. Această luptă de idei, surprinsă exact, cu respectarea adevărului istoric, ținem să o prezentăm cititorului pentru a sublinia o dată mai mult atmosfera în care prozatorul și-a elaborat opera. În redactarea notelor, informația primează, aparatul critic fiind conceput ca un instrument de lucru pentru cititorul avizat. În același scop consemnăm și părerile scriitorului despre propria lui operă — așa cum reies din jurnalul și corespondența sa, precum și din numeroase articole și interviuri.

Studiul variantelor a impus îngrijitorilor adoptarea unei forme de prezentare care să respecte, pe de o parte, cerințele științifice ale unui aparat critic, iar pe de altă parte, profilul seriei noastre de *Opere*. Dorința de a tipări toate variantele-manuscrise a fost abandonată după cercetări arhivistice de rigoare. O astfel de întreprindere ar fi dublat volumul seriei de față, mai fiecare operă (și în primul rînd romanele) cunoscînd cîteva versiuni autografe. S-ar fi ajuns la o serie de cca 40 volume, alcătuită, precumpănitor, din variante, serie realizabilă, în cel mai fericit caz, în 30 de ani. În actualul stadiu de editare a operei lui Rebreanu, cînd nu dispunem încă de o ediție semnificativă, care să pună în valoare întreaga creație tipărită și inedită a scriitorului, am preferat să adoptăm o altă soluție: realizarea unei serii care să cuprindă totalitatea operei, variantele din periodice și volume, precum și lucrări nepublicate pînă în prezent (scrierile dinaintea debutului, alte pagini literare și memorialistice, corespondența etc.). Nevoia stringentă a unei asemenea ediții ne obligă să optăm pentru o soluție realistă, cu alte cuvinte care să nu implice tergiversarea publicării seriei de *Opere* — și așa destul de întîrziată.

Pentru a nu lipsi, totuși, cititorul de informația necesară, ne propunem ca manuscrisele să fie comentate în notele editoriale de la sfîrșitul fiecărui volum, subliniindu-se principalele lor caracteristici și, mai ales, deosebirile față de textul publicat în versiunile tipărite (conflict, personaje, schimbări onomastice, diferențe stilistice). Cînd deosebirile epice sînt de structură, respectivele variante vor fi prezentate, integral, cititorului.

Aparatul de variante pune în lumină modificările de sens, înlocuirile de cuvînt, valorile morfologice, nu și varietatea formelor fo-

netice, întâlnite în numeroasele ediții și periodice. Am preferat, așadar, să ne concentrăm atenția asupra variantelor stilistice, dorind a le prezenta integral.

Fonetisme regionale de tipul „mîngăiau”, „mîngăiere”, întâlnite în manuscrise (*Cîntecul lebedei*, ms. B.A.R. 4055, f. 79), devin la tipar „mîngîiau”, „mîngăire”. De relevat că alături de aceste regionalisme se găsesc în același manuscris și forme ale limbii literare: „Au mîngîiat-o” (f. 83), „mîngîindu-i” (f. 85) etc. Astfel de situații, întâlnite frecvent în manuscrisele lui Liviu Rebreanu, ne determină să fim, deopotrivă, circumspecți în fața alternanțelor fonetice (neștiind niciodată dacă ele se datoresc scriitorului, tipografului sau corectorului), și, paradoxal, atenți la transcrierea lor, cînd apar în edițiile de bază, căci dubletele, tripletele lexicale sînt caracteristice și multor versiuni autografe.

Am ocolit soluția publicării de „variante selective”, considerînd-o mai puțin eficientă, fie și pentru faptul că, de multe ori, trădează o comoditate în parcurgerea textelor, mascînd neatenția îngrijitorilor. Fără îndoială, în noianul variantelor din manuscrise, periodice și ediții, ochiul poate aluneca involuntar peste o nuanță sau alta, atîta vreme cît este solicitat să efectueze multe colaționări (în cazul nostru ele depășind uneori 15 confruntări). Dacă aceste cazuri sînt *accidente*, ele nu afectează ansamblul aparatului critic. Ca urmare, cu riscul amintit, am preferat să comunicăm totalitatea variantelor care au stat în atenția noastră decît să trunchiem deliberat rezultatele parcurgerii integrale a textelor obținute, cu trudă, de-a lungul cîtorva ani de cercetare. Astfel conceput, aparatul de variante tinde să scutească cititorul de a mai parcurge același drum, creîndu-i posibilitatea de a folosi datele necesare cunoașterii evoluției meșteșugului literar la Liviu Rebreanu. Scriitorul însuși a remarcat deseori importanța unor evenimente din viața sa care, cercetate astăzi, explică și mai clar rostul și necesitatea unui aparat de variante, conceput ca o anexă semnificativă a creației.

Astfel, în *Mărturisiri* (1939), Rebreanu notează despre împrejurările concrete ale operelor sale plăsmuite în Transilvania în timpul stăpînirii austro-ungare:

„...a trebuit să înțeleg că scriitor român nu voi putea fi cît timp voi fi obligat să grăiesc într-un mediu străin, să vorbesc și să gîndesc în limbi străine... Peste două treimi din anii de studii i-am petrecut în școli străine. Lecturile mele obișnuite le făceam în limbi străine. Cărți românești îmi cădeau în mînă numai întîmplător și mai întotdeauna de calitate inferioară. Încercările literare, deși cu suflet românesc, le meditam în limbă străină, fie nemțește, fie ungurește, înainte

de a le scrie românește. În sfîrșit, a trebuit să-mi dau seama că, dacă vreau să realizez ceva, trebuie să nimicesc în prealabil, în sufletul meu și în mintea mea, tot ce mi-au imprimat atîția ani de mediu străin tocmai la vîrsta cea mai accesibilă tuturor influențelor și că aceasta nu se poate împlini cu adevărat decît acolo unde voi respira o atmosferă românească absolut pură și ferită de miasmele de pînă ieri, adică în Țară și mai ales în București. Trebuie să stăruiesc atîta asupra acestui moment din viața mea, fiindcă anii de formație ai scriitorului sînt cruciali pentru viitorul lui și al operei sale.”

Din cele relatate mai sus nu trebuie să înțelegem că prozatorul nu cunoștea limba română, limba sa maternă. Este vorba de necunoașterea limbii *literare*, așa cum de altminteri precizează însuși scriitorul:

„La Năsăud, întors în mijlocul familiei (n.n., în 1908, după demisia din armată), am început să-mi perfecționez, cu numeroase lecturi, cunoașterea limbii literare românești. L-am citit întîi pe Creangă, cu însemnări pe marginea cărții și apoi pe Caragiale din care n-am înțeles absolut nimic.”¹

Aceste date biografice explică multitudinea variantelor în creația anilor de ucenicie. Ele ne-au reținut atenția și, în consecință, am considerat necesar să le comentăm mai amănunțit în aparatul de note lexicografice, convinși fiind că ele depășesc un cadru pur lingvistic, și prezintă o deosebită valoare pentru istoria literară.

V. Primele trei volume ale seriei de *Opere* cuprind creația nuvelistică, începînd cu paginile inedite care au precedat debutul în *Luceafărul* (1908) și sfîrșind cu ultima nuvelă tipărită (cunoscută de noi ca atare): *Alibi* (1939). Volumele reunesc deopotrivă *lucrările originale*, ca și *prelucrările*.

Distribuirea întregului material în cele trei volume a fost determinată, în primul rînd, de necesități editoriale. Potrivit principiilor amintite, în alcătuirea sumarului s-a urmărit separarea nuvelor *din volume* de cele *din periodice*, de *tălmăciri* și *inedite*. În interiorul acestor compartimente, scrierile au fost aranjate cronologic.

Ca să nu creăm o imagine falsă asupra evoluției operei rebreniene (prin adăugarea unui masiv volum de pagini inedite, care să se in-

¹ Vezi articolul: D. Liviu Rebreanu a terminat romanul „Răscoala”. O viziune la viața marelui nostru romancier în *Dimineața*, XXVIII (1932), nr. 9249 (26 septembrie). De semnalat că în 1923, scriitorul, aflat pe o altă treaptă a însușirii culturii naționale, avea să spună: „Un singur înaintaș rămîne neîntrecut și va rămîne întotdeauna: Caragiale” (*De vorbă cu Liviu Rebreanu, Spre ziudă*, nr. 1, 1923).

tercaleze, nefiresc, între tomurile II și IV ale seriei de față), am optat pentru includerea lor în *addenda* volumelor publicate, în funcție de perioada literară în care au fost scrise. Cele mai multe — plătuite în limba maghiară și, mai puțin, în limba română — au fost rînduite la sfîrșitul volumului I, întregind informația cititorului cu privire la creația anilor de ucenicie.

Ca urmare a acestei împărțiri, volumul I de *Opere* cuprinde lucrările publicate în Transilvania (1 noiembrie 1908 — 1 mai 1909), înaintea venirii lui Liviu Rebreanu în vechiul regat, însoțite, în *addenda*, de schițele și nuvelele inedite, scrise între 1907—1909.

Volumul II cuprinde creația nuvelistică tipărită după sosirea prozatorului în Capitală, începînd cu prima colaborare din *Convorbiri critice* (25 octombrie 1909), continuînd cu scrierile publicate în *periodice* pînă în anul 1919 inclusiv (reluat ulterior în diverse culegeri) și sfîrșind cu unele pagini inedite.

Volumul III se deschide cu ampla povestire *Calvarul* (1919), continuă cu nuvelele din volume (1920—1936), adăugînd scrierile tipărite exclusiv în *periodice* (1912—1939), și *prelucrările* (1910—1914).

Din punct de vedere bibliografic, cele 17 cărți de schițe și nuvele — tipărite în timpul vieții scriitorului — folosite la alcătuirea ediției noastre se prezintă după cum urmează:

FRĂMÎNTĂRI. Orăștie, Librăria națională Seb. Bornemisa, 1912.

Cuprinde: *Dintele*; *Lacrima*; *Culcușul*; *Ofilire*; *Răfuiala*; *Nevasta*; *Golanii*; *Cîntec de dragoste*; *Proștii*; *Filibaș*.

GOLANII. Nuvele și schițe. Cu un studiu introductiv de d-l Mihail Dragomirescu, Buc., H. Steinberg, 1916.

Cuprinde: *Golanii*; *Cuceritorul*; *Ocrotitorul*; *Proștii*; *Dintele*; *Cerșetorul*; *Culcușul*; *Nevasta*; *Strănutarea*; *Hora morții*.

GOLANII, ediția a II-a. Cu un studiu introductiv de d-l Mihail Dragomirescu. Ilustrații de Fr. Șirato, Buc., H. Steinberg [1920].

Cuprinde: *Golanii*; *Cuceritorul*; *Ocrotitorul*; *Proștii*; *Dintele*; *Cerșetorul*; *Culcușul*; *Nevasta*; *Strănutarea*; *Pozna*.

GOLANII, ediția a III-a [Buc.], Cartea românească [1925].

Cuprinde: *Proștii*; *Dintele*; *Bibi*; *Norocul*; *Cuceritorul*; *Nevasta*; *Cîntecul iubirii*; *Strănutarea*; *Vrăjmașii*; *Soacra Sfîntului Petru*; *Idila de la țară*; *Ocrotitorul*; *Culcușul*; *Cerșetorul*; *Pozna*; *Golanii*.

LXXXVIII

GOLANII, ediția a IV-a [Buc.], Cartea românească [1928].

Cuprins identic cu cel al ediției a III-a.

MĂRTURISIRE. Nuvele și schițe, Buc., H. Steinberg [1916]. „Biblioteca Căminul”, nr. 13.

Cuprinde: *Mărturisire*; *Răfuiala*; *Vrăjmașii*; *Lacrima (Glasul inimii)*; *Armeanul*; *Talerii*; *Cîntec de dragoste*; *Cearța*.

CALVARUL. Buc., Universala-Alcalay, 1919.

RĂFUIALA. Nuvele și schițe, Buc., Universala-Alcalay [1919].

Cuprinde: *Bibi. Poveste de copii mici pentru oameni mari*; *Cîntecul iubirii*; *Norocul*; *Talerii*; *Cearța*; *Glasul inimii*; *Soacra Sfîntului Petru*; *Vrăjmașii*; *Idila de la țară*; *Ofilire*; *Barba (imitație)*; *Țăranul și coasa (imitație)*; *Răfuiala*.

CATASTROFA. Trei nuvele, Buc., Viața românească, 1921.

Cuprinde: *Ițic Ștrul, dezertor*; *Hora morții*; *Catastrofa*.

NOROCUL. Schițe și nuvele [cu un cuvînt înainte din partea editurii], Buc., Alcalay și Calafeteanu, 1921 („Biblioteca universală”, nr. 1—3).

Cuprinde: *Norocul*; *Strănutarea*; *Ițic Ștrul, dezertor*; *Cuceritorul*; *Bibi. Poveste de copii mici pentru oameni mari*; *Cerșetorul*; *Soacra Sfîntului Petru*.

NUVELE ȘI SCHIȚE. Buc., Casa școalelor, 1921 („Scriitorii români contemporani. Pagini alese”).

Cuprinde: *Proștii*; *Dintele*; *Ocrotitorul*; *Nevasta*; *Catastrofa*, precedate de însemnări biobibliografice.

TREI NUVELE. Buc., Cultura națională, 1924.

Cuprinde: *Catastrofa*; *Ițic Ștrul, dezertor*; *Hora morții*.

CÎNTECUL LEBEDEI. Buc., 1927 („Manuscriptum”).

Cuprinde: facsimilul manuscrisului autograf al povestirilor *Cîntecul lebedei* și *Cuibul visurilor*, precedat de o scurtă biografie a autorului și un portret desenat de pictorul Jean Al. Steriadi.

LXXXIX

CUIBUL VISURILOR. Nuvele și schițe [Buc.], Casa școalelor [1927].

Cuprinde: *Cuibul visurilor*; *Omul mic și oamenii mari*; *Cumpăna dreptății*; *La urma urmelor*; *Cîntecul lebedei*; *Ghinionul*; *Dumnezeu*; *Fiara*; *A murit o femeie*; *Răfuiala*; *Țăranul și coasa* (imitație).

CÎNTECUL IUBIRII. Nuvele și schițe, Buc., Universala-Alcalay [1928] („Biblioteca pentru toți”, nr. 1150—1150 bis).

Cuprinde: *Cîntecul iubirii*; *Bibi*; *Vrăjmașii*; *Pozna*; *Catastrofa*.

IȚIC ȘTRUL, DEZERTOR. Trei nuvele cu 30 gravuri în lemn de Paul Konrad Hönich. Ediția a III-a, Buc., Cartea românească [1932].

Cuprinde: *Ițic Ștrul, dezertor*; *Catastrofa*; *Fapt divers* [Hora morții].

OAMENI DE PE SOMEȘ. Desene de Lena Constante, Buc. Editura Fundațiilor [1936], („Cartea satului”, 14).

Cuprinde: *Dumnezeu*; *Cerșetorul*; *Proștii*; *Răfuiala*; *Nevasta*; *Pozna*; *Dintele*; *Hora morții*; *Cuibul visurilor*.

NUVELE. Cu chipuri desenate de Aurel Jiquid, Buc., Căminul cultural Avram Iancu al refugiaților ardeleni [1944], („Cartea refugiatului ardelean”, 9).

Cuprinde: *Pozna*; *Nevasta*; *Răfuiala*; *Proștii*.

La acestea trebuie adăugată povestirea *Dincolo*, apărută inițial într-o culegere din 1935 de *Nuvele inedite* ale unor scriitori reprezentativi ai vremii, publicată de Editura Adevărul, apoi reprodusă de autor în volumul său de publicistică *Amalgam*, Buc., Socec [1943].

Cu puține excepții, nuvelele tipărite în volum au cunoscut o largă difuzare în presa vremii. Aceste colaborări sînt semnalate în 17 publicații din Capitală și provincie: *Luceafărul*, Sibiu (1908, 1909, 1911); *Convorbiri critice*, Buc. (1909, 1910, 1928); *Viața românească*, Iași (1911); *Cosinzeana*, Orăștie (1911, 1912, 1913); *Ramuri*, Craiova (1912); *Almanahul Societății Scriitorilor de la noi*, Orăștie (1912); *Almanahul Societății Scriitorilor Români*, Buc. (1912); *Flacăra*, Buc. (1912, 1921, 1922); *Universul literar*, Buc. (1913, 1914, 1915); *Revista idealistă*, Buc. (1913); *Lumina*, Buc. (1918); *Sburătorul*, Buc. (1919, 1920); *Lectura pentru toți*, Buc. (1919); *Luceafărul*, Buc. (1919); *Lamura* (1920, 1923); *Dimineața*, Buc. (1925) și *Rampa*, Buc. (1925).

Nuvelele *Cuceritorul*, *Cerșetorul*, *Hora morții* și *Dincolo* nu au fost întîlnite în paginile publicațiilor consultate.

Separat de toate lucrările menționate mai sus, reproducem în ediție un număr de 13 nuvele și schițe originale, descoperite în paginile revistelor *Ramuri* (1912); *Cosinzeana* (1912); *Flacăra* (1912); *Universul literar* (1913, 1914, 1915, 1926); *Rampa* (1913); *Scena* (1917) și *Sburătorul* (1919).

Unele dintre ele trebuiau să facă obiectul unor volume ale lui Liviu Rebreanu care n-au depășit stadiul de proiect (o culegere de schițe și nuvele din anii stabilirii scriitorului în Capitală, volumul *Vrăjmașii* din ultimii ani ai vieții etc.).

Prelucrările (7), prezente în creația anilor de început, au fost publicate de autor în coloanele revistelor *Flacăra* (1912), *Universul literar* (1913) și *Almanahului „Adevărul”* (1914). Trei din ele figurează, așa cum am văzut, în sumarele volumelor de nuvele, publicate de scriitor cu titlul de „imitație”.

Paginile inedite sînt reproduse din „fondul B.A.R.”, ms. rom. 4056; I (1), ms. 17—18, sau după manuscrisele din arhiva aflată în posesia familiei scriitorului.

Cele mai multe, scrise în limba maghiară în anul 1907, sînt publicate și în traducere românească. Pentru a oferi imaginea reală a debutului literar, tălmăcirea a urmărit, în primul rînd, fidelitatea cu textul original. Nu este exclus ca o parte din ele — sau alte scrieri — să fi fost publicate în presa maghiară. Într-un interviu din *Dimineața*¹, Rebreanu, amintind insuccesul primelor creații dramaturgice prezentate teatrelor ungurești, adăuga:

„Nu tot același lucru s-a petrecut cu proza mea literară. Primele mele articole apărute în ziarele din Budapesta erau elogios apreciate. Numai că, într-o bună zi, m-am trezit cu colonelul meu, care m-a sfătuit prietenește să renunț la scris, pentru că nu se cade ca un ofițer — notat excelent în toate rapoartele cazone — să se ocupe de fleacuri.”

Care sînt aceste „articole”? Unde au fost tipărite? Sînt deocamdată întrebări fără răspuns, cu toate investigațiile bibliografice efectuate în țară și peste hotare. Ampla bibliografie a creațiilor literare românești, tipărite în limba maghiară, datorată prof. univ. Domokos Samuel de la Universitatea din Budapesta, nu menționează nici o referință bibliografică asupra scrierilor lui Liviu Rebreanu din respectiva perioadă (nu este exclus să fi apelat în acea vreme la un pseu-

¹ D. Liviu Rebreanu a terminat romanul „Răscoala”. O vizită la viaa marelui nostru romancier, *Dimineața*, XXVIII (1932), nr. 9249 (26 septembrie).

donim¹, așa cum au făcut și alți scriitori militari din istoria literaturii noastre în împrejurări similare).

Paginile nu au o valoare artistică deosebită și nu e de mirare că autorul le-a abandonat mai târziu, subliniind totodată și condițiile în care au fost scrise: „Erau pe atunci la modă niște nuvele de salon, publicate prin ziare pentru delectarea publicului, și m-am lăsat influențat de ele”².

Includerea lor — ca și a altora — în *addenda* ediției noastre răspunde, mai ales, unor cerințe de informare științifică.

VI. Modul în care publicul și critica literară au primit nuvelistica lui Rebreanu a fost, de la bun început, diferențiat. În general, atenția s-a îndreptat asupra diverselor lucrări publicate în volum.

Apariția cărții de debut, tipărită „printr-o întâmplare” la o tină editură românească din Orăștie, este lipsită de ecou. Observații de tipul „caractere care te zguduie și te mișcă adânc”, întâlnite într-o notă anonimă de prezentare a volumului, tipărită în revista *Cosinzeana* a aceluiași editor, suplinesc, cu naivitate, o cronică literară. Prima referință critică (semnată) de care dispunem pînă în prezent aparține lui Sp. Hasnaș (1912). Cam în același timp scrie și Mihail Sorbul recenzia la volumul de debut (găsită în manuscrisele de la B.A.R., dar neidentificată în presa vremii). Abia peste 4 ani, volumul *Golanii*, deși relua în bună parte sumarul primei culegeri, fiind publicat în București și cu prefața unuia dintre cei mai reputați critici ai vremii, aduce autorului consacrarea în domeniul genului scurt.

Reacția criticii — pozitivă sau negativă — a fost atît de puternică, încît multă vreme critici și istorici literari proeminenți, printre care Nicolae Iorga, au continuat să caracterizeze întreaga nuvelistică a lui Liviu Rebreanu prin prisma povestirii care da titlul volumului din 1916.

¹ În articolul *Întîia încercare literară a lui Liviu Rebreanu*, din *Tribuna* (22 octombrie 1964), Tiberiu Rebreanu, plecînd de la un citat din interviul dat de scriitor în *Viața literară* („Am scris și publicat nenumărate nuvele în ungurește și nemțește”), comunică pseudonimul „Olly Olivér”, care ar fi însoțit o variantă a *Domnului maior* (v. vol. I, p. 299) la ziarele *Budapesti Hirlap*, *Ujság* și *Vasárnap* (fără să fi fost tipărită), afirmație ce se cere demonstrată.

² Dan Petrașincu, *Lîngă L. Rebreanu în ziua celor 50 de ani, Viața literară*, X (1935), nr. 4 (15 decembrie 1935 — 1 ianuarie 1936).

Un alt moment esențial pentru consacrarea nuvelistului Rebreanu l-a prezentat publicarea și retipărirea în ediții separate (1921, 1924, 1932) a celor trei nuvele inspirate de primul război mondial. Unii critici (Octav Botez, de pildă) au „descoperit” chiar, cu această ocazie, „superioritatea” nuvelistului asupra romancierului. În schimb, restul volumelor de nuvele și schițe publicate de Liviu Rebreanu între cele două războaie mondiale nu au stîrnit, în general, interesul criticii.

Chiar și după apariția monumentalului *Ion* sau a *Răscoalei* — opere prin care Rebreanu se plasează în fruntea romancierilor români din perioada interbelică — persistă o atitudine de ocolire a creației nuvelistice. Aprecieri ca „simple aspecte” sau „elemente ale unei literaturi curente” se întîlnesc des în publicistica vremii, și chiar sub semnătura unor critici de prestigiu. Părerea lui Lovinescu, după care nimic din ce a publicat Rebreanu înainte de *Ion* nu putea face să se prevadă admirabila dezvoltare a unui scriitor „care a început și a continuat vreo zece ani nu numai fără strălucire, dar și fără indicații de viitor”¹, era acceptată într-un consens cvasi-unanim. Același critic se întreba de ce după apariția lui *Ion* și a *Pădurii spînzuraților* acesta își mai publică vechile sale nuvele, răspunzînd malițios că, probabil, prozatorul o face „din sentimentul regelui Murat, care, alături de tron, ținea să-și arate și biciul său de vizitiu, sau al tiranului siracuzan care la ospete bea dintr-un vas de lut pentru a nu-și uita profesia de olar din tinerețe”². (Nu trebuie uitat însă că același Lovinescu îl încurajase cu generozitate pe Rebreanu, publicîndu-i numeroase scrieri, printre care și o nuvelă remarcabilă: *Ițic Ștrul, dezertor*.)

Fără îndoială că asemenea reacții se justifică în timp, dacă luăm în considerare scara de valori a creației nuvelistice și romanești a scriitorului. Pe bună dreptate, interesul criticii a fost îndreptat spre creațiile de anvergură ale lui Liviu Rebreanu.

Cu timpul, autorul însuși nu a mai fost preocupat de soarta nuvelilor sale, din 1936 nemaipublicînd nici o culegere, dacă excepțăm broșura tipărită în 1944 de Căminul Cultural „Avram Iancu” al refugiaților ardeleni. În aceste condiții, nuvele ca *Divorțul* sau *Umbre*, deși superioare multor lucrări din volume, n-au mai fost extrase din coloanele periodicelor, iar alte pagini nuvelistice, ca *Alibi*, au așteptat transformarea în roman.

¹ E. Lovinescu, *Istoria literaturii române contemporane*, vol. IV, *Evoluția prozei literare*, p. 354.

² *Idem*, p. 354—355.

REFERIRI CRITICE (articole și studii dedicate în mod special nuvelisticii):

Sp. Hasnaș: *Frământări, Flacăra*, Buc., II (1912), nr. 7 (1 decembrie), p. 54.

Mihail Sorbul: Recenzie la vol. *Frământări* (ms. aflat la B.A.R.).

Mihail Dragomirescu: *Studiu introductiv la vol. „Golani”*, ed. I, 1916, p. V—VIII, și ed. a II-a, 1920, p. VII—XIII.

G.T. [George Topîrceanu]: Recenzie la vol. *Golani, Viața românească*, Iași, XI (1916), nr. 4—5, p. 202 și urm.

Cleante: *Golani, Rampa*, Buc., I (1916), nr. 245 (16 mai), p. 2.

D.I.C[ucu]: *L. Rebreanu — „Catastrofa”, Gîndirea*, Cluj, [1921, nr. 1, p. 16.

Octav Botez: *Liviu Rebreanu — „Trei nuvele”, Viața românească*, XVII (1925), nr. 1 (ianuarie), p. 162—163.

Const. Șeineanu: „Trei nuvele” de Liviu Rebreanu, *Adevărul*, Buc., XXXVIII (1925), nr. 12 618 (12 februarie), p. 1—2. „Golani”, *nuvele de Liviu Rebreanu, Adevărul*, XXXIX (1926), nr. 13 034 (16 iunie), p. 2; *Cuibul visurilor, Nuvele și schițe — Liviu Rebreanu, Adevărul*, XLI (1928), nr. 13 579 (24 martie), p. 1—2.

Al. Bădăuță: *Liviu Rebreanu: „Trei nuvele”, Gîndirea*, Buc., IV (1925), nr. 10, p. 338—339.

*** *L. Rebreanu: „Trei nuvele”, Viața literară*, III (1928), nr. 89 (13 octombrie), p. 4.

Al. Robot: *Liviu Rebreanu, „Ific Ștrul, dezertor”* (ed. a III-a), *Rampa*, XI (1932), nr. 4 469 (2 decembrie), p. 1.

V. Dominic: „Ific Ștrul, dezertor”, *Cuvîntul liber*, Buc., III (1935), nr. 4 (30 noiembrie), p. 4.

Hermine Pilder Klein: *Postfață la volumul Die Einfälligen [Proștii]*, Wien, 1943, p. 59—60.

Savin Bratu: *Prefață la volumele de Nuvele* (Ed. Tineretului), ed. I, 1954, p. 5—9 și ed. a II-a, 1956, p. 5—11.

Nicolae Lișu: *Rebreanu necunoscut, Viața românească*, X (1957), nr. 2 (februarie), p. 106—115.

Paul Georgescu: *Liviu Rebreanu: „Nuvele”, România liberă*, XIV (1957), nr. 4 088 (30 noiembrie), p. 2; republicată în vol. *Încercări critice*, vol. II [1958], p. 94—99.

G.C. Nicolescu: *O variantă a nuvelei „Ific Ștrul, dezertor”, Tribuna*, II (1958), nr. 17 (26 aprilie), p. 5.

Földvály István: *Liviu Rebreanu: Leszámolás [Răfuiala]*, *Igaz Szó*, VI (1958), nr. 10 (octombrie), p. 512—514.

Oláh Tibor: *Rebreanu, az elbeszélő [Rebreanu, povestitorul]*, *Utunk*, XIV (1959), nr. 7 (19 februarie), p. 2.

Valeriu Râpeanu: *Prefață la culegerea de povestiri în limba rusă, Vesî pravosudiia [Cumpăna dreptății]*, [Buc.], 1959, p. 3—6.

Ov.S. Crohmălniceanu: *Prefață la vol. Cîntecul iubirii*, Ed. Tineretului, 1960, p. 5—10.

Al. Bistrițeanu: *Nuvelistica lui Liviu Rebreanu, Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, IX (1960), nr. 1, p. 121—162.

Silvian Iosifescu: *Prefață la vol. Răfuiala*, Ed. Tineretului, 1961, p. 5—22.

Elena Stan: *Liviu Rebreanu la „Convorbiri critice”, Tribuna*, VIII (1964), nr. 36 (3 septembrie), p. 8.

Niculae Gheran: *Prefață și aparat critic la ediția Nuvele* (3 vol.), Editura pentru Literatură, 1965, vol. I, p. V—LVI, 247—269.

Eugen Simion: *Nuvelele lui Rebreanu, Gazeta literară*, XIII (1965), nr. 49 (2 decembrie), p. 2.

VII. Abrevierile din aparatul critic al volumelor de nuvele sînt cele folosite curent în practica bibliografică.

În corpul variantelor, posturile bibliografice au fost reduse strict la anul apariției, celelalte elemente fiind menționate, o singură dată, la începutul fiecărei note. Cînd o lucrare a apărut de două ori în același an (în volume sau periodice), s-a apelat la inițialele respectivei publicații, fiind adăugate anului de apariție. Le prezentăm în ordine alfabetică:

A. S. 1912 = *Almanahul scriitorilor de la noi*, 1912.

A.S.S.R. = *Almanahul Societății Scriitorilor Români pe anul 1912*.

C. 1921 = vol. *Catastrofa*, 1921.

C. I. 1928 = vol. *Cîntecul iubirii*, 1928.

C. L. 1928 = vol. *Cîntecul lebedei*, 1928.

C. V. 1927 = vol. *Cuibul visurilor*, 1927.

Cz. 1912 = *Cosinzeana*, 1912.

Cz. 1913 = *Cosinzeana*, 1913.

Fr. 1912 = vol. *Frământări*, 1912.

G. 1928 = vol. *Golanii*, 1928.

N. 1921 = vol. *Nuvele și schițe*, 1921.

R. 1912 = *Ramuri*, 1912.

R.Id. 1913 = *Revista idealistă*, 1913.

Ex. Bibl.: Exemplarul ed. a II-a din volumul *Golanii*, cu corectări autografe ale scriitorului, descoperit în biblioteca familiei Rebreanu.

VIII. Tipărirea primelor trei volume din seria de *Opere* este rodul unei munci de colaborare, contribuția celor doi îngrijitori de ediție delimitându-se după cum urmează:

NICULAE GHERAN: Alegerea și stabilirea textelor grupate în capitolul DIN VOLUME (vol. I, p. 1—33; vol. II, p. 5—285; vol. III, p. 5—252); notele și comentariile lexicografice, editoriale și aparatul de variante la creația nuvelistică menționată mai sus; coordonarea ediției (structura sumarului și aparatului critic; principiile de transcriere a textelor).

NICOLAE LIU: Alegerea și stabilirea textelor grupate în capitolele DIN PERIODICE, PRELUCRĂRI ȘI ADDENDA (vol. I, p. 35—325; vol. II, p. 287—321; vol. III, p. 371—377); bibliografia și notele de istorie literară; comentariile lexicografice și variantele la nuvelele incluse în capitolele menționate mai sus. Aceluiași îngrijitor îi aparțin și traduceriile textelor maghiare tipărite în volumul I (excepție tălmăcirile și localizările efectuate de Liviu Rebreanu).

Îngrijitorii ediției aduc și pe această cale mulțumirile lor *Valeriei Dumitrescu*, pentru controlul și fixarea variantelor în aparatul critic, redactorului de carte, *Aurelia Rusu*, pentru atenta colaborare la fixarea profilului seriei de *Opere*, *Liviei Bacîru* și *Rodicăi Ioan*, pentru aportul adus la colaționarea și transpunerea textelor maghiare în limba română.

NICULAE GHERAN
NICOLAE LIU

DIN VOLUME

GLASUL INIMII

Spre seară, așa, cînd se împreună ziua cu noaptea, Codrea obișnuiește să se așeze pe pragul tinzii, să-și vîre luleaua de lut roșcat între măsele și să se certe
5 cu baba.

— Hm... Măă... Ce știi tu și cu feciorii tăi?... Voi toți împreună nu faceți cît o ceapă degerată...

Baba îi cunoaște năravul și nu prea îl ia în seamă. Sprintenă, ca o fată mare, cu zbîrciturile
10 obrazilor rumenite de bujală, se învîrtește pe lîngă vatră, dă încoace, dă încolo, și-n cele din urmă răstoarnă pe crupător o mămăligă aburoasă. Iar atunci și Codrea încetează cu cearta, se mulcomește. Își
15 ascunde luleaua în chimir, se trîntește bodogănind pe laviță, își face cruce de trei ori, creștinește, și prinde a îmbuca tihnit și cu chibzuială. După cină umflă iar luleaua, scormonește din foc un cărbune potrivit, pîcîie voinicește de cîteva ori, slobozind
20 fuioare groase de fum alburii pe gură și pe nas și pe urmă se lungește în pat.

Într-un tîrziu, întreabă trăgănat, cu glas moale:

— Măi babă!...

— Haba, ghiujule?

— Hm... Da' ce-o mai fi făcînd Ionică?... Hai?

— Păi, Dumnezeu știe, măi moșnege...

5 — Da' oare n-o fi flămînd?

— Bunul Dumnezeu știe, că el ne poartă de grije la toți...

Codrea se ridică repede, înțepat, scoate luleaua din gură și se uită lung și îngîmfat la babă. Pesemne
10 nu-i sunt pe plac răspunsurile astea în doi peri. Buzele i se mișcă ticăind, ca și cînd ar bolborosi ceva, dar pe urmă se lasă iar pe spate, și nu rostește nici o vorbă. Cu ochii întredeschiși, împaianjeniți, privește cum clipocește jăratecul în vatră și nici nu bagă de seamă
15 că luleaua îi scapă dintre dinți... Un horcăit rar, ușor cutremură tăcerea bordeiului. În cenușă tăciunii mocnesc înăbușit. Un greier rătăcit se tînguie sub fereastră. Un cîine latră răgușit undeva, departe... Baba Firoana se apropie tiptil de moșneag, îngrijorată să nu-l trezească, și-i dezleagă opincile...

20 Așa-i Codrea de-o vreme încoace. S-a obișnuit cu răsfățatul și gogolirile babei, ca copilul din leagăn cu țîța.

O jumătate de veac au petrecut în căsuța aceea
25 dărăpănată, cu acoperișul petecit, țuguia, pitită sub coasta de molifți din capul satului. Și au trăit... Au trăit și mai bine, și mai rău, dar mai mult tot bine. Baba se simțea mai prostică, mai tare la cap, și nu prea i se împotrivea. Își călca pe inimă chiar
30 dacă nu i se părea ceva, și-l lăsa să se sfarme el din gură, să hăpăiască pînă s-o satura. Numai cîteodată îi treceau sulițe reci prin inimă și o podideau lacrămile... atunci cînd Codrea ocăra prea rău copiii... O durere năvalnică țîșnea din sufletul ei obidit,

sîngele începea să-i zvîcnească mai puternic în vine, fața ei pocită, gălbejită de vîrstă și necazuri, ca frunza veștedă, se îmbujora de milă și de minie, și ar fi fost în stare să-l și blesteme... Dar tot nu putea.
5 Vorbele întretăiate i se muiau într-un plîns amar. Iar Codrea se cătrănea, că de ce își mănîncă ea zilele pentru niște copii ca aceia. El nu-i putea vedea-n ochi de urîți...

Era un moșneag sfătos Codrea, un moșneag
10 înalt și drept ca un steag, cu ochii albaștri de femeie, limpezi și adînci. Două cete de cute mărunte îi porneau de pe opcina obrazilor și alergau de-a valma, încrucișate și încolăcite în sus spre gropile ochilor și-n jos spre colțurile gurii, unde apoi se pierdeau
15 în desișul perilor bătuti de brumă. Pe umerii lui lați și ciolănoși apăsa povara alor șaptezeci și doi de ani.

Odinioară Codrea credea că n-o să îmbătrînească pînă-i Prut și Siret, așa era de zdravăn și de voinic.
20 Pornirile zvăpăiate ale tinereții îl mînau tot înainte și-i dădeau puteri de uriaș. Un vuiet îi răsuna mereu în urechi, o învălmășeală de glasuri asurzitoare... răcnetul luptelor vieții. Și-i plăceau glasurile acelea încîlcite, îl fermecau și-l întăriteau. Se încumeta să se arunce tocmai în mijlocul vîrtejului de trudă și,
25 sau să-l spargă, sau să se prăpădească.

Doisprezece ani a slujit pe împăratul ca toboșar. A colindat cîte țări și mări, s-a bătut cu „pămîntezul“, cu „burcușul“, odată a fost și prizărit printr-un
30 picior. Dar nicicînd nu și-a pierdut voioșia. Numai în noianul primejdiilor i se răvenea sufletul.

Pe urmă a venit acasă. Ce odor de fetișcană mai era pe atunci baba asta Firoana!... Și pe urmă a avut copii; i-au năpustit neajunsurile. Pîinea ce-o mîncă

era străbătută de sudorile muncii necontenite. Truda și zoala îi mistuiră puterile și pofta de viață. Seara, toropit de greutatea nevoilor, de multe ori gemea, urla de cruzimea traiului. Fiecare an, fiecare zi trăgea câte-o brazdă pe fața lui Codrea...

Dar au trecut toate, repede, ca și cum trece puhoiul. Copiii și-au căpătat aripi, s-au dus care-ncotro, și Codrea a rămas iar singur cu Firoana.

Puterile însă îi erau acum sleite de crîncenia vremii. Mîntea începea a-i zburda copilărește. Uitase multe din cele ce a pățit. Numele tovarășilor de la oaste, al orașelor, al superiorilor s-au spălăcit, i s-au șters din creieri. Unele visuri parcă le-a trăit aieva, unele întîmplări trăite parcă numai le-a visat. Vremea încurcă firele amintirilor și le învîltorește după placul ei.

Astăzi Codrea nu-și mai aduce aminte că a fost toboșar. Nu, nici vorbă. Grenadir a fost, sau călăreț, dar totuși parcă grenadir. Și ce dragă i-a fost lui oastea! Acolo și-a prăpădit floarea vieții, acolo a dus traiul cel mai fără griji, cel mai ușor. O căldură priincioasă îl copleșește cînd se gîndește la vremurile acelea. Închipuirea îi zboară vioi, grămădește întîmplări poznașe, răscolește și amestecă lucruri nemaipomenite. Nici stăvilile vremii, nici prăpastiile mărginirii nu o pot opăci în avîntul ei năpraznic.

— Hm... Măă... Ce știți voi?... Eu cînd eram în oaste, mă!... Aia era oștire, nu ca azi...

O umbră de surîs batjocoritor se leagănă pe buzele lui supte. Bulbii ochilor îi năvălesc în afară. Obrajii se rumenesc în pripă. Și, semeț, cu glas trufaș, înălțat, povestește:

— Eram odată, mă, cu domnu căpitan al nostru... cu domnu căpitan Carlup... Așa, așa, Carlup îl chema...

Eram în lagăr, mă, la pămîntez... Și iată că ne pomenim, mă, că ne atacă dușmanul și, cît ai bate-n palme, ne fură toți boii de la companie... Hei, să fi văzut voi atunci pe domnu căpitan! Era negru de supărat, mă, mai negru ca sumanu ăsta de pe mine... Hm... Și mi-era milă de domnu căpitan, că era om bun, Dumnezeu să-i dea sănătate de mai trăiește... Și mă pun eu, mă, și-mi acăț pușca pe umăr, și mă duc, bre, mă duc pînă ce dau de vrășmași într-o poiană. Da' erau mulți, mă... erau ca vreo cinci sute. Nu zic eu nimica, dar mă iau frumușel și m-ascund după o tufă. Și-ncep a trage, băiete, și trag, și trag, și trag... Și deodată văd, mă, că se sperie dușmanii și o apucă la fugă, mă, de se hurduca pămîntul sub picioarele lor... Da' bucuria lui domnu căpitan cînd și-a văzut iar boii! Măă! Era cît p-aci să mă înghită de voios... Și deodată își descinge sabia și mi-o dă mie. „Na, Costică! zice. De-acu înainte tu ești comandantul companiei!“... Așa, zău, mă... Ia, vezi așa, dragii mei!...

O clipă pare că-i alt om. O undă de lumină senină plutește pe fața lui brăzdată. Se uită împrejur și-și întinde fălos ciolanele... Apoi, deodată tresare buimăcit, ca zguduit dintr-un vis. Își trece palmele peste frunte, ca și cînd ar vrea să împrăstie de-acolo niște gînduri posomorîte. Un vâl întunecat de tristețe joacă înaintea ochilor lui... Bag seamă fi vin în minte feciorii și i-e rușine.

Șapte feciori a avut Codrea, ca șapte feți-frumoși. Și toți șapte l-au făcut de rușine, toți șapte au fugit de la oaste, parcă a fost înadins. Să fi fost oricît de prăpădiți, oricît de becisnici, numai asta să nu i-o fi ticluit. Ce-i pasă lui c-au fost harnici, agonisitori, că s-au așezat bine, că și-au găsit neveste și frumoase,

și lăptoase. L-au făcut de rîs, l-au făcut de comedie la lume, fugind de la oaste. Și din pricina asta lui Codrea îi erau urîți, ca și cînd nici n-ar fi fost odraslele lui.

5 În sfîrșit, i-a mai rămas unul, Ionică. Acesta era mezinul. Și a fost băiat bun totdeauna. I-au plăcut de mic copil poveștile ostășești. Asculta totdeauna cu ochii scînteietori cuvintele lui Codrea... Într-însul își pusesese el toată nădejdea.

10 Dar iată că într-o seară, tocmai cînd se ciondănea cu baba, după cină, se aude un bocănit lin, slab în geam. Codrea pășește liniștit la fereastră și întreabă:

— Cine-i?

— Eu...

15 — Care eu?

— Ionică...

Mustățile moșneagului se zvîrcoliră fioros de cîteva ori, parcă le-ar fi zmucit o mîină vrăjmașă nevăzută. Pe urmă iar întreabă:

20 — Ai fugit?

— Am venit...

Dintru-ntîi îi veni să-l gonească de lîngă casa lui, să-l alunge în lume, ca să nu-i mai auză nici de nume. Dar privirea lui încruntată rătăci spre babă. 25 Nemișcată, cu doi picuri mari în colțurile orbitelor, ea nu îndrăznea nici să crîcnească. Dar durerea și iubirea ei mută îl înmuiară. Se scărpină în ceafă, înjurînd printre dinți, ș-apoi se trînti pe pat și tăcu toată seara.

30 Ușa se deschise scîrțîind și intră Ionică, smead, pleoștit, destrămat, ca o stafie. Se lăsă încetinel pe vatră lîngă foc, și rămase acolo, tăcut, multă vreme. Baba, mototolită într-un ungher, plîngea cu sughițuri.

Apoi Ionică își sprijini capul în podul palmelor și începu să se jelească:

— Mi-era dor de-acasă... Că acolo-s numai străini, și străinii sînt răi, și nu le pasă de durerea ta, și te asupresc, și te batjocoresc, și...

5 Glasul lui, întrerupt cînd și cînd de sughițele bocite ale babei, răsuna duios în liniștea nopții. Codrea însă nu auzea nimic. Cu mîinile împreunate pe piept, zăcea neclintit, ca un mort. Iar după ce 10 isprăvi feciorul, se întoarse către perete și zise aspru, poruncitor:

— Apoi mîine dimineață să te duci înapoi...

În zori, cînd căscă ochii, văzu pe baba Firoana, cu ochii înecați în lacrimi, zgîndărind la foc, în vatră. 15 Codrea se uită repede împrejur.

— S-a dus? gîlgîi răgușit.

— S-a dus.

O fulgerare dureroasă i se înghesui prin inimă, un val rece îl zgudui prin tot corpul. Vru să spuie 20 ceva, dar nu putu scoate nici un glas omenesc. Numai un hropăit lung îi izbucni din adîncul sufletului.

În bezna ființei lui tulburate se petrecu atunci o schimbare mare, nelămurită. Se zbătea cu o droaie de gînduri și nu le putea desluși. Și din frămîntările 25 astea mute izvorîră deodată doi stropi argintii, cari se rostogoliră repede peste cutele feței, la vale. Iar stropii îi ardeau pielea, îi ardeau sufletul.

E cam mult de-atunci. Acuma Ionică e însurat... 30 însurat bine, ca și ceilalți șase. Codrea însă a slăbit rău. De-abia mai poate ieși cîteodată din bordei. Și-l mănîncă și tusa. Dar sufletul lui e tămăduit. Nici o grije, nici o supărare nu-l mai necăjește.

În sărbători, cînd e vremea bună, iese în grădiniță, sub un paltin bătrîn ca și dînsul, și povestește

vecinilor, care se strîng bucuroși în jurul lui... le povestește pășanii năzdrăvane de pe vremea cînd slujea la împăratul...

- 5 — Hm... Măă... Am fost noi odată la manevre, mă, da' departe, tare departe... Am umblat atunci și pe la marginea pămîntului... Da-i frumos pe-acolo, bre... e numai nisip... nisip mărunțel-mărunțel ca macu... Hm... Așa, mă!...

OFILIRE

- 5 Soarele zîmbea... Mănunchiuri de raze aurii se întreceau prin văzduhul înveselit, mîngîind pămîntul crăpat de dogoreala zilelor trecute, răsfrîngîndu-se zglobii în oglinda rîului ce încinge satul ca un brîu de argint.

- 10 Un iaz tare și nou închidea calea apei neobosite. Valurile oțeloase se năpusteau mugind asupra zăgazu-
rilor căptușite cu bolovani, le hurducau, le pălmuiau,
apoi, neputînd să le biruie, se aruncau turbate pe
scîndurile lucioase la vale și se prăbușeau în vîrtejuri
adînci ale hîlboanei. Zdrobite, răcnind de mînie,
se zvîrcoleau în brațele vojului, pe urmă scăpau
trudite și alunecau gîlgîind pe prundișul arămiu...

- 15 Din jos de iaz, la marginea rîului, Saveta prun-
darului se închină de două ori spre oglinda încrețită
a apei, ș-apoi, cu coafele pline, cu ochii în pămînt,
încordată ușor sub povară, se îndreaptă spre pîrlazu
din fundul grădinii. Lîngă gardul de nuiele poposi
20 oleacă. Brațele îi căzură moarte de-a lungul trupului,
capul îi căzu pe piept, iar sub dunga neagră a genelor

5 îi răsăriră cîțiva picuri mărunți de lacrimi, care se
scurseră domol pe obrajii plini și îmbujorați. Și așa
rămase un răstimp, pierdută. Apoi privirea i se îndreptă spre turnușoarele de spumă ce tropăiau în
10 hîlboana iazului. În creierii ei prinseră a se vîlmăși
o sumedenie de gînduri ciudate, niște gînduri de cari
îi era groază, care o chinuiau, dar care totuși o ademeneau neîncetat de o vreme încoace... Într-un tîrziu
se dezmetici și, cu o sforțare cruntă, își curmă plînsul.
15 Dar cînd ajunse la căscioara țuguată și intră în pridvor, lacrimile o prididiră iarăși, pe-a furișul.

Mă-sa, o femeie vînjoasă, c-o gură ca melița, suflecată pînă-n genunchi, văzînd-o pleoștită și bocită, se cătrăni foc, și se răpști la ea:

15 — Ce-i cu tine, fato?... Ce te tot bocești parcă te-ar fi părăsit mirele?...

Saveta tresări spăimîntată și de-abia putu bîlbîi cîteva vorbe zdruncinate. Lacrimile însă începură a-i curge și mai năvalnic.

20 Mama se uită mirată la fată. Dintru-ntîi vru s-o ocărească, să-i scoată nălucirile din cap. Dar cînd îi văzu ochii stinși, obrajii arși, cînd o văzu atît de posomorîtă, o cuprinse mila, parc-ar fi înțeles durerea
25 mută ce se alină în lacrimile acelea. Și glasul i se înmuie, privirea i se îndulci:

— Spune-mi, draga mamei, spune-mi mie, ce te doare?...

Fata se opri în prag, stătu o clipă pe gînduri, apoi răspunse cu glas năbușit:

30 — Nimica, maică... Nimica... Zău, nimica...

Mama privi lung în urma ei, clătină din cap și bombăni îngrijorată:

— Are ceva... de bună seamă are ceva fata asta...

În porumbiștea din dosul casei Saveta se opri. Întrebarea mamei îi răscolise deodată toată durerea. Simțea limpede cum i se îngreunează mintea, cum îi lîncezește sufletul. Genunchii începură a-i tremura.

5 Se lăsă jos și-și lipi fruntea de pămînt. Lacrimile îi secaseră. Numai oftări adînci se mai desprindeau din pieptul ei rotunjour, oftările plînsului uscat, care sugrumă sufletele. Părul ei bălan se zbătea ca peștele lîngă corpul întins între mușuroaiele firelor de păpușoi.

10 O adiere blîndă, lină se furișă printre foile jumătate verzi, jumătate galbene ale porumbului. Spicele fîșiau tainic și-și plecau capetele, ferindu-se de căldura soarelui, care prinsese a le înțepa. Și, din freamătul frunzelor-sulițe, parcă i se deslușea o povestire urîtă.

15 Pe Saveta o cutremură un fior de fierbințeală din creștet pînă-n tălpi. Buzele ei stinse, învinețite murmurară trăgănat:

— Nu se poate... nu se poate...

20 De trei săptămîni îi furnică în urechi un gînd, de cînd îi spuse Florica pădurarului că feciorul popii se însoară, feciorul cel mai mare, cel de se face doftor, cel care... Cînd a auzit asta a simțit că i se înfige o săgeată otrăvită în inimă.

25 „Dacă e adevărat, mă arunc în hîlboana iazului“, își zisese dînsa atunci, și de-atunci o muncеște mereu gîndul acesta.

Privirea i se tulbură, sîngele îi clocotește în vine cînd se gîndește la ceea ce îndură ea de-atunci. Își închează degetele în păr, se zvîrcolește deznădăjduită pe bulgării sfărmicioși de pămînt și se blestemă într-una și-și zice:

30 „Te-a bătut Dumnezeu, nerușinato, fiindcă ai păcătuit...“

Dar apoi, repede, fără nici o trecere, o năpădesc alte amintiri, lumea i se pare că se înseninează, și-i pare rău că-și afurisește iubirea. O rază dulce de nădejde îi pătrunde prin creieri, îi rînduiește gîndurile învîltorite. Și vuietele năpraznice încetează, înfrînte de adierea trecutului, care i se desfășoară ca o poveste frumoasă, fermecătoare...

...Era spre toamnă atunci... era pe vremea secerișului, întocmai ca și astăzi. Ea încă nu împlinise șaptesprezece ani. De-abia în vara aceea începuse a merge la horă. Și-i ziceau oamenii „frumoasa lui Ion Prundarul”... Așa-i ziceau.

Și s-a întîlnit pe cîmp, venind de la holdă, s-a întîlnit cu feciorul popii. Și feciorul popii era boier... boier mîndru... Ea i-a dat binețe, cum se cuvine, iar el i-a mulțumit și-a întrebat-o dacă nu i-e frică seara pe hotar. Dar încă nu era seară, și ea a ris și i-a răspuns că nu i-e frică și că încă nu e întuneric. El însă a zis că ba, se-ntunecă, și că are s-o însoțească pînă-n sat, ca să nu-i fie frică... Și ei îi era tare rușine, și de rușine ce-i era la început, de-abia putu să bolbo-rosească ceva.

Pe urmă totuși s-a îmbărbătat, căci boierul era tare vorbăreț și știa povesti multe lucruri vesele, de cari trebuia să ridă cu hohot, și altele duioase, de cari îi venea să plîngă. Și-apoi avea boierul un glas moale, moale ca mătasa, care te mîngîia și-ți încălzea inima. Și avea niște ochi mari, negri, cu sclipiri ademenitoare, și pe obrazul stîng, într-un drept cu mustăcioara de-abia mijită, un semn cît un pui de linte. Și-i sta tare bine așa...

Și a tot povestit boierul... a povestit și nu i-a stat gura nici o clipă. I-a spus c-a isprăvit cu învățătura și acuma se face doftor... Și ea îl asculta bucu-

roasă, și ar fi dorit să fie cît mai lung drumul pînă în sat...

Apoi, într-un loc, boierul s-a oprit... s-a oprit tocmai sub părul cel pădureț din livada lui Siminoc. Pe jos era prund de pere sălbatece, mărunte și galbene ca turta de ceară... Și s-a oprit și Saveta, cu toate că ceva îi spunea să nu se oprească... Și-atunci boierul a tăcut și a luat-o de mînă. Și mîna lui era suptă și rece ca o stelută de zăpadă.

Saveta tremura... tremura ca varga de mestecăn, și inima îi zvîcnea nebunește. Și feciorul popii a început a-i șopti vorbe dulci. Ea nu înțelegea rostul vorbelor lui, dar glasul îi mîngîia sufletul ca o sărutare de mamă... Și feciorul popii a cuprins-o de mijloc... Ea a dat să-l respingă și i-a zis cu voce răgușită: „Boierule, fii bun și mă lasă-n pace”... Dar el a strîns-o și mai pătimaș în brațe și a sărutat-o pe buze. Și-n minutul acela a simțit Saveta că deodată tot sîngele i se aprinde, că o pătrunde o fierbințeală mare, că îi cad în jos brațele... Și feciorul popii a putut face cu dînsa orice, căci dînsa nu i s-a mai împotrivit...

Era noapte cum se cade cînd a ajuns acasă și mă-sa a certat-o... a certat-o ca pe-o slujnică. Atunci ei nu i-a păsat de dojană și nu s-a spăimîntat de cuvintele de ocară. Acuma însă îi răsună în urechi ca o vijelie:

— Ia seama, fato, ia seama! Să nu-mi aud vorbe slabe pe urma ta! Să nu te pîngărești, să nu-mi faci rușine, că de mi-i face, cu mîinile mele te-oi sluti, și, slută, te-oi goni din ograda mea, să te duci încotro te-or duce ochii, să cerșești pomana oamenilor fără milă și să nu-ți mai aud nici de nume!...

Și a doua zi Saveta iar s-a întîlnit cu feciorul popii. Și dacă nu-l vedea două zile, Saveta nu mai avea

hodină. Și odată, cînd feciorul popii plecase de-acasă pentru o săptămînă, Saveta s-a îmbolnăvit și s-a topit ca o floare neudată...

5 Ca niște fulgerări senine i se perindă acuma toate prin minte. Și fața parcă i se mai îmbujorează, parcă-i vine iar poftă de viață.

10 Dar gîndurile triste o cotropesc iar numaidecît, și sufletul ei amărît se zbuciumă, se prăpădește în prăpastiile ce i le arată ziua de mîine. Își aduce aminte cum o ocolește acuma cînd o întîlnește pe uliță, cum se întoarce pe altă parte și se face a n-o auzi cînd îi dă binețe, cum e mai străin ca cel mai rău străin. Și inima stă să-i pleznească de durere. Și nu mai îndrăznește nici să nădăjduiască măcar că

15 zvonurile despre înșurătoarea lui să fie numai clevetiri.

Ar vrea totuși să mai dea o dată față cu dînsul, să-și citească din ochii lui osînda. Și a fost de vreo cîteva ori... a fost pînă la poarta ogrăzii popii, dar n-a fost în stare să puie mîna pe clanță. O prididea plînsul, cuprinsă de sfială și, buimăcită de rușine, de-abia putea să se tîrască pînă acasă...

20

Apoi iar caută să se mîngîie... Da, așa trebuia să se sfîrșească dragostea ei păcătoasă. Așa i-a fost scris, pesemne. Ea nu-i de seama lui. Ea e proastă și

25 săracă. Ea i-a fost numai o jucărie, o petrecere de vreme. El e boier. El trebuie să-și ia nevastă o cucoană... Dar deodată se oprește și se întinde, parcă s-ar împotrivi unei puteri vrășmașe.

„Nu-i adevărat!... Nu-i adevărat!”...

30 Și-i vine să strige în gura mare, s-o audă toată lumea, că asta nu se poate, că asta-i o rușine grozavă... Vorbele i se îngîmădesc în gît și nu le poate rosti, cu toate că simte cum o sugrumă.

Soarele se grăbește cu pași de uriaș spre sfințitul roșu ca sîngele. Rătăcește o clipă printre piscurile rumenite ale munților, apoi se scufundă încetinel, împrôscînd o ploaie de lumină ruginie pe coamele dealurilor din față.

5

În casa lui Ion Prundaru, la lumina înăbușită a unui opaiț, oamenii s-au așezat la masă. Toropiți de munca zilei, mănîncă lacom și tăcuți. Numai zăcănitul lingurilor de lemn și țupăitul buzelor se aude din cînd în cînd.

10

Pe la sfîrșitul mesei însă inimile se dezmoțesc. Deodată, prundarul își înalță glasul:

— Duminecă se cunună feciorul popii...

Un moșneag alb ca oaia, cu obrajii pămîntii, icnește ceva și clatină din cap. O femeie ciupită de vărsat își proptește lingura de ghizdul blidului și se uită întrebătoare împrejur.

15

— Să-i dea Dumnezeu noroc și fericire, că-i om bun și milostiv, zice iar prundarul, ștergîndu-și mustățile.

20

Saveta se scoală tremurînd de pe laviță. Fața ei e galbenă ca frunza veștedă de frăgar. Iese din casă cu pași rătăcitori și i se pare că se năruie casa în urma ei...

Din dosul unui deal răsare luna și se înalță zgribulită, ca un sloi de gheață, în văzduhul înstelat. Un paianjeniș de lumină albă, rece, se așterne peste desigurile codrilor adormiți.

25

Pe cărarea din porumbiște, Saveta aleargă ca o smintită spre iaz. Țărîna scîrțîie dureros sub leopardul picioarelor ei desculțe. În buruieni, licuricii sclipesc ca niște punctulițe verzi, ca niște ochi vrăjmași, înfuriați...

30

Și riul mugește înfricoșător în bezna nopții. Un vînt rece, umed, învîltorește luciul oțelos. Zbîrci-

turile argintite se leagănă, se încurcă și se sparg.
O mogîldeață ciudată se zvîrcolește în apă cîteva
clipe, făcînd-o să bolbocească. Valurile nemiloase o
înhață repede și o aruncă pe iaz la vale, în mijlocul
5 vîrtejului spumos și alb ca laptele strecorat. Vîrteju-
rile o leagănă, o apasă la fund, apoi iar o scot, o
zvîrle la mal și o acoperă cu nisip mărunț, ca pînza
zăbranicului.

10 Luna zîmbește ca un om nepăsător și se ascunde
la spatele unui nour negru ca jalea.

RĂFUIALA

1.

Primenit de sărbătoare, gata de mult de ducă,
Toma Lotru ședea mototol pe laviță, cu coatele răzi-
5 mate de marginea mesei, cu obrazii scufundați în
găvanele palmelor, privind țintă la un ochi de fereas-
tră pe care gerul de astă-noapte zugrăvisese sumedenie
de figuri de gheață, ciudate și întortocheate, ca visu-
rile urîte ale unui om necăjit. Își bătea capul să le
10 slovenească... Iată, colo-n mijloc, o minune mîndră
și mlădioasă, un trup frumos de femeie, proptit, și-n
dreapta, și-n stînga, pe două matahale șterse și prelinse.
Și jur împrejur se încolăcesc de-a valma iezme pocite,
subțiri, dintre cari se desprind și se împletesc, în
15 rotogoale răzlețe, cununi de gheață argintie... Toma
părea că începe să înțeleagă rostul acestor chipuri.
Își încruntă sprîncenele, ca să le pătrundă mai bine,
dar atunci un strop lat de apă se dezghiocă de sub
pervaz, se prăvăli în cîrligături mărunte peste miezul
20 geamului și, deodată, toată icoana se mînji și toate
florile se schimonosiră...

Toma clipi vajnic de două ori, dezvălind doi ochi mari de carbune stins. O fulgerare de pară lucitoare îi învioră o clipă privirea, o licărire de mînie pătimasă, care însă se înecă îndată în nedumerirea ce-i ținea încătușat sufletul. O oboseală i se strecură prin mădule. Simțea că îi țîșnește ceva din inimă, ceva nedeslușit încă, asemuiitor și cu durerea, și cu mînia.

Și-n răstimpuri își cîntărea nevasta prin păienjenişul pleoapelor întredeschise. O vedea așa, ca prin ceață, sprijinindu-se cu o mîină de colțul mesei, îmbrăcată în haine frumoase sărbătorești, și i se năzărea că vede o păpușă de marmoră în fereastră, floriceică ajunsă de rouă...

Îi era tare dragă Rafila, mai dragă ca ochii din cap. A luat-o săracă, numai cu cămașa de pe ea, dar a trebuit s-o ia, că de n-ar fi luat-o, și-ar fi făcut seama. N-a văzut el atunci nimic și n-a vrut să audă nimic. Îi era dragă Rafila și nu-i păsa de nimica.

Rafila a lăcrimat mult, foarte mult, cînd au făcut tocmeala. Era fată orfană, crescută și îmbrăcată din mila oamenilor, obișnuită de mică cu plînsul. Plînsul îi fusese în viață toată mîngîierea, și în bine, ca și în rău. A mai slujit pe unde a apucat, și așa, încetul cu încetul, s-a pomenit fată mare, frumușică și sprintenă. Flăcăii toți o iubeau, și ea era blîndă și bună cu toți, dar tot satul știa că numai cu Tănase Ursu se înțelege ea și se potrivește, cum se potrivesc două turturele.

A plîns mult Rafila cînd a făcut tocmeala cu Toma Lotru, și de la tocmeală pînă la cununie nici nu i s-au zvîntat lacrimile. Măcar că Toma era flăcău voinic și bogat, iar Tănase sărac ca degetul...

Toma a făcut, de dragul Rafilei, nuntă mare, cum rar se pomeneste. Dar Rafila nu înceta de loc cu

plînsul... Și cînd stătura înaintea altarului, cînd îi puse popa să zică sfîntul jurămînt, cu trei degete, pe sfînta cruce, Rafila a început să se bocească, de-i tremura și cununița de flori din cosițe. Și toate femeile au plîns de mila ei, încît s-a cutremurat biserica de jale... Mai mult a semănat cununia aceea a prohod decît a nuntă... Și toată lumea se mira și se minuna, numai Toma nu se sinchisea de nimic, căci lui îi era tare dragă Rafila...

Și a trecut de-atunci un an de zile... O seamă de oameni spuneau că trăiesc bine, ca o pereche de porumbei, iar alții zvoneau că nu se prea învoiesc la toate, cum ar fi să se învoiască un bărbat tînăr cu o femeie tînără.

Rafila se topea pe zi ce mergea, cum se topește omul de omăt în bătaia razelor de soare. Îi pieriseră bujorii din obraji, era albă ca peretele. Totuși, acum, de cînd s-a măritat, n-a mai văzut-o suflet de om plîngînd. Numai Toma o vedea adese cu ochii înroșiți. Însă cînd da el s-o întrebe, ea începea a zîmbi, și astfel Toma nu mai îndrăznea s-o necăjească. Cu toate că și lui i se părea că zîmbetul acela prea seamănă a plîns.

Îi era tare dragă Rafila, și, în sfîrșit, a băgat de seamă și el că se veștejește și se ofilește ca o floare gingașă coplesită de buruieni. Și, de la o vreme, a început să se gîndească și să se neliniștească din pricina aceasta.

Apoi, într-o clipă nenorocită, i-a venit în minte un nume, un nume ca oricare altul, dar ale cărui slove îi înțepară auzul ca niște ace aprinse: „Tănase Ursu!”

Și deodată parcă i s-ar fi făcut lumină în creieri. Părea că începe să înțeleagă multe lucruri pe care nu le înțelesese pînă acum.

În clipa aceea, însă, a simțit în inimă zvîcniri viforoase, a simțit că toată mintea i se tulbură ca o baltă în care se scurge un părăiaș nămolos.

5 Îi veni să se izbească cu capul de pereți cînd își aduse aminte de bocetele celea nesfîrșite, cînd își aduse aminte cum n-a pus el seamă atunci pe bocetele acelea. Pentru ce nu și-a cătat el de cap dacă a știut ce știa toată lumea?... Bag seamă, i-a luat Dumnezeu mințile.

10 Dar îi era dragă Rafila ș-acum, poate mai dragă de cum i-a fost, și simțea că mai degrabă ar face moarte de om decît să se despartă de ea.

15 Umbla ca un smintit și nu îndrăznea să se apuce de nimic. Era voinic ca un brad și se temea de toate umbrele, și totuși alerga nebun după umbre.

Se scula în miez de noapte și pleca. Spunea că se duce departe... Și-n capul satului se întorcea peste cîmp, sărea garduri, trecea prin grădini ca un hoț, pînă ce ajungea iar în ograda lui. Ș-aici se dosea să nu-l vadă nimeni, ca un copil care a făcut ceva rău, și sta tupilat toată ziua și pîndea, așteptînd să vadă ceva, să vie cineva. Îl apuca seara nemîncat și nebăut, dar el nu se clintea din loc... Tîrziu, după ce se încredința că n-a văzut nimic bănuitor, se strecura iar pe unde a venit, cu același gol în suflet, cu aceeași dorință să afle ceva. Îi părea bine că n-a găsit nimic, dar îi părea și rău. Ar fi vrut parcă să dea peste ceva, să puie mîna pe ceva, ca să știe lămurit...

30 Și așa hoinărea neîntreput, cînd pe urmele lui, cînd pe urmele ei, totdeauna degeaba. Din toate alergăturile aceste n-a putut scoate nimic... Se chinuia și se frămînta, nemaiștiind de ce să se apuce, simțînd numai curat că o mîină vrăjmașă îl împinge tot înainte și că îmboldirea aceasta nu-i lasă odihnă.

Din om vesel, ce fusese pînă atunci, se făcu închis ca vremea de ploaie. Nu se mai arăta printre oameni, iar dacă-l cerceta cineva, nu mai știa ce să spună, căci îi era frică să nu se dea de gol. I se părea că toate cuvintele îi sfîșie inima; din toate vorbele înțelegea vicleșuguri care se potriveau de minune cu starea lui, care poate erau rostite anume ca să-l batjocorească pe el. De multe ori îi trecea prin cap să se depărteze, să-și ducă pe Rafila undeva, unde să nu i-o zărească ochi omenesc, să nu i-o poftască nimeni, să nu i-o pîngărească nici un gînd străin...

15 Ș-acuma, iată, totuși vrea să meargă cu Rafila la o nuntă. Acuma vrea să-i dea drumul, să i-o vadă toată lumea. O duce el singur să se întâlnească cu Tănase.

„Da, își zicea el, căci Tănase are să fie și el la nunta aceea, mai ales dacă știe că și Rafila va fi acolo... Că Tănase-i holtei, el se duce la toate nunțile...”

20 Nici nu-și mai putea da seama cum s-a putut întîmpla una ca asta, măcar că numai ieri s-a petrecut... Își aducea aminte că au venit doi călăreți, au venit și l-au poftit la nuntă. El s-a codit cît s-a codit, dar călăreții nu i-au dat răgaz, și-n sfîrșit, a trebuit să le făgăduiască c-or merge negreșit, și el și Rafila.

25 — Așa da, firește c-așa! i-a zis atunci unul. Așa se și cade că, vezi, mirele nostru ți-a fost cel mai bun prieten în holțeșie!

30 — Și mi se pare că sînteți și ceva neamuri... așa, mai de departe, a adăogat cellalt.

— Apoi să veniți nesmintit, să nu cumva să faceți să nu veniți, că s-ar supăra tare rău mirele...

Toma s-a uitat atunci cu coada ochiului la Rafila și a văzut că ea zîmbește. Îi era pe limbă să întrebe

de Tănase. Dar totuși n-a îndrăznit, i-a fost rușine, și a zis cu glas domol:

— Ne-om duce de bună seamă, puteți fi hodiniți!

5 I-a părut rău, atunci, îndată, că a făgăduit și, după ce au ieșit călăreții din casă, sta gata să fugă după ei și să le spuie că nu s-or duce, mai bine orice...

Toată noaptea s-a zvîrcolit în pat, parc-ar fi fost culcat pe jăratec. Toate bătaile de cap, toate chinurile ce le îndura de o vreme încoace l-au năpădit
10 deodată și l-au gătit de parcă să-i scoată sufletul. În urmă, sleit de oboseală, a adormit hotărît să nu se ducă la nici o nuntă...

Dar a doua zi, cînd era de mers, și-a schimbat gîndul.

15 — Să ne gătim, Rafilo, zise alene către nevastă-sa, că-i vremea să plecăm!

Rafila parcă știa ce gînduri îl toropesc și se uită la el plină de mirare:

— Ne ducem?

20 — Vezi bine c-om merge, dacă le-am făgăduit! răspunse Toma buimăcit, întorcîndu-se în altă parte.

— Fie cum vrei tu, Tomo! bîlbîi Rafila.

În sufletul lui Toma se aprinse o poftă nebună să dea față cu dușmanul, să se învrăjbească cu toată
25 lumea...

Și s-a îmbrăcat în hainele cele frumoase, în haine noi, cusute toate de mîna Rafilei. Și-n vremea aceasta nu și-a luat de loc ochii de la nevastă-sa. O
30 pironea cu privirea, parc-ar fi vrut să-i citească gîndurile cele mai ascunse. Dar Rafila se îmbrăca și ea repede, tăcută, și pe fața ei nu se deslușea nici bucurie, nici întristare...

Ș-acum, de cînd tot stau așa, gata de ducă, Toma parcă aștepta să zică ea ceva, să-l roage poate, iar ea

tăcea și aștepta smerită și liniștită, ca un boboc de vîzdoagă în oala de lut, și-n loc de bucurie, parcă o umbră de plîns îi îmbrobodea obraji de zăpadă.

În sfîrșit, Toma totuși gemu:

5 — Mergem, Rafilo?

— Cum crezi tu că-i mai bine, răspunse nevasta cu glas stins.

— Dar dacă ești îmbrăcată?

— Iar mă pot dezbrăca...

10 El o privi-n ochi și băgă de seamă că buzele ei, subțiri și umede ca două vrîstuțe de sînge, tremurau.

S-a sculat ca trăsnetul, și-a încheiat sumanul la gît și a pornit îndată:

— Haidem!

15 În mijlocul uliței însă își aduse aminte că și-a uitat acasă ciomagul. Se întoarse fuga, bodogănind printre dinți:

— Semn rău!

Rafila îl aștepta în uliță... O răpăială de omăt
20 se cernea prin văzduh, învîltoasă cînd și cînd de suflări tăioase de vînt. Fărimituri de zăpadă, mărunte și înghețate, o izbeau în obraji și-i alunecau în jos pe piept. Își duse mîna la ochi, ștergînd cîțiva picuri ce i se încurcau printre gene... Un fior rece o cutremură...
25 Se simțea atît de stingheră în lume lîngă acest bărbat, de la care nu și-a auzit nici un cuvînt dulce, a cărui dragoste și dezmierdări o înfricoșau. Și, aducîndu-și aminte în treacăt de cellalt, de mîngîierile lui, de bucuriile și de fericirea lor de odinioară,
30 viața ce trebuia s-o ducă acum îi părea mai neagră ca moartea.

Toma veni gîfîind din casă, în mîină cu un băț de cireș, încrestat cu flori. Văzîndu-l, Rafila simți că i se sfredelește un fior de groază în inimă...

În toiul veseliei, toată casa clocotea ca un coș de albine când se apropie vijelia.

O ploscă înflorită trecea repede din mână în mână, când stoarsă, când iar plină. Nuntașii, cu fețele învăpăiate, cu glasurile răgușite și aspre, horeau un cântec, înăbușind aproape de tot îngînatul viorilor celor patru lăutari cocoțați pe vârful unui lădoi, după ușa. Bucătăreasa, suflecată pînă în genunchi, cu obrazii roșii și arși ca pojarul, c-o lingură uriașă de lemn în mână, se învîrtea în răstimpuri pe lîngă mesele încărcate de mîncări și băuturi alese, chiuind și tropăind în hohotul oaspeților. La vatră, o țigăncușă toropită și uscată bătea și ea când și când din picioare, scotocind prin oalele înșirate pe muchea cuptorului.

Acum se ridică Toma din capul mesei și, întorcîndu-se către nașul cel mare, închină cu glas potolit:

— Să-ți dea Dumnezeu sănătate și viață, să mai poți sărbători multe zile de praznic! Și să ție Dumnezeu pe finii d-tale, să trăiască și să-mbătrînească și să se aibă dragi... mai dragi de cum se au alții!

— Mulțumim, Tomo! Să trăiești și tu și să-ți trăiască și nevasta! Să vă dea Dumnezeu noroc și bucurie! răspunse nașul cu glas înălțat, apoi, după o scurtă tăcere, adăogă mai domol: Ți-a dat Dumnezeu o femeie ca un înger, numai să fiți sănătoși...

Toma îi aruncă o privire nedumerită, parcă i-ar fi fost teamă că-l ia peste picior.

— Numai să vă ție Cel-de-Sus pacea și liniștea casei! urmă nașul tot mai încet, și vorbele lui erau călduroase și blînde, ca un vînt moale de primăvară.

— Așa, așa, făcu Toma aducînd repede gîrliciul ploștii la gură și trăgînd o dușcă zdravănă. Așa!... Femeia-i bună, numai Dracu-i rău!

5 Și începu a rîde gros, ștergîndu-și buzele și mustățile cu mîneca cămășii.

Se arăta voios, ca un copil neostoit, dar de cîte ori se deschidea ușa, se cutremura și se înfiora, parcă l-ar fi mușcat un șarpe. Simțea și știa hotărît că trebuie să mai vină cineva...

10 Cît fusese drumul de lung, din Măgură și pînă aici, s-a tot frămîntat. Îl vedea parcă pe Tănase venind într-un ropot pe urma lor și se uita deseori îndărăt, dacă nu-i ajunge din urmă. Nevăzînd nimic, se mîngîia, zicîndu-și că Tănase o fi luat-o înainte...

15 În creierii lui se plămădeau fel de fel de gînduri, se învălmășeau fel de fel de planuri. Un glas îi șoptea parcă neîncetat cuvinte urite, îl întărita, făcîndu-l să-și grăbească pașii...

20 Când au ajuns la casa cu cîntea, s-a mirat grozav căci Tănase nu era acolo. S-a uitat cu de-amănuntul împrejur, dar nu l-a zărit... În clipa dintîi a simțit parcă un fel de durere, dar apoi a tresărit ca deșteptat dintr-un somn adînc, și o adiere caldă i-a netezit inima, ca și când i s-ar fi luat o piatră de moară de pe suflet. A răsuflat o dată din greu, uitîndu-se în grabă, pe-a furișul, la Rafila. Femeia era ca marmora...

25 Totuși, după ce s-a mai dezmeticit puțin din bucuria dintîi și a început iar a se gîndi, a simțit că Tănase tot o să vie, și-l aștepta cu tot dinadinsul, cum așteaptă oamenii cei bătrîni și neputincioși moartea.

30 Și pe la sfîrșitul mesei, când era veselia mai aprinsă, iacă, se deschide ușa, și în prag se ivi Tănase.

Era un flăcău înalt și drept ca lumînarea, cu o mustață neagră-cărbune, răsucită ca sfredelul, cu ochi mari și dulci, ca de copil nevinovat.

5 Dădu binețe și se așază tocmai față-n față cu Toma.

— Să dea Dumnezeu bine, Tomo!

10 Toma dîrdîi apucat de friguri. I se părea că deodată toată casa începe a se învîrți nebunește, sălbatec, numai ei doi, el și cu Tănase, rămîn neclintîți, privindu-se cu priviri ucigașe.

— Pozna l-a adus aici... pozna, de bună seamă, murmură Toma.

15 Și de-acum încolo tot cheful i s-a dus, ca și cînd i l-ar fi luat cineva cu mîna. Fața i se încruntă repede, apoi i se îngălbeni ca unui mort. În zăpăceala ce-l cuprinsese, se ridică fără veste, cu gîndul să iasă afară, dar, rușinat de slăbiciunea aceasta, se grămădi îndată iarăși pe laviță.

20 Îi veni în minte femeia. Își plecă fruntea și, așa, se uită la dînsa. Două pete de sînge se revărsaseră pe obrajii Rafilei, și-n ochii ei, ațintiți asupra lui Tănase, lucea o văpaie neobișnuită.

25 În mintea lui Toma acum începură a se învîltori și a se zbate toate planurile făcute pînă aci, ca un șivoi de flăcări învrăjbite. Încet-încet, simțea cum se încheagă toate într-un mănunchi de foc, care-l îndeamnă și-i dă putere... Cu buzele învinețite, bombăni iar ca prin vis:

— Pozna l-a adus aci... pozna, de bună seamă...

30 Tănase rîdea văzîndu-l atît de încurcat, iar rîsul acesta îl durea pe Toma, parcă i-ar fi străpuns carnea cu cuie ruginite.

— Noroc, Tomo! strigă apoi Tănase iar, în gura mare. Ați mai venit și voi?

Toma nu răspunse nimic. Auzise limpede glasul, dar cuvintele îi sunau neînțelese, ca dangătele clopotelor trase în dungă... Deodată însă prinse o voce moale ca mătasa, o voce subțire și blîndă ca o mîngîiere de dragoste:

5 — Am venit, Tănase, și noi, la nuntă... Da' și tu ai venit?

Era glasul Rafilei.

10 — Apoi ce să mai facem? Ia-așa, ca cei holtei... Ne băgăm nasul în toate oalele, zise Tănase, ș-apoi se întoarse spre Toma și începu a rîde cu un rîs prefăcut, care-l sfichiua ca și cînd l-ar fi lovit cu bice.

— Ai, Tomo? zise iar Tănase.

15 Toma căscă larg gura, parc-ar fi voit să scoată o puzderie de sudălmă, dar limba-i era amorțită și lipită de cerul gurii și nu putu rosti nici o vorbă... Făcu un semn desperat cu capul.

20 Apoi îl străbătu un fior rece. Simțea că se face de rîs la oameni purtîndu-se astfel... Își luă dar inima în dinți și hotărî să nu mai ia în seamă nimic astă-seară. A simțit el dinainte că Tănase va veni, a știut el că trebuie să vie... acum i s-a împlinit așteptarea. Ce să se mai facă de rîs?

Începu jocul...

25 Întîi o pereche, apoi alte trei și iar altele, încît bubuiau podelele sub tropotele lor. Foșnetul poalelor înăsprite și chiuiturile se amestecau cu sunetele de vioară, cu fumul albăstrui de tutun, cu mirosul de mîncări și de oameni...

30 Toma ședea într-un ungher, dus pe gînduri. Fața lui era buhăită, ochii ieșiți din orbite, părea că trage de moarte. Ședea așa, cu privirile țintă în gol, iar înaintea lui puhoiul de oameni se frămîntau, cotîndu-se cu nepăsare.

Rafila sta în picioare lângă el, un trandafir alb în umbra unui pom sălbatec, uitându-se la cei ce jucau, cu ochii scînteietori, rușinată că dintre nevestele de vîrsta ei numai ea nu joacă...

5 De departe, dintr-un alt colț al casei, Tănase se uita la ea. De cîteva ori pornise spre dînsa, dar după cîțiva pași iar se oprise. Mai tîrziu însă începu să se apropie încet, strecurîndu-se prin mulțime, pînă ce
10 ajunse în preajma ei. Apoi iar stătu pe loc și se dădu cîțiva pași înapoi... În sfîrșit, nu se mai putu stăpîni. Își încheie pieptarul și se duse drept la Rafila.

— Rafilo, vii la joc? întrebă cu glas slab, tremurător.

15 Femeia se uită la Toma. Dar el nu zise nici cîr, parcă n-ar fi auzit nimic. Numai ochii îi licăreau ca două mărgele de sticlă. Pe Rafila o înspăimîntară licăririle acestea și nu îndrăzni să răspundă.

Așa stătura un răstimp tustrei, nemișcați, ca niște oameni de ceară.

20 Pe urmă Tănase întrebă iar, acum mai răspicat:
— Rafilo, auzi?... Vii la joc?

Rafila atinse pe bărbatu-său ușor pe umăr. Toma tresări ca ars, se uită buimăcit cînd la unul, cînd la cellalt, apoi zise cu glas răgușit, șters:

25 — Du-te... du-te, ce mă mai întrebi?!

Se uită cu băgare de seamă după ei și văzu cum o prinde Tănase de mijloc și cum o trage spre el. Văzu cum își odihnește nevasta lui brațele pe brațele lui Tănase, cum își încolăcește mîinile pe grumajii
30 lui, cum se lipește de el. Vedea bine că fețele lor străluceau de o bucurie pătimașă. Și iată, acum povestesc... Tănase îi spune ceva, dar ea nu-l aude. Tănase își pleacă obrazii spre obrazii ei, parc-ar vrea s-o

sărute, și ea zîmbește dulce, și două ruji purpurii i se aprind în obraji...

Lui Toma i se părea că toată lumea e scăldată în sînge, că toate se tulbură și se schimbă într-o uriașă
5 baltă mohorîtă. În clipa aceea, însă, o mină groasă, noduroasă se apăsă pe umărul lui, și un glas răgușit și tremurat îl izbi în urechi:

— Nu te uita la ei, Tomo!... Lasă-i în pace să se veselească și nu te mai uita la ei!

10 Toma se întoarse speriat, ca un hoț prins cu ocaua mică. Un om sălbatec la căutătură sta înaintea lui și zîmbea batjocoritor. Era Gavrilă Boroiu. Se lăsă alene pe laviță, lângă Toma, și începu să-l cumințească.

15 — Femeia e bună spînzurată, auzi tu, Tomo?... Așa-i cum îți spun eu, degeaba crezi c-așa ș-așa... Din femeie se trag toate fărădelegile și toate păcatele lumii...

Se opri oleacă, așteptînd parcă vreun îndemn
20 din partea lui Toma. Acesta însă nu zise nimic.

— Măi Tomo! Tu ești prost! Zău ești prost! Că tu nu știi ce să faci... Dreptu-i? Îl înhăță pe Toma de umăr și-l scutură, privindu-l drept în ochi: Drep-
tu-i?

25 Toma se clătină, întoarse fața și nu răspunse.

— Mă! începu iar Boroiu. Ce te uiți tu atîta la ei? Ce te tot uiți? Ce folos să te uiți?... Ascultă
30 ce-ți spun eu, că io-s om pățit și umblat în lume... Eu am prins-o odată pe-a mea, pe cea dintîi, am prins-o tot așa, ș-acolo pe loc am sugrumat-o... Ce te frămînti tu atîta?... Am șezut un an în temniță, și iată-mă!

Toma îl măsură înspăimîntat, apoi se depărtă încet de lângă el.

— Mă, auzi? îi șopti Gavrilă, apropiindu-se iar. Ia seama ce-ți spun eu!... Spânzurată-i bună femeia, da, spânzurată cu picioarele-n sus!

5 Toma dădu din cap tăgăduitor. El știa bine ce vrea el să facă, dar nu îndrăznea încă s-o facă. Degeaba îl oțlela Boroiu, el știa ce știa. Și cu cât îl povățuia mai stăruitor Gavrilă, cu atât vedea mai limpede ce trebuie să facă, cu atât se întărea mai mult în gândurile lui.

10 — Femeia-i iad, măi Tomo, femeia-i drac împe-
lițat, îi spunea Boroiu, iar Toma răspunse într-un
tîrziu:

— Bărbatu-i de vină, Gavrilă!

15 Și acuma, deodată, parcă se simți mai bine. D-aici încolo se uita liniștit la cei doi și nu se mai amăra dacă-i vedea șoptindu-și. Își zicea mereu, c-un zîmbet searbăd pe buze: „Bărbatu-i de vină!“...

20 Și mai tîrziu, cînd conțeni jocul pentru o clipă, el însuși a început vorba cu Tănase. S-au întrebat de sănătate și au povestit ca doi prieteni buni, au povestit întocmai cum povesteau odinioară cînd erau amîndoi holtei, cînd încă nu era între ei nimic.

— Voi cînd vă duceți acasă? întrebă printre altele Tănase.

25 — Om porni și noi colo spre amiazi, dacă s-o mai potoli gerul, răspunse Toma adăogînd repede: Da' tu?

— Păi știu eu? M-aș duce, ș-aș și rămînea... Nu știu cum ar fi mai bine...

30 — Hai să mergem împreună! zise Toma repede.

Tănase stătu o clipă pe gânduri. Își acoperi ochii cu dosul palmei, uitîndu-se printre degete la Rafila. Nevasta stătea deoparte, cu fața îmbujorată, ademenitoare ca o zîină din povești.

— Bine! strigă în sfîrșit Tănase, vesel.

Și apoi jocul începu iarăși, mai zgomotos și mai pătimaș, ca un vîrtej de dragoste.

3.

5 Într-amiezi frigul se dezmoști. Cetele de nori plumburii se răzlețiră, dezvălind pe-alocuri în văzduh pete luminoase albastre. Printr-o crăpătură destrămată, soarele de iarnă își vîri obrazii aprinși, așternînd o spoială strălucitoare deasupra pămîntului
10 îmbrăcat în haină albă...

Rafila și cei doi bărbați, cotoșmăniți bine în haine călduroase, înaintau pe drumul ghețos ce șerpuia printre strîmtorile Poienii. Zăpada scîrțîia sub tălpile lor, ca și cobitul unei păsări a morții.

15 Mai aveau o postată bună pînă-n Măgură.

Toma mergea înainte, sprijinindu-se în bățul de cireș, cu pași mari, grei, cu capu-n pămînt, parcă toată grija lui ar fi fost să nu alunece. Mai în urmă veneau ceilalți doi, tîndălinind și povestind cu glas
20 domol. Din cînd în cînd își grăbeau mersul ca s-ajungă din urmă pe Toma, dar apoi iar rămîneau înapoi.

Și după o vreme cerul începu iar să se posomorască...

25 Norii cenușii se tolăneau prin văzduhul înăbușit, gata-gata să se rostogolească pe pămînt, măturînd în treacăt crestele dealurilor din preajma drumului. Fulgii se legănau în aer, căzînd fără zgomot și așternîndu-se peste straturile de zăpadă sfărîmăcioasă.

30 Vuiete devînt alergau, în răstimpuri, prin pădurile moarte, scuturînd sălbatec crengile copacilor despuiați...

Toma înainta din ce în ce mai repede, lăsînd pe cei doi departe în urmă, încît acuma nu mai auzea nimic din vorbele lor... Sîngele îi fierbea în vine. Îi era cald, așa că trebui să-și descheie sumanul la gît... Și, cînd și cînd, pumnii i se încheștau strașnic, parc-ar fi strîns pe cineva de beregată.

Un șir lung de ploi bătrîni străjuia drumul. Capetele lor se închinau, vîjiind, cînd încoace, cînd încolo... Deodată, o creangă neagră, uscată, ca o mînă uriașă de om, se rupse țipînd ascuțit și căzu tocmai în fața lui.

Toma stătu locului și se uită repede înapoi.

Tănase venea încetinel cu Rafila, mînă în mînă, ca doi logodnici. Omătul le pălmuia obrazii, dar ei totuși parcă zîmbeau.

Inima lui Toma începu a zvîcni să plesnească. O auzea limpede cum se izbește de coaste, ca peștele-n undiță. Simțea cum îi clocotește sîngele ca într-o căldare. Și un glas îl îndemna mereu dinlăuntru.

„Acum!... Acum!” își zise Toma încet.

A sărit repede la Tănase și l-a prins de gît.

— Amu să ne răfuim, Tănase!

Rafila se aruncă orbește între ei, dar o mînă de fier o zvîntură de-acolo, încît căzu mototol la poalele unui plop găunos. D-aici trebuia să vadă cum învinește Tănase în mîinile lui Toma, cum îi cade căciula din cap, cum i se îngroașe vinele pe tîmple și pe frunte. Ea închise ochii plină de groază.

Un geamăt dureros, slab, prelungit bîjbîi prin aer, apoi niște gîfîituri grele, pe urmă și acestea se împrăștiară pe aripile vîntului șuierător...

ADDENDA

(INEDITE)

MARCSI

— Igazán?

— Igazán...

— Nem rossz... Aztán mondja: nem szólt semmit
5 se mikor megcsókolta?

— Nem... azaz igen, igen... azt hiszem, szólt...
Igen, persze hogy szólt...

Marcsi ráemelte szép, fekete szemét, s figyelme-
sen leste a szavát. De Ajkayt zavarba hozta a leány
10 pillantása. Egy kicsit elpirult, egy kicsit hebegett,
egy kicsit idegesen babrált az ujjával az óraláncán...
aztán tovább hallgatott.

Marcsi közelebb húzta székét a csinos fiatalem-
berhez s nem vette le róla a tekintetét. Valami különös
15 fény sugárzott ebben a percben az alig tizennyolc
éves leány ragyogó, nagy szeméből. Biztatás, remény.
Ajkayt fogva tartotta a bűvös pillantás. Néhány
érthetetlen szót dadogott... és semmi többet.

Mikor elment, sokáig szorongatta Marcsi kis
20 kezét. Látszott rajta, hogy szeretne még valamit

mondani. A lány biztatni akarta. Ránézett. És Ajkay megint nem tudott szólni...

5 Marcsit egészen kiforgatta valójából ennek a
fiatalembernek különös viselkedése. Szerette Ajkayt
s tudta, hogy az is szereti őt. Megvoltak benne mind-
azon tulajdonságok, amelyek alkalmassá teszik a
férfit arra, hogy a leányok ideáljává legyen. Csinos,
elég okos és igen gazdag embernek ismerték. Lányok,
mamák előtt nagy népszerűségnek örvendett. És
10 Marcsi mégis szinte sírhatott volna Ajkay minden
látogatása után. Többet várt ő a szerelemtől. Tüzes,
mézédesszavakat, heves öleléseket, forró csókokat.
És ő már tizennyolc éves, és ez már a második szám-
bavehető udvarlója, és még mindig nem tudja, mi-
15 lyen is a férfi csókja. Hiába biztatta, Ajkay még csak
azt sem mondta neki egyetlenegyszer sem, hogy:
szeretlek. Pedig az egész világ tudta, hogy szereti.
Hanem mikor vallomásra került a sor, zavarba jött,
izgett-mozgott, hebegett... és aztán hallgatott. Két
20 esztendő óta ez a jelenet számtalanszor ismétlődött és
következetesen mindig egyformán végződött.

Ez idő tájt egy fiatal, leányarcú hadnagy került
a kis vidéki városba. Rohonczynak hítták. Jól táncolt,
szenvédélyesen szerette a sportokat, társaságban min-
25 dig tudott olyan apró históriákat mesélni, amelye-
kért a „szellemes” jelző dukál... Szóval ügyes ember
volt, s hamarosan mindenki megszerette.

Valamely házibálon megismerkedett Marcsival.

— Marcsi — suttogta lázasan mindjárt az első
30 csárdás alatt —, én imádom magát...

Marcsi ránézett. A hadnagy szeme szerelmes
fényben csillogott.

„Végre, végre!” gondolta magában a leány, s
kissé jobban simult az aranyzsinóros atillához.

Rohonczy ajkáról szakadatlanul özönlöttek a
tüzes, szerelmes, édes szavak. Elbódulva hallgatta
Marcsi az ismeretlen, bűvös áradatot.

— Marcsi, édes, mondja, szeret maga is egy
5 kicsit... csak egy nagyon kicsit...

Marcsi szótlanul bólintott a fejével. Már nem
látott, nem érzett semmit. Fülében szüntelen csak a
kis hadnagy mézes szavai zsongtak.

— Imádom magát, Marcsika, végtelenül szere-
10 tem magát...

És még akkor is hallotta, mikor kis fejecskeje a
puha, hófehér vánkosokon pihent, s pilláira fárasztón
nehezedett az álom. Látta a hadnagy lángoló tekin-
tetét, amint az övét kereste. Érezte, mint fonja körül
15 a derekát izmos karjával, mint szorítja magához,
és nem bírta, nem akart ellenállni. Szíve tele volt
valami eddig ismeretlen, édes érzélemmel. Végtelen
megelégedett, boldog volt... Aztán messze tájakra,
bűbájos vidékekre... virágos zöld erdőben találja
20 magát. Örvendezve, vígan suhog a tarkabarka virág-
tengerben. Nagyfejű, vérvörös pipacs kandikál, bólin-
gat feléje. Leszakítja, hogy majd neki adja. Andalogva
bolyong, s hallgatja mámoros fővel a viruló, megújho-
dott természet lélegzését, azokat a különös, szívreható
25 hangokat, melyeknek lágy harmóniája örök szerelmet,
boldogságot liheg... És egyszerre Ő jelenik meg...
Vén, korhadt törzsű tölgynek tövében leülnek. Ő
megfogja a kezét. Szemeik találkoznak... Halk, anda-
lító melódia hallszik. Mintha angyalok kara énekelne
30 égi dalt, oly fülbemászó, csábító, ingerlő ez a muzsika.
Átkarolja a derekát, s ő mellére hajtja szőke fürtű
kis fejét. Lázasan suttogják mindketten: szeretlek.
Ajkáik szerelemittasan tapadnak össze. Tüzes, vil-

lamos áram kering az ereikben, s kéjes bizsergésbe kergeti heves vérüket...

Felnyitja a szemét. Ajkán még érzi a csók égető lángját, de körülötte minden sötét. Néhány percig nem tudja, hogy álmodik-e, avagy ébren van. A fülében folytonosan zeng a bűvös nóta, hallja a ringó, ritmikus melódiát. Majd erősebben, határozottabban csendülnek a lágy hangok. Már tisztán kiveheti a dalt: *Csak egy szép lány van a világon...*

Marcsi csak most érti meg a dolgot. Hiszen ez éjjeli zene.

— Vajon kicsoda?

Ki lehetne más, mint ő, aki olyan édes, bűbajos szavakba tudja foglalni szerelmét.

Fürgén kiugrik az ágyból, s az ablakhoz szalad. Kissé fölemeli a függönyt és kinéz. Kis szíve úgy ver, hogy dobogásától a zenét is alig hallja.

— Vajon csakugyan ő az?

Ő volt. Az ablakhoz támaszkodva nyugodtan, kissé álmosan szíttá a cigarette-jét. Időnként lefújta a hamut, s ilyenkor a vörösés tűz megvilágította az arcát.

— A csárdást! — dörmögte most borízú hangon.

— Ő... ő! — suttogta Marcsi.

— Marcsi!...

— Ki az?

— Fenn vagy?

— Igen.

— Feküdj le.

— Igen.

Nem szeretem ezeket a gyerekes tempókat. Te nem vagy hozzávaló, ő nem hozzád való. Minek rontjátok egymást hiába...

A mama volt. Elment, de Marcsi ott maradt az ablaknál és élvezettel nézte, nézte azt a fiatal, leány-

arcú hadnagyot, aki nem hozzávaló, és akihez ő nem való... És törte a fejét, hogyhát miért is van ez így és miért nincs másképpen?...

Rohonczy azután mindennapos vendége lett az Andorffy-háznak. És Marcsi mindjobban megerősödött azon meggyőződésében, hogy a kis hadnagy százszor különb Ajkaynál.

Sokszor találkoztak Andorffyéknál a hadnagy és Ajkay. Marcsi önkéntelenül is összehasonlította a két embert. Mennyivel elevenebb, ügyesebb, kellemesebb Rohonczy! Milyen komor, magabazárkózott, alig mozdítható Ajkay!

„És ebbe voltam én szerelmes?“ szörnyűlködött okoskodásai végén.

Majdnem egy évig tartott az idillikus élet. Marcsi ki se tette lábát a kapun, a hadnagy már várta s kísérte mindenüvé és vissza... Közben sűrűn zengedezett hatalmas himnuszokat végtelen szerelméről. Marcsi őszintén örült valahányszor vele találkozott és együtt volt, de szívében többre áhítozott. Ajkát még égette az a tüzes csók, az az álombeli csók. Vágyva vágyott valami után, ami ahhoz hasonló, a férficsókra. Gyötrő kíváncsiság mardosta. Valami rendkívülit, valami nagyot várt attól az ismeretlentől.

Sokszor volt kettesben a hadnaggyal, s ez ily alkalommal megkapó színekkel ecsetelte neki mérhetlen érzelmeit... de semmi többet.

Marcsi bosszankodott. Úgy, mint a gyermek, akinek valamely szeszélyes kívánsága nem teljesül. Titokban könnyezett is, és gyávanak, otrombának, ügyetlennek nevezte az egész férfinemet.

Történt azonban, hogy Rohonczy hadnagy, amilyen hirtelen jött, olyan hirtelen el is kellett mennie. Valamely szolgálati *affaire* miatt sürgősen más

ezredhez helyezték át. Alig maradt annyi ideje, hogy búcsúzzék.

— Hát elmegy? — kérdezte Marcsi, mikor Rohonczy búcsúlátogatását tette.

— Sajnos...

— Igazán elmegy?

— El, de a szívem itt marad.

Aztán nem tudni hogyan, a hadnagy karja Marcsi dereka köré tévedt, Marcsi kissé oldalvást hajtotta a fejét, és Rohonczy megcsókolta — az arcát...

Esztendőök múltak el azóta.

Marcsi már régen Ajkaynak a felesége, de azért gyakran jut eszébe a fiatal, leányarcú hadnagy s az ő leánykori vágya. Szíve most is megremeg, mikor első éjjeli zenéjére gondol, s ajkán most is érzi azt a lángoló álmocsókot.

„Olyan nincs a valóságban!”

És faggatja az urát:

— Mondja meg nekem, Géza, de igaz lelkére mondja, udvarolt maga legénykorában más leánynak is rajtam kívül?

— Udvaroltam én bizony, nem is egynek.

— És mondja, megcsókolta maga azokat a lányokat?

— Nem én, lelkem, egyetlenegy sem.

— Miért?

— Nem tudom én, miért...

Marcsi elgondolkozik. Eszébe jut a hadnagy (hogy is hívják már, no?) búcsúzása, csókja, az ő első csókja. Elégedetlenül rázza szép fejcskékjét, s aztán kissé durcásan csicsergi az urának:

— Maguk, férfiak, olyan ostobák és gyávák!

MARCSI

— Adevărat?

— Adevărat...

— Nu-i rău... Și spune: n-a zis nimic când ai sărutat-o?

— Nu... adică... da, da... cred c-a zis ceva... Da, bineînțeles c-a zis...

Marcsi ridică spre el ochii mari, negri și-i urmări cu atenție cuvintele. Pe Ajkay îl tulbură privirea fetei. Roși puțin, se bîlbîi puțin, își pipăi cam nervos cu degetele lanțul de la ceas... și apoi continuă să tacă.

Marcsi își trase scaunul mai aproape de tînărul chipeș și nu-și mai luă privirea de la el. Din ochii mari, strălucitori ai fetei care abia împlinise optsprezece ani iradia în clipa aceasta o lumină ciudată. Încurajare, speranță. Pe Ajkay privirea vrăjită îl înlănțui. Mai bolborosi cîteva cuvinte neînțelese... și nimic mai mult.

La plecare, strînse îndelung mînuța lui Marcsi. I se vedea pe față că voia să-i spună ceva. Fata vru să-l încurajeze. Îl privi. Și Ajkay iar nu putu vorbi...

Pe Marcsi purtarea ciudată a tînărului o scoase cu totul din fire. Îl iubea pe Ajkay și știa că și el o iubește. Însuma toate acele calități datorită cărora un bărbat poate deveni idealul fetelor. Era cunoscut
5 ca un om chipeș, destul de deștept și foarte bogat. Se bucura de mare căutare în fața fetelor și a mame-
lor. Și totuși Marcsi era gata să plîngă după fiecare vizită a lui Ajkay. Aștepta mai multe de la dragoste: cuvinte dulci, înflăcărare, îmbrățișări pătimașe, săru-
10 tări fierbinți. Cu toate că are acum optsprezece ani, și acesta este al doilea admirator vrednic de luat în seamă, pe ea încă n-o sărutase un bărbat. Zadarnic îl încuraja, Ajkay nu-i spusese nici măcar: „te iubesc”. Deși toată lumea știa că i-e dragă. Cînd venea
15 însă rîndul mărturisirilor, se tulbura, se fisticea, bolborosea — și după aceea tăcea. De doi ani, această scenă se repetase de nenumărate ori și se sfîrșise, cu consecvență, mereu la fel.

În vremea asta, sosise în orașelul de provincie
20 un sublocotenent tînăr, cu obraji de fată. Îl chema Rohonczy. Dansa bine, iubea cu pasiune sporturile, în societate știa să povestească de fiecare dată isto-
rioare, considerate „spirituale”... Într-un cuvînt, era un om isteț și, foarte curînd, toată lumea îl îndrăgi.

25 La o serată o cunosc pe Marcsi.

— Marcsi, șopti febril, chiar în timpul primului ceardaș, te ador...

Marcsi îl privi. Ochii sublocotenentului stră-
luceau de lumina dragostei.

30 „În sfîrșit, în sfîrșit!” gîndi fata în sinea ei și se lipi mai strîns de tunică de gală, cu brandenburguri aurite.

De pe buzele lui Rohonczy cuvintele înflăcărare, dragăstoase, dulci curgeau fără încetare. Marcsi asculta amețită această revărsare necunoscută, vrăjită.

— Marcsi dragă, spune, mă iubești și dumneata puțin? Măcar puțin de tot...

Marcsi înclină capul, fără cuvinte. Nu mai vedea, nu mai simțea nimic. În auz îi susurau, neconținut,
5 numai cuvintele mieroase ale micului sublocotenent:

— Te ador, Marcsika! Te iubesc nețărmurit...

Vorbele le mai auzi și atunci cînd căpșorul ei se odihnea pe pernele moi, albe ca zăpada, și cînd pe pleoape i se așternu obositor somnul. Vedea privirea
10 înflăcărată a sublocotenentului căutînd-o pe a ei. Simțea cum îi cuprinde cu brațul vînjos mijlocul, cum o strînge la piept și nu putea, nu voia să se opună. Inima îi era plină de un simțămînt dulce, necunoscut pînă atunci. Era nespus de mulțumită, de fericită...

15 Apoi imaginația ei scînteietoare își țese mai departe jocurile aurite. Zboară pe aripile ei iuți spre tărîmuri îndepărtate, spre meleaguri fermecătoare... Se vede într-o pădure verde, înflorită. Plutește bucu-
roasă, veselă în marea de flori colorată. Un mac
20 cu o cupă mare, roșie ca sîngele, o privește, încli-
nîndu-se spre ea. Îl rupe ca să i-l dea lui. Rătăcește visătoare și ascultă amețită respirația naturii înflo-
rite, primenite, acele sunete ciudate, răscolitoare, a căror dulce armonie revarsă fericire, dragoste veș-
25 nică... Și deodată apare El... Se așează la rădăcina unui stejar bătrîn, scorbuos. El îi ia mîna. Ochii li se întîlesc. Se aude o melodie dulce, de vis. Parcă un cor de îngeri ar cînta un imn ceresc, atît de plă-
cută, atrăgătoare, ispititoare e muzica aceasta. Îi
30 cuprinde mijlocul, iar ea își reazimă de pieptul lui căpșorul cu bucle blonde. Amîndoi își șoptesc febril: te iubesc. Buzele lor se unesc, îmbătate de dragoste. Un curent de foc, de fulgere le trece prin vine și le biciu-
iește sîngele înfierbîntat într-o voluptoasă furnicare...

Deschide ochii. Pe buze mai simte încă flacăra sărutului, dar în jurul ei totul e întunecos. Cîteva clipe nu-și dă seama dacă visează sau e trează. În urechi îi sună într-una cîntecul fermecător, aude melodia legănată, ritmică. Apoi sunetele molcome răsună mai puternice, mai hotărîte. Acum poate distinge limpede cîntecul *Numai o fată frumoasă este în lumea asta...*

10 Marcsi abia acum înțelege ce se întîmplă. „Bine, dar asta e o serenadă“.

— Oare cine să fie?

Cine altul ar putea fi decît el, care știe să-și învăluie dragostea în asemenea cuvinte dulci, încîntătoare!

15 Sare sprintenă din pat și aleargă la fereastră. Ridică puțin perdeaua și se uită afară. Inimioara-i bate atît de tare, încît de bătăile ei abia mai aude muzica.

— Oare într-adevăr el este?

20 Era el. Rezat de fereastră, calm, puțin somnoros, își fuma țigara. Din cînd în cînd, sufla scrumul, și atunci focul roșiată îi lumina chipul.

— Ceardașul! mormăi acum, cu glas cherchelit.

— El e... el e! șopti Marcsi.

— Marcsi!

25 — Cine-i?

— Te-ai sculat?

— Da.

— Culcă-te.

— Da.

30 — Nu-mi plac manierele astea copilărești. Tu nu ești potrivită pentru el, el nu-i potrivit pentru tine. De ce să vă amăriți zadarnic?...

Era mama. A plecat, dar Marcsi rămase la fereastră, și privea, privea cu plăcere la sublocotenentul

acela tînăr, cu obraji de fată, care nu-i potrivit pentru ea și pentru care nici ea nu este potrivită. Și-și frămînta mintea, de ce oare stau lucrurile așa și de ce nu stau altfel?...

5 După aceea, Rohonczy deveni oaspetele de fiecare zi al casei Andorffy. Și Marcsi își întări din ce în ce convingerea că micul sublocotenent este de o sută de ori mai de soi decît Ajkay.

10 Sublocotenentul și Ajkay se întîlniră de multe ori în casa Andorffy. Marcsi îi compara involuntar pe cei doi bărbați: Cît de vioi, de iscusit, de plăcut este Rohonczy! Ce sumbru, închis și greu de urnit e Ajkay!

„Și de asta am fost îndrăgostită eu?“ se îngrozea la capătul filozofărilor ei.

15 Idila dură aproape un an. Marcsi nu apuca să iasă pe poartă, că sublocotenentul o aștepta și o întovărășea peste tot, conducînd-o înapoi acasă. Și mereu își cînta în fel și chip dragostea lui nețărnută. Marcsi se bucura sincer ori de cîte ori se întîlnea și era împreună cu el, dar inima ei tînjea după ceva mai mult. Sărutul acela înfocat, sărutul visat îi mai ardea încă buzele. Rîvnea după ceva ce-i semăna, rîvnea să fie sărutată cu adevărat. O mistuia o curiozitate chinuitoare. Aștepta ceva extraordinar, ceva imens de la acest „ceva“ necunoscut.

25 Stătea de multe ori, în doi, cu sublocotenentul și în astfel de prilejuri el îi zugrăvea în culori pătrunzătoare sentimentele sale nemăsurate... dar nimic mai mult.

30 Marcsi se necăjea. Asemenea unui copil căruia nu i se împlinește un capriciu. Lăcrima chiar, în taină, să-i făcea lași, mitocani, stîngaci pe toți bărbații...

S-a întîmplat însă ca sublocotenentul Rohonczy să fie nevoit să plece tot atît de neașteptat pe cît de

neașteptat venise. Din cauza unei chestiuni de serviciu, a fost transferat la un alt regiment. Abia i-a rămas atîta vreme cît să-și ia rămas bun.

5 — Așadar pleci? îl întrebă Marcsi cînd Rohonczy veni în vizită de adio.

— Din păcate...

— Pleci cu adevărat?

— Plec, dar inima mea rămîne aici.

10 Apoi, nu se știe cum, brațul sublocotenentului rătăci pe mijlocul ei, Marcsi își aplecă ușor capul într-o parte și Rohonczy o sărută... pe obraz...

Au trecut ani de atunci.

15 Marcsi este de mult soția lui Ajkay, dar își aduce totuși adeseori aminte de tînărul sublocotenent cu obraji de fată și de dorința ei din vremea cînd era nemăritată. Și acum inima îi mai tresare cînd se gîndește la prima ei serenadă și simte și astăzi pe buze acel sărut înflăcărat, de vis.

20 „Nu există ceva asemănător în realitate!”
— Și-și descoase bărbatul:

— Spune-mi, Géza, dar cîstit: afară de mine ai mai făcut cumva curte și altor fete?

— Desigur, și încă nu uneia singure!

— Și spune sincer, ai sărutat fetele acelea?

25 — Nu, sufletele, pe nici una.

— De ce?

— Știu și eu de ce...

30 Marcsi rămîne pe gînduri. Își aduce aminte de sublocotenent (cum se numea oare?), de despărțire și de primul ei sărut. Își scutură nemulțumită căpșorul frumos, iar apoi, cam îmbufnată, îi ciripește bărbatului:

— Voi bărbații sînteți atît de nerozi și de lași!

SZAMÁRLÉTRA

AZ EZREDES LEGÉNYE*

5 Valaki egyszer elszólta magát az étkezdében és ráfogta Jaákira, hogy a tisztikar, de sőt az egész város *magister elegantiaruma*. Jaáki meghökkent és mosolygott.

— Hogy mondtad kérlek?... Hogy mondtad? — rikácsolt azután vékony cérnahangján.

— *Magister elegantiarum*.

10 — És mi az kérlek? Mit jelent az?

— Kérdezd meg Csókát. Ő tud japánul!... — felelte az úr hidegen.

15 Csóka, aki hivatalosan Hirt Joachim névre hallgat és mesterségére nézve főhadnagy, megígérte, hogy megfejti a fogas rejtvényt, de csak egy hét múlva. Addig kiböngészi valahol.

20 Mikor a hét elteltével Jaáki megértette, micsoda megtisztelő epitheton birtokába jutott, azonnal kijelentette, hogy holnap van a születésnapja, és illően meg akarja ünnepelni. Ezt a kijelentést természetesen

* Pentru versiunea românească, vezi *Zevzecul*, vol. III al acestei ediții, p. 255 (n.ed.).

riadó lelkesedéssel fogadtuk, s a magunk részéről viszont ajánlkoztunk, hogy az ünnepély fényének gyarapításához készek vagyunk minden tehetségünket latba vetni.

5 Jaáki rendkívül derék fiú és hadnagy. Egy kicsit ostoba (de az nem baj) és nagyon nőies. Nőiesége ostobaságából ered, azért nem számítom erényének... Cingár, hosszú legény, elegánsan meggörnyedt hátgerinccel és fess pipaszárlábakkal. Szabad idejét kizárólag lakása
10 rendezésével, csinosításával vesztegeti. Nippek, fényképek, albumok, csecsebecsék, szőnyegek, haszontalan-ságok olyan tömegét halmozta már össze, hogy a kutyamosó kamrája is csakúgy hemzseg a detronizált istenek[től] és istenasszonyoktól... Igaz, hogy a sok
15 limlom összevéve mégis csak kellemesen hat.

Pontban nyolc órákor együtt voltunk valameny-nyien, körülbelül tizenketten, és vacsorát ordítottunk.

— Hiszen mondtam kérlek, hogy fél kilenckor! — sipított Jaáki.

20 Morogtunk, zúgolódtunk, míg végre, hogy betömje a szánkat, leültetett a szalonba sörözni, amely cselekedetével lényegesen öregbítette amúgy is öreg tekintélyét.

Megindult a terefere... Gyakorlatról, ezredesről és más gyűlölt személyekről, asszonyokról, lovakról, kutyákról eszmecseréltünk, és közben sűrűn koccintot-tunk Jaáki jó egészségére. A tisztiszolga szorgalmasan és oly ügyesen bontogatta a butéliákat, hogy általános feltűnést keltett. Különösen Zichy kadét valóságos extáziába jött a bámulattól, s végre is elragadtatva kiáltott föl:

— János, te nagy marha vagy!

Ez a felkiáltás élénk vitát provokált. Többen saját legényüket emlegették, hogy az milyen kiváló

fickó, milyen óriási állat... A bábeli zűrzavart Csóka hangja törte meg:

— *Apropos*, urak! — szólt harsányan. Eszembe jutott egy legényhistória...

5 — Halljuk! — bömböltünk kórusban.

— Míg a vacsora elkészül, elmesélem, ha nincs ellene kifogástok...

Követeltük a történetet.

Csóka tehát öntött magának egy korsó sört, felhörpintette egy szuszra, arcába dugott egy illatos,
10 külön a mai nagy napra töltött cigarettát, rágyújtott és szólt:

— Sokat tárgyalták az esetet annak idején, mikor történt... de az már egy kicsit régen van...

15 Hatalmas, kékes füstfelhőt fújt a szájából, s aztán, mintha emlékei közt kotorászna, hozzátette:

— Bizony, hat éve... igen, éppen hat éve...

Ismét megtöltötte a korsóját.

— No, szervusztok!

20 A pohár talpát gyöngén a tálcához veregette és ivott. Majd hátradőlt a kényelmes, sárga bőrrel behúzott angol karszékbe, kétszer megköszönte a torkát és csöndesen, kissé reszelő hangon mesélt.

1.

25 K-ban szolgáltam akkoriban. Elég kellemes, tisztességes hely volt. Nem bántam volna, ha ott öszülök meg a kapitányi csillagok árnyékában. Ezredparancsnokom nem okvetetlenkedett, a bor kissé savanykás, de tűrhető... szóval meg voltam elégedve
30 a világgal. De az ördög összegabalyított egy hetvenkedő ügyvédbojtárral. Lótás-futás, provokálás, vereke-

dés s végül levágtam a fülét az úrnak. No, emiatt
aztán sürgősen és hirtelenül áthelyeztek G-be. Olyan
sürgősen, hogy jóformán búcsúzkodni is alig értem rá.
Mérgeződtem, toporzékoltam, dehát parancs parancs...

5 Összeszedtem a szennyes gallérjaimat és mancs-
táimat, begyömöszöltem egy táskába, felültem a
vonatra és búsan robogtam az újvilág felé...

Tudjátok, milyen kellemetlen, ha az ember nem
tájékozhatja magát előzőleg az új garnizonjáról...
10 G-nek soha még a hírért se hallottam, a tisztikarában
egyetlen ismerős kollégát se fedeztem föl... mi az
ördögöt csináljak? Reggel érkeztem oda, belevetettem
magam egy kocsiba és meghagytam a kocsisnak, hogy
vigyen a legjobb vendéglőbe.

15 Az első vendéglő piszkos, alacsony, rozoga lebu-
j volt, amelyben szobát sem kaphattam, mert [a]
meglévő kettőt valami utazó vigécek már lefoglal-
ták... Persze átkozottul káromkodtam.

— Mi a veszekedett nyavalyát műveljek én
20 most tizenegy óráig, a kihallgatás idejéig!... Mivel
nyomjam agyon az időt addig?

Jó gondolatom támadt, megtapasztalom a he-
lyet. Nyakamba vettem tehát a várost, hogy úgy-ahogy
megismerkedem egy kicsit a viszonyokkal... Botrány,
25 botrány! Szédültem a látottaktól, urak, szédültem és
ájduldoztam!... Dűledező, zsúpfedeles viskók, térdig
érő sár, buta, szemtelen pofájú parasztok... az volt
G.! Sehol egy barátságos, úri arc... sehol egy mosolygó
női fej!...

30 Elkeseredtem és lakás után néztem.

Mindjárt, az aránylag legszebb utcában rám-
kandikált egy ismerős táblácska: két bútorozott szoba
azonnal kiadó. Beléptem. Meglehetősen kellemes,
csinos szobák voltak. Egy pompásan pergő nyelvű

néni úgy feldicsérte és olyan olcsón kínálta, hogy nem
állhattam ellen és rögtön elfoglaltam.

Bemutatkozást, jelentkezést a nagyfejúeknél siet-
ve leráztam és az étkezdebe rohantam. Miután a forma-
5 ságokon átestünk, a cimborák érdeklődni kezdtek: van-e
már lakásom, hol, milyen, kinél?... Elmondtam, mit
végeztem délelőtt. Hát csodák csodája!... Az arcok
egyszerre titokzatosan, baljóslón megnyúltak, elkomoly-
10 lyodtak... Csak ámultam-bámultam. Mi lelhetette eze-
ket?... Elfogtam az egyiket és megkérdeztem:

— Mi kifogástok van a lakásom ellen, pajtás?...
Rossz helyen van talán?

— Nagyon rossz helyen van, mondhatom.

— Mi? Hogy?

15 — Hát úgy van, cimbora, hogy a lakásod éppen
szemközt van az Öreg lakásával! — súgta a kolléga
misztikusan.

Bambán bámultam rá.

— Aztán mi van abban? — faggattam.

20 — Mi van, kérded?... Hogy mi van?... Hát
semmi sincs... abszolúte semmi... Biztosítalak, hogy
semmi sincs...

Láttam, hogy nem akar beszélni, és nem faggattam
tovább, de azért egész ebéd alatt ezen törtem a fejemet.
25 Megpróbáltam felhúzni a szomszédaimat, hátha úgy
sikerül kiszorítanom belőlük a titkot. Semmi. Mihelyt
erre céloztam, rögtön megnémultak. Felfoghatatlan!
„Talán az Öreg kellemetlen ember?“ gondol-
tam. Én igazán kellemesnek nézem. Negyvenöt-ötven
30 éves, piros arcú, eleven férfi. Csupa élet, csupa moz-
gás és erő. Lehetetlen, hogy átellenessége feszélyezzen...
Vagy talán a felesége? Azt hallottam, hogy művelt,
jó modorú, kedves asszony... Szó sincs róla, az Öreg
közelsége nekem sem kecsegtető, mert hát minél távo-

labbb, annál jobb, de ennyire kerülni, ennyire megijedni talán mégis ostobaság...

Már-már azon gondolkoztam, hogy ebéd után rögtön más lakást keresek, midőn a beszélgetés az ezredesre terelődött. Kíváncsian figyeltem minden szóra, minden gesztusra.

— Teljesen inkorrektnek tartom azt az eljárást — harsogott egy hórihorgas, ritkás bajszú kapitány. Sőt, őszintén mondom, alattomosnak!

— Bizony, bizony! — bólintott félénken az alezredes, akinek a hangja mindjárt elárulta, hogy százszor szívesebben csevegne másról.

— Elvégre — folytatta a kapitány — a tiszt nem iskolás gyermek, nem hátulgombolós kölyök, hogy minden lépését, minden mozdulatát megfigyeljék, ellenőrizték! Nem kritizálom az Öreget, mert tilos, de nyíltan kimondom, hogy a leskelődés nem előljáróhoz, különösen nem ezredparancsnokhoz méltó...

„Haha! gondoltam. *Da liegt der Hund begraben!* Az Öreg igen buzgó, és buzgóságában dajkaszerpet akar játszani tisztjeivel szemben! Ez tehát a mély titok! Ezt ugyan úgymint megtudtam volna... Node engem abszolúte nem alterál az Öreg. Ha valamit szól, majd megmondom a magamét. Ezért ugyan nem hagyom el a jó lakást, hiszen jobbat aligha találnék.”

Nem is találtam volna.

2.

Lassanként megbarátkoztam G-vel. Már nem tűnt föl olyan sivárnak, olyan rongyosnak. Igaz, hogy nem volt város, dehát falu sem volt. Megismerkedtem

néhány jobb családdal, láttam néhány csinos asszonyt, néhány babaarcú leányzót... ha jobb nincs, az is jó!

Amíg a cimborákkal teljesen összeszoktam, sokat csücsültem otthon. Lekuporodtam az ablakba és kibámultam. Nemigen akadt sok bámulnivalóm, de mást nem csinálhattam. Vendéglő, kávéház nem volt, hova menjek? Aztán, ha jól néztem, nem is volt az olyan unalmas. Estefelé elég forgalmas képe volt az utcának. Úrinők, kisasszonyok, parasztmenyecskék, szolgálók defiliroztak az ablakom alatt, és nagyobbára csinosak.

Néhány nap múlva feltűnt, hogy egy félreCAPOTT sipkás, kifent-kikent képű legény mindig ott lebzsel az orrom előtt. Láttam, hogy tisztiszolga és lovász, de mit lábatlankodik folyton. Megkérdeztem, kinek ija-fia. Az ezredes legénye volt.

— Az istálló abban a hosszú, sárga, zsalugáteres házban van, hátul! — mondta büszkén.

Megtetszett az ipse, mert szörnyen komikus volt. A viselkedése, az elbizakodott hangja, a felfuvalkodottsága határozottan mulattatott. Érdekelt és azontúl szemmel tartottam...

Remek figura volt, szavamra! Ahogy mosolygott, ahogy csoszogva-tipegve lépegetett, ahogy nyájasan-szemtelenül beszélt... mind mesébe való. Úgy öltözködött, mint egy ulánus hadnagy. Mindig extra gunyában járt, a bajusza tühegyesen kunkorodott előre, az állát bekékpúderezte, a haját középen választotta el... szóval nem hanyagolta el magát. Aztán a csizmája! Mindjárt meglátszott ugyan, hogy a gazdájától örökölte, de úgy ragyogott, mint a nap.

Neuberg Mihálynak hívták, de mindenki csak „a szép Miki” néven ismerte. Érezte, hogy ő kicsoda és nagyra becsülte magát. Tudatában volt előkelő

állásának, és iparkodott tekintélyt tartani. Gondosan megválogatta a társaságát. Csak egy nyugalmazott megyei hajdúval barátkozott. Avval szokott a világ folyásáról csevegni. A bakákat nem is akarta látni.
5 Őrmesternél kezdődött nála az ember, de azokat nem sokra becsülte. A tiszteket is csak úgy foghegyről mustrálta. Egyedül a gazdáját, az Öreget... azt respektálta, mert az felpofozta egyszer-másszor...

10 Velem kedélyes pajtási viszonyt kezdett. Észre vette, hogy szomszédok vagyunk, és jogot formált a barátságomra. Mikor elment az ablakom alatt, bizalmasan mosolygott. A világért se mertem volna tiltakozni!

15 A nők? Ah, az már más. A nő szent volt előtte, felekezet és foglalkozásra való tekintet nélkül. Szerette és ölelgette őket. És a nők a világért sem tiltakoztak volna!

20 Az Öreg minden reggel kilovagolt. Pont kilenc órakor Miki a kapuban várakozott a lovakkal. Fölsegitette az ezredest, majd maga is nyeregbe pattant, finom virginiát nyomott a képébe, és három lépésre követte a gazdáját. Roppant délceg dalia volt, amint fejét kevélyen, gögösen jobbra-balra fordította. Ilyenkor nem szerettem vele találkozni. Nagyon fitymálón mosolygott le reám.
25

Alkonyatkor kezdődött a szép Miki tulajdonképeni szereplése. Szépen kipucolva kiállt a kapuba és mosolygott, folyton mosolygott. Később rájöttem, hogy a mosoly az ő legfélelmetesebb fegyvere. Mosolyának senki se képes ellenállni. Néz, mosolyog és győz! Cselédek, kukták, kifutóleányok, menyecskék...
30 mind rabjai mosolyának. Aki elhaladt előtte, megállapodik, néhány szót és csókot vált vele, és csak azután siet a dolgára.

Bámultam a fiút. Beadtam a derekamat, és csodálója lettem ennek a *sans peur et sans reproche* való néplovagnak.

3.

5 Egy este körülbelül tíz óra tájban, vacsoráról bandukoltam haza. Az utcák természetesen üresek, sötétek, mert a hold volt soros, s olyankor a város nem pazarolja a petróleumot... Már kinyitottam a kaput, hogy belépjek, midőn az Öreg háza előtt egy sötét alakot pillantottam meg. Szorosan a falhoz lapult és meg se moccant.

10 — Ki az ördög lehet? — mondom és rövid habozás után átmegyek, hogy megnézzem a bujkáló éjjeli lepkét. Megvallom, valami kóbor menyecskére gondoltam... Képzeljétek megrökönyödésemet, mikor az alak keményen rám szalutált!... Miki volt.

— Hát te mit kuslogsz itt?

— Csak úgy, hadnagy úr... Szeretem a friss levegőt! — hebegte zavartan.

20 Nem bolygattam. Átláttam, hogy kalandról van szó, szerelmes kalandról. De a kíváncsiság nem hagyott nyugtot: ugyan kit vár a szép Miki? Rögtön kész voltam a tervvel: meglesem. Nem gyújtottam világot, hanem csendesén kinyitottam az ablakszárnyat és figyeltem. Indiszkkrét voltam, elismerem, de a kíváncsiság csábított és *c'était plus fort que moi*.
25

Nemsokára kapu nyikorgást hallottam, majd egy fekete női fej bukkant elő a nyíláson. Beszéltek, de oly halkán, hogy egy hangot sem értettem. Később kissé hevesebbek lettek. Sajnos úgyis csak néhány szakadozott szót foghattam el.
30

— Ne kínozz, Julis! — hallszott Miki tompa hangja.

— Eredj... eredj no... nem szabad... nem lehet... Röviddel rá, megint a nő:

5 — Nem lehet, mondom... eredj... menj...

De Miki nem retirált. Tíz percig tarthatott a jelenet, akkor aztán Miki orra előtt hirtelen becsapódott a kapu, a kulcs kettőt fordult a zárban és Rómeóm egyedül maradt. Jó ideig bámulta még Miki a kaput, miközben öklével dühösen hadonászott.

10 Azonnal fölfogtam a helyzetet. A szép Miki belezavarodott az Öreg szobalányába, s utóbbi nem hajlandó beadni a kulcsot és kapitulálni. Miki, könnyű küzdelem nélküli diadalokhoz szokva, bosszankodik, türelmetlenkedik... Hanem úgy látszik, a leány rátartós.

Másnap Miki nagyon le volt verve. Lehorgasztotta a fejét, a bajusza rendetlen, az álla beretvátatlan... olyan *toilette* hibák, melyeket addig sosem követett el. Csak a csizmája, csak az volt még a tegnapi... Mi bújít ebbe a gyerekebe? — kérdeztem magamban. Csak nem bolondult bele igazán a Julisba?

Este megint rálestem. A tegnapi szcéná ismétlődött, de ezúttal a kapu hatalmasabban kongott.

20 „Lám, lám! gondoltam. A Julis kacérkodik. Bizonyos, hogy kacérkodik; különben miért jönne le minden este? Hogy becsapja az ajtót Miki orra előtt? Aligha! Hanem kacérkodik vele. Fel akarja bősztíteni. Node Miki majd leteperi előbb-utóbb!”

De bizony Mikinek napról napra lejjebb konyult az orra. Egy hét múlva szinte rá sem lehetett ismerni. Elhanyagolta a csizmáját, nem törődött semmivel. Sőt egyszer az Öreg az utca közepén megcibálta a fülét, mert a lovakon a tegnapelőtti sár díszlett. Lomhán

ült a nyeregben és nem nézett se jobbra, se balra, csak a lova sörényére...

Konstatáltam, hogy a fiú igazán megbomlott!

4.

5 Be kell vallanom, urak, hogy én mindig megmosolyogtam a modern népszínművek Göndör Sándorjait. Szörnyen nevetségesnek tetszett, hogy egy koszos, bagós szájú, kerges tenyerű bugris a hasonlóan mosdatlan Bárti Tercsi fülébe beleheli: szeretlek. Sokszor a legérzelmesebb jelenetknél majd a hasamat fogtam nevetemben.

10 Úgy voltam a Miki szerelmével is. Érdekelt és mulattatott, mert rövid idő alatt pompás balkonjelenegetet produkált. Még a hold sem hiányzott.

15 Leviziteltam az Öregnél s ez alkalommal szemügyre vettem Julist is. Takaros kis fehérszemély volt, becsületesre. Szép, üde, rózsás arc, szelíd, gesztenyeszín és mosolygó szem, keskeny vérpiros ajkak... Aztán sugár termet, apró lábak!... Csak egy jó *toilette*, és megesküszöm, hogy most jött ki a Zirzen Jankából. 20 Az előszobában ő segítette föl a pelerinemet. (*Nota bene*, csak a méltóságos asszony volt odahaza!) Hirtelen megöleltem és megcsókoltam az ajkát... Azt hiszitek, eltúrte? Durcásan kitépte magát a karjaimból és elmenekült. De azért még rám mordult fojtott, mérges szavakkal:

25 — Kikérem magamnak, hadnagy úr... tudja?

Persze nevettem, de ezután már több érdeklődéssel kísértem Miki ostromát. Ámbár igazság szerint nem sok sikert jósoltam neki.

30 Az éjjeli találkák sosem maradtak el, de sosem végződtek jobban, mint az első. Csak Miki hangja lett

egyre könyörgőbb, lágyabb. Julis ellenben mindig mérgesebben csapta be a kaput...

Egyszer meghívtam egy jóképű, kedves főhadnagyot uzsonnára. Mellesleg megjegyzem, hogy ő velem akkor legjobban és azután is legjobb barátok maradtunk... Beszélgetés közben szóba hoztam Mikit.

— A Julis után bomlik? — kérdezte meglepetve.

— Igen.

— Nohát azt elég rosszul teszi a gyerek!

— Ugyan miért?

— Csak úgy... Julis nem neki való... Különben vigye az ördög! Igazítsa el mindenki a maga dolgát! — tette hozzá láthatóan, hogy másra terelje a szót. Nem is firtattam tovább... Diskurálgattunk, iddogáltunk, s az idő repült. Közeledett a szerelmesek órája.

— Mindjárt szemtanúja lehetsz a szerelmi idillnek! — mondtam tréfásan.

Nemsokára pontosan megjelent Miki is, Julis is. A főhadnagy morogva nézte őket.

— Bolond! Bolond! — dörögte. Majd visszatelepedett a székébe, s ezzel a kérdéssel fordult hozzám: — Az Öreg még nem szólt a lakásodért?

— Nem! — feleltem csodálkozva. Mi köze hozzá? Ott lakhatom, ahol nekem tetszik, vagy nem?

— Jó, jó... az igaz, dehát ő nem szereti, hogy a tiszték a nyakán lakjanak!

— A nyakán?

— Persze, zsenírozza a tiszték közelsége...

— Ugyan kérlek, magyarázd már meg!

— Na ja, persze, te még semmit se tudsz...

— Mi van hát?... Mit nem tudok?

— Nagyon kíváncsi vagy, öregem! Hát az van, hogy az Öreg nem találja elég bájosnak a méltóságos asszony bájait...

— És a Julis?... lihegtem elszörnyülködve.

— Nohát a Julis egészen csinos fruska! — morgott a főhadnagy.

5.

Eljöttek a manőverek.

Abban az esztendőben nagyon sokat kutyaagoltunk. Óriási hőségben, fullasztó porban, negyven-ötven kilométeres meneteket tettünk. Dejszen annyi káromkodás nem is hatolt föl soha az Úristen trónjához, mint azalatt a három hét alatt.

Csak Miki volt mindig csendes, csak ő nem zúgolódott. Az izzadság vastagon csurgott az arcán és valószínű barázdákat vágott a ráakódott porban és piszokban: le sem törülte. Ment, ballagott a gazdája után, mint a birka, és nem törődött semmivel...

A lefúvási riadalmak, erdőt-völgyet betöltő vigalmak érzéketlenül hagyták. Míg a többi csatár ordítva, tombolva, hörögve dobálta sipkáját a levegőbe, ő szinte sírva fakadt... Pedig ő is az utolsó esztendejét dolgozta le, néhány rövid „kisnap“ múlva ő is hazarepülhet a Riska tehenéhez.

A pályaudvaron a fél város tolongott fogadásunkra. Örömkönnyekben úsztak a szemek, örömmámorban égtek az arcok.

A zene ropogós ritmusain vonultunk a városon végig. Mindenki peckesen, büszkén lépkedett, mintha csak a gyakorlótérrel rukkoltunk volna be. Csak Miki horgasztotta le az orrát és föl sem vette, míg az Öreg háza elé nem értünk. Fölcsendült az éles kürtszó: Állj! Zászlóátadás! A dobok vígan peregtek, a zene belekap a néphimnuszba — és az ablakban megjelent a mélt.

tóságos asszony, és fehér kendőt lobogtatva, mosolyogva üdvözölt bennünket... Itt Miki arcán is egy örömsugár villant át. A kapuban virágos rózsaszín kartonruhában, fehér, csipkeszegélyes kötényben állt
5 Julis. Miki szeme mohón ölelte, csókolta a leány arcát, természetét...

Aztán vége! Kezdődik a leszerelés, a naplopás. A kemény testetőlő munka után a *dolce far niente*. A kaszárnyának feléje se néztem, hanem ismét Mikit lestem.
10

„Vajon mi lesz most? — gondoltam. Milyen lesz a viszontlátás? Annyi tengeridő múltán, milyen lesz az első *rendez-vous*?”

Jókor elhelyezkedtem az ablakban és vártam.

15 Miki megjelent. Egyszer-kétszer elsétált a ház előtt, de az ablakokon még átszűrődött a lámpafény, tehát az Öreg még fenn van. Miki letelepedett a kapuban...

20 Lassan, kínosan telt az idő. A világosom végre kialudt. Csönd volt. Miki úgy lapult a kapufélfához, hogy már alig láthattam. Körös-körül sötét éjszaka honolt. A nagytemplom tornyában méltóságosan, ünnepélyesen ütött az óra... Tizenegy!

25 Rémitő lassúsággal múltak a percek. Egész örökévalóságnak tűnt föl, míg a tizenkettő is elhangzott... Utána semmi nesz, mintha a város halott volna!... Aztán valahol egy kutya elkezdett vonítani hosszan, félelmetesen, hogy belelúdbőrözött a hátam. Reszketve vártam, hogy mi lesz! De Miki meg se moccan, s
30 a házban halálos csönd!

Egyszerre valami buta félelem szállt meg. Ostoba árnyakat láttam körülöttem. Táncoltak, ugrándoztak, incselkedtek... Megrémültem. Gyorsan betettem az

ablakot, levetkeztem, bebújtam az ágyba és a fejemre húztam a paplant...

Reggel úgy éreztem magam, mint akit jól elnás-pángoltak. Bágyadt voltam, fájt mindenem. Öltözködés közben eszembe jutott Miki, és akaratlanul az ablakhoz léptem.

— Nini! Micsoda élenkség!

Miki portájában férfiak, asszonyok, gyerekek tolongtak. Néhány vászonceléd a karjait tördelte. Az
10 arcokról ijedtség, rémület tükröződött. Ugyan mi történhetett?

Kisvártatva az Öreg rohant elő, utat tört magának a bámészkodó tömegen és eltűnt a kapu alá... Felrántottam a blúzomat. Már csak megnézem én is, mit rendezett az én Miki barátom!
15

Az ajtóban szembe találok az Öreggel. Dúlt arccal, mérgesen csapkodta lovaglóbójával a csizmaszárát:

— Óh, a marha! Óh, a marha! — dorombolt.

20 Áttörtem a tömegen, és szaladtam az istálló felé. Be akartam lépni, hát majd hanyatt vágódtam.

Képzeltétek, urak, az állat felakasztotta magát!

A KÖZVITÉZ

1.

— Infanterist Kerekes!

— Hír!

— Te Kerekes fiam!... Te becsületes, jóra való katona vagy! Meg vagyok veled elégedve! Meg van veled elégedve a hadnagy úr is! Te nagyon tisztességes fiú vagy... Értetted?

— Igenis, százados úr!

— Nohát, Kerekes fiam... minthogy maga... hogy is hívják ... maga derék ... izé ... katona ... hát én téged ... magát ... itt a századrapportnál megdicsérem. Értetted?

— Parancsára!

— Megdicsérem. Helyes! *Abtreten!*

Kerekes András infanterista, mintha a mennydörgős ménkű csapott volna bele, hirtelen a sipkája ernyőjéhez emeli a kezét, aztán hatalmas robajjal megfordul s egy szempillantás alatt elmenekül a százados szigorú tekintetének hatásköréből.

A százados úr egyike volt azon parancsnokoknak, akik arról híresek, hogy emberfia még nem látta

őket alárendeltjeik előtt mosolyogni. És ez a szigorúság netovábbja ... Mert a baka mindent megbocsát előljárójának: a kikötést, a kurtavasat, a pofonokat, a kardlapozást ... mindent ezen a szépséges világon, csak azt az egyet könyörgi kellő alázattal (persze gondolatban és nem szóval), hogy a parancsnok ereszkedjék le hozzá ... egy kicsit ... hogy mosolyogjon néhanapján ... legalább egyszer egy héten ... egy hónapban. Furcsa dolog, de mégis így van! Ez valószínűleg a bakával vele születik ...

Kerekes közvitéznek a századosa ezt még sose tette meg. Ő pontosan megtartotta naponta a rapportot, ha a szubordináció és a disciplina ... na meg az ő mindenható akarata úgy kívánta, egynéhányat bezaratott a sötét dutyiba, s evvel többé-kevésbé kimerítette századja iránti atyai kötelelességeit. Annál nagyobb volt tehát a meglepetés, a megrökönyödés, amikor a legénység ezt a sikerült dicsőhimnuszt hallotta lezengetni Kerekes kerek koponyájára...

Hogy Kerekes jó katona, pontos, szorgalmas ember, azt még a hadnagy úr foxterrierje is tudta ... De hogy annyira jó katona legyen, hogy ... no ez olyan váratlan esemény volt, mintha csak a százados úr, minden ok nélkül, hangosan elkacagta volna magát a front előtt.

Az őrmester úr bizonyos áhítattal bátorkodott később szerényen megjegyezni:

— Infanterist Kerekes, vigyázz aztán magadra! Mert tudod, hogy a százados úr nem pazarolja hiába a dicséreteit!

De aztán, nehogy a többi szájtató legény előtt csökkenjen a tekintélye a véletlen moll-hangért, reccsogva, mint az eltörött cserépfazék, folytatta:

— Ti, pedig, csürhe, vegyetek példát Kerekes Andrásról, és úgy viselkedjete, hogy ...

Satöbbi.

5 Itt Kerekes közbajnoknak újabb fölmagasztalása következett.

Növekedett András respektusa percről-percre, hogy szinte restellte már magát a sok dicsérettől.

10 A káplár úr már annyira ment vele szemben a tisztelettel, hogy nem is tegezte, hanem egyenesen önözte ... Önözte! Ha elképzelik, micsoda rettenetes megtisztelés az önözés, különösen a káplár urak részéről, elgondolhatják, hogy ez az ártatlan önözés villámcsapásként hatott a többi hadfira.

15 A stréberek irigyelték a helyzetét, a dicséreteket, a respektusát; a nem-stréberek alázatosan s csak nagy ritkán mertek hozzászólni; a fenegyerekek (akik t.i. a katonai büntetőjog legelemibb passzusait is már praxisból tudták) meg gúnyosan vihogtak Kerekes vitézre ...

20 Kerekes Andrásnak a szíve majd megrepedt az örömtől és boldogságtól. Ő ... Kerekes András! Ő ... akit a többiek kinevettek, mert még szeretője sincs ... Ő ... Ő ... ilyen megtisztelésben részesül! Nem! Ez egy kicsit sok a boldogságból és a jóból ... Ezt nem bírja el az ő lelke ...

25 Lehevert az ágyára (most már szemet hunyt a szakaszvezető s nem vette észre az égbekiáltó szabálytalanságot), és gondolkozni próbált ... Vajon minek is köszönheti ő mindezt?

30 A szíve olyan hangosan dobogott, a lelke annyira betelt evvel az örvendetes eseménnyel, evvel a hallatlan kitüntetéssel, hogy egész éjszaka nem tudott aludni ... Minduntalan a századost látta maga előtt ...

Látta szigorú, villogó szemeit, amint dühösen szaladnak végig a mereven álló legénységen ... aztán a tekintete őt keresi, őt ... Kerekes Andrást ... Megtalálja ... A szigor, a düh egyszerre helyet ad valami jóságos, szerelmes csillogásnak ... valaminek, amit még közember nem tapasztalt a százados szemében ... Majd mosolyogni kezd a szigorú, kemény százados szúrós tekintetű szeme, és mosolyog, mosolyog ... de csak őrá ... Kerekes Andrásra ... Aztán kissé megrándul a százados arca ... a szeme kacag ... és nevet, nevet a szigorú, a kemény százados úr! A százados úr nevet ... őrá nevet ... Kerekes Andrásra!

És Kerekes közvitéz szeme becsukódik... arca boldog mosolytól sugárzik ... elalszik ...

15 Álmában otthon van ... cifra, extra egyenruhában ... a gallérján egy icike-picike fehér csillag ... Kerekes közvitézből frájter lett ... Férfi, asszony csodálkozva bámul rá ... Kerekes Andrásra ... A lányok suttogva beszélnek róla, s áhítatos, szerelmes pillantásokat vetnek rá ... Kerekes Andrásra ... De öneki csak egy kell ... csak egyetlenegy ... Hej, de az az egy fölér a világ minden leányával ... Nincsen nála szebb az egész földkerekségen ... El is veszi, ha haza bocsátják ...

25 És alszik és álmodik ... csöndesen ... Arcán boldog mosoly ... kis, serkedező bajszának hegye meg-megremeg ...

30 Napsugaras tavaszi napon történt Kerekes Andrisnak az előléptetése.

A kaszárnya udvarán a kincstári akácok teljes pompájukban virítottak ... Azaz csak a pompájukkal. Mert a laktanya megszállta belterületen a szegény akácok is a legszigorúbb disciplínának vannak alávetve.

Addig-addig nyesegetik, tisztogatják, megrendsza-
bályozzák, míg az előírt *reglementmässig* árnyékot
vetik. „Az eráris árnyéktól pedig megköveteltetik, hogy

5 az árnyék általános külső tulajdonságait a lehető
legmesszebbmenő mérvben mutassa,

emellett azonban ne legyen olyan sűrű, hogy a
karjaiba menekülő harcit elpuhítsa, hanem

10 éreztesse hűvösségét szomjazó vendégével min-
dig és mindenkor, hogy a napsugaraknak kiválóan
éltető és edző hatást kölcsönzött, szabályszerű ille-
tékek fejében, az Úristen.” (Kivonat az „Utasítás a
kincstári fákkal való bánásmód” című szolgálati könyv
I. Részéből.)

15 A szönyegen forgó kaszárnya udvarán említett
és teljes pompájukban virító akácok, árnyék tekinte-
tében *unisons* „az egész fegyveres erő mintafáinak”
neveztek és ismertettek el, mert nyári napokon nem
volt az a föld hátán tévelygő sovány halandó, aki
20 hacsak egyetlenegy percig húzódott csábító árnyé-
kukban, ki ne izzadta volna verejtékének minimum
három esztendőre előirányzott quantitumát.

Ezen sikerült kitérés után visszatérek Kerekes
uram históriájára...

Tavaszi szemlére készültek a csapatok.

25 Az inspicirózó tábornok tegnap este az állo-
másra érkezett, és a város lakosságának zajos ovációi
közben „A jó király” vendéglőben szállt meg.

30 A helyőrség Mars-fiai két hét óta csak a generális
úr keresztnévét, előnevét és a jó Isten tudja micsoda
nevét magolják kellő felügyelet és megfelelő ellenőr-
zés mellett.

Minthogy a szabályzat határozottan megköveteli,
hogy az ember és anyag kímélése céljából a csapat sem
hamarabb, sem később ne gyülekezzen, mint a szemle

megköveteli, a százados úr egy órával előbb már teljes
díszen sorba állította századját.

5 A teljes pompájukban virító akácok árnyékában
fesztelen tartásban, kényelmes *ruht*-ban állott a szá-
zad, és várt türelmesen. Az emberek majd megsültek
az árnyéktól ... Kőrmönfont káromkodások milliárdja
szállott suttyomban az azúrkék ég felé ...

10 A százados úr ásított, hogy fényes csákójának
ragyogó állsója majd elhomályosult ... örökre. A
hadnagy úr ásított ... az őrmester úr is ásított (Bol-
dog emberek! Nektek szabad ... a százados úr háta
mögött lógtok)... A többiek irigylve szemlélték a
százados úr *et Comp.* fesztelen ásítását ...

Végre itt a szemle időpontja.

15 A közeli toronyóra lassan, méltóságosan számolta
a negyedeket, az órákat ...

20 A laktanya kapuján gyors ügetésben berobog egy
hintó. Az őrség fegyverbe lép ... A százados kardja
kirepül a hüvelyéből ... A hadnagy még egy utolsó
pillantást vet a tükörül szolgáló kardtokjára, megiga-
zítja a gallérját, pödör egyet a bajszán.

Aztán felhangzik a százados harsány vezényszava.
A század megmerevedik, mintha a földből nőtt volna
ki. Élő, de mozdulatlan fal!

25 A tábornok beveszi a jelentést, és komoly, ünne-
pélyes lassúsággal leszáll a kocsiról. Rövid kacsalép-
tekkel közeledik a csapathoz. Elhalad előtte. A fejek
és tekintetek feszesen, mereven követik a generális
embonpoint alakját.

30 Ez a tábornok is — mint általában majdnem
valamennyi kollégája — tökéletesen tudatában volt
annak, hogy ő csak a ruhájával és nagy terjedelmű
hasával imponál. De ezt a két fényoldalát erőlködött is
minél jobban kidomborítani. Szó nélkül elhelyezkedett

az arcvonal előtt, széjjelterpesztette rövid lábait, előretolta a hasát, és rekedt hangon kérdezte:

— Van-e valakinek valami panasza, kérelme, jelentése? ... Ha van, lépjen ki bátran!

5 És várt.

Persze senki se lépett ki. Dejszen jaj is lett volna annak!

Amint aztán a tábornok újból végigmustrálja a századot, tekintete megakad Kerekes András arcán.

10 — Kicsoda az az ostoba kinézésű ember?

— Melyiket méltóztatik érteni, tábornok úr?

— Ez ni! — mondja a generális kissé bosszúsán, és Kerekes közvitézre mutat.

15 — Kerekes András, tábornok úr, a század legkíválóbb katonája.

— Úgy?... Nagyon hülyének látszik.

— Parancsára, tábornok úr! — hagyta helyben a százados elkényszeredett mosollyal.

— Na ... jól van!

20 A tábornok nagy nehezen ismét felmászik a kocsira, a század tiszteleg, a szemlének vége ...

Másnap Kerekes András közkatonát századraporthoz rendelték. A generális úrnak nagyon megtetszett az ostoba kinézésű hülye, és megparancsolta a századosnak, hogy vezényeljék el hozzá — tisztiszolgának.

A százados fájdalmas szívvel bár, de engedett a tábornok kívánságának, mert engednie kellett.

30 — Infanterist Kerekes ... aztán jól viseld magad, nehogy szégyent hozz a századra ... Különben úgyis tudom, hogy veled meg lesz elégedve a tábornok úr ...

Kerekes infanteristát előléptették ...

Kerekes András pontosan elvégezte a ráeső munkát a tábornok úr méltóságos felesége utasításai szerint ... Szerény és alázatos volt, ami elsősorban fontos a tisztiszolgánál, s a tábornok (alkalmasint nagy hatalmú felesége megbízásából) egyetlen napon se mulasztotta el, hogy legfelsőbb megalégedésének kifejezést adjon.

5 A tábornok tényleg jól választott ... Az ő éles katonai szeme ugyan ritkán csatlakozott az emberekben, de a mostani választás határozottan várakozásán felül ütött be. Kerekes mintaképe volt az inasi hűségnek.

15 A generálisnak már az első napokban feltűnt, hogy tisztelt felesége valóságos dicsérő szózatokkal halmozza el Kerekest, s megalégedetten mosolygott koromfeketére festett vastag bajsza alatt ...

20 És tényleg! A tábornokné öméltósága meg volt elégedve Kerekessel. Ha azt állítom, hogy a méltóságos asszony meg volt elégedve, ez legalábbis annyit jelent, mintha a világ minden dicséretét András közvitézre rántanám. Mert tudni kell, hogy öméltósága harmincöt esztendő óta még egyetlen szolgáljával és cselédjével se volt megalégedve!

25 Hej, de Kerekes uramnak nem nagyon tetszett ez az élet. Szívesebben söpörte volna az udvart a kaszányában, mint a tábornok Emma leányának formás lábáról lecsatolni a gombos lakkcipőt. Pedig az utóbbi foglalkozását nem egy gavallér egyenesen irigyelte.

30 Hanem aztán lassanként mégis beleszokott az új környezetben. A méltóságos asszony annyira kegyeibe fogadta, hogy kinevezte belső titkárjának. Őeki adatott a legmagasabb kegy, hogy esténként a család

valamennyi tagjának a cipőjét lehúzza vagy legombolja s reggelre kitisztíthassa. Azonkívül szabad bejárata volt a konyhába. Segédkezhettek a szakácsnéak. Föltehette a fehér kötényt... Mind olyan megtiszteltetések, amilyenekben mindeddig férficseled még nem részesült a tábornok híres házában...

De éppen a konyha meg a szakácsné okozták Kerekkes közvitéz vesztét!

A kartársnői közül ez a szakácsné fiatalságával, formásságával tűnt ki. Kissé zömök, telt alakja még nem indult hízásnak. Sőt az arcát habozás nélkül, szépségnek lehetett mondani. Gyöngye pír öntötte el, ami minden valószínűség szerint a kályha melegének örökös rásugárzásából eredt. Mindegy. Ez a nem közönséges pír jól állt neki. Hát még a szeme! Az egyszerűen megigézte az embert.

Andris közvitéz addig-addig talált belenézni azokba az igéző szemekbe, amíg egyszerre azon vette észre magát, hogy bizony ő valami nagy változáson ment keresztül... Ha Terka ráfordult, hogy tegyen már valamit a tűzre, mert mindjárt kialszik... hát ő bizony nem tett a tűzre, hanem csak nézte, bámulta azt a lángoló tüzet abban a pislogó kék szempárban, amely ugyan villámokat akart szórni, de azért csak jóságos, kedves fényben ragyogott.

Terka tudta, hogy miért bámulja őt Kerekkes András... tudta és nem haragudott meg érte... Az emancipált szakácsnék finom eleganciájával azonban mindig bizonyos *drei Schritt vom Leib* távolságban tudta tartani a még nem heves udvarlót...

Múltak a napok, s Kerekkes szívében az a furcsa valami nőttön-nőtt. Kezdte betölteni az egész lelkét. Nem is volt már képes gondolkodni (amely betegség-

ben különben sem nagyon szenvedett)... egyetlen vágya Terka volt...

Ő, Kerekkes András, kinek balkézről még szeretője se volt.

Minél tovább bámulta azokat a langyos csillogású szemeket, annál inkább érezte, hogy a szíve hevesebben, gyorsabb tempóban dobog. Elfelejtett már mindenkit és mindent. Sose jutott már eszébe a századosa, aki őt... egyedül őt... Kerekkes Andrást... megdicsérte... Nem gondolt már arra a kislányra odahaza, aki szebb volt a világ minden leányánál... Terka, Terka és harmadszor is Terka!

Órákhosszat ült a konyha valamelyik sötét sarkában, s nézte, nézte az ő Terkáját, mint sürgölődik-forgolódik a pattogó tűz körül... Nemigen beszéltek egymással. Szemük is ritkán találkozott... Lassanként azonban mégis megértették egymást. Terka megengedte, hogy megfogja a kezét és... kacéran mosolygott...

András vitéz szíve nagyot dobbant erre az eredményre. Most már sejtette, hogy Terka angyali szíve is trappban dobog...

Egyszer aztán Kerekkes beszélni kezdett. Magamagáról, falujáról, öregeiről... és beszélt, beszélt... Nem tudta, mit akar mondani, de érezte, hogy valamit kell mondania.

Terka megértette. Szakácsnői finom elméje rögtön fölfogta, hogy András mit nem mondott. Intelligenciája magas fokú lévén, azonnal tisztában volt azzal, hogy ezt a jó alkalmat nem szabad elszalasztania.

— Mondja csak, Andris... Szeret maga engem?

— Már hogy szeretlek-e? Észem azt a szép orcádat... te... te aranyos angyal!

— Lásza, lásza, Bandi — kezdte Terka finom fordulattal —, hogy elrabolta maga a szívecskémet! És tudom...

5 Többet nem mondott, hanem szaladt a rántáshoz.

De a szerelmes Andrisnak ez elég volt. A vér a fejébe szállt. Szédült, ingott.

— Terka... te aranyos galamb... lennél te az én párom?

10 — Hát kié lennék, ha nem a tiéd? Hiszen tudod, hogy egyedül csak téged szeretlek, édes mocskosom!

És szerelmesen simult a boldogságtól ájuldozó Andráshoz.

15 Terka ragyogott az örömtől... Kerekes nyilatkozott. Kerekes elveszi.

S ezentúl engedékenyebb lett. Ha maguk voltak, ölelkeztek, csókolóztak. Terka Andris nyaka köré fonta puha karjait, Andris átkarolta a derekát s így nézték egymást hosszan, szerelmesen... Ajkaik (amint

20 ilyenkor szokás) hosszú csókban forrtak össze... Kerekes András közvitéz egészen átszellemült a szerelemtől. Nem törődött már semmivel, csak a Terkájával...

25 Ő, a pontos, szorgalmas ember, minduntalan botlott... A méltóságos asszony csodálkozva kezdte tapasztalni, hogy az ő agyondicsért Kerekese már nem a régi... Hanyagul, rosszul végzi a dolgát... a cipőt nem subickolja ki olyan hévvel... sőt már kétszer az is meg

30 esett, hogy egyáltalán ki sem subickolta... Nem akart az urának szólni és panaszkodni... Remélte, hogy Kerekes megint rendbe jön.

Hanem csodák csodája! Kerekes nemhogy rendbe nem jött, hanem még jobban megbomlott. Ha elhív-

ták a konyhából, dühösen morgott... Ha elküldték a piacra, még dühösebben morgott...

5 A méltóságos asszony kénytelen volt konstatálni, hogy Kerekes András furcsa magaviselete valami rettenetes titkot takar...

Amikor aztán a leves egyszer kozmás volt, őméltósága tisztán látott... Kerekes, az ő preferált Kerekese, szerelmes...

10 Nem szerette házában a szerelmes cselédeket, s csak alkalomra várt most már, hogy Andrásnak feltűnés nélkül kitehesse a szűrét.

15 Férjének nem akart szólni. Féltette a tekintélyét. Milyen gúnyosan mosolyogna a tábornok, ha azt hallaná, hogy az ő kegyeltje ennyire érdemetlen a jószágára. Nem. Azt nem teheti. Hiszen ez egyenlő volna az ő, a méltóságos asszony, megaláztatásával.

De a véletlen mégis őméltósága kezére játszott.

20 Történt pedig, hogy Andris és Terka, egyedül lévén a konyhában, szabad folyást engedtek nagy hévvel kitörő szerelmi rohamaiknak és semmivel se törődve édesen csókolóztak. Emma kisasszony, a tábornok úr legkisebb leánya, a főzés művészetének tanulmányozása céljából éppen ekkor szándékozott benézni a konyhába.

25 Amint azonban a szerelmi mámorban elmerült párt megpillantotta, sikoltva rohant el a mamájához, és sírva mesélte el a megbotránkoztató esetet.

30 A méltóságos asszony rögtön kétségbeesett. El is ájult volna, de elfelejtette... Erkölcstelenség az ő házában! Bűntanya az ő házában! Ezt nem lehet megbocsátani... Kerüljön bár a férjével szemben gyakorolt fölényébe, de ezt az embert rögtön el kell távolítani. Hiszen lányainak a szeméremérzete sincsen már biztonságban... És ez az ember, ez a... ez volt az ő párt-

fogoltja... ezt az embert ő megdicsérte... A hálátlan, a brutális, a gyalázatos...

Vérben nem forgó szemekkel rohant a konyhába!

5 A szerelmesek nem is sejtve, hogy őket vihar fenyegeti, édesden simultak egymáshoz.

— Ki!... Ki innen, hálátlan kutya! Mars! Takarodj ki! — förmedt a méltóságos asszony Kerekésre.

Andris a meglepetéstől és ijedtségtől majd össze-
roskadt. Össze is roskadt volna, de ő is elfelejtette.
10 Lopva pislantott a villámló méltóságos tábornoknéra és... mint a megvert kutya, gyorsan, de nesztelenül kisurrant a konyhából...

Megtörtént! Vége! A tábornok most biztosan
visszaküldi a századhoz! Mit mond majd a százados
15 úr? Ej... arra nem is jó gondolni...

Künn, az üveg folyóson, Kerekes András közvitéz
magához tért első kábultságából... Két hónap óta
most először gondolkodni próbált... Mi lesz vele?...
Ő, a század legjobb katonája... ő, akit a százados a
20 rapportnál ünnepélyesen megdicsért... ő... Őt most a tábornok hazakergeti, mint az utolsó rezervistát! Ő... Kerekes András, ő szégyent hozott a századra... Megszégyenítette, meghazudtolta a századosát... ő, Kerekes András...

25 Látta a századost, amint mosolyogva végignézi a századján. Tekintete véletlenül órá esik, Kerekes Andrásra! A százados úr arcáról egyszerre eltűnik a mosoly és helyet ad valami hátborzongató hidegségnek... Majd kiabálni, ordítani, bögni hallja a szá-
30 dosát... Órá... Kerekes Andrásra kiabál... a század legjobb katonájára... És szidja, szidja... A hadnagy úr csak megvetően nézi végig őt, Kerekes Andrást... Az őrmester úr dörgő hangon utasítja, hogy tisztítsa ki az árnyékszéket... ő... Kerekes András...

Aztán képzelete elviszi... messze... haza... a kis falujába... Ott senki se tudja, hogy ő az árnyékszéket tisztította... Az a szépséges kislány most is ugyanazon szerelmes pillantással kíséri az ő Andrisát... mint
5 azelőtt...

Kerekes András megbánta, rettenetesen meg-
bánta, hogy Terkával kikezdett...

3.

10 — Infanterist Kerekes!
— Hír!
— Hogy állsz te, világ csúfja! Nyújtod ki mind-
járt a balkarodat, te? Te gazember, te!

A százados a hadnagyhoz fordult.

15 — Ugyan mondd meg kérlek, mit csináljak én
evvel a... a... a csirkefogóval?

A hadnagy komolyan, vészjóslóan bölintott a
fejével.

20 — Hát azért küldtelek én téged a tábornok úrhoz,
hogy megszégyeníts? Hát te... rongyos... te avval há-
lálod meg jóakaratomat, hogy gyalázatos piszoksa-
gokat csinálsz?... Hogy megbotránkoztatod magavise-
leteddel a tábornok urat, a méltóságos asszonyt, az
egész famíliát?... Te mocskos, te... te elvetemedett
gazember... te...

25 A százados tajtékzott.

— Őrmester!

— Parancs, százados úr!

— Ezt a mocskos fickót holnap leviszi az egyesbe,
s nyolc napig egy szót se halljak róla!

30 — No, várj csak te drágalátos jómadár... meg-
tanítlak én téged kesztyűbe dudálni... Mars!

Kerekessel forgott a világ. Ő, aki még csak rap-
porthoz se volt rendelve egész szolgálati ideje alatt, ő
most az egyesbe megy... és miért?...

5 Bajtársai vihogva fogadták visszatértét... De
most, hogy nyolc napra egyesbe zárták... most valóság-
gal tombolt az egész század a kárörömtől.

10 Nem volt egy ember, aki Kerekessel szóba állt
volna. Ha valaki leereszkedett hozzá, csak azért tette,
hogy kinevethesse... Most először érezte András a részt-
vevő, igazi bajtárs szükségét... Most, amikor minden-
kitől elhagyatva, a székelyen feléje nyújtotta hideg
hüllő karjait...

15 Délután levelet kapott az övéitől... Elolvasta, s
szívét még nagyobb keserűség öntötte el. Az a kislány,
aki most már egyedüli reménysége volt... férjhez ment...
Nem győzte már tovább várni... őt, Kerekes Andrást...

Eljött az est...

20 A takarodó élesen, parancsolólag hangzik a csil-
lagos éjszakában. A kaszánya ablakai egymásután
sötétülnek el... Mély csönd borul a laktanya ódon,
zord épületére... Csak a sorompór lépteinek egyhangú
kopogása hallik a sorompdeszkán... A folyosókon a
napos káplárok édesen szundikálnak...

Kerekes András nem bír elaludni...

25 Forgolódik, hánykolódik a kemény ágyon, de az
álom kerüli, állhatatosan kerüli...

És gondolkodik...

30 Hát olyan nagy szerencsétlenség az a nyolcnapi
egyes? Hiszen más is be volt már csukva. Majdnem
mindenki! Érdemes ezért annyira szomorkodni?

Újból és újból arra a kislányra tévelyegnek gon-
dolatai, akinél szebb nincs széles e világon.

Elhagyta. Ő is elhagyta. Mindenki elhagyta...

Valami a lelkére nehezedik, valami... amitől
a szíve összeszorul... Érzí, hogy a torka kiszárad...
alig bír lélegzeni... Csöndesen fölkel és kimegy a
folyosóra...

5 A csillagok megszámlálhatatlan rajai ragyog-
nak az égen... Neki egy se ragyog... Az ő csillagja
lehullott...

10 A folyosó hideg vas karfájának támaszkodik...
Feje lehanyatlik... Megerednek könnyei és halkan,
csendesen sirdogál...

...Éles, metsző szél kerekedik. Fölsöpri a ka-
szárnya udvarán a port, fölkapja, megforgatja, megka-
varja, azután sivitva, bűgva vágja ismét a földhöz és
rohan sebesen, mint a villám...

15 Kerekes András csak könnyezik... sír... S a
zokogástól mintha megkönnyebbült volna a lelke...
Fölemelkedik s indul visszafelé... a szobába... Tekin-
tete megakad a fegyverállványon... Egy gondolat ci-
kázik végig az agyán: „Meghalni! Itt hagyni ezt a
20 cudar világot a szigorú századossal, a hűtlen kislány-
nyal együtt“...

S gépiesen, szinte öntudatlanul megragad egy
puskát.

— Igen... Meghalni!

25 Bemegy a szobába. Kis fekete ládájából patront
vesz elő. Megtölti a fegyvert. Lefekszik az ágyra... Pus-
káját maga mellé veszi...

30 Elhallgatja az alvó legények szabályos, hangos
szuszogását, a szakaszvezető hortyogását, és szeme
újából a gúnyos arcokat látja; hallja a becsmérlő sza-
vakat... Elképzeli a sötét cellát, ahova neki holnap le
kellene mennie... Még egyszer eszébe jut a kislány...
a hűtlen, csalfa kislány...

— Meghalni!... Meghalni!...

A fegyver fülsiketítő robajjal eldördül, s Kerekes András immár nem megy az egyesbe... Elköltözött oda, ahol nincs sem szigorú százados, sem egyes, sem vihogó pajtás... sem kislány...

5 — Százados úr, jelentem alássan, infanterist Kerekes András az éjjel agyonlőtte magát!

— Mikor?

— Az éjjel.

— Ki?

10 — Kerekes András.

— Miért?

— Nem tudom, százados úr.

A százados sietve fölrántja az egyenruháját és szalad a kaszárnyába.

15 Kerekes ágya mellett a doktor, az inspekciós tiszt és még egynehány csöndes szemlélő álldogált.

— Meghalt! — jelentette ki a doktor közömbösen. — Föl kell venni az elhalálozási jegyzőkönyvet!

20 A százados dühösen káromkodott.

— Agyonlővi magát a gazember, s egy csomó munkát csinál az egész századnak... Nohát úgy még emberben nem csalódtam, mint ebben a Kerekes Andrásban!

OSTAŞUL

1.

— Infanterist Kerekes!

— *Hier!*

5 — Măi Kerekes, băiatule!... Tu eşti un soldat cinstit, de treabă! Sînt mulţumit de tine! E mulţumit de tine şi domnul sublocotenent! Eşti un băiat de ispravă... Ai înţeles?

— Da, să trăiţi, domnule căpitan!

10 — Aşadar, Kerekes băiete... dumneata eşti... cum se cheamă... adică... un soldat... ăsta... cumse cade... apoi eu pe tine... pe dumneata... te laud aici, la raportul companiei. Ai înţeles?

— La ordinele dumneavoastră!

15 — Te laud. Bun! *Abtreten!*

Infanteristul Kerekes András îşi ridică brusc mîna la cozoroc, de parcă ar fi fost fulgerat, apoi se întoarce cu vuiet mare şi într-o clipită dispăru din raza de acţiune a severei priviri a căpitanului.

20 Domnul căpitan era unul dintre acei comandanţi care au dobîndit faimă fiindcă nici pui de om nu i-a văzut zîmbind vreodată în faţa subalternilor. Şi asta

e culmea severității. Căci răcanul îi iartă superiorului orice: că-l priponește la stîlp, că-l ferecă în lanțuri grele, că-l pălmuiește, că-l bate cu latul sabiei... totul pe lumea asta frumoasă, numai un singur lucru îi cere cu umilința cuvenită (firește, în gînd, nu în cuvinte): să coboare și comandantul pînă la el... un pic... să zîmbească uneori... măcar o dată pe săptămînă, pe lună... Lucru curios, dar totuși așa este! Probabil că asta se naște o dată cu răcanul...

Căpitanul lui Kerekes nu făcuse încă niciodată lucrul acesta. El își ținea zilnic cu punctualitate raportul, trimitea vreo cîțiva la răcoare — cînd subordonarea și disciplina sau voința lui atotputernică o cereau — și cu asta își epuiza, mai mult sau mai puțin, datoria de părinte față de compania sa. Cu atît mai mare a fost așadar surpriza, înmărmurirea cînd trupa auzi aceste osanale răsunînd asupra căpătîinii rotunde a lui Kerekes...

Că Kerekes este un soldat bun, un om punctual, harnic, o știa pînă și *fox-terrier*-ul domnului sublocotenent... Dar că ar fi un soldat chiar atît de bun, încît... ei bine, era atît de neașteptat, de parcă însuși domnul căpitan ar fi izbucnit în hohote, fără nici un motiv, în fața frontului.

Mai tîrziu, domnul plutonier îndrăzni, cu anumită evlavie, să facă, timid, remarca:

— Infanterist Kerekes, apoi să ai grijă! Doar știi că domnul căpitan nu-și risipește laudele de pomană!

Dar pe urmă, ca nu cumva din cauza întîmplătoare note minore să-i scadă autoritatea în fața celorlalți flăcăi, ce căscău gura, continuă, hodorogind ca o oală crăpată:

— Iar voi, turmă, luați exemplul de la Kerekes András, și purtați-vă așa, ca să...

Și așa mai departe.

Aici urmă o nouă glorificare a eroului obștesc

Kerekes.

Respectul față de András creștea din clipă în clipă, încît acestuia începea aproape să-i fie rușine de mulțimea laudelor.

Domnul căprar ajunse cu respectul față de el pînă acolo, încît nici nu-l mai tutuia, ci-i spunea „dumneata“... Dumneata! Dacă vă puteți închipui ce teribilă cinste e acest „dumneata“, mai ales cînd vine din partea domnilor căprari, vă puteți da seama că acest „dumneata“ nevinovat a avut efectul unui trăsnet asupra celorlalți războinici.

Ariviștii îi invidiau situația, laudele, respectul; neariviștii îndrăzneau să i se adreseze cu supunere și numai foarte rar; iar cei dați naibii (și anume aceia care cunoșteau din practică pînă și cele mai neînsemnate paragrafe ale codului penal) chicoteau ironic pe seama viteazului Kerekes...

Inima lui Kerekes András era gata să plesnească de atîta bucurie și fericire. El... Kerekes András! El... de care ceilalți rîseseră pentru că nici măcar ibovnică nu are... El... El are parte de o asemenea cinste! Nu! E cam prea multă fericire, e prea bine... Atîta nu poate îndura sufletul lui...

Se întinse pe pat (de data asta sergentul închise ochii și nu băgă de seamă abaterea, strigătoare la cer, de la regulament) și încercă să gîndească... Oare cui datorează toate acestea?

Inima-i bătea atît de puternic, sufletul îi era atît de plin de acest eveniment îmbucurător, de această nemaipomenită cinste, că nu putu dormi toată noap-

tea... Mereu îl vedea în fața lui pe căpitan... Îi zărea ochii severi, lucitori cum aleargă furioși de-a lungul trupeii încremenite... apoi privirea îl caută pe el, pe el... pe Kerekes András... Îl găsește... asprimea, furia fac deodată loc unei scînteieri pline de bunătate, de dragoste... ceva ce încă nici un soldat de rînd n-a descoperit în ochii căpitanului... Apoi ochii pătrunzători ai căpitanului sever, aspru încep să zîmbească, și îi zîmbesc, îi zîmbesc... dar numai lui... lui Kerekes András... Apoi obrazul căpitanului tresare un pic... ochii îi rid... și rîde severul, asprul domn căpitan! Domnul căpitan rîde... rîde la el... la Kerekes András!

Și ochii soldatului Kerekes se închid... fața îi iradiază de un zîmbet fericit... adoarme...

Se visează acasă... în uniformă frumoasă de gală... pe guler cu o steluță mică-mititică, albă... Ostașul Kerekes a ajuns *freiter*... Bărbați, femei îl privesc cu mirare... pe Kerekes András... Fetele vorbesc în șoaptă despre el și-i aruncă priviri pline de evlavie, de dragoste... lui Kerekes András... Dar lui nu-i trebuie decît una... Numai una singură... Hei, dar aceea face cît toate fetele din lume... nu-i alta mai frumoasă ca ea cît e pămîntul de mare... O va și lua de nevastă cînd îi vor da drumul...

Și doarme, și visează lin... Pe față are un zîmbet fericit... vîrfurile mustăcioarei mijinde îi tresare din cînd în cînd...

Avansarea lui Kerekes András avu loc într-o zi însoțită de primăvară.

În curtea cazărării, salcîmii tezaurului obștesc străluceau în toată splendoarea lor... Adică numai cu splendoarea. Pentru că în incinta ocupată de cazarmă și bieții salcîmi sînt supuși celei mai severe discipline.

Sînt tot mereu tunși, curățați, prinși în chingi, pînă cînd aruncă umbra prescrisă *reglementmässig*. Iar „umbrei din vistieria obștească i se pretinde ca:

să înfățișeze în cea mai mare măsură posibilă toate proprietățile generale exterioare ale umbrei, dar pe lîngă aceasta, să nu fie atît de deasă încît să moleșească pe patriotul sub arme care se refugiază în brațele ei, ci

să-l facă pe oaspetele însetat de răcoare să simtă mereu și întotdeauna că Domnul-Dumnezeu a împrumutat razelor de soare, în schimbul taxelor reglementare, o acțiune care însuflețește și călește în mod deosebit.” (Extras din partea I a regulamentului de serviciu, intitulată *Îndrumări asupra felului în care se procedează cu copacii tezaurului public.*)

În curtea cazărării de care e vorba, salcîmii amintiți, ce străluceau în toată splendoarea lor, au fost denumiți și recunoscuți la unison drept „copacii model ai întregii armate”, pentru că în zilele de vară nu exista pe fața pămîntului vreun muritor rătăcit care, dacă se retrăgea măcar pentru un singur minut în umbra lor ispititoare, să nu fi asudat cît ar fi trebuit pe cel puțin trei ani înainte.

După această reușită digresiune, mă întorc la povestea domnului Kerekes.

Trupele se pregăteau de inspecția de primăvară.

Generalul-inspector sosise în gară de cu seară și, printre uralele furtunoase ale populației orașului, descinsese la hotelul „Regele cel bun”.

Fiii lui Marte din garnizoana locală nu făceau altceva de două săptămîni încoace decît să tocească numele de botez, de familie, și Dumnezeu știe ce fel

de alte nume ale domnului general, sub supravegherea cuvenită și controlul corespunzător.

5 Întrucît regulamentul cere cu hotărîre ca în scopul cruțării oamenilor și materialelor trupa să nu fie adunată nici mai devreme, nici mai tîrziu decît o cere inspecția, domnul căpitan și-a aliniat de îndată compania în ținută de gală, o oră mai devreme.

10 În umbra salcîmilor, ce străluceau în toată splendoarea lor, compania stătea în poziție de voie, într-un comod *ruht*, și aștepta cu răbdare. Oamenii erau aproape copți din cauza umbrei. Miliarde de înjurături alese se înălțau pe furiș înspre cerul azuriu.

15 Domnul căpitan căscă, așa că strălucitoarea subbărbie a chipiului său era să-și piardă luciul... pe vecie. Domnul sublocotenent căscă... domnul plutonier căscă și el... (Fericiți oameni! Voi aveți voie... Vă bălăbăniți în spatele domnului căpitan)... Ceilalți urmăreau cu invidie căscatul nestingherit al domnului căpitan & comp. ...

20 În sfîrșit, sosi momentul inspecției.

Ceasul din turnul apropiat numără încet, cu demnitate, sferturile, orele...

25 Pe poarta cazarmii intră în trap întins o caleașcă. Garda prezintă armele... Sabia căpitanului zboară din teacă... Sublocotenentul mai măsoară cu o ultimă privire teaca săbiei sale, ce-i slujește de oglindă, își drege gulerul și-și mai răsucește o dată mustața.

30 Apoi izbucnește comanda răsunătoare a căpitanului. Compania încremenește, ca și cum ar fi crescut din pămînt. Zid viu, dar neclintit!

Generalul primește raportul și coboară din trăsură cu o încetineală serioasă, solemnă. Cu pași scurți, de rață, se apropie de trupă. Trece de-a lungul ei.

Capetele și privirile urmăresc țepene, rigide statura *embonpoint* a generalului.

5 Și acest general — ca îndeobște aproape toți colegii săi — era pe deplin conștient că impune numai prin îmbrăcămintea și burta sa nemăsurată. Aceste două laturi ale strălucirii sale se și trudea să le scoată cît mai mult în relief. Fără vreun alt cuvînt, se așeză în fața frontului, își îndepărtă picioarele scurte, își împinse burta înainte și cu glas răgușit întrebă:

10 — Are cineva vreo plîngere, cerere, raport?... Dacă are, să iasă cu curaj în față!

Și așteaptă.

Firește, nu ieși nimenea. Căci ar fi fost vai și amar de el.

15 Și apoi, pe cînd generalul trecu din nou în revistă compania, privirea îi fu atrasă de chipul lui Kerekes András.

— Cine-i individul acela, cu înfățișare de nerod?

20 — La care binevoiți să vă referiți, domnule general?

— Uite la ăsta! zice generalul cam înciudat și-l arată pe ostașul Kerekes.

— Kerekes András, domnule general, cel mai destoinic soldat din companie.

25 — Așa?... Pare tîmpit de-a binelea.

— La ordinul dumneavoastră, domnule general! încuviință căpitanul cu un zîmbet silit.

— Ei... e bine!

30 Generalul se urcă iarăși cu chiu, cu vai în trăsură, compania dădu onorul și inspecția se termină.

A doua zi, soldatul Kerekes András fu chemat la raportul companiei. Domnului general îi plăcuse foarte mult tîmpitul cu înfățișare neroadă și dădu ordin companiei să-l trimită la dînsul — ca ordonanță.

Căpitanul, cu inima îndurerată, se supuse dorinței generalului, pentru că trebuia să se supună.

— Infanterist Kerekes... apoi să te porți bine, nu cumva să faci compania de rușine... De altfel, știu și așa că domnul general va fi mulțumit de tine... Infanteristul Kerekes fu avansat...

2.

Kerekes András își îndeplinea cu punctualitate roboteala ce-i revenea, conform îndrumărilor distinsei doamne general... Era modest și supus, lucrul cel mai important la ordonanțe, și generalul (probabil din însărcinarea atotputernicei sale neveste) nu lăsa să treacă nici o zi fără a-și exprima suprema sa prețuire.

De fapt, generalul alesese bine... Privirea lui ascuțită de militar se înșela foarte rar în privința oamenilor, dar alegerea de acumia îi reușise, hotărât, peste așteptări. Kerekes era un model de valet credincios.

Generalului i se păruse curios încă din primele zile că stimata lui nevestă îl copleșește pe Kerekes cu laude nemăsurate și zîmbi mulțumit, sub mustața groasă, cântă corb...

Și într-adevăr! Înălțimea-sa doamna general era mulțumită de Kerekes. Dacă susțin că distinsa doamnă era mulțumită, asta înseamnă, cel puțin, ca și cum l-aș copleși pe soldatul András cu toate laudele lumii. Pentru că, trebuie să se știe, înălțimea-sa, vreme de treizeci și cinci de ani, n-a fost încă mulțumită de nici unul dintre servitorii sau servitoarele sale!

Ei, dar domnului Kerekes nu-i prea plăcea viața asta. Mai bucuros ar fi măturat curtea cazarmii decât

să descheie nasturii ghetelor de lac din piciorul bine făcut al Emmei, fiica generalului. Cu toate că această îndeletnicire i-o invidia nu un singur cavaler!

Apoi, încetișor, se obișnuia totuși cu noul mediu. Intrase într-atîta în grațiile înaltei doamne, încît ea-l numi secretarul ei intim. I se făcu cea mai înaltă favoare: seara descălța sau descheia ghetetele tuturor membrilor familiei. În afară de aceasta, avea intrare liberă la bucătărie. Putea să ajute bucătăresei, putea să-și pună șorțul alb... tot atîtea distincții de care nu a avut parte pînă acum nici un servitor în vestita casă a generalului...

Dar tocmai bucătăria și bucătăreasa i-au adus pieirea ostașului Kerekes!

Între tovarășele ei de breaslă, această bucătăreasă se distingea prin tinerețea și formele ei bine făcute. Trupul ei, cam plinuț, nu începuse încă să se îngrășe. Ba după chip putea fi considerată chiar frumoasă, fără ezitare. Era învăluită de o ușoară roșeață care, după toate probabilitățile, provenea din permanenta iradiere a căldurii mașinii de gătit. Totuna e. Această roșeață neobișnuită îi stătea bine. Și-apoi ochii ei... Te fermecau, pur și simplu.

Ostașul András atît s-a tot uitat în ochii aceia fermecători, pînă ce deodată băgă de seamă că s-a schimbat de-a binelea... Dacă Terka îl brufftuluia să pună ceva pe foc, căci se stinge îndată... el chiar că nu putea, și se tot uita, admirînd văpaia focului aprins în ochii ei albaștri licăritori, care de fapt voiau să arunce fulgere, dar străluceau, totuși, plini de bunătate, de dragălășenie.

Terka știa de ce se holbează la ea Kerekes András. Știa și nu se supăra. Însă cu eleganța fină a bucătăreselor emancipate, reușea să-și țină curtezanul, încă

nu prea aprins, la o anumită distanță — „*drei Schritt vom Leib*“...

Zilele treceau, și-n inima lui Kerekes acel ceva, ciudat, creștea fără încetare. Începu să-i umple tot sufletul. Nici nu mai era în stare să gândească (boală de care de altfel nici nu suferea)... singura dorință era Terka.

El, Kerekes András, care nici n-a avut încă o ibovnică tănuită!

Cu cât privea mai mult ochii aceia cu luciri călduțe, cu atât mai mult simțea că inima îi bate într-un ritm mai înflăcărat, mai iute. Uitase de toți și de toate. Niciodată nu-și mai aduse aminte de căpitanul lui, care-l lăudase... pe el... numai pe el... pe Kerekes András... nu se mai gândea la fetița aceea de acasă, cea mai frumoasă din toate fetele lumii... Terka, Terka și a treia oară numai Terka!

Sedea ore întregi într-unul din colțurile întunecoase ale bucătăriei și se tot uita la Terka lui, cum se învîrte pe lângă focul care trosnește... Nu prea vorbeau unul cu altul. Chiar și ochii li se întâlneau rar... Însă încetul cu încetul s-au înțeles. Terka îi îngăduia să o țină de mână și... zîmbea cochet...

Cînd ajunse la rezultatul acesta, inima ostașului András bătea puternic. Începuse să bănuiască că și inima de înger a lui Terka gonește la trap...

Apoi, deodată, Kerekes începu să vorbească. Despre sine, despre satul lui, despre bătrînii lui... Și vorbe, vorbe... Nu știa ce vrea să spună, dar simțea că trebuie să spună ceva.

Terka îl înțelese. Mîntea ei ascuțită, de bucătăreasă, pricepu îndată ce nu spusese András. Inteligența ei fiind deosebită, își dădu limpede seama, pe dată, că nu-i era îngăduit să scape acest prilej favorabil.

— Ia spune, Andris, dumneata mă iubești?

— Dacă te iubesc? Mînca-ți-aș obrăjorii tăi frumoși... tu... tu, înger drăgălaș!

— Vezi, vezi, Bandi, începu Terka, printr-o întorsătură fină, că mi-ai furat inimioara! Și știu...

Nu spuse mai multe, ci alergă la rîntaș...

Dar îndrăgostitului Andris îi fu de ajuns și atât. Sîngele i se urcă la cap. Ameți, se clătină.

— Terka... tu, porumbel drăgălaș... ai vrea să fii nevasta mea?

— Dar a cui să fiu dacă nu a ta? Doar știi că numai pe tine te iubesc, ciufulitul meu drag!

Și se lipi drăgăstoasă de András, care leșină de fericire.

Terka strălucea de bucurie... Kerekes se pronunțase. Kerekes o va lua...

Și de-aici încolo deveni mai îngăduitoare. Dacă erau singuri, se îmbrățișau, se sărutau. Terka își împletea brațele moi de gîtul lui Andris, Andris îi cuprindea mijlocul și așa se priveau îndelung, cu dragoste... Buzele (după cum se obișnuiește în asemenea cazuri) li se întâlneau într-un sărut fierbinte.

Ostașul Kerekes se spiritualiză cu desăvîrșire din dragoste. În afară de Terka lui, nu-i mai păsa de nimic.

El, omul punctual, harnic se poticnea într-una... Înalta doamnă începu să bage de seamă cu mirare că prea lăudatul ei Kerekes nu mai este cel dinainte... Își îndeplinește munca neglijent, rău... Ghetele nu le mai lustruiește atât de zelos... Mai mult, s-a întîmplat chiar, în două rînduri, să nu le vâcsuiască de loc... Nu voia să-i spună și să se plîngă soțului ei... Spera că Kerekes se va îndrepta.

Dar minunea minunilor! Kerekes nu numai că nu se îndreptă, ci se sminti și mai rău... Dacă era chemat din bucătărie, mormăia furios... Dacă era trimis la piață, mormăia și mai furios.

5 Înalta doamnă fu silită să constate că purtarea ciudată a lui Kerekes András ascunde o taină cumplită...

Apoi, când o dată supa fu afumată, înălțimea-sa văzu limpede... Kerekes, preferatul ei Kerekes, este îndrăgostit.

10 Nu-i plăcea să aibă în casă slugi îndrăgostite și acum nu mai aștepta decât un prilej să-i facă vînt lui András, fără vîlvă.

15 Nu voia să-i pomenească soțului nimic. Își ferea prestigiul. Cît de ironic ar zîmbi generalul dacă ar auzi că preferatul ei îi merită atît de puțin bunătatea! Nu. Asta nu poate s-o facă. Ar însemna de fapt să se umilească.

Dar hazardul făcu totuși jocul înălțimii-sale.

20 Se întîmplă anume ca Andris și Terka, singuri în bucătărie, să-și dezlănțuie iubirea izbucnită cu pasiune și, fără să le pese de nimic, să se sărute cu foc. Domnișoara Emma, fiica cea mai mică a generalului, intenționa tocmai să treacă pe la bucătărie în scopul studierii artei culinare.

25 De cum zări însă perechea pierdută în beția dragostei, alergă, țipînd, la maică-sa și-i povesti, plîngînd, întîmplarea scandaloasă.

30 Înalta doamnă căzu pe dată pradă deznădejdiei. Ar fi leșinat chiar, dar uită. Imoralitate în casa ei! Lăcaș de pierzanie în casa ei! Asta nu se poate ierta... Chiar de-ar fi s-o coste superioritatea pe care o dobîndise față de soțul ei, dar omul acesta trebuie îndepărtat imediat. Altfel nici pudoarea fiicelor sale nu mai e în siguranță... Și acest om, tocmai acest...

acesta a fost protejatul ei... pe el îl lăudase dînsa... ingratur, brutalul, infamul...

Și, fără priviri însîngerate, dădu buzna în bucătărie.

5 Îndrăgostiții, nebănuind măcar că-i amenință vreo furtună, erau lipiți drăgăstos unul de altul.

— Afară!... afară de-aici, cîine ingrat! Marș! Ieși afară! se răsti înalta doamnă la Kerekes.

10 De uimire și spaimă, Andris era gata să se prăbușească. Și s-ar fi prăbușit chiar, dar uită și el. Privi pe furiș la doamna general, care azvîrlea fulgere, și... ca un cîine bătut, se strecură repede, în tăcere, din bucătărie.

15 S-a zis! S-a sfîrșit! Generalul îl va trimite acum, fără îndoială, înapoi la regiment! Și ce va spune domnul căpitan? Ei... nici nu-i bine să te gîndești.

Afară, în coridorul cu geamuri, soldatul Kerekes András își reveni din prima amețală. Încercă acum să gîndească pentru prima oară de două luni încoace. 20 Ce se va întîmpla cu el?... El, cel mai bun soldat din companie... el, pe care domnul căpitan l-a lăudat solemn, la raport... el, pe el, generalul îl va gonî acum acasă, ca pe ultimul rezervist! El... Kerekes András, a făcut de rușine compania. L-a făcut de rîs, 25 l-a făcut să mintă pe căpitanul său... El... Kerekes András...

30 Îl vedea pe căpitan cum privește zîmbind de-a lungul companiei. Privirea-i cade din întîmplare asupra lui, asupra lui Kerekes András! De pe chipul domnului căpitan zîmbetul dispăre dintr-o dată, făcînd loc unei răceli înfiorătoare... Apoi își aude căpitanul strigînd, urlînd, zbierînd... Strigă la el... la Kerekes András... la soldatul cel mai bun al companiei... Și îl ocărăște... îl ocărăște... Domnul sublocotenent

îl măsoară numai cu dispreț, pe el, pe Kerekes András... Domnul plutonier, cu glas tunător, îi ordonă să curețe latrinele... el... Kerekes András...

5 Apoi imaginația îl poartă... departe... acasă... în sătucul lui. Acolo nimeni nu știe c-a curățat latrinele... Fetița aceea frumoasă îl petrece și acum pe Andris al ei, cu aceleași priviri drăgăstoase... ca înainte...

10 Lui Kerekes András îi părea rău, îi părea cumplit de rău că se legase de Terka...

3.

— Infanterist Kerekes!

— *Hier.*

15 — Cum stai, mă pocitania pământului! Întinde-ți imediat brațul stîng, măi! Mă ticălosule, mă! Căpitanul se întoarce spre sublocotenent.

— Ia spune-mi, te rog, ce să fac cu... cu... cu secătura asta!

20 Sublocotenentul clătină din cap cu gravitate, rău prevestitor.

— Pentru asta te-am trimis eu la domnul general, ca să mă faci de rușine? Tu... prăpăditule... cu asta-mi răsplătești bunăvoința, făcînd ticăloșii spurcate?... Scandalizînd prin purtarea ta pe domnul general, pe înalta doamnă, toată familia... Mă desfrînatule... mă... mă, ticălos înrăit... mă...

Căpitanul spumega.

— Plutonier!

— Ordin, domnule căpitan!

30 — Pe netrebnicul ăsta destrăbălat ai să-l duci mîine la „neagra“ și opt zile să n-aud o vorbă despre el!

— Așteaptă, podoabă ce ești, las', că te-nvăț eu minte... Marș!

5 Pămîntul se învîrtea cu Kerekes. El, care n-a fost nici măcar chemat la raport în tot timpul serviciului militar, el se duce acum la „neagra“... și de ce?...

Camarazii săi promisera reîntoarcerea lui chicotind... Dar acum, că-l închideau pentru opt zile la „neagra“... acum compania întreagă se dezlănțui de-a dreptul de satisfacție.

10 Nu exista unul care să mai stea de vorbă cu Kerekes. Dacă cineva catadicsea să-i vorbească, o făcea numai ca să poată rîde de el... Acum simțea András pentru prima oară nevoia unui camarad adevărat, care să-l compătimească... Acum cînd, părăsit de toți, rușinea întindea spre el brațe reci, de reptilă...

15 După-masă primi o scrisoare de la ai săi... O citi și inima îi fu cuprinsă de o amărăciune și mai mare. Fetița aceea, care tocmai acum îi fusese singura lui nădejde... se măritase... Nu-l mai putuse aștepta...
20 pe el, pe Kerekes András.

Se lăsă seara...

Stingerea răsună strident, poruncitor în noaptea înstelată. Ferestrele cazarmii se întunecară una după alta... Peste clădirea veche, sumbră a cazarmii se lăsă o liniște adîncă... Numai bocănitul monoton al pașilor sentinelei se aude pe podețul gheretei. Pe coridoare, căprarii de serviciu dormitează dulce.

Kerekes András nu poate dormi...

Se învîrte, se frămîntă pe patul tare, dar somnul
30 îl ocolește, îl ocolește cu statornicie...

Și se gîndește...

Oare cele opt zile la „neagra“ sînt o nenorocire atît de mare? Doar au mai fost și alții închiși. Aproape toți! Face să te întristezi pentru atîta lucru?

Gîndurile îi rătăcesc iarăși și iarăși la fetița aceea cum nu e alta mai frumoasă cît e lumea de mare.

Îl părăsise. Îl părăsise și ea. Toți îl părăsiseră...

5 În suflet i se lasă o povară, ceva ce-i strivește inima... Simte că i se usucă gîtlejul... abia poate să respire... se scoală în tăcere și iese pe coridor...

Pe cer plutesc nenumărate roiuri de stele... Pentru el nu strălucește nici una... Steaua lui a căzut...

10 Se reazimă de balustrada rece, de fier a coridorului... Capul îi cade... Îl podidesc lacrimile și plînge încetișor, liniștit...

15 Se stîrnește un vînt aspru, tăios. Mătură colbul din curtea cazarmii, îl ridică în sus, îl învîrtește, îl învîrtește și apoi îl coboară iarăși, șuierînd, țiuind, alergînd mai departe, repede ca fulgerul.

20 Kerekes András continuă să lăcrimeze... Plînge... Și hohotele parcă-i ușurează sufletul... Se ridică și pornește înapoi, spre odaie... Privirea i se oprește pe rastelul de arme... Un gînd îi fulgeră prin creier: „Să moară! Să părăsească o dată lumea asta păcătoasă, cu căpitani severi, și cu fetițe necredincioase...”

Și, cu un gest mecanic, aproape inconștient, apucă o pușcă.

Mai degrabă... să moară!

25 Intră în odaie. Din lădița lui mică, neagră, scoate un cartuș. Încarcă arma. Se culcă pe pat... Arma și-o pune alături...

30 Ascultă gîfiiială egală, zgomotoasă a băieților adormiți, sforăitul sergentului, și ochii lui văd din nou fețele batjocoritoare... aude cuvintele disprețuitoare... Își imaginează celula întunecată în care el ar trebui să coboare mîine... Își mai aduce aminte de fetiță... de fetița necredincioasă, înșelătoare...

„Să moară!... Să moară!...” Arma se descarcă cu bubuit asurzitor și, iată, Kerekes András nu se va mai duce la „neagra”... S-a mutat acolo unde nu există nici căpitan sever, nici „neagra”, nici camarazi care chicotesc, nici fetiță...

— Domnule căpitan, raportează cu respect, infanteristul Kerekes András s-a împușcat azi-noapte!

— Cînd?

— Azi-noapte!

10 — Cine?

— Kerekes András.

— De ce?

— Nu știu, domn' căpitan.

15 Căpitanul își pune în grabă uniforma și fuge la cazarmă.

Lîngă patul lui Kerekes stăteau tăcuți doctorul, ofițerul de serviciu și cîțiva curioși.

— A murit! declară doctorul cu indiferență. Trebuie încheiat procesul-verbal de deces!

20 Căpitanul înjură furios:

— Se-mpușcă, ticălosul, și acum dă o groază de lucru întregii companii... Ei bine, nu m-am înșelat niciodată cu un om cum m-am înșelat cu acest Kerekes András.

A KÁPLÁR ÚR

1.

— Káplár úrnak alássan jelentem, bejöttem a *zimmerbe!*

5 — Jól van, bundás. Hát mit hoztál?

— Sok jót hoztam, káplár úr...

— Ne hazudj, te!

— Vigyen el az ördög, ha nem a színigazságot mondom.

10 — Hát mondd!

— Jelentem alássan káplár úrnak, találkoztam a Zsuzsival...

— Hol, te?

— A piacon.

15 — Hát mit üzen, te!

— Azt üzeni, hogy kedves egészséget kíván, és menjen káplár úr ma este... tudja káplár úr, hová...

— Látnod, hogy nem lehet, hékás. Szolgálatban vagyok.

20 — Látom.

— Megmondtad neki, hogy nem mehetek el?

— Nem én, káplár úr!

— Üssön beléd az istennyila, te ökör!

— Nem tehetek én róla, káplár úr...

5 — Fogd be a pofádat, te, mert úgy képen mázollak, hogy attól koldulsz örök életedben! Mars vissza és mondd meg neki, hogy ma nem lehet, hanem holnap nyolc órákor ott leszek!... Na pusztulj már, marha!

— Ma nem lehet, hanem holnap ott lesz káplár úr!

10 Káplár úr Szűcs István mérgesen vágja földhöz a sipkáját... Mért kell neki éppen máma szolgálatban lenni?

15 Szűcs káplár úrnak dühös természete általános és közismertségnek örvendett. Különösen alárendeltjei voltak gyakran szenvedő tanúi káplár úr őrzöngései-nek... és féltek tőle, mint a pokol tüzetől.

Ilyen dühösnek azonban még sose látták... Fazekas Péter érdemekben megőszült csirkefogó öregbaka fejcsóválva súgja remegő ágyszomszédjának:

20 — Meglásd bundás... a káplár úr még kárt tesz ma valakiben!

Káplár úr Szűcs bolondul szerelmes volt Zinzer Zsuzsába... Olyan szerelmes, amilyen csak a vérmes, heves, izgékony bakakáplár tud lenni.

25 Furcsa históriája volt ennek a szerelemnek! Mesélték is a századnál széltében... persze úgy, hogy Szűcs úr meg ne hallja...

30 Káplár úr Szűcs természetesen nem volt mindig káplár, tehát úr sem volt mindig... Sőt közönséges bundás is volt, amiről Fazekas Péter bakaargóban úgy emlékezett meg, hogy: fel kellett peckelni az állát, mert folyvást az édes anyaföldre kacsintott... Amivel közönséges civil nyelven azt akarta mondani, hogy Szűcs káplár úr bundás korában a legkorlátoltabb

harcfi volt az egész ezredben, akinek esetlenségeiről, ostobaságairól valóságos legendakört alkotott az akkori bakák élénk fantáziája... Persze mindez „volt”... mert az idő nagyot haladt... Szűcs Istvánt magával vitte, s lett belőle káplár úr, az ügyes Fazekas Péter azonban maradt ott ahol volt, s lett belőle vén bakancsos, aki áhítattal tartja nyilván a hátralévő kis és nagy napok fogyni nem akaró számát...

Hanem Szűcs úr már bundás korában, igaz csak egy, de olyan tulajdonsággal dicsekedhetett, amely megnyitotta előtte a ragyogó ötágú csontcsillagok mennyboltját... Szűcs úr goromba volt, mint a daróc.

Hadnagya meg is jegyezte a *Vormerkung zur Conduite-Liste*-ben: „kissé ostoba, esetlen, de igen erélyes...” amihez a századparancsnok csak annyit fűzött: „kiváló altiszti sarjadék...” S ez megalapította Szűcs úr karrierjét... káplár lett...

Mint káplár és mint oktató, Szűcs úr volt a legbutább az egész hadsereg káplári karában. Mint műkáromkodó és pofozómester azonban olyan hervadhatatlan babérokat szerzett, amelyek elsőrendű helyet biztosítottak neki nemcsak a mindenható káplári kar történetében, hanem az ezred és hadi történelemben is...

Örökbecsű katonai tapasztalat az, hogy a hülye bakának nagy szerencséje van a gyöngéd nem körül... Fényes beigazolást nyert ez Szűcs István katonai pályafutásán is.

Annyi szeretője volt már bundás korában, hogy tíz ujsa kevésnek bizonyult nyilvántartásukra...

Hanem egyszer csak véletlenül nagyot fordult a sors kereke, s Szűcs István, most már káplár úr, egy szép reggel arra ébredt föl, hogy ő szerelmes... Ő, aki a szakácsnék, mindenesek s hasonrangú és rendű

női személyek óriási tömegének elcsavarta a fejét... ő szerelmes... Igénytelen szobalány, aki ráadásul nem is szép, elbolondította a híres lánybolondítót...

Szakított a szakácsnékkal, faképnél hagyta a parasztlányokat, s ezentúl csak Zsuzsának, Zinzer Zsuzsának élt... Zsuzsára vigyázott, Zsuzsát őrizte hűségesen, állhatatosan, szüntelenül, mint a jó komondor a gazdáját...

Szerette Zinzer Zsuzsát szenvedélyesen, féktelenül, mint ahogy csak az ostoba lélek tud szeretni... Szabad idejét szoknyája mellett töltötte, s a világért meg nem engedte volna, hogy valaki szíve választottja körül legyeskedjék... Három cibillel kapott már össze Zsuzsáért, de összekapott volna akár az egész emberiséggel is... Féltékeny volt, amilyen féltékeny csak az örülten szerelmes ember tud lenni. Megtiltotta a lánynak, hogy rajta kívül más férfival szóba elegyedjék...

— Megöllek... — mondta neki mindig —, megöllek, ha megcsalsz! Megfojtlak evvel a tulajdon két kezemmel, ha hűtlenségen rajtakaplak!

Bakakörökben, ahol közmondássá vált az az ige, hogy: féltékenynek csak a cibilnek meg aszszonynak szabad lenni, nagyon jól mulattak Szűcs káplár úr szerelmén. A vén harcosok nem tudták fölfogni, hogyan lehet egy káplár úr igazán szerelmes! Szerelmesnek ugyan minden bakának kell lenni, a kutyamosótól fel az őrmesterig, dehát a katona szerelmének felül kell emelkednie a közönséges forró szerelem korlátaiban... Ésszel, taktikával kell szeretni... Mert a szerelem csak úgy jó, ha végcélja van... Már pedig a baka édes szerelmének célja rendes békeviszonyok mellett csak a jó vacsorában kulminálhat... igen természetesen... Innen van aztán, hogy a baka,

tüzér és huszár... mind főképpen a szakácsnék kegyeiért esedeznek...

5 Mondom, sokat röhögtek Szűcs úr esetén a bakák, hanem azért tiszteletben tartották a kedvesét... Még gondolni se mert rá senki, különösen amióta egyszer félig tréfásan, félig komolyan kijelentette káplár kártyársainak, hogy nem szeretne egyikükbe sem beleütközni Zsuzsa küszöbén...

10 Első dühének lecsillapulása után káplár úr Szűcs okosan akart gondolkozni... De szerencsétlenségére, amint okosan gondolkozott, megint elöntötte az epe...

— Meg akar csalni a rongyos, a céda, a bestia... Hiszen megmondtam neki tegnap, hogy ma szolgálatban leszek és nem mehetek ki... Megmondtam... persze, most már egész biztosan emlékszem, hogy megmondtam... S most azt üzeni, menjek el... Csúffá akar tenni a pizsok, a rongy... No, de majd adok én neked... te... te...

20 Infanterista Nagy Miska visszajött. Átadta Zsuzsinak a káplár úr üzenetét.

— Te marha, hát ki mondta, hogy add át az üzenetemet?

— Káplár úr mondta.

25 — Üssön beléd az istennyila, ökör!...

A káplár úr megbánta, hogy üzent a cédának... A boldogtalan Nagy Miska szívesen visszaszaladt volna harmadszor is, csak a káplár úr ne mérgeledjék... De nem... nem kell... Káplár úr Szűcs fogást akar csinálni... Hagyja! Hadd legyen nyugodt a rongy, hadd ölelkezzen békében... majd megzavarja ő a szerelmeskedését, de abból aztán nem lesz köszönet.

— Jól van, Miska fiam, én küldtelek... én mondtam! — szólt. — Hanem mondd csak, fiam, hol találkoztál most Zsuzsival?

5 — Jelentem alássan káplár úrnak, éppen hazamenőben volt...

— Ne mondd!... Hát aztán egyedül?

— Hát bizony, káplár úr, nem éppen egye...

Nagy Miska ajkán egyszerre megfagyott a szusz. Elszólta magát.

10 — Vaj'... biz'én már nem is emlékszem! — tette hozzá halkan.

A káplár úr torkon ragadta Nagy Miskát.

— Kutya, te! Hát te is be akarsz csapni, te!... Kivel volt? Kivel volt, mert megfojtalak?

15 — Eresszen el, káplár úr, mert megmondom... Barna Sándor szakaszvezető úrral volt...

— Barna Sanyi... Aztán, hogy mentek?

— Hát úgy, mint az emberek szoktak, két lábon...

20 — Te!... Te Miska... te gazember... te vigyázz a szádra... vigyázz, mit beszélsz, mert...

Nagy Miska gyalogos azután azon vette észre magát, hogy künn van az udvaron.

A káplár úr nem bírt magával... Toporzékolt, tajtékzott, bömbölt, mint a ketrecbe zárt farkas... Ajkai elkékültek a dühtől, szemei kidülledtek... és tehetetlen volt. Most rögtön ki szeretett volna rohanni, hogy a hűtlen, a gyalázatos rongyot összetépje... de nem lehetett. Szolgálatban volt, ki se eresztették volna a nagykapun... Pedig tudta, hogy a rongy... Eh...

30 Beszaladt az őrszobába, kikergette onnan az embereket, aztán ledült egy priccsre és gondolkodott... Okosan akart gondolkozni megint, de az ostoba embernek rendesen az okos gondolkodás a veszte...

Minél tovább okoskodott, minél pontosabban mérle-
gelte az eseményeket, annál inkább nyomult előtérbe
az a vágya, hogy meg kell bosszulnia magát a cédán...
Keservesen kell megbűnhődnie annak a rongynak, a
5 pizsoknak, aki szerelmét... Szűcs István cs. és kir.
káplár úr szerelmét így kijátssza, aki őt így csúffá
teszi...

Csak kimehetne... csak kimehetne!

10 Ej, hát vajon nem lehet kimenni?... Hát vajon
nem lehetne-e kiszökni?... Ez az!... Kiszökni!
És készen volt a tervével!! Kiszökik és...

2.

15 Az őrszoba dohos, füstös levegője ólomsúllyal,
fullasztóan, fojtogatóan nehezedik Szűcs István káp-
lár úrra...

A kormos padlásról lelógó petróleumlámpa
gyöngye, reszketeg fénye hiába küzd a sűrű füstfelhőkkel,
nem bírja áthatolni. Félhomályban hagyja a kis odút...

20 A falak mentén körös-körül a priccseken az örle-
génység hever... némelyek behunyt szemmel, félig
alva élvezik a kapadohány kékes-fehér füstjét. Mások
fáradtan hajtották fejüket a kemény deszkaváncosra,
s mintha puha ágy bársonykarjai ringatnák, csön-
desen horkolnak...

25 A káplár még mindig ugyanazon helyzetben
fekszik... és igyekezik minél okosabban gondol-
kozni... Aztán eszébe jut valami és inkább magától,
mint társaitól halkán kérdi:

— Meddig van Barna Sanyinak kimaradása?

30 — Reggelig, káplár úr, reggelig! — felelték hár-
man is.

Szűcs káplár úr megint átengedi magát okos gon-
dolatainak és továbbszövi a bosszú, a véres bosszú-
terveket...

5 Künn heves hóvihar dühöng... Az őrszoba ki-
csiny ablakai időnként, amint a megfagyott, megjegece-
sedett hópelyhek hozzáverődnek, valami síró, panaszos
hangot adnak. A szél, mint zokogó, beteg gyermek,
búgva, sívítva nyaldossa a szoba hófehér falait...

10 A fényesre kefélt vaskályhában szomorúan pislog
a tűz. A nedves fatuskók recsegnek-ropognak, fehér
habbuborékok gyöngyöznek kormos, sötét kergükön,
de csak füstölnek, füstölnek és nem melegítenek...
A kályha kis ajtaja gyakran fölemelkedik... magá-
tól, mintha valamely láthatatlan kéz űzne vele paj-
15 kos játékot... S ilyenkor szürke füstgomolyok kevered-
nek az őrszoba bűzös levegőjével... Lomhán, esetlenül
úszkálnak jobbra-balra, körben, görbén... aztán fel-
szállnak a padlásra, körülfogják a lámpát, incselked-
nek, ingerkednek vele... letelepednek a priccsekre s
20 csiklandozzák az alvók orrát, tüdejét... Majd a káp-
lár úr köré gyülekeznek s eszeveszett pokoli táncba
kezdenek.

Szűcs káplár úr előveszi az óráját... Tizenegy...

25 — Fiúk! kiáltja talpra ugorva. Ki akar kár-
tyázni?

— Én... én...

— Gyertek... üljetek ide...

30 A káplár úr megfélekedett a méltóságáról, a
szolgálatáról. Kártyázik és veszít. Veszít rettenetesen,
folytonosan ... elveszíti az utolsó krajcárját is... De
azért csak kártyázik... hozomra... Már minden part-
nerjének, minden alárendeltjének hoz... de azért
tovább játszik...

Künn a sorompőr kétségbeesetten, rekedten kiáltja:

— *Gewehr heraus!*

5 Sietve dugják el a kártyát... kirohannak a fegyverállványhoz, s már a következő pillanatban az őrség sorakozva, fegyverben áll.

Az ügyeletes tiszt rendben találja az őrséget. Benyit az őrszobába.

10 — Káplár... nyitassa ki az ajtót és az ablakokat... hiszen majd megfúlnak ebben a bűdösségben... Aztán elmegy...

15 — Most... most! — ujjong Szűcs káplár. — Most szabad vagyok ... Csókolózz csak te rongy, ölelkezz csak te céda... Siess, siess, mert jövök... és rád csapok te gyalázatos! Rádcsapok, mint a vércse és kiiszom azt az undok véredet!

Puskájával a vállán elindul a nagykapu felé... Aztán egyet gondol, visszafordul és beszél az őrszobába:

20 — Kimegyek megvizsgálni a külső öröket!

— Egyedül, káplár úr?

— Fogd be a szádat!

25 És szalad... át az udvaron... ki a nagykapun... és versenyt rohan a dühöngő zivatarral. A szél arcába csapja a havat, de ő nem érzi... Csak siet, siet minden erejéből, hogy minél hamarabb ott lehessen a rongynál, hogy...

30 Lihegve gázol a térdig érő hóban, kesztyűs vastag kezét megdermeszti a metsző hideg... Sipkáját lekapja az üvöltő szél és viszi magával és betemeti a fehér, csillogó takaróba... A káplár úr nem bánja. Hajadonfővel megy tovább. Csak előre...

— Rongyos... rongyos! Megkapod a magadét, te! — ismétli szüntelen.

Felborzolt haján megfagynak a rátapadt hócsillagok. Bajszát összezsugorítják a fényes jégcsöppek. De ő rohan, rohan a rongyhoz.

Megérkezik...

5 Felsóhajt.

— Végre! — rebegi, mintha a megváltás órája ütött volna.

10 Felpillant arra az ablakra, amely Zsuzsi, az ő Zsuzsija, a rongy, a céda, a pizok szobáját mutatja. A csipkefüggönyön át gyöngé, sárgás fény szivárog ki...

— Hahaha... röhög Szűcs káplár úr... Megkaptalak! No most...

15 Lassan tapogatózva, botorkálva halad végig a kapun, a sötét folyosón... Nem találkozik senkivel... Aztán az ajtó elé ér.

20 Csöndesen, nesztelenül kinyitja... Belépett... Most csak a konyhán kell keresztülmennie és... megvan... A konyhában nincs senki... Egy kis falilámpa álmosan pislog... Mély, szinte rémes a csönd...

25 Lábujjhegyen, mint a macska, közeledik Szűcs káplár úr a rongy szobájához... A káplár úr egészen nyugodt, sőt nagyon is nyugodt... Csak a szíve dobog erősebben, hevesebben, mintha széjjel akarna menni... Ott benn valami rettenetesen forrong...

A szoba üvegajtaján fehér vászonfüggöny ékeskedik.

30 A káplár úr eléri az ajtót. Fülét hozzányomja és hallgatózik... Nagyon szeretne valamit hallani.

— Ugyan eredj, te csúnya...

— Még egyet, cicus... csak még egyet...

— Pszt...

Aztán halk, hosszú cuppanást hall Szűcs István káplár úr.

Óvatosan félretolja a függöny egyik sarkát és néz... Nagyon szeretne valamit látni.

Zsuzsi ágya meg van vetve, de még érintetlen... A céda, a rongy egy szál rövid ingben a kanapén, Barna Sanyi ölében ül... Barna Sanyi hosszú, izmos karjai szorosan tartják a rongy karcsú derekát... A rongy csalfán, mosolyogva simul Sanyi széles mellére...

— Menj... no menj... légy okos... na... menj! — susogja a céda, halk, kéjes hangon, melyből kiérzik a marasztalás.

— Gyere... menjünk...

Ajkaik összetapadnak... Zsuzsi puha karjai átfonják Barna Sanyi nyakát...

Szűcs István káplár úr csak néz, néz... A rongy, a céda, hogy simul ahhoz a... Ki tudja hányszor tette ezt már eddig is... És ő, a számár, ő hitt neki... bízott benne...

Lábával belöki az ajtót s mint a fergeteg, az önfeledten ölelkező párnak ront.

Szűcs káplár urat nagyon csiklandozhatta valami, mert egyszerre kacagásba tört ki, és kacagott, vihogott, vigyorgott, röhögött, mint egy megveszekedett állat...

— Rongy... rongy... céda... piszok!

Kirántotta szuronyát és kacagva, röhögve markolatig beledöfte a rongy hűtlen szívébe...

A kifröccsenő piros, meleg vér a kezére szökent... és égette rettenetesen... Ettől aztán kissé elállt a nevetése... Tudott megint okosan gondolkozni...

— Barna Sanyi, te...

De Barna Sanyi már nem volt ott.

Szűcs István káplár úr átengedte magát okos gondolatainak.

A kis falu nádfedeleles házikói majd megroppannak a vastag hótakaró alatt...

A hosszú, téli estéken Szűcs uramnál pipaszó mellett el-elbeszélnek az öregek.

— Hát, hogymint van a gyerek?

Szűcs urumnak az arcán mintha kisimulnának a redők, szája szögletén fiatalos mosoly játszadozik midőn a „gyereket” emlegetik. Az az ő büszkesége, öreg napjainak az öröme, vénségének a támasza. A négy között ez a legkisebb és a legkedvesebb. A többieket már kieresztette a nagyvilágba, a többieknek van már puha, meleg fészke. Most a Pista következne... de azt már csak nem engedi el maga mellől...

— Hát bizony, arról a gyerekről örökkön-örökké csak jót és szépet hallunk. Úgy van-e, anyjukom?

— Úgy, úgy! — erősítgeti összetöpörödött felesége.

— A jó Isten felvitte ám a dolgát, Szűcs uram!

— Fel biz'a... és ha az Úr akarja, hát még tovább is viszi... Lesz belőle őrmester is... lesz a... Az ő fejével bizony csoda se volna... Lesz biz'abból...

— Adja Isten, Szűcs uram!

DOMNUL CĂPRAR

1.

— Cu respect raportez domnului căprar c-am intrat în odaie.

5 — Bine, răcane. Ce-ai adus?

— Am adus multe și bune, domnule căprar...

— Nu minți, mă!

— Să mă ia dracu dacă nu spun adevărul curat!

— Ei, spune!

10 — Respectuos raportez domnului căprar că m-am întâlnit cu Zsuzsi...

— Unde, mă?

— În piață.

— Ce veste îmi trimite?

15 — A spus că vă dorește multă sănătate și să se ducă domnul căprar deseară... știe domnul căprar unde...

— Vezi bine că nu se poate, că-s de servici.

— Văd.

20 — I-ai spus că nu mă pot duce?

— Ba eu nu, domnule căprar!

— Trăsni-te-ar Dumnezeu, boule!

— Nu sînt vinovat, domnule căprar...

— Ține-ți fleanca, mă, că te-ating la mutră de te nenorocesc pe toată viața! Marș înapoi și spune-i că azi nu se poate, dar mâine la opt voi fi acolo!...

5 Hai, șterge-o, dobitocule!

— Astăzi nu se poate, dar mâine domnul căprar va fi acolo.

Domnul căprar Szücs István își trînti minios capela de pămînt... De ce trebuie să fie el tocmai azi de serviciu?

10 Firea aprinsă a domnului căprar Szücs István se bucura de notorietate generală. Mai cu seamă subordonații săi erau adeseori martorii pătimitori ai furiilor domnului căprar și se temeau de el ca de flăcările iadului.

15 Atît de furios, însă, nu-l văzuseră niciodată... Soldatul Fazekas Péter, derbedeu îmbătrînit în merite, șopti, clătîinînd din cap, spre vecinul lui de pat, care tremura înspăimîntat:

20 — Ai să vezi, bobocule, că domnul căprar mai nenorocște azi pe careva!

Domnul căprar Szücs era îndrăgostit la nebunie de Zinzer Zsuzsa. Atît de îndrăgostit cum pot fi numai căprarii sanguini, violenți, agitați.

25 Ciudată poveste avea și dragostea asta! Se și vorbea de ea în toată compania... Firește, în așa fel ca domnul Szücs să nu audă.

30 Domnul căprar Szücs, bineînțeles, n-a fost întotdeauna căprar, deci nici domn n-a fost întotdeauna... Dimpotrivă, a fost și recrut, fapt de care Fazekas Péter își amintea în argou cazon cum că: „trebuia să i se proptească bărbia, fiindcă privea într-una spre muma pămîntului“... Vorbe prin care, în limbaj comun, civil, voia să spună că domnul

căprar Szücs, cît a fost recrut, era luptătorul cel mai mărginit la minte din tot regimentul, din ale cărui neghiobii și prostii fantezia soldaților de atunci crease o adevărată lume de legende... Firește, toate acestea „au fost” cîndva... Pentru că timpul a făcut un mare pas înainte... Pe Szücs István îl luase cu el și a ajuns domn căprar, pe cînd istețul Fazekas Péter a rămas tot unde a fost, ajungînd răcan bătrîn, care ține cu sfințenie socoteala zilelor mici și mari ce-i mai rămîn de făcut.

Dar domnul Szücs, încă de pe vremea cînd era recrut, se putea lăuda cu o calitate, e adevărat, cu una singură, dar care-i putea deschide bolta strălucitoare a cerului cu stelute de os în cinci colțuri... Domnul Szücs era grosolan din cale-afară, aspru ca o pătură.

Locotenentul lui a și notat în *Vormerkung zur Conduite-Liste*: „cam zevzec, greoi, dar foarte energic”... la care comandantul de companie nu adăugă decît: „excelent vlăstar de subofițer”... Și asta puse temeliile carierei domnului Szücs, care ajunsese căprar...

În calitate de căprar și de instructor, domnul Szücs era cel mai prost din tot corpul căprarilor din întreaga armată. Ca artist în înjurături și maestru bătăuș, însă, a recoltat asemenea lauri neofiliți, că i-au asigurat un rol de prim rang nu numai în istoria atotputernicului corp al căprarilor, ci și în istoria regimentului și în istoria militară...

O experiență ostășească vrednică de prețuit în vecii vecilor arată că răcanul timpit are mare noroc la sexul slab... Acest adevăr a dobîndit o strălucită confirmare și de-a lungul carierei militare a lui Szücs István. Încă din timpul cînt a fost recrut a avut atîtea ibovnice, încît nu-i ajungeau cele zece degete ca să le numere.

Deodată însă, din întîmplare, roata norocului a făcut o mare întorsătură, și Szücs István, acum domn căprar, s-a trezit într-o bună dimineață că e îndrăgostit. El, care scosese din minți mulțimea imensă a bucătăreselor, servitoarelor și a celorlalte persoane feminine, de rangul și din rîndul acestora... tocmai el s-a îndrăgostit! O cameristă fără pretenții, care pe deasupra nu e nici frumoasă, îl cucerise pe vestitul cuceritor de femei.

Rupse cu bucătăresele, părăsi țărâncile și de-acîncolo trăi numai pentru Zsuzsa, pentru Zinzer Zsuzsa... O vedea pe Zsuzsa, o păzea pe Zsuzsa cu credință, cu statornicie, fără încetare, ca un cîine bun pe stăpînul său...

O iubea pe Zinzer Zsuzsa cu patimă, fără frîu, așa cum numai un nătărău poate iubi... Timpul liber și-l petrecea lîngă fusta ei, și pentru nimic în lume n-ar fi îngăduit ca cineva să dea telefoane alesei inimei sale... S-a încăierat pînă acum cu trei *țivili*, dar s-ar fi încăierat chiar și cu omenirea întreagă. Era gelos, gelos cum numai un îndrăgostit nebun poate fi. I-a interzis fetei să stea de vorbă cu vreun alt bărbat în afară de el...

— Te omor! îi spunea într-una, te omor dacă mă înșeli! Te sugrum cu mîinile astea două dacă te prind că-mi ești necredincioasă!

În cercul pifanilor, unde a devenit zicătoare vorba că gelozia îi e îngăduită numai *țivilului* sau femeii, se rîdea grozav pe seama amorului domnului căprar. Ostașii bătrîni nu puteau pricepe cum de poate fi în adevăr îndrăgostit un domn căprar. E drept că fiecare soldat, de la ordonanță și pînă sus, la plutonier, trebuie să fie îndrăgostit. Dar dragostea soldatului trebuie să se ridice deasupra îngădirilor

dragostei fierbinți, obișnuite... Trebuie să iubești cu mintea, cu tactică... Pentru că dragostea e bună numai dacă are un scop final... Iar scopul dragostei dulci a pifanului nu poate culmina, în împrejurări obișnuite, de pace, decât numai într-o cină bună...
5 în mod firesc... Așa se face că răcanii — artilerist sau cavalerist deopotrivă — toți imploră mai cu seamă grațiile bucătăreselor...

Răcanii, zic, au râs mult pe seama domnului Szücs, dar, cu toate acestea, ibovnica i-o respectau...
10 Nici să se gândească la ea nu îndrăznea vreunul, mai ales de când, odată — mai în glumă, mai în serios — Szücs declarase camarazilor săi căprari că n-ar vrea să se împiedice de nici unul dintre ei în pragul Zsuzsei...

15 După ce i se potoli prima furie, domnul căprar Szücs a vrut să judece cu înțelepciune... Dar, spre nenorocirea lui, în timp ce judeca cu înțelepciune, îl năpădi din nou veninul.

„Vrea să mă înșele dezmățata, tîrfa, bestia...
20 Doar i-am spus de ieri că azi sînt de serviciu, că nu pot să ies... I-am spus... Sigur, acum îmi aduc bine aminte că i-am spus... și acu îmi trimite vorbă să mă duc... Vrea să-și bată joc de mine împuțita, tîrătura... Ei, dar lasă, că ți-arăt eu ție... tu... tu...”

25 Infanteristul Nagy Miska se întorsese. I-a comunicat Zsuzsei mesajul domnului căprar.

— Mă dobitocule, da' cine te-a pus să vorbești din partea mea?

— Domnul căprar mi-a spus...

30 — Trăsnească-te Dumnezeu, boue!

Domnului căprar îi părea rău că i-a trimis vorbă tîrfei... Nefericitul Nagy Miska ar mai fi dat fuga și a treia oară, numai să nu se-nfurie domnul căprar... Dar nu... nu trebuie... Domnul căprar Szücs vrea s-o

prindă... O lasă! Să fie liniștită, tîrătura... să se îmbrățișeze în pace... O să-i tulbure el giugiuleala... dar n-o să-i mulțumească.

— Bine, Miska, băiatule, eu te-am trimis... eu
5 am spus! zise. Dar, ia spune-mi, băiete, unde te-ai întîlnit cu Zsuzsi?

— Cu respect raportez domnului căprar, tocmai mergea spre casă.

— Nu mai spune!... Ei, și era singură?

10 — Apoi, zău, domnule căprar, nu chiar sin... Deodată, lui Nagy Miska răsuflarea îi îngheță pe buze. Îl luase gura pe dinainte. Oare... zău că nici nu-mi mai aduc aminte! adăugă el încetișor.

Domnul căprar îl apucă pe Nagy Miska de gît.

15 — Mă cîine! Păi și tu vrei să mă înșeli, mă?... Cu cine era?... Cu cine era, că te sugrum!

— Dați-mi drumul, domnule căprar, că vă spun... Era cu domnul sergent Barna Sándor...

— Barna Sanyi... Și zi, cum mergeau?

20 — Apoi, așa cum obișnuiesc oamenii, în două picioare...

— Mă!... Mă Miska... mă netrebnicule... mă, păzește-ți gura... Bagă de seamă ce vorbești, că...

După asta infanteristul Nagy Miska se trezi
25 afară în curte, fără să știe nici el cum.

Domnul căprar nu se mai putea stăpîni... Turba, bătea din picioare, spumega, răcnea, ca lupul închis în cușcă... Buzele i se învinețiră de furie, ochii îi ieșiră din orbite și... nu putea face nimic. Ar fi vrut ca acum, imediat, să alerge în goană, să o sfîrtice pe tîrătura aceea necredincioasă, nemernică... Dar nu se putea. Era de serviciu, nici nu i-ar fi dat drumul pe poarta principală... Și deși știa că ea, tîrătura... eh...

Dădu buzna la corpul de gardă, goni oamenii, apoi se lăsă pe un prici și se gândi... Voia din nou să judece cu înțelepciune, dar, de obicei, judecata înțeleaptă i-aduce prostului pierzania. Cu cât raționa mai mult, cu cât cîntărea mai mult evenimentele, cu atît mai mult se impunea gîndul că trebuie să se răzbune pe tîrfă... Amarnic va trebui să ispășească tîrîtura, scîrba aceea care îi înșelase dragostea, dragostea domnului Szücs István, căprar cezaro-crăiesc, care-l face de ocară...

Numai de-ar putea ieși... de-ar putea ieși...

— Ei, dar oare nu se poate ieși... nu se poate fugi?... Asta e!... Să fugă!

Și planul e gata! Va fugi și...

2.

Aerul mucegăit, afumat, din camera corpului de gardă se lăsa greu ca plumbul, înăbușitor, sugrumător peste domnul căprar Szücs István.

Lumina slabă, tremurată a lămpii de gaz, care atîrnă de tavanul afumat, se luptă zadarnic cu norii deși de fum, fără să-i răzbată. Chichineața rămîne în penumbră...

Pe lîngă pereți, de jur împrejur, pe priciuri, stau culcați soldații din gardă... Unii savurează fumul alb-albăstrui al tutunului cazon, cu ochii închiși, adormiți pe jumătate. Alții și-au plecat, obosiți, capetele pe perna tare, de scîndură și, parcă legănați pe brațele catifelte ale unui pat moale, sforăie încetișor.

Căprarul stă și acum culcat în aceeași poziție... Și încearcă să judece cît mai înțelept... Apoi își aduce

aminte de ceva, și întreabă încetișor, mai mult pentru el decît pentru camarazii săi:

— Pînă cînd e învoit Barna Sanyi?

— Pînă dimineața, domnule căprar, pînă dimineața! îi răspund vreo trei inși.

Domnul căprar Szücs se lasă iarăși în voia gîndurilor sale înțelepte și își țese mai departe planurile de răzbunare, de răzbunare sîngeroasă...

Afară bîntuie un viscol cumplit... Din cînd în cînd, ferestrele mici ale corpului de gardă scot un sunet jalnic, tînguitor, sub loviturile fulgilor înghețați ce se izbesc de ele.

Vîntul, asemenea unui copil bolnav ce se tînguie, linge șuierînd și urlînd pereții albi ai încăperii.

În soba lustruită de fier focul pîlpîie trist. Butucii uzi trosnesc, pîrîie, bășicuțe de spumă albă îmbrobolesc pe coaja lor mohorîtă, plină de funingine; dar ei afumă, tot afumă și nu încălzesc... Ușița sobei se ridică des... de la sine, ca și cum s-ar juca zburdalnic cu ea o mîină nevăzută... Și de fiecare dată vălătuci cenușii de fum se învălmășesc în aerul grețos al corpului de gardă. Plutesc greoi, leneși, de colo pînă colo, în cerc, strîmb... apoi se ridică în tavan, înconjoară lampa, se joacă cu ea, o întărită... se așează pe priciuri și gîdilă nasul, plămînii celor ce dorm... apoi se strîng în jurul domnului căprar și încep un dans nebun drăcesc...

Domnul căprar Szücs își scoate ceasul... Unsprezece...

— Băieți! strigă el, sărind în picioare. Cine vrea să joace cărți?

— Eu... eu...

— Veniți... stați aici...

Domnul căprar a uitat de demnitatea lui, de serviciul lui. Joacă și pierde. Pierde îngrozitor, neconținut... pierde și ultimul ban... Totuși joacă... pe datorie... e dator de pe acum tuturor partenerilor, tuturor subordonaților... dar continuă să joace mai departe...

Afară, sentinela strigă cu disperare, răgușit:
— *Gewehr heraus!*

Ascund în grabă cărțile... Ies în goană la rastel și în clipa următoare garda stă aliniată, înarmată. Ofițerul de serviciu găsește garda în regulă. Deschide ușa camerei de gardă.

— Căprar... pune să se deschidă ușile și ferestrele, că vă sufocați în putoarea asta...

Apoi pleacă.

„Acum... acum! exaltă caporalul Szücs. Acum sînt liber!... Sărută-te tu, tîrîtură, îmbrățișează-te tu, tîrfă... Grăbește-te, grăbește-te, că viu... Și mă năpustesc asupra ta, ticăloaso! Mă năpustesc ca erețele și-ți beu sîngele scîrbos...”

Cu pușca pe umăr, pornește pe poarta principală, apoi se răzgîndește, se întoarce și anunță în camera de gardă:

— Ies să inspectez sentinelele exterioare!

— Singur, domn' căprar?

— ...Ține-ți gura!

Și aleargă... Prin curte... afară... pe poarta principală... Și gonește pe întrecute cu vijelia furioasă. Vîntul îi spulberă zăpada în față, dar el nu simte. Se grăbește numai din toate puterile, se grăbește ca să ajungă cît mai repede la tîrîtura aia, să...

Înoată gîfîind prin zăpada pînă la genunchi, gerul pătrunzător îi înțepenește mîna groasă, înmănușată... Capela i-o smulge vîntul șuierător, i-o poartă

cu el și o îngroapă în învelișul alb, strălucitor... Domnului căprar nu-i pasă. Aleargă mai departe, cu capul gol. Mereu înainte.

— Tîrîtură... tîrîtură! Am să ți-o plătesc eu ție! repetă el fără încetare.

Pe pârul zburlit îi îngheață steluțele de zăpadă ce se lipiseră de el. Mustața i-e strînsă în țurțuri strălucitori de gheață... Dar el gonește, gonește spre tîrîtură...

Ajunge.

Oftează.

— În sfîrșit! șoptește el, de parcă ar fi bătut ceasul mîntuirii.

Își aruncă privirea spre fereastra, care-i indică odaia Zsuzsei, a Zsuzsei sale, a dezvățatei, a tîrfei, a scîrbei. Prin perdeaua de dantelă se strecoară o lumină slabă, gălbuie...

— Ha, ha, ha!... hohotește domnul căprar Szücs. Te-am prins! Ei acum...

Încet, pipăind, împiedicîndu-se, intră pe poartă, trece prin gangul întunecat... Nu se întâlnește cu nimeni... Apoi ajunge în fața ușii.

O deschide ușor, fără zgomot... A intrat... Acum mai trebuie numai să mai treacă prin bucătărie, și... s-a făcut... În bucătărie nu e nimeni... O lampă mică, de perete, pîlpîie somnoroasă... Tăcere adîncă, aproape înspăimîntătoare...

În vîrfurile picioarelor, ca o pisică, domnul căprar se apropie de odaia tîrîturii... Domnul căprar e calm, ba chiar prea calm... Numai inima îi bate mai puternic, mai aprins, parcă ar vrea să se spargă... Acolo, înlăuntru, ceva clocotește îngrozitor.

Pe ușa de sticlă a odăii se fudulesc niște perdele albe, de pînă.

Domnul căprar ajunge la ușă. și i lipește urechea de ea și ascultă. Ar vrea tare mult să audă ceva.

— Ei, du-te, urîtule...

— Încă una, pisicuțo... numai una...

5 — Pst...

Apoi domnul căprar Szücs István aude un lung tocăit înăbușit. Dă prudent de o parte un colț al perdelei și se uită. Ar vrea tare mult să vadă ceva.

Patul Zsuzsei e așternut, dar încă neatins...

10 Tîrfa, dezvățata, numai într-o cămașuță scurtă, stă pe canapea, în brațele lui Barna Sanyi... Brațele lungi, vînjoase ale lui Barna Sanyi țin strîns mijlocul subțire al dezvățatei... Dezvățata se lipește, amăgitoare, zîmbind, de pieptul lat al lui Sanyi...

15 -- Pleacă... hai, pleacă... fii cuminte... hai... pleacă! șoptește tîrfa cu glas lin, voluptos, în care se simte invitația să rămînă.

— Hai... să mergem...

20 Buzele li se unesc... Brațele moi ale Zsuzsei se împletesc după gîtul lui Barna Sanyi...

Domnul căprar Szücs István se uită, se tot uită... Dezvățata, tîrfa, cum se mai lipește de acest... Cine știe de cîte ori a mai făcut-o și pînă acum... Și el, măgarul, a crezut-o... a avut încredere în ea...

25 Izbește ușa cu piciorul și... ca un vîrtej, se năpustește asupra perechii ce se îmbrățișa, uitînd de sine.

30 Pe domnul căprar Szücs trebuie să-l fi gîdilat ceva foarte tare, că deodată izbucni în rîs și rîse, chicoti, rînji, hohoti ca un animal turbat...

— Dezvățată... Dezvățată... tîrfă... scîrbă!...

Își smulse baioneta și, rîzînd, hohotînd, o împlîntă pînă la mîner în inima necredincioasei...

Singele, care izbucni roșu, cald, îl stropi pe mînă... și-l arse îngrozitor... Din asta i se mai potoli rîsul... Era iarăși în stare să judece cu înțelepciune...

— Barna Sanyi, mă...

5 Dar Barna Sanyi nu mai era acolo.

Domnul căprar Szücs István se lăsă în voia gîndurilor sale înțelepte...

Căsuțele cu acoperiș de trestie ale sătucului sînt gata să se năruie sub învelișul gros de zăpadă...

10 La jupînul Szücs, bătrînii stau la taclale în serile de iarnă la o pipă.

— Ei, ce mai face băiatul?

Pe obrazul jupînului Szücs parcă se netezesc zbîrciturile, în colțul gurii îi joacă un zîmbet tineresc
15 cînd pomenește de „băiat“. El e mîndria lui, bucuria zilelor sale bătrîne, reazimul bătrînețelor sale. Dintre patru, acesta e cel mai mic și cel mai drag. Celorlalți le-a dat drumul în lumea mare, ceilalți au deja cuibul lor moale și cald. Acum ar urma Pista... Dar pe
20 acesta nu-l va mai lăsa să plece de lîngă el.

— Apoi da, despre copilul ăsta auzim mereu numai lucruri bune și frumoase, așa e, măicuță?

— Așa-i, așa-i, confirmă nevasta lui, o bătrînică zgribulită.

25 — Dumnezeu l-a ajutat să se ridice, jupîne Szücs!

— Zău așa... și dacă vrea Domnul, va urca și mai sus. O să fie și plutonier... O să fie, da... Cu capul lui nici n-ar fi de mirare... O să fie, zău, pînă și...

30 — Să dea Dumnezeu, jupîne Szücs!

A SZAKASZVEZETŐ

Laktanya ügyeletes tiszt voltam, és botrányosan unatkoztam.

5 Piszkos, sáros októberi este. Hűvös apró szemű őszi eső permetezett már dél óta. A laktanyaudvaron és a folyosókon éppen akkor gyűjtogatták a lámpákat. A sárga, pislogó fény alig bírt átszűrődni a nedves, hamvas levegőn. A kapuban egy zömök, köpcös, didergő őr szaporán dobogott a lábával. Be-befordult 10 a kapu alá, mikor a szél nagyon az arcába csapkodta a hideg esőcsöppeket, de aztán megint csak kibújt és zsebre mélyesztett kezekkel, prüszkölve sétált föl-alá.

15 Én az ügyeleti szoba ablakában a sötét, néptelen utcára bámészkodtam, és azon törtem a fejemet, hogy mivel üssem agyon az időt éjfélig? A szokásos naplopást, a levélírást már elvégeztem. Két szerelmes *bleu*-t elintéztem, három gazembernek, aki bepörléssel fenyegetett, ha rögtön nem fizetek — kilátásba helyeztem, hogy legközelebb nagyobb összeget törlesztek... 20 Több írást nem kockáztathattam, ha azt nem akar-

tam, hogy írógörcsöt kapjon a kezem... Az újságom apróhirdetéseit az utolsó betűig átböngésztem, a Kézi Lexikon összes képeit immár kilencvenkilencedszer végigtanulmányoztam... De mit kezdjek most?

5 Ilyen kutyakomisz időben baleket sem foghattam, akivel eltrécseljem az estét. Sietett mindenki haza vagy valamely kávéházba. Hat órakor már egy teremtet lélek sem volt található a kaszárnyában.

10 A küldönc behozta a lámpát és lerakta az asztalra. Leheveredtem a széles bőrdíványra, és gondolatokba akartam merülni, de sehogy se ment. Előfogott az ásítás, és alig bírtam a számat nyugalomba helyezni... Behunytam a szememet, hogy talán elalszom. Ördögöt. Ebéd után két óra hosszat horkoltam, most 15 már abszurdum megint elszenderedni.

Utálatos unalmamban végre jó eszmém támadt: megvizsgálom a körletet. Feltápáskodtam, magamra borítottam a pelerinemet, a számba cigarettát dugtam, és benyitottam az őrszobába. Az őrparancsnok 20 széles, mosolygó képű, bajusztalan káplár — ijedten rezzent föl.

— Hadnagy úr, alássan jelentkezem mint őrparancsnok!

25 — Jó! — bólintottam méltóságosan. — Rendben van minden?

— Igenis rendben, hadnagy úr!

— Megvizsgálta a foglyokat?

— Igenis.

— Hányan vannak?

30 — Egy parancsnok, egy fölvezető, tíz ember, egy hangász.

— Nem azt kérdeztem, számár, hogy maguk hányan vannak, hanem a foglyok.

— Igenis értem, hadnagy úr! Van három szigorított és négy magánfogságos!

— Nyissa ki az ajtót!

5 Szűk, dohos lyukba léptem be. A mennyezetről petróleumlámpa lógott és búzlótt. A lyuk háromnegyed részét barnára piszkolt priccs foglalta el, amelyen két rongyos vitéz fetrengett. Bütykös ökleikkel bambán dörzsölték a szemüket. Amint megláttak, gyorsan lemásztak... Megkérdeztem, miért vannak bezárva?

10 Természetesen rögtön készen voltak a hazugsággal...

A legsötétebb sarokban egy harmadik forma lapult: önkéntes volt. Vastag, kopott kötésű könyvet szorongatott a kezében, rejtegette, dugdosta, hogy meg ne lássam. Nem láttam... Nagyon szégyellte magát.

15 — Maga micsoda civilben? — kérdeztem.

— Ügyvédjelölt! — felelte szemlesütve.

Átmentem a magánfogságosok folyosójára. Az őrparancsnok egymásután nyitotta fel a cellákat. Az első penészes odúban egy civilt találtam. Teljesen lerongyolódott kabátjáról cafatokban fityegtek a foltok. Az arcát legalább egyhónapos szőr borította. Haja borzos, koszos, mintha fésűt sosem látott volna. Az egész ember szánszalmasan ijesztő állat benyomását keltette.

25 — Maga mit művelt, hogy becsukták?

— Hát, kérem szépen, hadnagy uram, sok munka volt az aratás idején és én bizony szegény ember vagyok...

30 Faképnél hagytam, mert nagyon sokat akart hazudni.

A negyedik zárkában hatalmas termetű szakaszvezető ült. Mikor kinyitották az ajtaját, felállt, keményen, katonásan összeütötte a bokáját, és egyenesen a szemembe nézett. Ismertem az embert. Egyike

volt a legderekabb katonáknak. Pontos, illemtudó, szerény, mintaképe a jó altiszteknek.

Mozdulatlanul, feszesen állt előttem. Szeme fénytelen, hangja fátyolozott, ruhájára ráragadt a priccs szennye.

Egy ideig csak néztem az emberemet. Nem tudtam, mit beszéljek vele, pedig láttam, hogy jólesnék neki, ha megszólítanám. Végre a rendes, sablonos kérdésekkel kezdtem.

10 — Hogy is hívják magát, szakaszvezető?

Csodálkozva tekintett rám. Mintha furcsállná, hogy én őt nem ismerem... Hiszen igaz, tudtam minek hívják, csak éppen megszokásból tettem föl a kérdést.

15 — Nagy István szakaszvezető! — felelte rövid gondolkodás után, aztán halkabban és félénken hozzátette: A hadnagy úr újonca voltam.

— Igen, igen — hagytam rá kelletlenül. — Emlékszem már magára. No és mióta van bezárva?

20 — Tegnap reggel óta, hadnagy úr! — szólt lehorgasztott fejjel.

— Igen, tegnap reggel óta... Helyes! No és miért van bezárva?

25 — Hát, kérem alázatosan, hadnagy úr, igazságosan vagyok becsukva, csak...

Elhallgatott. Tétován, bizonytalanul hátrált fél lépést. A keze görcsösen, idegesen rángatózott:

— Nos?... Mondja meg!... Valami rossz fát tett a tűzre?

30 — Nagyon rossz fát, hadnagy úr!

— Dehát micsoda?... Kimaradt engedély nélkül, vagy...

— Nem lehet azt olyan röviden elmondani, hadnagy úr. Hosszú históriája van annak.

— Mondja el hosszabban! Tudni akarom, hogy miért van bezárva!

5 Bizalmatlanul, gyanakodva pislantott rám. Sokáig habozott: szóljon, ne szóljon? Hazudni talán nem akart, vagy nem tudott, az igazsággal pedig nem mert előrukkolni. Hátha kinevetem, vagy lenézem, vagy tudom is én mi nem motoszkálhatott a koponyájában. Utoljára is kibúvóhoz folyamodott.

10 — Majd elmondom, hadnagy úr, mikor a tényvázlatot fölveszik velem.

Most már egyszerűen bosszankodtam. Mit akadémkoskodik nekem ez az ostoba fráter? Mintha nem ismerném én az ő számárságát! Vagy talán spionnak tart?... Azért is kiveszem belőle a dolgot, ha belegeb-

15 bed is.
Elküldtem az örparancsnokot s azután így szóltam:

— Nézze, Nagy, ne legyen számár! Én nem azért érdeklődöm a dolga iránt, hogy magának ártsak. 20 Sőt ellenkezőleg. Maga az én újoncom. Becsületes, jóra való gyerek volt. Én csak jót akarok magának. Ha elmeséli őszintén a bűnét, talán segíthetek a baján. Ha pedig nem segíthetek...

25 — Nem lehet azon segíteni, hadnagy úr! — nyögött közbe lemondón.

— Azt maga nem tudhatja... Tehát mondja el szépen: mi történt, hogy történt! Én szívesen meghallgatom.

30 — Hátszen hadnagy úr talán nem is fogja megérteni az én bajomat, hogy mért kerültem bajba! — szólt még mindig tétovázva.

— Dehogy, dehogy...

Háttal az ajtófélfának támaszkodtam és — mint a regényekben szokás — meleg érdeklődéssel vártam

a makacs szakaszvezető szavait. Még töprengett, még habozott, de midőn látta, hogy nem tágitok, beadta a derekát.

5 — Evvel legalább egy negyedórát nyerek! — gondoltam magamban.

1.

— Hát kérem alázatosan, hadnagy úr — kezdte az emberem nagyon színtelen hangon —, ott kell kezdenem, hogy én már a harmadik éve viselem a császár kabátját. Mindig tisztességesen viseltem magam, sose adtam okot panaszra, kifogásra. Iparkodtam a följebbvalóknak a kedvében járni, mert hát a becsület úgy kívánja meg, aztán azt gondoltam, hogy bezupálok és örökké itt maradok a katonaságnál. Nagyon szeretem a katonai életet. Tapasztaltam, hogyha megteszem a kötelességemet, senkise bánt, de sőt mindenki becsül. Úgy is volt. Tanultam, dolgoztam és bekerültem az altiszt iskolába. Hiszen éppen a hadnagy úr biztatott, ha tetszik emlékezni, hogy csak menjek az iskolába, jó dolgom lesz, altiszt lesz belőlem. 20

Az oskolában is megfeleltam; szorgalmas voltam, és sokszor megdicsért a százados úr, a hadnagy úr, meg egyszer maga az őrnagy úr is. Iskola után előléptettek tizedessé. Örültem a két posztócsillagnak nagyon. No, gondoltam, ezt meg kell[...] ¹ szolgálnod! Dolgoztam is, mint öt ember, és így történt meg, hogy tizennégy hónapos katona se voltam és már megkaptam a harmadik csillagot is. Ez bizony nagy eset volt, mert két éven alul nemigen teszik meg az embert szakaszvezetőnek. Így mondta az őrmester úr és a hadnagy 30

¹ Text indescifrabil (n. ed.).

úr is. Fogadást tettem, hogy megbecsülöm magam és megmutatom, hogy méltó vagyok a kitüntetésre.

Az ezredes úr nemsokára ezredparancsban megdicsért a szorgalmamért és buzgalmamért. Egeret lehetett volna fogatni velem. Biztosra vettem, hogy a harmadik év végén szolgálatvezető leszek, s akkor aztán szépen, tisztességesen éléldegélhetek itt.

De az Úristen mást határozott...

(Rövid szünetet tartott. Egyet nyelt és folytatni akarta. A térdei remegtek.

— Álljon pihenjben, szakaszvezető! mondtam. Megcselekedte, és azután tovább mesélt.)

— Tegnapelőtt este, parancskihirdetés után, felöltözködtem az extraruhámba, és kimentem sétálni. Pénzemet mindig magammal hordom, mert az ember nem tudhatja, mi adja elő magát, és hát a pénz jó az embernél. De meg ha a ládámban tartottam volna, el is emelhették volna... Volt vagy ötven koronám...

Nem volt se meleg, se hideg, csak éppen a legszébb idő. Céltalanul kószáltam az egyik utcán ki, a másikba be. Találkoztam leányokkal, megcsipkedtem, huncurkodtam... már amint szokás legények és lányok között. Éppen a vasúti állomás felé tartottam. Ekkor eszembe jutott, hogy fél nyolckor indul a vonat Décsére. Elmegyek Rózsikához, gondoltam. Kimaradásom van, pénzem van: bízvást elmehetek.

Rózsika egyszerű parasztlány. Nem valami tündérszép személy, de nem is csúnya. Tisztességes, jómódú leányzó. Van nekie vagy hatvan hold jó földje, háza, marhája, aprójósága... meg ami kell az embernek. Régebről ismertem Rózsit, még mikor tizedes voltam. Megszerettük egymást. Gondoltam, ha majd az Isten is úgy akarja és őrmester leszek, elveszem. Alánynak nagyon tetszettem, szinte bolondult utánam. Becézett,

édesgetett, csalogatott, hízelgett... már amint a fehérnépek szokták.

Mondom hát: elmegyek a Rózsikához. Fél nyolcra kényelmesen kiérek a vasúthoz, a jegy csak tizenöt krajcár, és jól elmulatok holnap reggelig.

A sarkon, a Vasút utcában, van egy kávéház. Hadnagy úr biztosan nem vette még észre, mert csak olyan kicsike, jelentéktelen hely, nem járnak oda a tiszt urak. Megyek a kávéház előtt, hát látom, hogy az ajtóban egy nagyon jóképű kisasszony álldogál.

— Ejnye — gondolom — micsoda helyes lány!

Hogy, hogy nem, illedelmesen köszöntem neki:

— Jó estét kívánok, kisasszony!

— Jó estét, szakaszvezető úr! — viszonzta ő kacintva. — Merre tart olyan sietősen?

— Csak a vonathoz igyekszem — mondom. — A félnyolcassal el akarok utazni...

— No — azt mondja — már azt maga utol nem éri. Elment az már régen!

— Ej, erre-arra! — káromkodom. — Hát az bizony baj!

— Dehogy baj, édes lelkem szakaszvezető uram!

— szól a kisasszony nevetve. — Jöjjön be a kávéházba, elbeszélgetünk szépen.

— Nagyon szívesen, kisasszony! — így én.

Inkább idemgyek, mint a kaszárnyába, gondoltam, ha már Décséről elkéstem. Pénzem, kimaradásom van, hát kihasználom. Tetszett a kisasszony személye is és szívesen kikezdttem volna vele.

— Éjfélkor zárunk — mondta ismét a lány —, akkor aztán eljöhet velem a lakásomra, ha nem utál...

— Ejnye, kisasszony, már hogy gondolhat rólam ilyen rosszat?

— De bizony, maguk, katonák, nagyon hamisak! — nevetett ő.

— Hát ismer engem, kisasszony? — kérdeztem csodálkozva.

5 — Ajajaj, de milyen jól!

— Honnan?

— Ismerem, elég az hozzá, hogy ismerem... Éjfélkor mondom, eljöhet a lakásomra, és magától nem is fogok pénzt elfogadni, mert maga nagyon tesz-
10 szik nekem. Igazán mondom, hogy szerelmes vagyok magába!

Így fecsegett a kisasszony. Vér folyik az ereimben, fiatal, bolond vér, és ha ilyen helyes személy így beszél nekem, hát én bizony nem kéretem magam.
15 Megtettem volna én neki akármit, nemhogy csak a kávéházba menjek.

Be is léptem mindjárt...

2.

Hadnagy úr nem tudja, milyenek a kis kávéházak
20 belülről, hiszen talán sose volt olyan helyen... Nincs is ott sok látnivaló, meg ami van, azt se nagyon lehet látni a füsttől. A közepén egy nagy biliárdasztal, a falak mentén négy-öt asztal, orrfacsanó ital-és ember-
szag, és semmi más.

25 A kisasszony elől ment, én utána. A teremben meglehetősen sokan voltak: munkásféle emberek, postások meg egy őrmester. Ittak, kártyáztak, némelyek újságot olvastak (mert újság is van), az őrmester pedig biliárdozott egy borbélylegénnyel. Tisztelegtem az
30 őrmester úrnak, és leültem egy üres asztalhoz. A kisasszony mellém ült.

Kicsit elbeszélgettem a kisasszonnyal, s aztán a biliárd játékot figyeltem, mert nagyon szeretek biliárdozni.

5 — Mindjárt üres lesz az asztal, azután játszhatik! — mondta a kisasszony.

— Az bizony jó lesz! — feleltem én.

Megint traccsoltunk mindenféleképp a kisasszonnyal. Egyszer csak azt kérdezi:

10 — Nem parancsol semmit?... Én nagyon szomjas vagyok, rendeljen egy kis bort!

— Tessék, kisasszony, tessék! — mondtam udvariasan. — Tessék rendelni, amit kíván. Én csak egy üveg sört kérek, mert más italt nem iszom.

Aminthogy így is van.

15 Elment és ő maga hozta a sörömet. Magának fél liter [...] és egy Margit-vizet rendelt. Suttymban megnéztem, mibe kerül ez a bor? Két korona a vízzel együtt.

— Na, gondolom, többet is megér a kisasszony!

Nem bántam, hiszen a zsebemben volt a pénz.
20 De míg én egy pohár sört megittam, ő már az egész készlettel végzett. Egy kicsit mohónak találtam a szomjúságát, de nem szóltam semmit. Persze mindjárt tele üveggel pótolta az üreset.

25 — Bocsásson meg, kisasszony — mondtam később —, még nem is mutatkoztunk be egymásnak. Kegyed azt állítja, hogy ismer. Legyen szíves nekem megmondani, kihez van szerencsém? Nem szeretek ismeretlen hölgyekkel társalogni.

— Én — azt mondja — pincérleány vagyok!

30 Közelebb vonta a székét, és azután tovább társalogtunk. Már a negyedik üveget fogyasztotta, s én még mindig az elsővel vesződtem. De nem bántam.

¹ Text indescifrabil (n. ed.).

Jókedvem lett, és nagyon szerettem volna biliárdozni. Az éjjél még messze volt, addig nem társaloghattunk folyton. Szóltam is a kisasszonynak.

— Mindjárt lesz! — mondta.

5 Akkor már a biliárd üres volt, csak az őrmester játszadozott a golyókkal. Odamegy hozzá a kisasszony és azt mondja:

— Nézze, őrmester úr, a szakaszvezető úr szeretne biliárdozni. Nem játszanék vele?

10 — Szívesen! — válaszolt az őrmester úr.

Én is hozzámentem és bemutatkoztam, ámbar tudtam, hogy ő kicsoda, mert a tizenegyedik század szolgálatvezetője volt. Elkezdtünk játszani. Elég jól játszom én is, de az őrmester még jobban játszott. 15 Hanem azért mindig megvertem. Ő persze nagyon dühös lett, és mindig azt mondta, hogy duplázzam meg a téteket. Én nem bántam, mert folyton nyertem.

Ezalatt mindig ittunk mindenféle jó pálinkákat. Már be voltunk csípve, ő is, én is. Egyetlenegy partit 20 sem tudott megnyerni, és csakúgy tajtékozott a dühtől.

Későn volt már, talán éjjél is elmúlt és jött a gazda, hogy azt mondja: „Zárunk, kérem.”

— Jól van — szóltam —, fizetem a magamét meg a kisasszonyét.

25 Földiktáltam, ami volt, és összesen tizenöt koronát kellett fizetnem. Letettem egy húszkoronást és vártam, míg visszaad belőle. De az őrmestert nem láttam fizetni, pedig neki nagyobb számlájának kellett lenni, mint nekem. Nem törődöm a dolgával, semmi közöm hozzá. A kávé visszaadott öt koronát, és most 30 már körülnéztem a kisasszony után. De kisasszony nincs sehol.

„Ejnye, szedte-vette! — mérgelődtem. Hát így be akar csapni a szemtelen? No ezt nem tűrjük!”

— Hol van a kisasszony? — kértem a gazdától.

— Elment már! — mondja.

— Mikor?

— Éppen csak az előbb ment az őrmester úrral 5 együtt.

Nagyon mérges lettem. Hiszen, ha észrevettem volna, hogy az őrmester úrral van viszonya, nem ártottam volna bele magamat. De ha már fizettem érte, hát ne akarjon megcsalni.

10 — Merre lakik a kisasszony?

— Erre, jobbra, tessék csak menni, és rögtön az első utcába befordulni. Harmadik vagy negyedik ház.

Hamar fölvettem a köpenyegemet és kiszaladtam. A szuronyomat fel sem kötöttem, csakúgy a karonra vettem. Kiléptem az utcára és abba az irányba 15 néztem, amerre a vendéglős mutatott. Körülbelül száz-százötven lépésre, két ember sietett karon fogva. Mindjárt rájuk ismertem, és utánuk iramodtam.

3.

20 Biztosan hallották a lépéseimet, mert futottam és dobogtam, de egyik sem nézett hátra. Egy perc alatt a kisasszony mellé teremtem, karonfogtam és szemrehányón így szóltam:

25 — Ejnye, kisasszony, hát mért akar maga engem becsapni?

Amíg beszéltem, az őrmester, aki a kisasszony másik karjába kapaszkodott, el kezdett szaladni, és egy utcasarkon eltűnt.

30 — Látja, kisasszony — mondtam —, ha szólt volna, hogy az őrmester úrral akar szeretkezni, én nem zavartam volna!

Igaz is. Egész este semmi gyanúsát sem észleltem. A kisasszony még csak nem is beszélt az őrmesterrel. Lehet, hogy azelőtt beszéltek, de én azt nem tudtam.

5 A leány ötölt-hatolt, hogy így-úgy, jobbra-balra.
— Az őrmester úr most biztosan azért futott el, hogy engem megijesszen, vagy orvul megtámadjon! — mondtam.

10 Lassan kihúztam a szuronyomat és a jobb kezemben tartva leeresztettem az oldalamra. Ha megtámad, én nem hagyom magam... A kisasszony nem szólt semmit.

A sarkon előugrott az őrmester.

15 — Mit akar velem, őrmester úr? — kérdeztem szilárdan.

— Mit akar maga velem? — toldotta ő, de már ő is kivont karddal állt.

Eleresztettem a lány karját, és közelebb léptem az őrmester úrhoz:

20 — Én semmit se akarok. Én a kisasszonyt megvendégeltem, becsületesen fizettem érte és jogom van rá. De maga alattomosan elszöktette, pedig látta, hogy a kisasszony velem mulatott. És most még elémtör, mint egy haramia!

25 — De mit akar maga a meztelen szuronnyal? — kérdezte fenyegetőzve.

— Maga mit akar a meztelen karddal? — mondtam én magamon kívül, és fölemeltem a fegyveremet, hogy belédöfjem. Ő meg a kardját forgatta a feje fölött, és szintén meg akart vágni.

30 Szerencsére két rendőr éppen arra cirkált, azok elválasztottak.

— Dugják el a fegyvert, urak! — szólottak békítően.

— Én — mondtam — addig nem rejtem el, míg ő nem megy innen.

5 Az őrmester erre a hüvelyébe csapta [a] kardját, és megint elszaladt, persze a kisasszony lakása felé, mert ő tudta, hol lakik. hiszen valószínűleg már többször volt nála. Én szintén elrejtettem a szuronyomat, karon fogtam a kisasszonyt és mentünk. Hát az őrmester úr ott várt a ház előtt. Nem akartam belekötni, ámbár az igazság az én részemem volt, 10 hanem így szóltam a kisasszonyhoz:

— Nézze, kedves kisasszony, én nem akarok se kegyeddel, se az őrmester úrral hajba kapni. Maga azt mondta nekem, hogy zárás után jöjjenek el a lakására. Még azt is mondta, hogy pénzt sem fog elfogadni. 15 Mondja hát az őrmester úrnak, hogy pusztuljon, mert most én vagyok a soros és én beszélek!

De a kisasszony elkezdett nyávogni, jajgatni, hogy ő egyikünket sem ereszt be.

20 — Hát jól van, mondom, én ebbe is belemegyek, ne mondhasa, hogy nem értek szép szót. De az őrmester úr sem megy be, arról...

Míg én a kisasszonnyal alkudtam, az őrmester kinyitotta a kaput, behúzta a lányt is, és hirtelen bezárta kulcsra. Éktelen dühbe borultam, hogy így felültettek. Nekiستم a kapunak, de erős volt, nem bírtam benyomni. Megzörgettem a kilincset, hát 25 onnan belülről iszonyúan kacagnak.

„No várjatok csak!” gondoltam.

30 A méreg majd megfojtott. Ilyen csúfság még sosem esett rajtam. Fizettem, mint a bolond, megtraktáltam urasan, és ez a hála! Leültem a kapuba és megfogadtam, hogy addig nem mozdulok onnan, amíg az őrmester ki nem jön, ha egy esztendőig kell is várnom. Majd megmutatom én nekik, hogy emberrel van dolguk!

Nem telt bele tíz perc, és nyílt a kapu. Jött
kifelé az őrmester úr. Elébe álltam.

— Mit akar! — kiáltott.

5 — Én mit akarok?... Hát azt hiszi maga, hogy
velem akármilyen csúfságot elkövethet? Azt hiszi?

— Hallja, fogja be a száját! — mondta.

— Mit? Mit?... Még gorombáskodik? — de már
erre megint kirántottam a szuronyomat.

— Teszi el rögtön azt a szuronyt? — így ő.

10 — Nem teszem én bizony!

— Nem? — és ő is kardot akart húzni.

Láttam, hogy most már, ha belekezdtem nem sza-
bad hátrálnom, különben levág. A balkezemmel meg-
markoltam az ő jobbját, hogy a kardot ne tudja kirán-
15 tani, és a szuronyomat feléje szúrtam. Aztán eleresztet-
tem, és futásnak eredtem. És futottam, rohantam, míg
a laktanyába nem értem. Egyenesen az ügyeletes tisz-
tához szaladtam, és bejelentettem, hogy Balog őrmester
urat leszúrtam. Nem tudtam hol, milyen sebet ejtet-
20 tem rajta. Ma azután hallottam, hogy a bal karjába
találtam el...

Az ügyeletes tiszt úr letartóztatott, és azóta itt
ülök...

25 Midőn befejezte, valami vad, kegyetlen villa-
nás égett a szemében néhány pillanatig. Elhallgatott,
egészen belefáradt a beszédbe. Lehajtotta a fejét a mel-
lére, és mélyen sóhajtott. Azután ismét a szemembe
nézett.

30 — Ezért vagyok bezárva, hadnagy úr!

— Helyes, nagyon helyes! — mondtam bután,
csak hogy valamit szóljak. Majd nyugodtabban:
mindenesetre, elég rosszul járt el, elég helytelenül,
sőt oktalatlanul, de azért nem kell elkeserednie. Nem

lesz nagyon nagy baj belőle. Legfeljebb három-négy
hónapra becsukják és aztán vége...

— Igenis.

5 — Nohát csak bátorság, nagy bátorság! Megeshe-
tik ilyesmi bárkivel... Isten vele!

Az ajtóból még visszafordultam.

— Nincsen valami kívánsága?

— Nincsen, hadnagy úr!

— Isten vele!

10 Mondhatom, egész kellemetlenül érintett a his-
tória. Nem tudom, miért, de igen megsajnáltam a sze-
rencsétlen gavallért. Elgondoltam, hogy a céda, ron-
gyos „kisasszony“ milyen gyorsan volt képes ezt a
becsületes, derék embert is megvakítani, és elkomor-
15 rodtam.

A szobámban vendéget találtam. Az egyik kadét
megkönyörült rajtam és eljött mulattatni. Elmesél-
tem neki a szakaszvezető históriáját: nevetett rajta és
végül magam is nevettem. Nincs nevetségesebb valami,
20 mint másoknak a szerencsétlensége. A tragédia rö-
gön bohózáttá törpül, mihelyt mi nem szerepelünk
benne.

Mielőtt utódomnak átadtam volna a szolgálatot,
meg kellett még vizsgálnom a foghelyiségeket. A
25 szakaszvezető cellája volt az utolsó. Az őrparancsnok
kétszer megfordítja a kulcsot a zárban, de az ajtó
nem nyílik.

— Nyomja be az ajtót! — kiáltottam dühösen. —
A disznó biztosan itt alszik, az ajtóban!

FRUNTAȘUL

Din carnetul unui locotenent

5 Eram de serviciu și mă plictiseam grozav. Afară
cernea o ploaie mărunță, rece. Se însera. În curtea
cazărmi și prin ganguri tocmai atunci aprindeau
felinarele. Lumina gălbuie, bolnavă de abia răzbea
prin aerul umed cenușiu. În poartă, santinela, un
flăcău bondoc, cu urechile mari și cu mâinile scurte,
tropăia mereu din picioare. Se ascundea supt poartă
10 cînd vîntul prea îi arunca în obraji stropii leșiatici
de ploaie, dar apoi iar ieșea și, cu mâinile în buzunar
și bătînd din buze, se plimba în sus și-n jos.

15 Din fereastra odăii de serviciu mă uitam năuc
la strada întunecoasă și pustie și-mi tot băteam capul:
cum să omor vremea pînă la miezul nopții? De scris
nu mai aveam ce să scriu; după-amiază expediasem
două scrisori de dragoste, iar la trei creditor, cari
mă amenințau cu proces dacă nu plătesc imediat,
le-am pus în vedere că în curînd o să caut să le dau
20 și lor ceva... *Universul* îl citisem și-l răscitisem; mica
publicitate o studiasem d-a fir 'n păr... acu ce să mai

fac? Pe o vreme ca asta n-ai fi găsit în toată cazarma
un pui de ofițer nici pentru o comoară întreagă.

Ordonanța aduse lampa aprinsă și o puse pe
masă. Mă trîntii pe sofa și încercai să mă gîndesc
5 la ceva. Dar nu izbutii. Începui să casc ca un netot.
Închisei ochii ca poate să adorm. Aș! După prînz
sforăisem două ceasuri în cap și acum nu mai era
chip să pot ațipi.

10 În plictiseala aceasta, în sfîrșit, îmi veni o idee
bună: ia să fac o inspecție. Mă urnii de pe sofa, îmi
luaui mantaua, îmi vîrîi între dinți o țigare și intrai
la corpul de gardă. Comandantul, un caporal spîn,
cu fața lată, zîmbitoare, sări speriat și făcu raportul.

15 — Bun, făcui eu grav și cu demnitate. Ordine
pretutindeni?

— Da, domnule locotenent, trăiți!

— Ai inspectat pe arestați?

— Da.

— Ciți?

20 — Trei... și patru...

— Deschide!

Intrarăm într-o încăpere strîmtă în care stăpînea
un miros de nădușeală amețitor. Din tavan spînzura
o lampă mică de gaz cu sticla funinginită. Mai bine
25 de jumătate din odaie era ocupată de un prici negru
de murdărie, pe care se lăfăiau trei tipi zdrențuroși
ce se frecau la ochi cu pumnii căscînd și bîlbîind.
Îndată ce mă văzură, se tîrîră jos... Îi întrebai de ce
sînt închiși și, firește, numaidecît începură să taie la
30 cuie să mă prăpădească. Unul dintr-însii se pitirise
într-un colț vădit rușinat. Era bacalaureat. Stătea cu
mâinile la spate cu o carte groasă, ruptă, pe care o
ascundea ca să n-o văz. N-am văzut-o.

Pe urmă trecui în gangul celor[lalți]... Comandantul corpului de gardă deschidea celulele una după alta. La numărul patru găsii un fruntaș, băiat zdravăn, frumos, înalt cît un munte. Cînd se deschise ușa, se sculă, salută militărește, *stramm* și se uită drept în ochii mei. Îl cunoșteam. Fusesse unul dintre cei mai buni soldați. Modest, cuviincios, exact; în sfîrșit, un model de subofițer. Acuma stătea nemișcat în fața mea. Ochii îi erau stinși, glasul răgușit puțin, iar hainele mînjite de colbăria priciului.

Mă uitai la dînsul ca un prost cîteva minute. Nu știam ce să vorbesc cu dînsul, deși vedeam că s-ar bucura dacă l-aș agrăi. În sfîrșit, începui cu întrebările obișnuite, cu șablonul:

— Pe dumneata cum te cheamă, fruntaș?

Se uită la mine cu mirare. Parcă i s-ar fi părut ciudat că nu-l mai cunosc. La urma urmelor, avea dreptate: știam cum îl cheamă și-i pusesem între-barea așa.

— A Floarii Ștefan, trăiți! răspunse după ce se gîndi puțin. Apoi adăogă mai domol și cu sfială: Am fost recrutul d-lui locotenent!

— Da, da, făcui și eu rușinat. Îmi aduc aminte de d-ta. Ei, și de cînd ești închis?

— De ieri dimineață, d-le locotenent, trăiți! zise plecînd capul.

— Da, de ieri dimineață... Foarte bine! Ei, și pentru ce ești închis?

— Păi, trăiți, sînt închis pe drept, d-le locotenent, dar...

Tăcu. Se dădu înapoi un pas. Mîinile i se smuceau spasmodic.

— Ei?... Spune!... Ai făcut ceva?

— Da, d-le locotenent.

— Dar ce?... Ei, ce?... Ai întîrziat în oraș fără permisiune sau...

— Nu se poate spune așa în două cuvinte, d-le locotenent...

— Spune pe larg. Vreau să știu de ce ești închis.

Se uită la mine pe furiș, neîncrezător și bănuitor. Șovăi mult: să spuie, să nu spuie. Să mintă poate nu vroia sau nu putea, iar să-mi spuie adevărul poate nu îndrăznea. Credea c-o să-mi rîz de dînsul, sau să-l batjocuresc, sau mai știu eu ce nu credea.

— O să spun la judecată, d-le locotenent, atunci o să spun tot!...

Acuma începui să mă necăjesc. Mă încăpățînai. Vream să aflu neapărat ce-i la mijloc. Dădui drumul caporalului și pe urmă zisei:

— Ia ascultă, băiete, nu fi prost! Eu nu te întreb ca să-ți fac vreun rău. Dimpotrivă. D-ta ai fost recrutul meu. Ai fost băiat cumsecade. Și eu îți vreau binele. Dacă-mi povestești sincer greșeala, poate să te ajut. Sau chiar dacă nu te ajut...

— Pe mine nu mă mai poate ajuta nimeni, d-le locotenent, gemu dînsul trist.

— De unde știi d-ta că nu?... Va să zică, spune-mi frumos tot: ce s-a-ntîmplat, cum s-a întîmplat? Eu te ascult bucuros.

— Dar, d-le locotenent, trăiți, poate nici n-o să puteți pricepe necazul meu, că de..., zise dînsul șovăind mereu.

— Aș, aș...

Mă răzimai cu spatele de usciorul ușii și — întocmai ca în romane — așteptai cu interes cuvintele fruntașului încăpățînat. Dînsul se mai gîndi, se mai sfărma, dar cînd văzu că nu-l slăbesc se dădu plainic.

„Așa, îmi zisei, astfel cel puțin câștig un sfer de ceas!“...¹

1.

— Apoi, respectuos mă rog, domnule subloco-
5 tenent, începu omul meu cu glas sec, trebuie să încep
de-acolo, că sînt trei ani de cînd port tunica cezarului.
M-am purtat întotdeauna cinstit, n-am dat niciodată
prilej la plîngeri, observații. M-am străduit să intru
10 în voia superiorilor, pentru că așa cere cîntea și apoi
socoteam să mă reangajez și să rămîn pentru tot-
deauna aici, în armată. Îmi place tare mult milităria.
Am văzut că, dacă îmi fac datoria, nimeni nu-mi
zice nimic, dîmpotrivă, toată lumea mă respectă. Așa
15 s-a și întîmplat. Am învățat, am muncit, și-am ajuns
la școala de subofițeri. Doar tocmai domnul subloco-
tenent m-a îndemnat, dacă vă aduceți aminte, să mă
duc fără grijă la școală, că-mi va merge bine, voi
deveni subofițer.

Am făcut față și la școală; eram silitor și am
20 fost lăudat adeseori de domnul căpitan, de domnul
sublocotenent, ba o dată chiar de domnul maior. După
școală am fost avansat caporal. M-am bucurat mult de
cele două steluțe de postav. Ei, m-am gîndit, asta
trebuie să o merit! Am și muncit cît cinci, și așa s-a
25 întîmplat, că încă nu eram nici de paisprezece luni
în armată și am și primit cea de a treia steluță. Era,
desigur, o întîmplare deosebită pentru că sub doi
ani nu prea te face sergent. Așa mi-au spus și domnul

¹ Cu această replică se încheie textul lui Liviu Rebreanu lo-
calizat după nuvela *A szakaszvezető (Sergentul)*. Pentru lămuriri,
vezi *Note, comentarii, variante* la prezentul volum (*n. ed.*).

plutonier și domnul sublocotenent. Am făcut legă-
mînt c-o voi prețui și voi dovedi că sînt vrednic de
această cînstire.

Nu peste mult, domnul colonel m-a lăudat prin
5 ordin de zi pentru silința și rîvna mea. Puteai să
prinzi iepuri cu mine. Eram sigur că la împlinirea
celui de-al treilea an voi ajunge sergent-major și
atunci voi putea trăi aici, frumos, cînstit, pînă la
capăt.

10 Dar Dumnezeu a vrut altfel...

Făcu o pauză scurtă. Înghiți o dată și vru să
continue. Genunchii îi tremurau.

— Stai în repaos, sergent, i-am spus.

Își schimbă poziția și continuă să povestească:
15 — Alaltăieri seară, după apel, m-am îmbrăcat
în ținută de oraș și-am ieșit la plimbare. Banii îi port
mereu la mine, căci omul nu poate ști ce i se întîmplă,
și apoi e bine să ai bani la tine. Iar dacă i-aș fi ținut
în ladă, puteau să mi-i fure... Aveam vreo cincizeci
20 de coroane...

Nu era nici cald, nici frig, vremea cea mai
potrivită. Hoinăream dintr-o stradă în alta, fără
țintă. Mă întîlneam cu fete, le ciupeam, mă zbenguiam,
cum e obiceiul între flăcăi și fete. Mă îndreptam toc-
25 mai spre gară. Mi-am adus atunci aminte că la șapte
și jumătate pleacă trenul spre Décse. „Mă voi duce
la Rózsika, gîndii. Bilet de voie am, bani am, pot
pleca fără grijă.“

Rózsika e o fată simplă, de la țară. Nu-i fru-
30 moasă ca o zîină, dar nu e nici urîță. E o fată cînstită,
cu stare. Are vreo șaizeci de pogoane de pămînt bun,
casă, vite, păsări... și ce-i mai trebuie omului. O
cunoșteam pe Rózsi mai demult, încă de pe cînd eram
numai caporal. Țineam unul la altul. Mă gîndeam,

dacă vrea și Dumnezeu și voi ajunge plutonier, o iau. Fetei îi plăcea grozav, era aproape nebună după mine. Mă alinta, mă mîngîia, mă amăgea, mă lingusea... așa cum obișnuiesc muierile.

5 Îmi zic dar: „Mă duc la Rózsika, pînă la șapte și jumătate ajung la gară fără grabă, biletul mă costă numai cincisprezece creițari și voi petrece bine pînă mîine dimineață“.

10 În colț, pe strada Gării, e o cafenea mică. Domnul sublocotenent desigur că n-a băgat-o încă de seamă, pentru că e numai un local mic, neînsemnat, domnii ofițeri nu se duc pe acolo. Trec prin fața cafenelei și văd că în ușă stă o domnișoară foarte frumoasă. „Ei, îmi zic, ce fată drăguță!“

15 Cum fac, cum nu fac, o salut cuviincios:

— Bună seara, domnișoară.

— Bună seara, domnule sergent! îmi răspunse ea, făcînd cu ochiul. Încotro așa de grăbit?

20 — Mă grăbesc la tren, zic. Vreau să plec cu cel de șapte și jumătate...

— Ei, zice, pe acela nu-l mai prinzi dumneata. A plecat de mult!

— Ei, așa și pe dincolo..., înjur eu. Apoi asta nu e bine!

25 — Da' de ce să nu fie bine, domnule sergent, sufletețul meu, zice fata rîzînd. Poftește în cafenea și-o să stăm frumușel de vorbă.

— Cu plăcere, domnișoară! zic eu.

30 „Mai bine mă duc aici decît la cazarmă, m-am gîndit, dacă odată am scăpat trenul de Décse. Bilet de voie am, bani am, să mă folosesc de ei.“ Îmi plăcea și domnișoara și m-aș fi încurcat bucuros cu ea.

— La miezul nopții închidem, zice iarăși fata, și atunci poți veni acas' la mine, dacă nu ți-s nesuferită...

— Ei, domnișoară, dar cum mă poți bănuî de așa ceva?

— Ba zău, că voi, militarii, sînteți foarte șireți, zise ea.

5 — Da' ce, mă cunoști pe mine, domnișoară? întrebai mirat.

— Ehe, și cît de bine!

— De unde?

10 — Te cunosc, destul că te cunosc... Îți spun, la miezul nopții poți veni la mine acasă și nici bani n-am să iau de la dumneata, pentru că dumneata îmi placi foarte mult. Îți spun drept, sînt îndrăgostită de dumneata!

15 Așa pălăvrăgea domnișoara. În vinele mele curge sînge, sînge tînăr, nebun și dacă o fată drăguță îmi vorbește așa, eu nu mă las rugat. Aș fi făcut orice pentru dînsa, nu numai să intru la cafenea.

D-aia am și intrat îndată.

2.

20 Domnul sublocotenent nu știe cum arată cafenelele mici pe dinăuntru, că poate nici n-a fost vreodată într-un loc ca acela. Nici nu prea sînt multe de văzut acolo, ba chiar și cîte sînt nu se pot vedea, din pricina fumului. La mijloc, o masă mare de biliard, de-a lungul pereților patru-cinci mese, o duhoare de băutură și oameni de-ți mută nasul din loc, și altceva nimic.

25 Domnișoara mergea înainte, eu după dînsa. În sală era lume destul de multă: muncitori, factori poștali și un plutonier. Beau, jucau cărți, unii citeau ziare (pentru că sînt și ziare), iar plutonierul juca

biliard cu o calfă de frizer. L-am salutat pe domnul plutonier și m-am așezat la o masă goală. Domnișoara s-a așezat lângă mine.

Am stat cu domnișoara puțin de vorbă și după
5 aceea am urmărit jocul de biliard, pentru că îmi place foarte mult să joc.

— Imediat se eliberează masa și poți juca, spuse domnișoara.

— Ar fi bine! i-am răspuns eu. Am flecărit iar
10 despre tot felul de lucruri cu domnișoara. Deodată mă întreabă:

— Nu dorești ceva?... Mie mi-e tare sete, comandă niște vin!

— Poftim, domnișoară, poftim, i-am spus politicos. Comandă ce poțeste. Eu vreau numai o sticlă
15 de bere, că altceva nu beau. Căci așa și este.

S-a dus și mi-aduse ea singură berea, iar pentru
dînsa comandă o jumătate [de vin]¹ și o sticlă de apă minerală Marghit. M-am uitat pe furis cît costă vinul.
20 Două coroane, cu apă cu tot.

„Ei, mă gîndesc, domnișoara face chiar și mai mult!”

Nu-mi păsa, doar aveam bani în buzunar. Dar
pînă să beau eu un pahar de bere, ea și terminase ce
25 era în baterie. Am socotit că setea ei e cam lacomă, dar nu i-am spus nimic. Bineînțeles, s-a înlocuit imediat sticla goală cu una plină.

— Iartă-mă, domnișoară, i-am spus mai tîrziu,
încă nici nu ne-am prezentat. Mata susții că mă
30 cunoști. Fii bună, te rog, și spune-mi și mie, cu cine am onoarea? Nu-mi place să stau de vorbă cu doamne necunoscute.

— Eu, zice, sînt chelneriță!

¹ Text indescifrabil (n. ed.).

Și-a apropiat scaunul și am continuat să stăm
de vorbă. Consuma de-acum cea de a patra sticlă, iar
eu mă tot sileam cu cea dintîi. Dar nu-mi păsa. Mă
înveselisem și mi-ar fi făcut mare plăcere să joc biliard.
5 Miezul nopții era încă departe, nu puteam sta într-una de vorbă pînă atunci. I-am spus și domnișoarei.
— Îndată! zise.

Biliardul se liberase, numai plutonierul se mai
juca cu bilele. Se duce domnișoara la el și îi spune:

— Uite, domnule plutonier, ar vrea să joace și
10 domnul sergent, n-ai vrea să joci cu el?

— Cu plăcere, răspunse domnul plutonier.

M-am dus și eu la dînsul și m-am prezentat,
deși știam cine este, căci era doar cu intențența la
15 compania a paisprezecea. Am început să jucăm. Eu joc destul de bine, dar plutonierul juca și mai bine. Cu toate acestea, l-am bătut de fiecare dată. El, desigur, se înfuriase grozav și îmi spunea mereu să dublăm miza. Mie nu-mi păsa, căci cîștigam neîncetat.

În timpul acesta am băut într-una, tot felul de
20 rachiuri bune. Eram amețiți și el, și eu. N-a putut cîștiga nici măcar o singură partidă și spumega de furie.

Era tîrziu, poate că și trecuse de miezul nopții
25 și veni proprietarul să ne spună: „Închidem vă rog”.

— Bine, zic, plătesc consumația mea și a domnișoarei.

I-am dictat ce am avut și a trebuit să plătesc
în total cinsprezece coroane. I-am dat douăzeci de
30 coroane și așteptam să-mi dea restul. Dar pe plutonier nu l-am văzut plătind, cu toate că el ar fi trebuit să aibă o notă mai mare ca a mea. Nu mă sinchiseam de treaba lui, nu mă privea.

Cafegiul îmi dădu restul de cinci coroane și atunci privii împrejur, după domnișoară. Domnișoara — nicăieri. „Ei, ei, netrebnica! Mă supărai. Chiar așa vrea să mă păcălească, obraznica? Ei, asta n-o răbdăm!”

— Unde-i domnișoara? îl întreb pe patron.

— A plecat! zice.

— Când?

— Chiar acuma a plecat, cu domnul plutonier.

M-am înfuriat rău. Că doar dacă băgam de seamă că e încurcată cu domnul plutonier nu m-amestecam. Dar o dată ce am plătit pentru ea, apoi să nu încerce să mă tragă pe sfoară.

— Încotro stă domnișoara?

— Luați-o numai pe-aici, la dreapta, și cotiți imediat în prima stradă. A treia sau a patra casă.

Mi-am încheiat repede mantaua și am ieșit pe fugă. Nici nu m-am încins cu baioneta, am atârnat-o numai așa, de braț. Am ieșit în stradă și m-am uitat în direcția pe care mi-o arătase patronul. La vreo sută — o sută cincizeci de pași, zoreau, braț la braț, doi oameni. I-am recunoscut îndată și am pornit în goană după ei.

3.

Desigur că mi-au auzit pașii, căci fugeam și tropăiam, dar nici unul nu se uită înapoi. Într-o clipă am fost lângă domnișoara, am luat-o la braț și am muștrat-o astfel:

— Hei, domnișoară, de ce vrei mata să mă tragi pe sfoară?

Cît am vorbit, plutonierul, care fusese agățat de celălalt braț al domnișoarei, o rupse la fugă și dispăru după un colț de stradă.

— Vezi, domnișoară, zic, dacă-mi spuneai că vrei să te drăgostești cu domnul plutonier, eu nu te tulburam!

Și asta-i adevărul. Toată seara n-am simțit nimic suspect. Domnișoara nici n-a vorbit măcar cu plutonierul. Poate vorbiseră mai înainte, dar eu de asta nu știam.

Fata dădu din colț în colț, că așa și pe dincolo, ba una, ba alta.

— Domnul plutonier a fugit acum, desigur ca să mă sperie sau să mă atace pe la spate, zic eu.

Mi-am scos încet baioneta și, ținînd-o în mîna dreaptă, am coborît-o pe șold. Dacă mă atacă, nu mă las...

Domnișoara nu spunea nimic.

La colț, îmi sare înainte plutonierul.

— Ce vreți cu mine, domnule plutonier? întreb eu dîrz.

— Ce vrei dumneata cu mine? adaugă el, dar acum stătea și dînsul cu sabia în mînă.

Am lăsat brațul fetei și m-am apropiat de domnul plutonier.

— Eu nu vreau nimic. Eu am ospătat-o pe domnișoara, am plătit cîstit pentru ea și am dreptul la ea. Dar dumneata ai furat-o pe ascuns, deși ai văzut că domnișoara a petrecut cu mine. Și acum îmi ieși înainte, ca un tîlhar!

— Da' ce vrei dumneata cu baioneta scoasă? întrebă el, amenințător.

— Dumneata ce vrei cu sabia goală? zic eu, scos din fire, și-mi ridicai arma s-o împlînt într-însul.

El își învîrtea sabia deasupra capului și vroia la fel să mă taie.

Spre norocul nostru, doi polițai își făceau tocmai rondul pe-acolo; ne-au despărțit ei.

5 — Ascundeți-vă armele, domnilor, ziseră ei împăciuitori.

La acestea, plutonierul își trînti sabia în teacă și porni iarăși în goană, bineînțeles în direcția locuinței domnișoarei, căci el știa unde stă, doar, pesemne, mai
10 fusese de multe ori la ea. Eu, la fel, mi-am ascuns baioneta în teacă, am luat-o pe domnișoara de braț și ne-am dus mai departe. Domnul plutonier ne aștepta acolo, în fața casei. Nu voiam să mă leg de el, deși dreptatea era de partea mea, ci i-am spus domnișoarei așa:

15 — Uite, dragă domnișoară, eu nu vreau să mă încaier nici cu dumneata, nici cu domnul plutonier. Mata mi-ai spus mie că, după închidere, să vin la mata acasă. Mie mi-ai spus că nici bani nu vei primi. Spune așadar domnului plutonier s-o întindă, căci
20 acum e rîndul meu și eu vorbesc.

Dar domnișoara începu să smiorcăie, să se văicărească că ea nu dă drumul înăuntru nici unuia.

— Ei bine, zic, eu primesc și asta, ca să nu spui că nu înțeleg de vorbă bună. Dar nu intră nici
25 domnul plutonier, de asta...

Cît timp eu mă tocmeam cu domnișoara, plutonierul a deschis poarta, a tras fata înăuntru și a închis repede cu cheia. M-a cuprins o furie nemăsurată că
30 m-au păcălit în halul ăsta. M-am proptit în poartă, dar era solidă, n-am putut-o sparge. Am scuturat de clanță, dar de acolo, dinăuntru, hohoteau de rîs.

„Ian așteptați voi!” gîndii. Eram gata să mă-nec de mînie. Asemenea batjocură încă nu pățisem. Am plătit, ca un nebun, am ospătat-o domnește și asta-i

recunoștința! M-am așezat în poartă și am jurat să nu mă clintesc de acolo pînă nu iese plutonierul, chiar de-o fi s-aștept un an de zile. Las', că le arăt eu lor cu cine au de-a face!

5 N-au trecut zece minute și s-a deschis poarta. Ieșea domnul plutonier. I-am stat înaintea.

— Ce vrei? strigă.

— Eu ce vreau? Dar ce crezi dumneata, că poți să-ți bați joc de mine oricum? Așa crezi?

10 — Ascultă, ține-ți gura! zise.

— Cum? Cum?... Mai ești și grosolan? Dar zicînd acestea, îmi și smulsesem baioneta.

— Pui la loc imediat baioneta aceea? face el.

— Ba n-o pun de loc!

15 — Nu?! Și dă să scoată și el sabia.

Mi-am zis că acuma, dac-am intrat în horă, nu mai mi-e îngădui să dau îndărăt, altfel mă taie. Cu
stînga l-am apucat de mîna dreaptă, ca să nu-și poată scoate sabia și l-am împuns cu baioneta. Apoi i-am
20 dat drumul și-am rupt-o la fugă. Și-am fugit, am gonit pînă cînd am ajuns la cazarmă. Am alergat de-a dreptul la domnul ofițer de serviciu și i-am raportat c-am înjunghiat pe domnul plutonier Balog. Nu știam unde, cum l-am rănit. Astăzi am auzit că l-am nimerit
25 în brațul stîng.

Domnul ofițer de serviciu m-a arestat și de atunci stau aici.

Cînd termină, cîteva clipe îi fulgeră în ochi o
licărire sălbatică, crudă. Tăcu, obosise de-a binelea vorbind. Își lăsă capul în piept și oftă adînc. După
30 aceea mă privi din nou în ochi.

— Pentru asta sînt închis, domnule sublocotenent!

— Bine, foarte bine! spusei eu prosteste, numai ca să spun ceva. Apoi adăugai mai liniștit: În orice caz, ai procedat destul de prost, destul de greșit, mai mult, fără judecată, dar pentru asta nu trebuie să te amărăști. Nu va ieși un necaz prea mare din toată treaba asta, cel mult te vor închide pe trei-patru luni, și după aceea s-a terminat...

— Da, să trăiți!

— Așadar, curaj, Nagy, curaj! Așa ceva i se poate întâmpla oricui... Rămîi cu bine!

Apoi m-am întors din ușă:

— Mai ai vreo dorință?

— Nu am, domnule sublocotenent!

— Rămîi cu bine!

Pot spune că povestea asta m-a impresionat destul de neplăcut. Nu știu pentru ce, dar îmi era tare milă de bietul cavalier. Mă gîndeam cît de repede a fost în stare o tîrfă, o zdreanță de „domnișoară” să-l orbească pînă și pe omul acesta cinstit și m-am posomorît.

În camera mea am găsit un oaspete. Unul din cadeți s-a îndurat de mine și a venit să mă distreze. I-am povestit istoria sergentului, a rîs de el și pînă la urmă am rîs și eu. Nu există ceva mai ridicol decît nenorocirea altora. Tragedia se reduce la comedie bufă îndată ce noi nu figurăm în ea.

Înainte de a preda schimbului meu serviciul, a trebuit să inspectez închisoarea. Celula sergentului era ultima. Comandantul de gardă întoarce de două ori cheia în broască, dar ușa nu se deschise.

— Sparge ușa! strigai furios. Porcul doarme, fără îndoială, chiar aici în ușă.

AZ ŐRMESTER ÚR

1.

Az őrmester urakat a világ és az összes szabályzatok a legénységi állományba sorolják... Nohát, az őrmesterek (pardon: urak) tekintélyének érdekében sietek kijelenteni, hogy a világ és a szabályzat nagyon tévedt, amikor őket a legénység körébe sorolta. Őket nem lehet sehová se sorolni. Ha lehetne, hát akkor csakis az úri állományba szabadna őket sorolni. Mert tudni kell és illik, hogy az őrmesteri kar a legintelligensebb elemekből van alkotva. Aki egyszer annyira vitte, hogy az őrmesteri kitüntetést megkapta, az akár a tábornokságig is vihetné — ha akarná. De senki se akarja! Nyugodtabb, kedélyesebb az őrmester élete, mint a tábornoké. Az őrmestert csak a legritkább esetekben küldik penzióba, a tábornokot pedig a legritkább esetekben nem küldik penzióba...

Szükségesnek tartottam ezeket előrebocsátani, nehogy az emberiség továbbra is olyan sötétségben tapogatozzék az őrmester urak karát illetőleg.

És most!

— Feleség! — vakkantja el magát egy forró nyári délelőtt az őrmester úr. — Feleség, figyelj már ide!

5 Kartács József őrmester úr ingujjban, hosszú szárú csibukból hatalmasakat pőfékelve ült, keleti kényelmetlenséggel berendezett legszebb szobájának puha, ruganyos dívánján. Kezében óriási újságot szorongatott.

— Feleség, jössz már?

10 — Jövök, jövök, csak ne ordíts úgy!

A konyhából koszosan, rongyosan bújt elő a felesége.

— Mi bajod?

— Hol vannak a gyerekek?

15 — Künn a ligetben a pesztrával... Sose törődj te velük. Bízd azt énrám.

— Jól van nő, azért ne...

— Hát...

— Figyelj most ide!

20 — Figyelek, figyelek, csak ne sokat teketóriázz a bolondságaiddal, mert megkozmásodik... elég a rántás...

— Ördög vigye a rántásodat...

25 — Téged vigyen az ördög az újságoddal együtt, naplopó fráter! Még ő piszkolódik... Evett volna meg a fene ott ahol először láttalak!

— Kuss, rongyos! Bújj be az odúdba, ne is lás-salak! Hálátlan asszony.

30 — Az. Persze. Rongyos vagyok, hálátatlan va-gyok, mert nem érek rá a te ostobaságaidat meghall-gatni...

Pörölve, átkozódva szalad az asszony megint a rántáshoz.

Az őrmester úr, az érzékeny, emancipált stb. őrmester úr majd elájul ennyi műveletlenség, ennyi piszok, ennyi durvaság hallatára... Hogy is tudta ő elvenni ezt a csúnya, szakácsnő kinézésű asszonyt!

5 Ej, ej! Szamár volt ő, nagy samár volt!

Tulajdonképpen most se akart semmit se mesélni a feleségének. Csak azért hívta, hogy lássa és undorod-jék tőle.

10 Mennyivel különb az a kis kasszirnök! Micsoda báj, micsoda kellem tükröződik annak az arcán, az alakján! És ő ehhez a vén, ráncos képű anyókához van kötve örökre. Milyen ostobák voltak azok a törvény-hozók!

15 Dörmögve, duruzsolva akar megint az újságba belemélyedni. Nem megy! Képtelen! Nem bír olvas-ni... Minduntalan Elza jár az eszében. Hm! Nagyon csinos leány, az bizonyos. Csak az a kérdés, hogy tiszta-e? Mert hát nem éppen muszáj tisztának lennie, akármilyen ártatlannak is látszik kívülről! No per-sze! Drága multság lesz, dehát megérdemlem!

20 Eleget keseregtem... izé... nyomorogtam... megenged-hetek magamnak egy kis szórakozást is!... Különben az se nagy baj, ha nem tiszta... Manapság úgyse sokat adnak arra... Mit szólna hozzá ez a hárpia, ha meg-tudná! Megpukkadna mérgében... No csak pukkad-jon meg!

30 Feláll. A tükörhöz megy. Megelégedetten, öntel-ten pöдри meg deresedő bajszát. Örömmel konstatálja, hogy az utolsó tükörbe nézés óta lényegesen nem vénült meg (lévén ő még csak negyvenkét éves). Igaz, hogy csak egy fél órája vált el a tükörtől... No de mindegy! Felöltözik, és lassú, méltóságteljes léptekkel elhagyja a szobát. Aztán nagyúri flegmával és ritka elegan-ciával beszél a konyhába koszos feleségéhez:

— Ma nem ebédelek itthon!

— Hát hol a veszekedett fenében? — förmed rá a majd megsült asszony, mikor meglátta, hogy drágalátos ura kikenve-kifenve sétál elfelé.

— Semmi közöd hozzá, koszos!

— De már ahhoz csak van közöm, te... te...

Nem folytathatták a veszekedést (örmester úr Kartács nagy bosszúságára), mert egy jó módúnak látszó paraszt nyitott be. Egyik kezében alaposan megrakott kosarat szorongatva, alázatos hangon kezdte.

— Adjon Isten jó egészséget, vitéz őrmester uram!

— Adjon Isten bácsi, hát mit akar?

— Hát én csak Kis Jóskának volnék az apja, könyörgöm, aztán eljöttem egy kicsit őrmester uramhoz!

— Kerüljön beljebb!

— Már csak leteszem ezt a kosarat, vitézlő uram... Amíg mi beszélünk, a szolgáló kiüríti...

Az asszony kezébe nyomta a kosarat.

— Én az őrmester úr felesége vagyok!

— Az őrmester úr kedves felesége? Isten éltesse sokáig az őrmester úr feleségét! De biz'Isten, őrmester úr, szorgos, munkás asszonnyal áldotta meg az Úristen!... Jancsi te! — szólt aztán a künn várakozó gyerekekhez. — Hozd be a bárányt! Egy báránykát is hoztam őrmester uram gyerekeinek. Tudom, hogy nagyon jól fognak vele mulatni a kicsikék.

Az őrmester úr nagy nehezen betuszkolja a szobába az öreg. Ott megbeszéli töviről-hegyire az öreg kérelmét. A paraszt szabadságot akar a fiának, s mint leghatalmasabb fórumhoz, az őrmester úrhoz fordul pártfogásért. Az őrmester úr, miután jól szemügyre vette volt a bárányt és a telt kosarat, késznek nyilat-

kozik a jó fiút akár egészen el is bocsátani a hadsereg kötelékéből. De ezt már az öreg paraszt a világért se akarná...

Hamarosan nyélbe ütik a dolgot, s a paraszt iszonyúan hálálkodva távozik.

— Látod te... látod mi vagyok én? — hencegett az őrmester úr a feleségének. — Bárány, kosár...

— Látom... hogy is ne látnám... Te úr vagy, nagy úr... én meg a cseléded...

— Nanana...

— Bizony csak a cseléded, mert én nem érek rá, hogy egész nap csinosítsam, szépítsem magam... A három gyermek enni akar, te enni akarsz... hát nekem főznöm kell. A gyerekeknek elszakad a ruhája, rongyosan nem járhatnak... nekem varnom kell, mert kész és új ruhára nem telik... Hát bizony így aztán én rongyos, koszos vagyok...

— No feleség, gyere csókolj meg...

— Az. Csókolózni, ölekezni, szeretkezni... Ahhoz kitűnően értesz. Az kellene mindig neked. Hanem dolgozni... azt nem... az nem úrnak való, olyan nagy úrnak való, mint te!...

Kissé duzzogott még a megbántott asszony, de aztán mégis engedett. Megcsókolta jó cuppanósan az őrmester úr széles ajkát, és folytatta dolgát a konyhában.

Kartács József megtörülte az ajkát.

Mosolyogva lépett be ismét a keleti szobába, levetette a blúzat s olvasni akart... Az öreg paraszt, az ő vesztegetési kísérletével megmentette — habár csak rövid időre is — az apát a gyermekeknek, a férjet az asszonynak.

De csodálatos!

Amint őrmester úr kezébe veszi az újságot, kitör rajta megint a feleségundor... Elzának a képe izgatja örökösen... Most még jobban, mint ezelőtt. Az ajkán érzi még feleségének nedves ajkát, s hideg borzongás fut végig a hátán...

Vajon miért is utálja ő most annyira a feleségét? Mért utálja annyira azt a jó asszonyt, akinek csak az a hibája, hogy nem szép és nagyon sokat dolgozik. Mért? Maga se tudott volna felelni erre a kérdésre. Az a másik, csábos, ígész szemével, nedvesen piros ajkával, az teljesen a hálójába kerítette.

Rettenetesen bánta, hogy nem küldte ördögbe azt az öreg parasztot, bárányával és kosarával együtt... hogy itthon maradt... Ha az a paraszt nem jön... ha nem jön... Dühös volt magamagára is, hogy az asszony nyafogására hallgatott.

— Minden csúnya asszony nyafog! — mormogta, és mérgesen gyúrta össze az újságot és egy sarokba dobta.

Szeretett volna rögtön felöltözni és... De nem... Ezt szégyellte volna...

Pedig Kartács József őrmester úr alapjában véve becsületes, derék ember volt. Családjának az ősei valószínűleg nem segédkeztek Árpádnak az új hon meghódításánál... Egyszerű közönséges csizmadiamester volt az apja, nagyapja, ükapja... Ő katona akart lenni. Katona lett. Megfelelt. Őrmesterig vitte. Magasabb ambíciók sose bántották, mert nem is bánthatták... Felesége egy jóra való rövidáru boltosnak volt a nem ígészően szép lánya. Hozományt nem kapott vele. Nem is kellett. Akkor elég volt neki a nem ígésző szépségű leány... Tizenegy esztendei együttlétük alatt többször voltak boldogok, mint boldogtalanok, habár

sokszor nem vacsoráztak. De a kötelék, mely összefűzte őket, erős volt... ellenállott mindennek... mostanig.

Az asszony nem volt észbontó szépség, az több mint valószínű. Az észbontó szépségek, ha szegények is, nemigen bolondulnak az őrmester urak után, hanem szívesebben menekülnek a fess hadnagy urak tárt, ölelő, karjaiba... Ezt nagyon jól tudta. (Most, persze, ezt is elfelejtette.) De mind ezideig még sose undorodott ettől az asszonytól. Mért utálta meg most?

Az intelligencia, a sznobizmus, az affektálás a legragadósabb betegségek. Az őrmester is ezeknek az áldozata lett. Amíg nyárspolgári egyszerűségben élt, meg volt elégedve a sorsával... a feleségével. Amint azonban a műveltség, a nagyképűsködés birodalmába tévedt... megzavarodott, szeme káprázott, s vakon indult neki a gödrös útnak.

Hadnagya és főhadnagya beszélgetéseiből megtudta, hogy a házastársi hűség egyike a művelt házasemberek, különösen a férjek, legnevetesegebb erényeinek. Nosza! Ez kellett neki! Mikor hazament és végignézett a feleségén... valami rettenetesen látott. Feleségének az arcán a piszkos verejték vastag csöppekben peregett le, felgyűrt szoknyája alól kilátszottak piszkos harisnyába bújtatott formátlan lábai... S amint őrmester úr ezeket és ehhez hasonlókat meglátta, egyszerre kijózanodott. Szó nélkül otthagytá az asszonyt, és menekült a szobájába, ahol újságolvasásba merült... De hiába! Itt is csak a feleségét látta... Szoknyája rongyos, piszkos... blúza szakadt, ráncos... Eh! El kell menni hazulról, mert különben rosszul lesz... Megcsömörlik a fáradtságos, nehéz munka nyomainak és eredményének láttára...

Mért nem vette ő észre mindezt eddig is?...
Hogy csak olyan későn nyílt meg a szeme!

5 A sorsa játéka összehozta Elzával, a kasszirnök-
vel... Mint az éhes farkas a zsákmányára, úgy rontott
Kartács is Elzára. Ez az! Ez az igazi... Ez kell neki!
Ez az övé lesz...

10 Mikor az első találkozás után hazament s össze-
hasonlította Elzát a feleségével, vagy fordítva... az
ellentétek még jobban kitűntek... Elza javára. Amily
mértékben csökkentek felesége iránti érzelmei, olyan
mértékben fokozódott „szerelme“.

Szerelmes volt. Legalább ő azt érezte... S ezért
a szerelemért kész volt feláldozni a feleségét, gyerme-
keit...

15 Elzának már a barátsága is meghaladta az ő
kis térfogatú tárcáját... hát még a szerelme!

20 Négy álló hete ostromolja a csinos kasszirnök
szerelmével, és még mindig a barátságnál tart, pedig
az egész fizetését ráköltötte ebben a hónapban... Sőt!
Adósságot is csinált!... Kartács József őrmester adós-
ságot csinált! Eleinte... Legeslegelőször ő maga is
megszeppent ettől a... Hiszen huszonkét éve szolgál,
és még egy fillér adóssága nem volt eddig... Azután
mégis kialakult a lelkiismeretével, aláírta az első
25 váltót — és szerelmes volt. Hja! A műveltség áldoza-
tokat is kíván az embertől...

A mai események, feleségének a csókja, még job-
ban elidegenítették családjától... Az a hideg csók...
és milyen laposan cuppant!... Huh!

30 Amivel eddig alig törődött, most életszükségle-
tévé vált. Naponta igen sok időt töltött a tükör előtt...
Szép akart lenni... Tetszeni akart nemcsak Elzának,
hanem általában minden asszonynak...

Az utolsó időben már a szolgálatát se végezte
pontosan. Szórakozott volt (a műveltség első követel-
ménye). Megfeledezett sok mindenről, amiről nem
lett volna szabad megfeledeznie. Századparancsnoka,
5 aki nemigen szerette a művelt őrmestereket, rossz
szemmel nézte... de nem szólt semmit.

Bánta is azt Kartács őrmester? Az intelligencia
forgataga elragadta és vitte, söpörte magával...

10 Hanem ma megemberelte magát. Estig otthon
marad... Igen. Ez most már szent kötelessége... az
undok csók után... Persze. Kötelessége. Este aztán
elmegy...

Ledőlt a díványra. Behunyta a szemét... Egy
vastag, pocakos légy dongva repdesett a feje körül.
15 Leszállt az orra hegyére... Elkergette... Letelepedett a
homlokára... Hideg volt, mint felesége csókja... Dű-
hösen kapott a légy után... Elrepült... Harmadszorra
a kezére szállt... Most már nem bántotta... A légy
lustán, lomhán mászott egyik ujjáról a másikra...
20 Aztán elrepült magától... Felszállt a magasba, s nagy
körökben járta körül a szobát... Kartács követte a légy
röptét... eleinte gyorsan, gyorsan, majd lassabban,
lassabban... Szempillái fáradtan, nehezen mozogtak...
Végre lecsukódtak...

25

2.

Kilenc óra...

A „Fehér Holló“ kávéháznak ma kevés vendége
volt. A törzslakók közül is csak két öreg-öreg úr jött el,
azok pedig már két órája sakkoznak egy pohár víz
30 mellett. A pincérek álmosan lógnak egy-egy sarokban,

a tulajdonos tulajdonosi méltósággal bóbiskol az egyik márványasztalon.

A kasszirő a pult mellett álmosan olvasgatja a cukorkockákat. Mélyen kivágott blúzával, feszesen a testéhez simuló szoknyájával magára szokta vonni a vendégek figyelmét. De most, hogy üres a terem, csinos arcán, feltűnően kicsiny és szép száján az unalom árnyéka tükröződik.

Megnyílik az ajtó, s Kartács őrmester úr, feszes tartással, kackiás léptekkel robot be.

— Jó estét, kedves Kartács! — fordul hozzá Elza mosolyogva, de ebben a mosolyban több volt a gúny, mint a szívélyesség.

— Jó estét, aranyos Elza! Pontos vagyok?

— Ah, dehogy pontos! Hiszen kilenc óra már régen elmúlt... Lássá, maga miatt úgy unatkoztam...

A pincérek raja rohanja meg Kartács őrmester urat.

— Két üveg pezsgőt! — dörgi Kartács hatalmas hangon, s hamiskásan mosolyog Elzára.

— Méltóztatik parancsolni? — kérdi a főpincér tántorogva, mert azt hitte, hogy rosszul értette a méltóságos őrmester úr parancsát.

— Két üveg pezsgőt! Hát süket maga, Károly!

Kartács letelepszik Elza pultja mellé. A pincér, nagy hajlongások közben, egy odavont asztalra helyezi a pezsgőt. Most azután nyugodtan beszélhetnek, az őrmester úr meg Elza kisasszony.

— Elza... ez az utolsó kísérlet! Tovább már nem bírom!

— Nem bírja, kis kutyus? Maga mondja? Fogadjunk, hogy bírja! *Gilt?*... Egy üveg pezsgő!

Elza fölemelkedett. Sugár teste, mint a gyöngénádszál az esti szélben, remegett, ingott. Közelebb

tolta székét Kartácshoz s ismét leült. Lába érintette az őrmester úr izgó-mozgó lábát. Apró, fehér kezével fölkapott egy pohár pezsgőt, felét megitta s aztán oda-nyújtotta Kartácsnak.

— Igyék... maga... maga kis pubi...

Az őrmester úr remegett a „szerelem“-től. Hevesen átkarolta a leány karcsú derekát, s megcsókolta az ajkát... S amint most karjaiban tartotta Elzát s ajka érintette piciny, forró ajakát... eszébe jutott a felesége, a mai hideg csókja... Milyen undorító volt az, s milyen kéjes, édes emez...

A leány kiszakította magát karjaiból, s affektált duzzogással bújt a pult mögé.

— Haragszom magára! — susogta haragosan, hogy a többiek meglássák és meghallják...

A turbékolás, folytonos összezördülésekkel és kibékülésekkel fűszerezve, éjfélig tartott. Akkorra a két öreg úr befejezte a sakkpartit, megitta az egy pohár vizet. Vendég nem volt. Be kellett zárni a kávéházat.

Kartács őrmester úr azon kitüntetésben részesült, hogy haza kísérhette Elzát.

A nappal fojtó melege után, hűvös éjszaka állott be. Komor, sötét felhők tornyosultak az égbolton. Időnként hatalmas dörgések reszkettették meg a levegőt, s cikázva versenyzett a villám a szürke, gomolygó, rohanó fellegekkel...

Két szerelmesünk kart karba öltve, lassú léptekkel, édesen suttogva haladt az utca érdes kövezetén. Meg-megálltak, csókolóztak, ölelkeztek, s aztán tovább mentek.

Elza egy kicsi, szépen, de ízléstelenül bútorozott, második emeleti szobában lakott...

Kartács József őrmester úr boldog volt. Megtörte a jeget. Az övé volt Elza. Az igéző, a gyönyörű, a kíváncsú Elza.

5 A tegnapi multság éppen egy havi gázsijába került. A jövő haviba. De ő nem törődött vele. Csak Elzával találkozassék, csak Elza az övé legyen... minél többször... minél gyakrabban...

10 „Szerelme” napról napra fokozódott... Ha egy napig nem láthatta szerelmesét, őrjöngeni, tombolni tudott...

15 Feleségével már nem is érintkezett. Ha véletlenül beszélt vele, csak azért tette, hogy összekoccanjanak, s aztán nyugodtan napokig kimaradhasson... Sokszor egy szó, egy tekintet elég volt arra, hogy az őrmester úr egész dühtartalmát kiöntse...

20 Elza, az igéző stb. Elza, természetesen mind követelőbbjlett. Most már nem érte be kevéssel, mint barátságuk idején (habár az a kevés is kimerítette és meghaladta Kartács úr budget-jét), hanem sok pénzt, sok bankót emésztett... és még többet is emésztett volna. Az őrmester úr egy ideig tudott annyi pénzt előteremteni, hogy a leány ambícióit kielégítse, de forrásai csakhamar megcsappantak. Hiába fordult a zsidókhoz, az uzsorásokhoz... mindenütt csukott ajtókra talált... Majd a fizetések határideje közeledett. Pénzt kellett szerezni, hogy a hitelezők tátongó, éhes torkát betömje... Elza minderről nem tudott és nem is akart tudni... Hogy az őrmester úr tönkremegy őmiatta, az őt csöppet sem hatotta meg... Hozzá volt már szokva ilyenekhez...

30 Kartács őrmester úr már az örülettel határos állapotban volt... Idegei túl voltak feszülve, s minden gondolatát arra összpontosította, hogy újabb meg

újabb pénzforrásokat fedezzen föl... Már csak egy maradt hátra... a századraktár... De ettől a gondolatától még mostani viszonyai közben is megrettent.

5 — Azt nem! Soha! Soha! — ismételte gyakran magában a gyáva ember azon tudatával, hogy a szavak, a hangok, a fogadalmak megmentik a pusztulástól, az örvénytől.

10 Egy hétig ellenállt. Egy hétig várt. Egy hétig küzdött a becsületével, a lelkiismeretével. És győzött a bűn... A raktárból az összes fehérneműt eladta, és a pénzzel szaladt, szaladt Elzához...

15 Szívszorongva kopogtatott a leány jól ismert ajtaján. Az elkövetett bűn nyomasztó súllyal nehezedett a lelkére és fojtogatta, fojtogatta... De legyőzte a lelkiismeretét... ismét győzött... Első kopogtatására nem felelnek... Újból kopogtat... Egyszer... Kétszer... Háromszor... Nem kap választ... Megnyomja a kilincset. Az ajtó nem enged... Dörömbölni kezd és üti, veri az erős tölgyajtót az ökleivel...

20 A zajra összecsődül a ház népe...

Ezekről megtud mindent... Elza elutazott egy gazdag bankár kíséretében...

25 Az őrmester úr, Kartács József, az intelligens, a művelt, az élvhajászó őrmester úr még nem roskad össze egészen a csapás súlya alatt. De a lelke, az az alapjában véve becsületes lelke, teljesen megtörik... Lábai ugyan remegnek, kezei ugyan reszketnek, de ő erősen tartja magát...

Lassan, szédülve megy le a lépcsőn.

30 — Ki... Csak ki a szabadba!

Ki, hogy egyedül lehessen a gyalázatával, a bűnével...

Kartács József őrmester úr magához tért, de későn.

5 Most már belátta, hogy Elza, a szép, az ígésző, az észbontó Elza gyönyörűen felültette. A szerencsétlen azt hitte, hogy a leány imádja, egyedül csak őt szereti...

De amint magához tért, világosan látta a helyzetét is...

10 Hiszen ő sikkasztó! Hiszen ő megrabolta a kincstárt, a századparancsnokát! Miért? Hogy egy utálatos bestia pénzvágtyát kielégíthesse!

Eszébe jutottak az adósságai...

Eszébe jutott a felesége...

15 — Az az áldott, jó asszony!

Hiába, hiába! Nem neki találták fel a műveltséget! Legalább az efajta műveltséget nem. Bárcsak sose is harapott volna bele.

Mi lesz a feleségével? Mi lesz a gyermekeiből?

20 Hiszen őt börtönbe viszik, mert sikkasztott, rabolt...

Hideg verejték gyöngyözött a homlokán.

— Csak most... csak ez egyszer tudnék kigázolni ebből a...

Hazament.

25 Lehevert a díványra, és behunyta a szemét, mint akkor, midőn... igen, amikor az az öreg paraszt... igen... emlékszik még a vastag, pocakos légyre... igen...

30 Mereven, mozdulatlanul feküdt és gondolkozott...

„Elza, Elza... te gyalázatos Elza!”

Sírni szeretett volna szegyenében, dühében, fájdalmában. De nem. Nem tud. Nem is szabad...

Másnap, korán reggel beült a raktárba, s nézett, maga se tudta hová; várt, maga se tudta mire... Tekintete arra a helyre esett, ahol a fehérnemű volt elhelyezve, elrendezve. Kartács megijedt... Üres, üres! 5 Borzasztó az az üresség!

„Ha most a százados úr be találna nézni! Csakhogy nem fog benézni... Persze... Hiszen a százados úr úgy bízik bennem, mint édes gyermekében... Tizenkét esztendeje szolgálunk együtt, de még sose 10 volt és nem lehetett kifogása ellenem...”

Szalmaszálba kapaszkodott az őrmester úr is. Bízott abban, hogy pótolhatni fogja a hiányokat még mielőtt észrevennék a... De honnan pótolja? Honnan vegye a pénzt? Legalább hitelképes ember volna, mint 15 azelőtt...

Dühében fejfel szeretett volna a falnak menni!

Századparancsnoka öreg, a szolgálatban és becsületben megvénült ember volt. Ő is hallott az őrmester okvetetlenkedéséről, s csak szomorúan csóválta a fejét.

20 — Megbomlott a szegény Kartács!

Most behívatta a századirodába.

Kiküldött mindenkit, és atyailag, szépen beszélt a megbomlott Kartács őrmesternek.

25 — Vigyázzon magára, Kartács fiam... Ne bomoljon! Magának felesége, gyermekei vannak... Nem szabad őket feláldozni egy múltó, semmirevaló kalandért... Nohát csak vigyázzon magára, fiam! Remélem, még jókor figyelmeztetem?

— Nem éppen, százados úr!

30 — Csak bátran, ne veszítse el a fejét! Igyekezzék rendbe jönni, aztán minden jó lesz... Holnap az alvezredes úr megvizsgálja a raktárokat... Csináljon rendet a magáiban! Különben délután megnézem én is!

— Rendben lesz, százados úr, a raktár is, én is!

— Na jól van, fiam, elmehet!

A századirodából egyenesen hazament Kartács József őrmester úr. Amíg a századosa beszélt, ő meg-

csinálta magában a tervet... Rendbe szedi a raktárt...

5 Aztán megint visszament a raktárba...

A zsebében szorongatott valamit.

Majd rendet csinál...

10 Kartács József őrmester úr felesége megfőzte már az ebédet. Tálalt is már, de az ura még mindig nem jön haza... A pesztra megérkezett már a gyerekekkel s leültette az asztal köré... Csak az apust várják. De ő nem jön...

15 Az asszony, ugyanabban a szakadt, piszkos ruhában, mint akkor régebben; ölében a legkisebbik gyermeke... Az arcán most is vastag verejtékcseppek szaladnak végig... mint akkor régebben...

— Mama!

— Mi az, lelkem!

— Éhes vagyok...

20 — Mindjárt eszünk, szívem, csak hadd jöjjön haza a papa!

Aztán csak megint megszólal a gyermek.

— Mama... mikor jön már a papa, mert én nagyon éhes vagyok.

25 De a papa csak nem jön...

Az asszony nem éhes. Ő jóllakott az ételek illatával, amíg megfőzte. Ő elvárna estig is... De a gyermekek már nagyon türelmetlenkednek.

30 Leül ő is az asztal mellé. Csak egy hely üres... a papa helye.

A gyermekek nevetgélve, incselkedve csámcsognak...

Kopognak.

— Szabad!

Zavart, sápadt arcú közlegény állít be.

— Tessék kijönni egy kicsit...

5 Az asszony rosszat sejt. Kimegy... Rögtön visszaszalad, leteszi a pesztra ölébe a gyermeket s úgy ahogy van... rongyosan, koszosan, kirohan az ajtón.

A gyermekek nevetgélve, incselkedve csámcsognak.

DOMNUL PLUTONIER

1.

Pe domnii plutonieri lumea și toate regulamentele îi încadrează în rîndul trupei... Ei bine, în interesul autorității plutonierilor (pardon: al domnilor plutonieri) mă grăbesc să declar că lumea și regulamentul au comis o mare greșeală cînd i-au trecut în rîndul trupei. Ei nu pot fi trecuți nicăieri. Dacă s-ar putea, ar fi trebuit să fie trecuți numai și numai în rîndul domnilor. Pentru că trebuie, și se cade să se știe că din corpul plutonierilor fac parte elementele cele mai inteligente. Cel ce a ajuns o dată să obțină distincția de plutonier, acela ar putea să ajungă și general — dacă ar vrea. Dar nimeni nu vrea. Viața plutonierului e mai liniștită, mai plăcută decît a generalului. Plutonierul este numai în cazurile cele mai rare pensionat, generalul, în schimb, numai în cazurile cele mai rare nu este pensionat.

Am socotit necesar să anticipez acestea, pentru ca nu cumva omenirea să orbecăie și pe mai departe în întuneric în privința corpului domnilor plutonieri. Și acum!

— Nevastă! hămăie scurt domnul plutonier într-o dimineață fierbinte de vară. Nevastă, fii atentă încoa!

Domnul plutonier Kartács József ședea în cămașă, pufăind nori uriași de fum din ciubucul său lung, pe divanul moale, cu arcuri, din cea mai frumoasă odaie a sa, mobilată cu o orientală incomoditate.

— Nevastă, nu vii odată?

— Vin, vin, nu urla așa!

Din bucătărie răsări, soioasă și ruptă, nevastă-sa.

— Ce ai?

— Unde sînt copiii?

— În parc, cu dădaca... Nu le purta grija. Lasă-i în seama mea.

— Bine, bine, pentru asta nu...

— Ei...

— Fii acu atentă!

— Sînt atentă, sînt atentă, da' nu mă-ncurca prea mult cu prostiile tale, că mi se afumă... se arde rîntașul...

— Dă-l dracului de rîntaș!

— Pe tine să te ia dracu cu ziarul tău cu tot, puturosule! Tot lui îi umblă gura!... Să mă fi luat naiba acolo unde te-am văzut întîia oară!

— Gura, fleandură ce ești! Marș în vizuină, să nu te mai văd! Femeie nerecunoscătoare!

— Da. Desigur! Sînt flenduroasă, sînt nerecunoscătoare pentru că n-am vreme să-ți ascult prostiile.

Bombănind, blestemînd, femeia aleargă iar la rîntaș.

Domnul plutonier, sensibilul, emancipatul etc. domn plutonier e gata să leșine auzind atîta incultură, atîta murdărie, atîta grosolănie... Cum de s-a putut

însura cu femeia asta urită, cu înfățișare de bucătă-reasă! Ei, ei! A fost un măgar, un mare măgar!

De fapt, nici acum nu voia să-i spună nimic nevesti-si. A chemat-o numai ca s-o vadă și să-i fie scîrbă de ea.

Ce deosebită este casierîța aceea mititică! Cîtă grație, cît farmec se oglindește pe chipul ei, în făptura ei! Și el este legat pe vecie de această băbuță cu fața zbîrcită! Ce imbecili au fost legiui-torii aceia!

Mîriind, mormăind, vrea să se adîncească iarăși în ziar. Nu merge! Nu-i în stare! Nu poate citi... Mereu îi umblă Elza prin minte.

„Hm! E-o fată tare chipeșă, asta-i sigur! Între-barea e, o fi curată? Pentru că nu-i neapărat nevoie să fie curată, oricît ar părea de nevinovată pe din-afară! Ei da, firește! Distracție costisitoare, dar o merit. Destul m-am văicărit... asta... am îndurat... pot să-mi mai îngădui și puțină distracție! De altfel, nu face nimic chiar dacă nu e curată... Astăzi tot nu se pune mare preț pe...

Ce-ar spune scorpia asta dac-ar afla? Ar crăpa de ciudă!... Ei bine, să crape!”

Se ridică. Se duce la oglindă. Mulțumit, plin de sine, își răsucește mustața brumată. Constată cu bucurie că de la ultima cercetare în oglindă nu prea a îmbătrînit (el neavînd decît patruzeci și doi de ani)... E adevărat că s-a despărțit de oglindă abia de o jumătate de ceas... Ei, da-i totuna! Se îmbracă și, cu pași rari, plin de demnitate, părăsește odaia. Apoi, cu deosebită eleganță, azvîrle flegmatic o vorbă la bucătărie soioasei sale neveste:

— Astăzi nu mănînc acasă!

— Da' unde mama dracului? se răsti la el femeia încinsă, cînd văzu că scumpul ei soț, pomădat și ferchezuit, dă să o șteargă de-acasă.

— Nu te privește, jengoaso!

— Ba asta mă privește, mă... mă...

N-au putut continua cearta (spre marele necaz al domnului plutonier), pentru că un țaran, cu înfățișare de om avut, deschise ușa. Strîngînd într-o mînă un coș zdravăn încărcat, începu cu glas smerit.

— Bună ziua să vă dea Dumnezeu, domn pluto-nier, să trăiți!

— Bună ziua, bade, da' ce dorești?

— Apoi, eu îs tatăl lui Kis Jóska, mă rog fru-mos, și m-am abătut un pic pe la domnu plutonier.

— Intră înăuntru!

— Numai să lepăd coșul ăsta, domle... Pînă stăm noi de vorbă, slujnica îl deșartă...

Îndeasă coșul în mîna femeii.

— Eu sînt nevasta domnului plutonier!

— Nevasta domnului plutonier? Dumnezeu să dea viață lungă nevestei domnului plutonier. Da' zău, domnule plutonier, cu ce neastă sîrguincioasă, muncitoare, v-a blagoslovit Dumnezeu... Măi Jancsi! strigă apoi către copilul care aștepta afară. Adă mielul înăuntru! Am adus și un mieluşel, pentru copilaşii domnului plutonier. Ştiu că mititeii vor petrece grozav cu el!

Domnul plutonier îl împinge cu chiu, cu vai pe bătrîn în odaie. Acolo discută cererea bătrînului de la un capăt la altul. Țăranul vroia concediu pentru fecioru-său și acum s-a adresat celui mai înalt for, domnului plutonier, pentru a-i obține favoarea. Domnul plutonier, după ce examinează atent mielul și coșul plin, se declară gata să dea chiar de tot

drumul vrednicului băiat din cadrele armatei. Dar asta nici moșneagul n-ar dori-o pentru nimic în lume...

Pun degrabă la cale treaba și țăranul se îndepărtează, ploconindu-se recunoscător.

5 — Vezi tu... vezi cine sînt eu? se laudă domnul plutonier în fața nevesti-si. Miel, coș...

— Văd, cum să nu văd... Tu ești domn, domn mare... iar eu, slujnica ta...

— Ei, ei, ei...

10 — Vezi bine, numai slujnica ta, pentru că eu n-am vreme să mă dichisesc și să mă fac frumoasă... Cei trei copii vor să mănînce, tu vrei să mănînci... iar eu trebuie să gătesc. Copiii își rup hainele, nu pot umbla rupți... eu trebuie să cos, că nu ne ajunge

15 pentru haine de-a gata și noi... Păi, și-atunci, eu sînt ruptă, murdară...

— Ei, hai, nevastă, vino și mă pupă...

20 — Asta da! Să te pupi, să te giugiulești, să te drăgostești... La asta te pricepi de minune! Asta ți-ar trebui ție mereu... Dar să lucrezi... asta nu!... Asta nu face de un domn, de un domn atît de mare ca tine!...

25 Femeia, jignită, stătu ce stătu îmbufnată, dar apoi, totuși, cedă. Sărută zgomotos buzele groase ale domnului plutonier și-și văzu de treabă în bucătărie.

Kartács József își șterse buzele.

30 Zîmbind, intră iarăși în camera orientală, își lepădă bluza și încercă să citească... Țăranul bătrîn, prin încercarea lui de mituire, îl salvase, deși numai pentru scurtă vreme, pe tată în fața copiilor, pe soț în fața soției.

Dar, minune!

De cum ia domnul plutonier ziarul în mînă, îl apucă iarăși greața de nevastă. Îl tulbură tot mereu

chipul Elzei... Acum mai mult ca înainte. Mai simte încă pe buze buzele umede ale nevesti-si și-l trec fiori reci pe spate...

De fapt, de ce îi este acum atît de scîrbă de nevastă-sa? De ce îi e scîrbă de femeia asta bună, care n-are alt cusur decît că nu-i frumoasă și muncește prea mult? De ce? Nici el n-ar fi fost în stare să răspundă la această întrebare. Cealaltă, cu ochii ei amăgitori, fermecători, cu buzele ei umede, roșii îl cuprinsese cu

10 totul în mrejele ei.

Regreta teribil că nu-l trimisese la naiba pe țăranul acela bătrîn, cu miel și coș cu tot... că a rămas acasă... Dacă nu venea țăranul ăla... dacă nu venea... era pornit și împotriva lui însuși, că a cedat miorlăielilor femeii.

15 — Toate femeile urîte miorlăie! mormăi el, și mototoli mînios ziarul și-l azvîrli într-un colț.

Ar fi dorit să se îmbrace imediat și... dar, nu... Ar fi ceva rușinos...

20 Deși se cheamă că e „domnul plutonier, Kartács József“ el în fond era un om cinstit, de ispravă. Strămoșii neamului său probabil că nu l-au ajutat pe Arpad întru cucerirea noii patrii... Și tatăl și bunicul și străbunicul lui au fost cizmari simpli, obișnuiți...

25 El a vrut să ajungă militar. A ajuns militar. Corespundea. A devenit chiar plutonier. Ambiții mai mari nu l-au măcinat vreodată, pentru că nici nu-l puteau măcina... Nevastă-sa era fata nu prea frumoasă a unui negustoraș de treabă. Zestre nu a primit la

30 căsătorie. Nici nu-i trebuia. Pe vremea aceea îi ajunsese doar fata, care nu era prea frumoasă... În cei unsprezece ani ai conviețuirii lor, au fost mai deseori fericiți decît nefericiți, deși de multe ori seara rămî-

neau nemîncați. Dar legătura care-i unea a fost puternică... a rezistat la toate... pînă acum.

5 Femeia nu era o frumusețe răpitoare. Asta fără doar și poate. Frumusețile răpitoare, chiar dacă sînt sărace, nu se dau în vînt după domnii plutonieri, ci preferă să se refugieze în brațele larg deschise ale chipeșilor domni sublocotenenți... Asta o știa foarte bine. (Acum, bineînțeles, a uitat-o și pe asta.) Dar pînă acum nu-i fusese niciodată silă de femeia asta.

10 De ce i-a devenit nesuferită acum?

Intellectualismul, snobismul, ifosele sînt cele mai molipsitoare boli. Și domnul plutonier le-a căzut victimă. Cît timp a trăit într-o simplitate burgheză fusese mulțumit de soarta lui... de nevasta lui. Dar

15 îndată ce se rătăci în imperiul culturii, al înfumurării... se zăpăci, începuse să i se ntuieze în fața ochilor și porni orbește pe drumul acesta plin de hîrtoape.

Din discuțiile purtate de sublocotenentul și

20 locotenentul său, aflase că fidelitatea conjugală este una din virtuțile cele mai ridicole ale oamenilor căsătoriți, mai cu seamă ale soților! Poftim! Atîta i-a trebuit! Cînd s-a dus acasă și și-a privit nevasta... a văzut ceva îngrozitor. Pe fața nevastă-si nădușeala

25 murdară și roia în picături mari; de sub fusta sumeasă i se vedeau picioarele diforme, îmbrăcate cu ciorapi murdari... Și cînd domnul plutonier văzu asta și altele asemenea, se dezmetici dintr-o dată. Fără nici o vorbă, lăsă femeia baltă și se refugie în odaia lui,

30 unde se adînci în lectura ziarului. Zadarnic însă! Și aici tot numai nevasta i-apărea înaintea ochilor... Avea fusta ruptă, murdară... bluza sfîșiată, boțită... Eh! Trebuie să plece de acasă, altminteri îi vine

rău... I se apleacă, la vederea urmelor și rezultatelor muncii oboșitoare, grele...

De ce nu observase toate acestea și pînă acum? Cum de i s-au deschis ochii atît de tîrziu?

5 Jocul destinului îi înlesnise întîlnirea cu Elza, casierița... Ca un lup flămînd asupra prăzii, așa se năpusti și Kartács asupra Elzei. Asta-i! Asta este cea adevărată!... De asta are el nevoie! Asta va fi a lui...

10 Cînd, după prima întîlnire, se întoarse acasă și o compară pe Elza cu nevastă-sa, sau invers... contrastele ieșiră și mai mult la iveală... În favoarea Elzei. În măsura în care scădeau sentimentele față de soția lui, în aceeași măsură îi creștea „dragostea”.

15 Era îndrăgostit. Cel puțin așa simțea el. Și pentru această dragoste ar fi fost în stare să-și sacrifice soția, copiii...

Pînă și simpla prietenie a Elzei depășea conținutul mic al pungii sale... darmita dragostea ei!

20 De patru săptămîni încheiate o asaltează pe nostima casieriță cu iubirea, și tot numai pînă la prietenie ajunsese, cu toate că luna aceasta prăpădise întreaga soldă cu ea... Mai mult! Făcuse și datorii! Plutonierul Kartács József făcuse datorii! Întii...

25 la început de tot, se speriasse și el de asta... Căci doar de douăzeci și doi de ani e sub arme și pînă acum un filer nu avusese datorie... După aceea, și-a împăcat totuși conștiința, semnă prima poliță; de, era îndrăgostit. Ehe! Cultura îi pretinde omului și sacrificii.

30 Evenimentele de astăzi, sărutarea nevastă-si îl înstrăinaseră și mai mult de familie... Sărutul acela rece... cît de plescăit fusese! Ptiu!

Lucruri de care nu se sinchisise pînă acum deveniră necesități vitale. Petrecea zilnic vreme înde-

lungată în fața oglinzii... Voia să fie frumos. Voia să placă nu numai Elzei, ci, în general, tuturor femeilor...

În vremea din urmă, nici slujba nu și-o mai îndeplinea cum se cuvine. Era distrat (cea dintîi cerință a culturii). Uita de multe lucruri, de care nu i-ar fi fost îngăduit să uite. Comandantul lui de companie, căruia nu-i prea plăceau plutonierii culți, îl privea cu ochi răi... dar nu-i spuse nimic.

5 Și ce-i păsa plutonierului Kartács? Vîrtejul intelectualității îl smulsese și-l purta, îl țira cu sine...

10 Astăzi, totuși, se stăpîni. Pînă deseară rămîne acasă... Da. Devenise acum o datorie sfîntă... După grețoasa sărutare... Firește. E de datoria lui. Apoi, seara, va pleca...

15 Se întinse pe divan. Închise ochii... O muscă mare, pîntecoasă zbură bîzîind în jurul capului său. Coborî pe vîrfurile nasului... O goni... I se așeză pe frunte... Era rece, ca sărutul nevesti-si. Furios, dă să prindă musca... A zburat... A treia oară i se lăsă pe mîină... De data asta o lăsă în voie... Musca se plimba alene, greoi de pe un deget pe altul. Apoi își luă zborul, din proprie inițiativă. Se ridică în înălțimi și dădea ocolul camerei în cercuri largi... Kartács urmărea zborul muștei... la început repede, repede,

20

25 apoi mai încet, mai încet. Pleoapele i se mișcau obosite, grele.

În sfîrșit, se închiseră...

2.

Orele nouă...

30 Cafeneaua „Corbul alb” avea astăzi clienți puțini. Chiar și dintre cei obișnuși, veniseră numai

doi domni bătrîni, iar aceștia stăteau deja de două ceasuri și jucau șah la un pahar cu apă. Chelnerii tindălesc, somnoroși, prin colțuri, patronul moțăie, cu demnitate de patron, la una din mesele de marmură.

5 La tejghea, casierița numără somnoroasă bucățile de zahăr. Cu bluza foarte decoltată, cu fusta strîmtă, mulată pe corp, obișnuia să atragă asupra ei atenția clienților. Dar acum, cînd sala e goală, pe figura ei drăguță, pe gura ei surprinzător de mică și de frumoasă, se oglindește umbra plictiselii.

10

Ușa se deschide și intră năvalnic domnul plutonier Kartács, cu o ținută rigidă, cu pași țațoși.

— Bună seara, dragă Kartács! se întoarse Elza spre el zîmbind, dar în acest zîmbet era mai multă ironie decît amabilitate.

15 — Bună seara, scumpă Elza! Sînt punctual?

— Ah! De unde punctual! Doar a trecut de mult de nouă... Vezi, din cauza dumitale m-am plictisit atît de rău...

20 Roiul chelnerilor îl asaltează pe domnul plutonier Kartács.

— Două sticle de șampanie! tună Kartács cu glas puternic, zîmbind cu șiretenie spre Elza.

25 — Ce binevoiți a porunci? întrebă oberchelnerul, împleticindu-se, deoarece crezu c-a înțeles greșit comanda distinsului domn plutonier.

— Două sticle de șampanie! Da' ce, dumneata ești surd, Károly?

30 Kartács se așează alături de tejgheaua Elzei. Chelnerul, printre plecăciuni adînci, pune șampania pe o masă, trasă anume între timp. Și acum pot sta de vorbă liniștiți domnul plutonier și domnișoara Elza.

— Elza... asta este ultima mea încercare! Nu mai pot îndura mai departe!

— Nu mai poți, cățelușule? Dumneata vorbești? Facem prinsoare că poți? *Gilt!* O sticlă de șampanie!

5 Elza se ridicase. Trupul ei, zvelt ca trestia subțire în vîntul de seară, se înfioră, se mlădie. Își împinse scaunul mai aproape de Kartács și se așază din nou. Piciorul ei atinse piciorul neastîmpărat al domnului plutonier. Cu mîna ei mică, albă, apucă un
10 pahar de șampanie, îl bău pe jumătate și apoi i-l întinse lui Kartács.

— Bea, bea... tu... tu... pușorule!

Domnul plutonier tremura de „dragoste”. Cu-
15 prinse înflăcărat mijlocul subțire al fetei și îi sărută buzele. Și cum o ținea acum în brațe pe Elza și buzele-i atinseră gura mică, fierbinte... își aduse aminte de nevastă-sa, de sărutarea ei rece de azi... Cît de scîrboasă fusese aceea, și cît de plăcută, de dulce este asta!

20 Fata se smulse din brațele lui și, cu o îmbufnare afectată, se ascunse după tejghea.

— M-am supărat pe dumneata! șopti mînioasă, ca să vadă și să audă ceilalți...

25 Gunguritul, condimentat cu certuri și împăcări, ținu pînă la miezul nopții. Pînă atunci, cei doi domni isprăviră partida lor de șah, băuseră paharul cu apă. Clienți nu mai erau. Cafeneaua trebuia închisă.

Domnului plutonier Kartács i se acordă cîntea de a o conduce acasă pe Elza.

30 După căldura năbușitoare a zilei, coborîse o noapte răcoroasă. Nori posomorîți, întunecați se îngrămădeau pe boltă. Din cînd în cînd, tunete năprasnice cutremurau văzduhul și fulgerul se întrecea,

sclipind, cu norii cenușii care se învălătuceau, fugă-rindu-se...

Îndrăgostiții noștri mergeau braț la braț, șop-
tindu-și dulce, cu pași înceți, pe pavajul aspru al
5 drumului. Se opreau din cînd în cînd, se sărutau, se îmbrățișau și mergeau mai departe.

Elza locuia într-o cameră mică la etajul II, frumoasă, dar fără gust mobilată.

Domnul plutonier Kartács József era fericit.
10 Spărsese gheața. Elza era a lui. Încîntătoarea, superba, îmbietoarea Elza.

Petrecerea de ieri îl costase exact solda pe o lună. Pe cea de luna viitoare. Dar lui nu-i păsa. Numai pe
15 Elza s-o poată întîlni, numai Elza să poată fi a lui... Cît mai mult, cît mai des...

„Dragostea” lui creștea din zi în zi... Dacă într-o zi nu-și vedea iubita, era în stare să turbeze, să urle.

20 Cu nevastă-sa nu mai avea nici o legătură. Dacă din întîmplare vorbea cu dînsa, o făcea numai pentru a se ciondăni, ca apoi să poată lipsi, liniștit, zile întregi. De multe ori era de ajuns un singur cuvînt, o privire, pentru ca domnul plutonier să-și descarce întreaga furie înmagazinată...

25 Elza, încîntătoarea etc. Elza deveni, firește, din ce în ce mai pretențioasă. Acum nu-i mai ajungea puțin, ca în timpul prieteniei lor (deși chiar și acest puțin epuizase și depășise bugetul domnului Kar-tács), și toca bani mulți, bancnote multe... și ar fi
30 tocat și mai multe. O vreme, domnul plutonier fu în stare să procure atîția bani cît să satisfacă ambițiile fetei, dar foarte curînd izvoarele secară. În zadar apelă la evrei, la cămătari... peste tot găsi ușile

închise... Apoi se apropie termenul plăților. Trebuia să procure bani, ca să astupe gura căscată, înfometată a creditorilor. De toate astea Elza nu știa nimic, și nici nu voia să știe. Că domnul plutonier se ruinează din cauza ei, n-o impresiona de fel... Era obișnuită cu asemenea întâmplări.

Domnul plutonier Kartács ajunsese într-o stare vecină cu nebunia. Nervii îi erau supraîncordați și toate gândurile și le concentră pentru descoperirea a noi și noi surse de bani... Mai rămăsese una singură... Magazia companiei. Dar gândul acesta îl îngrozi, chiar și în împrejurările de față.

„Asta nu! Niciodată! Niciodată!” repeta adesea în sinea lui, cu conștiința lașă că vorbele, sunetele, jurămintele îl salvează de nimicire, de vârtej.

Rezistă o săptămână. Așteptă o săptămână. O săptămână se luptă cu cinstea, cu conștiința lui. Și învinse păcatul. Vîndu toată rufăria din magazie și cu banii alergă, alergă la Elza.

Cu strîngere de inimă bătă la ușa binecunoscută a fetei. Păcatul comis îi împovăra sufletul cu o greutate apăsătoare și îl sugruma... Dar își învinse conștiința. Învinse din nou... La prima bătaie nu-i răspunde nimeni... Bate din nou... o dată... de două ori... de trei ori... Nici un răspuns... Apasă pe clanță. Ușa nu cedează... Începe să bată, lovește și izbește cu pumnii ușa masivă de stejar...

Zgomotul adună locatarii imobilului.

De la aceștia află tot... Elza a plecat în voiaj, în tovărășia unui bancher bogat.

Domnul plutonier Kartács József, inteligentul, cultul, petrecărețul, încă nu se prăbușește pe de-a-ntregul sub greutatea loviturii. Dar sufletul, sufletul său cinstit în fond, se frînge cu totul... E adevărat,

picioarele i se clatină, mîinile îi tremură, dar el se ține tare.

Încet, împleticindu-se, coboară scara.

— Afară... Afară, la aer!

Afară, să poată fi singur cu rușinea, cu păcatul lui.

3.

Domnul plutonier Kartács József se dezmeteci, dar prea tîrziu.

Acuma recunoștea că Elza, frumoasa, încîntătoare, captivanta Elza îl trăsese strașnic pe sfoară. Nenorocitul crezuse că fata îl adoră, că îl iubește numai pe el...

Dar de cum se dezmeteci, văzu limpede situația...

Bine, dar e un escroc! Bine, dar jefuise tezaurul public, pe comandantul său de companie. De ce? Ca să poată stinge setea de bani a unei bestii scîrboase.

Își aduse aminte de datoriile sale.

Își aduse aminte de nevastă-sa.

„Femeia aceea bună, ca pîinea caldă.”

Degeaba, degeaba, cultura n-a fost inventată pentru el! Cel puțin nu acest soi de cultură. Măcar de nu ar fi mușcat dintr-însa.

Ce se va întîmpla cu nevastă-sa? Ce se va alege din copiii lui? Căci el va fi dus la temniță pentru că a escrocat, a jefuit...

O sudoare rece îi îmbrobonea fruntea.

„Numai acum... numai de data asta de m-aș putea descurca din această...”

Se duse acasă.

Se întinse pe divan și închise ochii, ca atunci cînd... da, ca atunci cînd țăranul acela bătrîn... da...

își amintește încă de musca cea mare, pîntecoasă...
da...

Stătea întins, țeapăn, nemișcat, și se gîndea...
„Elza, Elza... tu, netrebnică Elza!”

5 Îi venea să plîngă de rușine, de furie, de durere.
Dar nu. Nu poate. Nici n-are voie...

A doua zi, dimineața, devreme, se așază în magazie și privi, nici el nu știa la ce; așteptă, nici el nu știa ce anume... Privirea-i căzu pe locul unde fusese așezată, rînduită rufăria. Kartács se sperie... Totul gol, gol! E înfiorător golul acesta!

10 „Dacă s-ar întîmpla să intre acum domnul căpitan! Numai că nu va intra... Desigur... Păi domnul căpitan are încredere în mine ca în propriul său copil... De doisprezece ani slujim împreună, dar niciodată n-a avut și n-a putut să-mi reproșeze ceva”...

15 Domnul plutonier se agăța de un fir de pai. Nădăjduia că va putea completa lipsurile încă înainte de a fi băgate în seamă de... Dar de unde să le completeze? De unde să ia banii? Cel puțin de-ar avea credit, ca înainte...

20 În furia lui, ar fi vrut să se dea cu capul de pereți!

Comandantul de companie era un om în vîrstă, îmbătrînit în serviciu și în cinste. Auzise și el de rătăcirile plutonierului. Și clătinase mîhnit din cap.

25 — Și-a pierdut mințile, bietul Kartács!

Acum îl chemă în biroul companiei.

Trimise toată lumea afară și îi vorbi părintește, frumos, plutonierului Kartács, cel care își pierduse mințile.

30 — Păzește-te, Kartács, băiete... nu-ți pierde mințile! Dumneata ai nevastă, copii... nu ți-e îngăduit să-i jertfești pentru o aventură trecătoare, de

nimic... Așadar, păzește-te, băiete! Sper că te-am prevenit la vreme!

— Nu chiar, domnule căpitan!

5 — Curaj, nu-ți pierde capul! Străduiește-te să-ți revii și totul se va aranja... Mîine, domnul locotenent-colonel va inspecta magazinele... Fă ordine într-a dumitale! De altfel, după masă, am s-o văd și eu.

— Vom fi în ordine, domnule căpitan, și magazia, și eu!

10 — Bine, băiete, poți pleca!

Din biroul companiei, domnul plutonier Kartács se duse drept acasă. Cît timp vorbise căpitanul său, își făcuse planul în sinea lui. Va face ordine în magazie...

15 După aceea se întoarse iar la magazie.

Stringea ceva în buzunar.

Va face ordine!...

20 Soția domnului plutonier Kartács tocmai isprăvise de gătit prînzul. Îl și servise, dar soțul ei tot nu venise acasă. Dădaca se întorsese cu copiii și îi așezase în jurul mesei... Îl așteaptă numai pe tăicuțul. Dar el nu vine... Femeia e în aceeași rochie ruptă, murdară, ca și atunci, mai demult, ține în brațe copilul cel mai mic... Pe fața ei curg și acum picături mari de nădușală... ca atunci, demult...

25 — Mamă!

— Ce e, sufletul meu?

— Mi-e foame!

30 — Mîncăm îndată, inimioara mea, numai să vină tăticul.

Mai apoi copilul începe iarăși:

— Mamă... cînd vine tăticul, că tare mi-e foame!

Dar tăticol tot nu vine...

Femeii nu i-e foame. Ea s-a săturat cu mirosul
bucatelor pînă le gătise. Ea ar aştepta şi pînă seara...
Dar copiii sînt tare nerăbdători.

5 Se aşează şi ea la masă. Numai un singur loc
e gol... Locul tăticolui.

Copiii plescăie rîzînd, hîrjonindu-se.

Cineva bate.

— Intră!

10 Se înfăţişează un soldat turburat, palid la faţă.

— Veniţi, vă rog, puţin pînă afară...

Femeia presimte ceva rău. Iese... Vine imediat
înapoi, pe fugă, aşează copilul în braţele dădacei şi,
aşa cum se află... ruptă, murdară, iese în goană pe uşă.

15 Copiii plescăie rîzînd, hîrjonindu-se.

A KADÉT

Szilly kadét korán reggel, gondosan kicsípve,
ragyogó fehér kesztyűben, csákósan bekopogtatott a
századirodába. Bemutatkozott és jelentkezett a kapi-
tánynál. És a kapitány ilyenformán üdvözölte:

5 — Jegyezze meg jól, hadapród tiszthelyettes, jól
jegyezze meg, amit mondandó vagyok! Vesse jól a
fejébe, vagy ha azt hiszi, hogy elfelejti, írassa föl a
homlokára a Kis káplárral, hogy mindig a szeme előtt
10 lebegjen a szavam... Tehát kezdem!... Maga, kadét,
maga először is egy nagy semmi, akarom mondani egy
kis semmi. Olyan semmi, amiből esetleg lesz valami.
Olyan tojás, amelyből esetleg csirke is lehet... Figyel-
15 jen jól: esetleg... mindig csak esetleg!... Kerülje, mint
a tüzet, az őrmesterek és kereskedősegédek társaságát,
mert magából esetleg tiszt lesz; de nagyon tartózkod-
jon attól, hogy minduntalan tisztek közé dugja az
orrát, mert maga nem tiszt, maga legénység, maga
túrt alak. Ne mutogassa magát, ne cicomázza föl magát
20 pávatollakkal, mert senki se kíváncsi magára... Verje
ki jókor a fejéből ama bohó gondolatokat, amelyek-

5 kel minden kadét szeret kacérkodni, hogy tudniillik
 maga lesz itt a tisztek kedvence, a dédelgett cucika!
 Ördögöt, nem kedvenc! Tegyen le erről az ostobaságról,
 ha az üres koponyájában motoszkál, mert ezt az osto-
 10 baságot csak a regényírók találták föl, ők nem voltak
 kadétek s nem is sejtik, hogy maguk voltaképpen a
 tisztikar istencsapása... A kadét nagyon szapora féreg
 s nagyon okosan teszi, aki pusztítja... Becsülje meg
 és húzza össze magát. Ha lepiszkolják, lehordják, tűrje
 15 csendesen, mert magának hozzá kell szokni a türelem-
 hez. De ne várja, hogy a türelem rózsákat teremtsen
 magának! Az megint csak amolyan gyöngébb lelkűeknek
 szánt frázis, amelynek ma már a felsőbb lányok sem
 hisznek... Szoktassa magát a koplaláshoz, mert az a
 20 legkiválóbb erénye a fiatalembernek. Aki koplalni
 tud, nem kívánja meg mindennap a vacsorát. Majd
 meglátja, milyen hódító mosollyal fogja átciga-
 rettázni a reggeliket, ha megszokja a koplalást,
 vacsorára pedig csak legmerészebb álmaiban fog
 25 gondolni... Maguk nagyon hajlandók pezsgőről ábrán-
 dozni. Sietve mondjon le erről a rögeszméről. A kadét
 csakis a novellákban szürcsöli azt a bizonyos italt.
 Persze, mert az íróknak fogalma sincs, hogy mennyi
 a maguk zsoldja s hiába fantáziálnak, nem tudják,
 30 hogy a maguk illetékeiből közönséges bundapálin-
 kára sem telik. Aztán az adósság csinálás! Jegyezze
 meg, barátom, hogy józan ember nem hitelez a kadét-
 nak húsz krajcárt, és manapság ritka a nem józan
 ember... Csak semmi nagyképüsködés, semmi henge-
 35 gés! Húzza be a fejét a vállak közé! Temetkezzen
 el a gyakorlati szabályzatban, mert az a maga ke-
 nyere... Most pedig üljön oda, és másoljon le tíz pa-
 ragrafust a szolgálatiból, hogy egy kissé gyakorolja
 magát az írás-olvasásban. A katonának illik írni-ol-

vasni tudni... Egyelőre nem merek magára mást bízni...
 Majd később meglátom, mire használhatom. Tehát
 üljön le és dolgozzon!...

5 Szilly kadét leült, és szépen másolta a szolgálati
 szabályzatot fél tizenegy óráig. Fél tizenegykor felállt,
 a számvivő altiszttel szorgosan lekeféltette magát és
 azután kiment. Bekopogtatott a zászlóaljíródába,
 bemutatkozott és jelentkezett az őrnagynál. És az
 őrnagy ilyenformán üdvözölte:

10 — Gratulálok magának, tiszthelyettes, hogy az
 én zászlóaljomba került, de azonnal nyírassa le a
 haját rövide, kopaszra, mert én nem szeretem a hosz-
 szú haját, érti? Vágassa le azt a csúnya haját, holnap
 aztán jelentkezzen nálam tiszta fejjel, érti... Sokat
 15 nem kívánok magának prédikálni, mert én katona
 vagyok és nem szeretem [a] sok beszédet. Utalok a szá-
 zadparancsnok úr jóakaró tanácsaira, oktatásaira.
 Tudom, hogy nem mulasztotta el, hogy magát alapo-
 20 san megtanítsa egy s másra. Részemről csak figyelmez-
 tetem és elvárom, hogy legyen szorgalmas, tiszta,
 igyekvő, művelt, okos, legyen katonás, fegyelmezett,
 alázatos, engedelmes, szerény, becsületes. Nem kí-
 vánok sokat magától, de ezeket szívlelje meg. Remélem
 25 e tekintetben nem lesz kifogásom. Tanuljon, olvas-
 gasson... és nyírassa le a haját. Elmehet!

Szilly kadét kiment, a zászlóalj küldöncével
 megint lekeféltette magát, fölment és bekopogtatott
 az ezredirodába. Bemutatkozott és jelentkezett az
 ezredesnél. És az ezredes ilyenformán üdvözölte:

30 — Mi maga?

— Hadapród tiszthelyettes! — felelte Szilly bát-
 ran és emelt hangon.

— Mi?

— Hadapród tiszthelyettes! — ismételte Szilly félénken és lehangoltan.

— Téved, kedves fiatal barátom, nagyon téved! Ön óriási tévedésben botorkál, kis barátom!... Maga
5 nem tiszthelyettes! Maga egyelőre semmi...

— Igenis! — veté közbe Szilly ismét bátran és emelt hangon.

— Hallgasson, barátocskám, ha nem kérdezem, mert különben úgy becsukom, hogy tíz napig a füle-
10 hegye sem látszik... Maga ... hol is hagytam csak el... igen... maga tehát egyelőre semmi, amiből rendületlen kitartással és szorgalommal, sok-sok idő múlva, később, kadét is lehet! Megértett?... Később! Később! Később! Maga még most olyan zöld, hogy besavanyítani sem lehetne, olyan nyers, mint egy éretlen remon-
15 da-csikó. Távol attól, hogy esetleges önérzetét sérteni akarnám, szükségesnek tartom emlékezetébe hozni és felfrissíteni egy híres hadvezérnek híres mondását. Azon híres hadvezér ugyanis a seregéhez újonnan bevonuló
20 ifjú apródokhoz a következő halhatatlan szavakat intézte: „Szamár, szamár, szamár és még egyszer szamár!” Ugyanezt mondtam volna magának én is, de miután az említett híres vezér már megelőzött, nem szólok semmit ... Most pedig elmehet, kis barátom!

25 Szilly kadét kiment, az őrség küldőnccel gondosan lekeféltette magát, lement és elment. Bekopogtatott a tiszti étkezdébe és bemutatkozott az uraknak...

30 Szilly kadét fess ifjú volt. A leányok azt beszélték róla, hogy büszke, de ő nem volt büszke, csak óvatos és körültekintő. Nagy élvezettel szokott némely dolgokon töprengeni, s előszeretettel kutatta az esemé-

nyek mélyebb okait. Mindent meg akart érteni, de azért nem értett meg mindent.

Valahol azt olvasta, hogy élvezet az élet, és ő
5 evvel egyetértett. Igen érzékeny meglepetéssel fogadta előjáróinak ama lesújtó szavait, melyekkel élénken bizonyították, hogy ők más elveket vallanak. Meglepődött és csodálkozott, hogy ama tisztelt férfiak aszkétaságra akarják őt kárhoztatni.

Gondolkozott sokszor és sokat, és nem csekély
10 ijedelmére azt tapasztalta, hogy a remeteségre semmi tehetsége sincs. Hiszen ő maga mindig ostobáknak tekintette azokat, akik nem használják ki a jelen örömeit, vagyis az élet gyönyöreit. Ő mindig úgy okoskodott, hogy a holnap roppant bizonytalan,
15 nagyon sötét terminus. Csak a pillanat, csak abban örülünk, légzünk, mozgunk... csak benne élünk. Holnap talán már a *Pompes funebres*-re kell előfizetni, hiszen a sors szeszélyesebb Caligula császárnál, és az ő bolondos szeszélyei mindjárt teljesülnek. Igaz,
20 hogy így okosodik a hottentotta, dehát miért ne lehetne egyszer a hottentottának is igaza?

Egy hétig, egy hónapig, mondjuk három hónapig ki lehet bírni a remeteséget, de aztán? Szabad-e elfecsérelni a legszebb napjait, a legédesebb álmait?
25 Hátha holnap vagy holnapután vagy azután hirtelen meghal? Ki fog akkor helyette élni? Ki fog akkor helyette élvezni?... Pedig az ember sose tudhatja, mikor pusztul el és a leány mikor megy férjhez.

És Szilly odalyukadt ki, hogy neki élnie kell...
30 sokat élnie. Tehát élni fog és élvezni. És amit egy fiatalember akar, amit komolyan akar, az beteljesedik.

Szombat délután a szalmazsákok betömését ügyelte föl Szilly kadét a kaszányaudvaron, és aza-

latt ismét az agyában gomolygott a sok terv és gondolat. Amint így merengett, észre sem vette, hogy egy szurtos, rongyos kutyamosó vigyorgott előtte. A kutyamosó elvigyorgott jó ideig, míg végre Szilly meglátta és kedvesen ráförmedt:

— Mi kell, állatkám?

A legény szélesebbre fintorította a száját, aztán a sapkája mellől előkotort egy kis levélkét és átnyújtotta Szillynek. Összezsapta a sarkát, vigyorgott, és andalgó léptekkel ellejtett...

Szilly csak egy pillantást vetett a fehér borítékra, és azonnal fölismerte a századosa írását. Ennél fogva olvasatlanul zsebre vágta, hiszen — gondolta — úgyis valami kellemetlen parancsot rejteget...

Egynéhányszor föl-le sétált a huncurkodó bakák között, de a fehér boríték folyton a fejében motoszkált.

„Ugyan mit írhat a kedves kapitány úr, ugyan mit írhat?... Nohát mit írhat?... Valószínűleg hogy éjjélkor vizsgáljam meg a századkörletet, vagy hogy holnap ébresztő előtt egy órával jöjjenek a laktanyába és rázzam föl a napost, ha alszik... Mit is írhatna egyebet?...“

De kíváncsiságát nem altatta el az okoskodása. Hát miért ne bontsa föl? Neki írta, hát előbb-utóbb csak el kell olvasnia... Vigye az ördög, akármilyen kellemetlenség sül ki belőle. Aztán hátha valami sürgős tennivalót parancsol?...

Feltépte a borítékot, s egyszerre eltátotta a száját. A *couvert*-ben névjegy volt, s a névjegy egyik oldalán az állt: „Ma este szívesen látjuk vacsorára. Üdvözlettel“, a másikon pedig: „Kreutzer Károly százados és neje.“

Szilly csak ámult-bámult és alig akart a szemének hinni. Görcsösen szorongatta a névjegyet és folyton ezt mormolta: és neje, és neje...

„Hát mégis csak úriember a kapitányom! Mégiscsak jó ember!... Bizony mindjárt észrevehettem volna, hogy tulajdonképpen nagyon derék férfi! Amely kutya ugat, nem harap...“

Örült is, de legjobban csodálkozott a dolgon, mert ez a kis névjegy rögtön eloszlatta minden keserűségét.

„Node most már aztán szögbe akaszthatom a gondolkodási művészetemet. Ezentúl már fölösleges töprengennem, miután minden úgy történik, amint én óhajtom... Ördögöt! Megint számár vagyok! Hát a kapitány úr neje?... És neje, és neje!“

Ettől megint megfájdult a feje, mert [a] kapitány úr neje gyönyörű asszonyka volt. Szilly látott már meglehetősen sok szép nőt, de amikor Kreutzernél vizitelt és megpillantotta a kapitánynét, egyszerre megnémult, de még a szeme is káprázott...

Sok szemrehányást tett magának, amért olyan ügyetlen bamba volt, de nem segíthetett rajta. *Le passé ne se répare point*. Az szent, hogy roppant nevetséges lehetett. Az egész idő alatt három betűt sem tudott kidagogni. Huh! nem is akart rá emlékezni, mert majd elsüllyedt szégyenében.

Most aztán mi lesz? Mit csináljon, ha szemtől szemben lesz a szépasszonnyal? Mit csináljon, ha ismét rájön a dadogás, vagy a teljes némaság? Inkább elmegy kapálni napszámban, minthogy még egyszer megessen rajta olyan csúfság.

„No, képzelem micsoda tökfilkónak tart engem az a bájos tündér! Képzelem! Be jól mondta az Öreg, hogy számár vagyok!... No majd meglátjuk, még

talán jóvá lehet tenni! *Tout est irréparable jusqu'au jour où tout est réparé!*..."

Hosszas fontolgatás és beható merengés után, Szilly azt határozta, hogy tíz perccel nyolc előtt fog belépni a kapitányhoz. Az időpont nincs föltüntetve a kártyán, de leghelyesebb lesz így... nyolc óra előtt tíz perccel, pontosan. Hatkor elég ha hozzáfog az öltözködéshez... körülbelül elég. Másfél óra? Nem éppen sok, tekintettel arra, hogy ma nagyon hercig akar lenni... talán jobb volna fél hatkor elkezdni? Nem, nem, hatig foglalkozni kell a laktanyában, el kell végezni a szolgálatát lelkiismeretesen, hiszen erkölcsi kötelessége most már szorgalmasnak lenni, meg kell hálálnia a kapitány barátságát.

Fessnek, hódítónak, elegánsnak, kellemesnek kell ma lennie. Kell, okvetlen kell, hogy az első fellépésének bambaságát kikorrigálja, helyrehozza... Átfutott néhány mulatságos, félpikáns bájos történetkét, amit majd vacsora után, diszkrét mosollyal az ajkán, elő fog adni. Hogy ki ne menjenek a fejéből sorjában és *Schlagwort*-okban följegyezze ceruzával egy szelet papirosra... szükség esetén észrevétlenül emlékébe idézheti...

Hat óra! Az első számú ruha kiadatott a tisztogató legénynek olyan meghagyással, hogy fél óra hosszát szakadatlanul kefélned. Az első számú cipő a szabadnapos gondjaira bízott, hogy olyan legyen, mint a velencei tükör... A kadét úr maga pedig mosakodáshoz látott. A mosdóvízbe harminchárom csepp otkolonyt kevert, hogy kellemes, illatos legyen. A koffer fenekéről előkerült a felbontatlan extra-szappan, az isteni aromájú Ideal, továbbá az új, használatlan patent fogkefe. Azután Szilly kibújt az ingéből, és a dereka köré csavart két szennyes törülközőt, hogy

a nadrágját le ne fröccsentse. Száraz kézzel pár próbagyakorlatot tartott a szappanhasználatból... Most aztán belemártotta a fejét a lavórba, és többször prüszkölt. Gondosan, lassan megdörzsölte a kezét az illatos Ideallal, amíg finom habréteg képződött. A szappanos tenyerével bekente az arcát jól, alaposan... Kinyitotta a szemét, és a mosdóasztal fölött belepillantott a tükörbe, és elnevette magát.

— Ha így állítanék be!... mormogta kedélyesen, és hosszasan figyelte a fehérhabos arcát a tükörben. Ismét behunyta a szemét, és a fejét bedugta a vízbe, és lemosta a szappanréteget. Egy kicsit ellubickolt még a *lavoir*-ban, s aztán a törülközéshez fogott. Egy vadonat-tiszta kendővel leszárította szorgosan a képét, egy másikkal a kezét és a mellét. Majd megint a tükör elé lépett: — Ugye szép fiú vagyok? — kérdezte a képétől, és a képe kacagott. Megelégedetten megpacskolta a tenyerével mindkét orcáját, és komolyan mondta: — Frici, Frici... nagy kópé vagy te Frici!

A patent fogkefével vakító fehérre súrolta a fogait, a sárga csontnyelű bicskával kerekre, simára borotválta a körmeit... Fél nyolcra éppen elkészült a fehérnemű váltással, fésülködéssel és parfümözéssel. Ekkor azonban meglátta, hogy az első számú nadrágja nincs kivasalva. Hamar előszedte a második számút.

— Keféld ki gyorsan!

Végre következett az atilla... aztán a cipő, a kezelő, a zsebkendő, a kesztyű, a sapka és aztán újabb parfümár...

— No, hála Istennek... Tíz perc múlva nyolc! Éppen jókor érkezem...

Csöngetésére maga a kapitány nyitotta ki az ajtót. Igen szívélyesen, barátságosan fogadta, csak az előszobában súgta hirtelen a fülébe:

— Nem illik későn jönni, tiszthelyettes...

Kreutzer bevezette a kadétot a dolgozószobájába, leültette egy puha *fauteuil*-be, megkínálta finom, drága cigarettával. És közben hidegen és halkán így szólt:

5 — Ebből a meghívási aktusból ne következtes-
sen semmire, érti?... Ne vegyen a fejébe semmi ostoba
önhittséget. Ez az egész tisztán az oktatás, nevelés
céljából történik... Nekem kötelességem magát taní-
tani, művelni, hogy ha később esetleg társaságba kerül,
10 ne álljon ott mint az a bizonyos szende állat az új
kapunál. Viselje hát magát szerényen, úriasan...

Szilly a füle hegyéig elpirult, de a kapitány egy-
szerre más tónusba csapott. Tegezte, a vállára ütött,
gyorsan elmesélt neki egy borsos históriát... szóval
15 egészen más ember lett. S az ebédlő ajtaja is csak-
hamar feltárult, megjelent az asszony, és barátságos,
ezüstös hangon csicseregte:

— Isten hozta, Szilly!

Valahányszor Szilly kadét ostobaságot követett
20 [el], mindig eszébe ötlöttek az ezredesnek szavai:
számár... stb.

Most is, amíg az ebédlőbe támolypott, fülében
egyre csengett a híres hadvezér híres mondása. Úgy
érezte, hogy valami fojtogatja a torkát, valamitől
25 eláll a lélegzete, és szikrázik a szeme. Előtte lebegett
a ragyogó szépségű asszony, lágyan, kecsesen, olvadá-
konyan, mint egy hópehely. Szilly csak bámulta az
égi tüneményt, az isteni csodát, és a szeme egyre
szikrázott.

30 „Észbontóan gyönyörű tündér! Királynő, is-
tennő!” cikázott szüntelen a fejében.

Arra ébredt, hogy az istennő mellett ül, és az
istennő biztatja, nógatja dallamos, hárfaszerű hangon:

— Vegyen Szilly... vegyen ebből... ez nagyon
jó... Vegyen Szilly!

Szilly mindenekelőtt a nyelvébe harapott, biz-
tos meggyőződést szerzendő arról, hogy vajon ébren
5 van-e, vagy álmodik? Megnyugodott egy kissé, mert
ébren volt, s lassanként visszanyerte a látó, a halló
és az evő érzékeit. De amint magához tért, a gondola-
tok légioja tódult az agyába.

„Nagy számár vagyok, bizony Isten, hallat-
lanul nagy számár! Mit félek, mit szurkolok? Mintha
10 csak valami nehéz vizsgán volnék... hiszen itt én nem
bukhatom... A kapitány ugyan lotyogott, hogy így-
úgy... de a kapitány mégis csak számár, talán éppen
olyan számár, mint jómagam, vagy esetleg nagyobb...
15 Vigyázz magadra, Frici! Szedd össze magadat,
Frici!...”

Eközben pedig Kreutznér Fischer Susanne csak
csacsogott és kacagott, és folyton diktálta Szillybe a jó
falatokat.

20 — Nézze Szilly ezt a pompás darabkát, nézze...
majd magam teszem a tányérjára, mert maga olyan
szégyellős, mint egy bakfis. Pedig előttem ne zseni-
rozza magát, kedves Szilly, csöppet se tartózkodjék...
én tudom milyen komisz dolguk van maguknak, sze-
25 gény kadétoknak...

„Ah, ah... tehát ő tudja!” gondolta Szilly,
és titokban Kreutzerre pislantott félszemmével. De a
kapitány roppant el volt foglalva egy csirkecombbal,
amelyről nem tudta leválasztani a zsenge húsocskát,
és ez módfelett bosszantotta. Ha a kadét nem volna ott,
30 bizonyára egyszerűen lerágná, de most nem akar
rossz példát mutatni.

— Bizony tudom, milyen komiszak magukkal
ezek a vén medvék! — duzzogott az asszonyka. De

sose törődjenek velük! Csak hadd kelepeljenek, ha jobbat nem tudnak...

— Vigyázzon, Susanne, elrontja a kadétomat! — szólt közbe Kreutzer savanykás mosollyal.

5 — De én megvédelmezem magát, Szilly! — folytatta a kapitányné, rá sem hederítve az urára — én a kismamája leszek magának, és meg fogom védelmezni a morcos papája brutalitásai ellen!

10 És aztán kacagott, kacagott, hogy a könnyei is megeredtek. Szilly meg egészen megrészegült a kacagásától. Nem merészt a szemébe nézni, de érezte a tündérszép asszony pillantását és az égette és perzselte. Midőn később mégis föltekintett, szeme a kapitányt kereste. Kreutzer nevetett, és most Szilly is nevetett...

15 — Elfogad mamájának, Szilly? Mondja? — évődött az asszony.

— Ó, nagyságos asszonyom, ha ilyen angyali mamám volna, a poklok kapui...

20 Nem bírta befejezni a mondatot, mert Kreutzer szeme baljóslatúan meredt rá. Hirtelen lehajtotta a fejét és elhallgatott. A kapitány pedig röhögve, lesújton kérdezte:

— Hogy mondtad, kadét?... Hogy?

25 És röhögött. Kárörvendve, pöffeszkedően, nagy-képűn röhögött. És még az asszony is nevetett... de Szilly úgy hallotta, hogy az ő nevetése erőltetett volt, ha ugyan nem csalódott. Elvégre, ha nevet is... joga van hozzá. Mindenki nevethet az ostobaságokon, hát nevéssen ő is. Nevéssen. Nevésse ki, azért ő mégis...

30 „Mit? Mit?... Mit mégis — gondolta gyorsan magában. Micsoda mégis?...“

No igen, ő azért mégis... tiszteli és nem haragszik rá. Ámbár ha haragudnék is, mit bánja azt ő?

Mit törődik egy istennő avval, hogy egy közönsé földi kadét haragszik rá? Mit törődik ő vele?

Többet egyetlen szót sem szólt az egész vacsora alatt. Csak töprengett, búsult, bosszankodott.

5 „Mégis csak gazember a kapitány! Hiába, a kapitány nem is lehet becsületes ember. A kapitány mind gazember. Mind a kadétra csattogtatja az agyárát... És én még hittem neki! Még gavallérnak is tartottam!... Hiszen most már világosan látom, hogy tisztán azért hívott meg, hogy a felesége előtt nevetéssé, nullává tegyen... Tisztán csak azért. És most majd legalábbis egy hétig énrajtam fognak mulatni. Nem mondom, az asszony úrinő, határozottan művelt úrinő. Kedves és szép, és biztosan nem osztja ura aljas gondolkodását!... De hiába, kerülnöm kell őt is. Én nem akarok bolondja lenni senkinek... neki sem...”

15 Vacsora után átmentek egy világoskék, igen ízléses, barátságos, kis szalonba. Az egyik szecessziós asztalkán szivarozókészlet...

20 — Gyújts rá, kadét! — kínálta a kapitány.

— Köszönöm, százados úr, én csak cigarettázni szoktam...

25 — No nézd, és itt éppen nincs cigaretta! Várj, rögtön hozok... — sajnálkozott Kreutzer, és átszaladt a szobájába az egyiptomiért.

Szilly egyedül maradt az istennővel néhány pillanatra. S a gyönyörű tündér hirtelen, halkan és csillogó szemmel suttopta a kadétnak!

30 — Szilly... aztán jöjjön el többször... sokszor... gyakran!

Szilly kadét többször, sokszor és gyakran látogatott el azután Kreutzer Károly százados úrhoz. És a véletlen, az a pajkos, kedves, szellemes bohózat-

szerző, úgy intézte a dolgot, hogy a százados olyankor sohasem volt odahaza...

Mosolygó, májusi alkonyattal, mikor balzsamos a levegő és édes a szerelem, Szilly kadét atillába vágta magát. Kilépett az utcára és ringó léptekkel andalgott el az illatos zöldellő sétaúton végig. Egy elhagyatott helyen, ahol senki se zavarta, elővette apró, kerek készükrét, megnézte magát benne és hamisan mosolygott.

— Frici, Frici... nagy kópé vagy te, Frici! — mondta komolyan, és megpacsolkta tenyerével mindkét orcáját.

Azután bekanyarodott az Új utcába. Ott lakott a Kreutzer kapitány úr, a huszonötös szám alatt, földszintes, kicsiny, szürke házban.

— No hála Istennek... éppen jókor érkezem! — mormogta Szilly férfias basszus hangon.

Csöngetésére maga a kapitány nyitotta ki az ajtót. Szívélyesen, barátságosan fogadta, és az előszobában a fülébe súgta:

— Nincs itthon az asszony!...

Bevezette Szillyt a dolgozósobájába, leültette egy puha *fautuil*-be, megkínálta finom, drága cigarettával. És aztán halkán, nyugodtan szólt:

— Holnap majd jöjjön teljes díszben kihallgatásra, tiszthelyettes, érti?... Teljes díszben!

Mikor Szilly kadét leforrázva, orrával a földet szántva hazaballagott, egyre ezt sziszegte:

— Botrány! Botrány!

Szilly kadét korán reggel, gondosan kicsípve, ragyogó fehér keztyűben, csákósan, megjelent a kapi-

tánynál kihallgatásra. És a kapitány ilyenformán szólt:

— Van magának szolgálati fegyvere, tiszthelyettes?

— Forgópisztoly, százados úr?

— Igen.

— Nincsen, százados úr.

— Az baj... Látja, a forgópisztoly mindig az első, az embernek minden percben szüksége lehet rá...

A kapitány szigorúan, hidegen mustrálta végig Szilly kadétot:

— Az atillagombjai egészen rozsdások, tiszthelyettes! Ilyen gombokkal nem illik századkihallgatásra megjelenni... Most már csak maradjon...

Szilly kadét mozdulatlanul, mereven állt. Feje zúgott, majd szétrepedt. Agyában villámsebességgel, pokoli kavarodásban, millió változatban kergették egymást a gondolatai, de egyet nem bírt megrögzíteni, megragadni.

— Tudja maga, tiszthelyettes, mi az az alternatíva? — kérdezte a kapitány hosszú, végtelennek tűnő szünet után.

— Igenis, százados úr! — felelte Szilly halkán.

— Nos, én két alternatívát kínálok magának.

Kettőt. Hogy kedve szerint választhasson, ámbár nem érdemli meg. Mindegy. Megengedem, hogy szabadon válasszon, akár az egyiket, akár a másikat... amelyik jobban tetszik. De huszonnégy óra alatt okvetlen választania kell... Érti?... Huszonnégy óra alatt!...

— Igenis!... szólt Szilly rekedten.

— Holnap reggel nyolc óráig alaposan megfontolhatja a dolgot...

Szilly már nem tudott válaszolni. A századiroda inogni kezdett a lábai alatt. A százados asztala, az őrmester pulpitje, az irományos láda, a szekrények, a falak... mind ingott, dülöngélt. És ő reszketett, fázott — a homlokán érzi a hideg verejték-cseppeket, pedig a kicsiny ablakon vidáman, melegen süt be a napsugár... Mozog, toporzékol az egész világ, csak a kapitány állott feszesen, szilárdan, mint egy jégszobor.

— Tehát holnap reggel nyolc óráig! — dübörgött ismét Kreutzer félelmetes hangja. Addigra maga vagy eltűnik, vagy — nem tűnik el. Ha eltűnik, jóvégeztünk. Ha nem tűnik el... Tudja mi lesz, ha nem tűnik el? Nem tudja, hiszen maga még csecsemő, még éretlen gyerek...

— Tudom!... hörgött Szilly tompán.

— Úgy?... Igazán, nem hittem volna. De úgy látszik maga nagyon jól tudja azt, amit nem kellene tudnia. Annál jobb, legalább megkímél a magyarázatoktól... Azt se magyarázom meg, miért kellett magának az alternatívákat feltennem... hiszen maga bizonyára azt is tudja, talán jobban tudja nálamnál... De mindez mellékes. A fő az, hogy reggelig válasszon... S egyébként, ha az elsőt választja, hát csak küldjön bátran hozzám az izéért... Erre a fontos célra szívesen odakölcsönzőm...

Szillynak a fülében ördögiesen, rettenetesen bömbölte, kacagta valaki: „Őrült! Őrült!”

— Köszönöm, tiszthelyettes! Elmehet... És holnap reggel nyolc óráig... el ne felejtse!

Szilly nem mozdult. Valamit szeretett volna mondani, valamit szeretett volna kitalálni, valamit akart volna... valamit... hiszen ő nem tehet róla, hi-

szen ő... De nem talált ki semmit. Ezer kusza gondolat cikázott, kavargott a fejében, de egyet sem volt képes szavakba önteni.

— Elmehet! — ismételte Kreutzer.

5 És Szilly kadét azután elküldte a legényét a kapitányhoz az izéért...

CADETUL

Dimineata, devreme, cadetul Szilly, meticulos dichisit, cu mânuși albe, strălucitoare, cu chipiul pe cap, bătu la ușa biroului companiei. Se prezentă și raportă căpitanului. Iar căpitanul îl salută cam în felul următor:

— Notează bine, cadet, notează bine ce-ți spun! Bagă bine în minte, sau dacă presupui că vei uita, pune pe căprarul Kis să ți le scrie în frunte, ca să ai mereu înaintea ochilor cuvântul meu... Va să zică, încep!... dumneata cadet, dumneata, întâi și-ntâi, nu ești decît un mare nimic, vreau să spun un mic nimic. Un astfel de nimic din care, eventual, va ieși ceva. Un astfel de ou din care, eventual, poate ieși un pui... Bagă bine de seamă: eventual... mereu, numai eventual!... Ferește-te ca de foc de societatea plutonierilor și a calfelor de prăvălie, pentru că dumneata, eventual, vei deveni ofițer; dar abține-te cu strictețe să-ți bagi mereu nasul printre ofițeri, pentru că dumneata nu ești ofițer, dumneata ești trupă, dumneata ești o persoană tolerată. Nu te

expune, nu te împopoțona cu pene de păun, pentru că nu interesezi pe nimeni... Scoate-ți la vreme din cap acele gânduri neroade, cu care le place să cochezeze tuturor cadetilor, cum că dumneata vei fi aici favoritul ofițerilor, vei fi o pisicuță alintată! Pe dracu, ce favorit! Renunță la această neghiobie, dacă-ți bîjbîie prin scăfirlia goală, pentru că neghiobia asta a fost inventată numai de romancieri, iar ei nu au fost cadeti și nici nu bănuiesc că voi sînteți, la drept vorbind, o năpastă de la Dumnezeu asupra corpului ofițeresc... Cadetul e o gînganie deosebit de spornică, și bine face cel ce o stîrpește... Fii la locul dumitale. Dacă te vor beșteli, dacă te vor certa, rabdă în tăcere, pentru că dumneata trebuie să te deprinzi cu răbdarea. Dar nu aștepta ca răbdarea să te treacă marea! Aceasta e iarăși numai una din acele fraze pentru cei slabi de înger, în care azi nu mai cred nici fetele din cursul superior... Obişnuiește-te să rabzi de foame, căci asta e cea mai aleasă virtute a unui tînăr. Cel care știe să postească nu rîvnește zilnic la o masă de seară. Ai să vezi cu ce zîmbet cuceritor vei trece peste micul dejun, înlocuindu-l cu fum de țigară, dacă te vei obișnui cu postitul, iar la masa de seară vei îndrăzni să te gîndești numai în cele mai îndrăznețe închipuiri ale dumitale... Voi sînteți foarte dispuși să visați șampanie. Renunță degrabă la această obsesie. Cadetul soarbe această băutură numai în nuvele. Firește, pentru că scriitorii habar n-au ce soldă aveți și în zadar își pun în joc imaginația, ei nu știu că cele ce vi se cuvin nu ajung nici măcar de rachiu prost. Și-apoi datoriile! Notează-ți, amice, că un om cu mintea limpede nu împrumută unui cadet nici douăzeci de creîțari, iar astăzi e rar omul care să n-aibă mintea limpede... Nici o înfumurare, nici o lăudăro-

şenie. Bagă-ţi capul între umeri, îngroapă-te în regulamentul de instrucţie, pentru că el ţi-e pâinea... Iar acum aşază-te coala şi copiază zece paragrafe din regulamentul de serviciu, ca să te mai exersezi puţin la scris şi citit. Militarul se cade să ştie a scrie şi citi... Deocamdată nu îndrăznesc să-ţi încredinţez altceva. Mai târziu, am să văd la ce te pot folosi. Aşadar, stai jos şi lucrează!...

Cadetul Szilly se aşeză şi copie frumos regulamentul de serviciu până la zece şi jumătate. La zece şi jumătate se ridică, puse pe subofiţerul contabil să-l perie cu sîrguinţă şi apoi ieşi. Bătu la uşa biroului batalionului, se prezentă şi raportă maiorului. Iar maiorul îl salută cam aşa:

— Te felicit, adjutant, că ai nimerit în batalionul meu, dar tunde-te imediat scurt, chilug, pentru că mie nu-mi place părul lung, înţelegi? Pune să-ţi tundă părul acela lăieţ, iar mâine să te prezinţi la mine cu capul curat, ai priceput... nu vreau să-ţi țin o predică lungă, pentru că eu sînt militar şi nu-mi place vorba lungă. Pentru sfaturi binevoitoare şi învăţături, te îndrumez la domnul comandant de companie. Ştiu, ştiu că nu a omis să te instruiască temeinic într-o privinţă şi într-alta. Din partea mea, îţi atrag numai atenţia şi aştept să fii silitor, curat, sîrguincios, cult, deştept; fii milităros, disciplinat, supus, ascultător, modest, cinstit. După cum vezi, nu pretind prea multe de la dumneata, dar pe-astea să le pui la inimă. Sper că în privinţa aceasta nu voi avea de obiectat. Învaţă, mai citeşte cîte ceva... şi tunde-ţi părul. Poţi pleca!

Cadetul Szilly ieşi, puse pe curierul batalionului să-l mai perie o dată, urcă şi bătu la uşa biroului

regimentului. Se prezentă şi raportă colonelului. Iar colonelul îl salută cam aşa:

— Ce eşti dumneata?

— Cadet-ofiţer adjutant! răspunse Szilly curajos şi cu glas ridicat.

— Ce?

— Cadet-ofiţer adjutant! repetă Szilly cu teamă şi abătut.

— Greşeşti, tînărul meu amic, greşeşti foarte mult! Dumneata orbecăieşti, micul meu prieten, într-o enormă greşeală... Dumneata nu eşti adjutant, dumneata, deocamdată, eşti un nimic...

— Da, să trăiţi! întrerupse Szilly din nou, cu curaj şi glasul ridicat.

— Taci, micul meu prieten, cînd nu te-ntreb, altfel te închid zece zile de nici nu ţi se mai vede vîrfurile urechilor... Dumneata... oare unde-am rămas... da, dumneata, aşadar, deocamdată eşti un nimic, din care cu neclintită perseverenţă şi cu sîrguinţă, după foarte, foarte multă vreme, ar putea să iasă şi un cadet! M-ai înţeles?... Mai târziu! Mai târziu! Mai târziu! Dumneata eşti încă aşa de verde că n-ai fi bun nici la murat, eşti atît de crud, ca un mînz neîntărcat. Departe de mine gîndul de a voi să jignesc presupusul dumitale amor propriu, dar socotesc necesar să-ţi reamintesc şi să-ţi reîmprospătez vestitul dicton al unui vestit comandant de oşti. Acel vestit comandant de oşti a adresat tinerilor cadeţi, proaspăt încorporaţi în armata sa, următoarele cuvinte nemuritoare: „Măgar, măgar, măgar şi încă o dată măgar“. Acelaşi lucru ţi l-aş fi spus şi eu, dar întrucît vestitul comandant de oşti mi-a luat-o înainte, nu mai zic nimic... Iar acum poţi pleca, micuţul meu prieten!...

Cadetul Szilly ieși, puse pe curierul gărzii să-l perie cu grijă, coborî și plecă. Bătu la ușa popotei ofițerilor și se prezentă domnilor...

5 Cadetul Szilly era un tânăr chipeș. Fetele spuneau despre el că e mîndru, dar el nu era mîndru, era doar prudent și circumspect. Obişnuia să reflecteze cu mare plăcere asupra lucrurilor și cerceta cu predilecție cauzele mai adînci ale evenimentelor. Voia să înțeleagă totul, deși nu le înțelegea chiar
10 pe toate.

Citise undeva că viața e o plăcere și era de acord. Primi cu penibilă surprindere cuvintele zdrobitoare ale superiorilor, prin care aceștia dovedeau clar că sînt adepții altor principii. Rămase surprins și se
15 miră că acești bărbați onorabili vor să-l condamne la ascetism.

Se gîndi mult și de multe ori, constatînd cu serioasă spaimă că n-are nici o vocație pentru viața de pustnic. Doar el însuși considerase dintotdeauna
20 drept nătărăi pe cei ce nu se folosesc de bucuriile prezentului, adică de splendorile vieții. Cugetările sale conchideau întotdeauna că ziua de mîine e un termen grozav de nesigur, foarte întunecat. Numai în clipa de față, numai în cuprinsul ei, ne bucurăm, respirăm, ne mișcăm... numai în ea trăim.
25 Mîine poate că va trebui plătit avansul pentru *Pompes funebres*, căci destinul e mai capricios decît împăratul Caligula, și smintitele sale capricii se îndeplinesc pe dată. E drept că numai un hotentot judecă astfel, dar de ce n-ar avea o dată dreptate și un hotentot?
30

O săptămînă, o lună, să zicem trei luni, mai poți răbda sihăstria. Dar după aceea? E îngăduit oare să-și risipească zilele cele mai frumoase, visele cele

mai dulci? Dar dacă mîine, sau poimîine, sau după aceea moare subit? Cine va trăi în locul lui? Cine va savura atunci plăcerile în locul lui?... Deși niciodată omul nu poate ști cînd se prăpădește, nici fata cînd se mărită.

5 Și Szilly ajunsese la concluzia că trebuie să trăiască... să trăiască mult. Așadar, va trăi să savureze plăcerile vieții și, ceea ce vrea un tânăr, ceea ce vrea serios, se împlinește.

10 Sîmbătă după masă, cadetul Szilly supraveghea în curtea cazarmii umplerea saltelelor. În timpul acesta i se vălătuceau din nou în minte cu paiele mulțime de planuri și gînduri. În vreme ce medita astfel, nici nu băgă de seamă că un soldat de corvoadă, jegos, zdrențuros, stă rînjind în fața lui. Soldatul
15 rînji o bună bucată de vreme, pînă cînd, în sfîrșit, Szilly îl văzu și se răsti la el, cu drăgălășenie:

— Ce dorești, vițelușule?

20 Flăcăul își lăbărță și mai mult rînjetul, apoi scotoci din capelă o scrisorică și i-o întinse lui Szilly. Își bătu călcîiele, rînji și se îndepărtă cu pași legănați.

Szilly aruncă o singură privire pe plicul alb și recunoscuse îndată scrisul căpitanului său. În consecință, îl băgă nedesfăcut în buzunar, căci, gîndi el,
25 tot un ordin neplăcut trebuie să ascundă...

Se plimbă de cîteva ori de colo-colo, printre soldații care se zbenguiau, dar plicul alb îi umbla mereu prin minte.

„Ce poate să-mi scrie stimatul domn căpitan, oare ce-mi poate scrie?... Ei, ce poate să-mi scrie...
30 Să inspectez, probabil, la miezul nopții sectorul companiei sau să vin mîine la cazarmă cu o oră înainte de deșteptare și să zgîlții pe sergentul de zi dacă doarme... Ce-ar putea să-mi scrie altceva?“...

Dar raționamentele nu-i putură adormi curiozitatea. De ce n-ar deschide-o? E adresată lui; mai devreme sau mai târziu, tot trebuie s-o citească... S-o ia naiba, orice neplăcere ar ieși din asta. Și apoi, dacă-i ordonă ceva urgent?...

Desfăcu plicul și rămase cu gura căscată. În *couvert* era o carte de vizită și pe una din fețele ei stătea scris: „Ne-ar face plăcere să luați astă-seară masa la noi. Cu salutări”, iar pe partea cealaltă: „Căpitan Kreutzer Károly și doamna”.

Szilly rămase încremenit și nu-și crezu ochilor. Strângea în mână spasmodic cartea de vizită și mormăia într-una:

— Și doamna, și doamna...

„Va să zică, tot domn e căpitanul meu! E totuși om bun!... Zău c-aș fi putut băga de seamă numaidecât că, de fapt, e tare cumsecade! Cîinele care latră nu mușcă”...

Se bucura, dar și mai tare se mira de întîmplare, căci cartea de vizită îi risipi îndată toată amărăciunea.

„Ei, dar de-acum încolo n-am decît să-mi agăț în cui toată arta mea de a gândi. De azi încolo e inutil să mai cuget, o dată ce toate se întîmplă așa cum doresc eu... La dracu! Iar sînt măgar! Dar doamna căpitan?... Și doamna, și doamna!”

Din această pricină îl apucă iar durerea de cap, deoarece doamna căpitan era o femeiușcă superbă. Szilley văzuse și pînă acum destul de multe femei frumoase, dar cînd făcu vizita la Kreutzer și o zări pe nevasta căpitanului îi scăpărară ochii și amuți brusc...

Își făcuse multe reproșuri că fusese cu acest prilej un găgăuță stîngaci, dar acum nu mai putea

îndrepta nimic. *Le passé ne se répare point*. E cert că trebuie să fi fost din cale-afară de ridicol. Toată vremea nu fusese în stare nici să bilbiie o iotă. Uf! Nici nu voia să-și mai aducă aminte, că-i vine parcă să se vîre în fundul pămîntului de rușine.

Și-acum ce-o să se-ntîmple? Ce-o să facă dacă va ajunge față în față cu frumoasa doamnă? Ce să facă dacă iar l-apucă bilbîiala sau muțenia completă? Mai bine se duce la sapă cu ziua decît să i se mai întîmple o dată asemenea ocară.

„Ei, îmi închipui ce nătărău mă socotește fermecătoarea jună. Îmi închipui!... Cît de bine îmi spusese bătrînul că sînt un măgar!... Ei, o să mai vedem noi, poate că se mai pot îndrepta lucrurile! *Tout est irréparable jusqu'au jour où tout est réparé!*”...

După îndelungată chibzuire și pătrunzătoare cugetare, Szilley hotărî să sosească la căpitan la opt fără zece. Ora nu e menționată pe cartea de vizită, dar așa va fi cel mai potrivit... La opt fără zece precis. Ajunge dacă se apucă de îmbrăcat pe la șase... aproximativ ajunge. O oră și jumătate? Nu e prea mult, ținînd seama că astăzi vrea să fie tare chipeș... Poate ar fi mai bine să înceapă la cinci și jumătate? Nu, nu, pînă la șase o să fie ocupat la cazarmă, trebuie să-și îndeplinească serviciul conștiincios, de-acum încolo e datoria lui morală să fie sîrguincios, trebuie să-i fie recunoscător căpitanului pentru prietenia dovedită.

Astăzi trebuie să fie drăguț, cuceritor, elegant, plăcut. Trebuie, trebuie neapărat să corecteze, să îndrepte stîngăcia primei lui prezentări... Rememoră cîteva istorioare amuzante, pe jumătate picante, grațioase, pe care le va povesti după cină, cu un

zîmbet discret pe buze. Ca să nu le uite, le însemnă, pe rînd, cu *Schlagwort*-uri în creion, pe o bucătică de hîrtie... la nevoie, și le poate reaminti pe neobservate...

5 Ora șase! Uniforma numărul unu a fost dată ordonanței, cu indicația să fie periată neîntrerupt timp de o jumătate de oră. Ghetele numărul unu au fost încredințate sergentului de zi pe companie, ca să le facă oglindă venețiană. Iar domnul cadet însuși
10 se apucă să se spele. A amestecat în apă treizeci și trei de picături de odicolon, ca să fie plăcut parfumată. Din fundul cufărului apăru, încă nedesfăcut, săpunul de lux „Ideal“, cu miros divin, mai departe, periuța nouă de dinți „patent“... După aceea Szilly
15 își scoase cămașa, își înfășură în jurul mijlocului două prosoape murdare, să nu-și stropească pantalonii. Cu mîinile uscate făcu cîteva exerciții de probă pentru folosirea săpunului... Iar acum își scufundă capul în lighean și strănută de mai multe ori. Meti-
20 culos, încet, își frecă mîinile cu „Idealul“ parfumat, pînă cînd se formă un strat fin de clăbuc... Cu palma săpunită își unse obrajii bine, temeinic... Deschise ochii, aruncă o privire în oglindă, peste măsuașă spălătorului, și izbucni în rîs.

25 — Dacă m-aș înfățișa așa?... murmură el bine dispus, și-și cercetă îndelung în oglindă fața acoperită de clăbuc alb.

Închise ochii din nou, își vîrî capul în apă și se spală de clăbuc. Se mai bălăci puțin în *lavoir*,
30 apoi începu să se șteargă. Cu un prosop nou-nouț își zvîntă de zor fața, cu un altul mîinile și pieptul. Și-apoi veni din nou în fața oglinzii.

— Așa-i că sînt băiat frumos? își întrebă figura, și figura rîdea. Mulțumit, se bătu pe amîndoi obrajii

cu palma și spuse cu seriozitate: Friți, Friți... mare strengar ești, măi Friți!

5 Cu periuța „patent“ își frecă dinții pînă se făcură orbitor de albi, cu briceagul cu prăsele galbene de os își rotunji și-și netezi unghiile... La șapte și jumătate era tocmai gata cu schimbatul rufăriei, cu pieptănatul și parfumatul. Atunci băgă însă de seamă că pantalonii numărul unu nu sînt călcați. Scoase repede pantalonii numărul doi.

10 — Perie-i repede!

În sfîrșit, veni rîndul tunicii de gală... după aceea ghetele, manșetele, mînușile, chipiul și apoi un nou val de parfum...

15 „Uf, slavă Domnului... e opt fără zece. Am sosit tocmai bine“...

La soneria lui deschise însuși căpitanul. Îl primi foarte cordial, amical, numai că în antreu îi șopti, pe neașteptate, la ureche:

20 — Nu se cade să întîrzi, adjutant...

Kreutzer îl conduse pe cadet în camera sa de lucru, îl așeză într-un *fautuil* moale, îl îmbie cu țigări fine, scumpe. Și între timp îi vorbi rece și încet:

25 — Din această invitație să nu tragi nici o concluzie, înțelege? Să nu-ți intre în cap cine știe ce fumuri neroade. Toate acestea se întîmplă numai în scopul instrucției și al educației... Eu am obligația să te instruiesc, să te cultiv, pentru ca mai tîrziu, dacă vei nimeri în societate, să nu stai ca un anumit animal nevinovat în fața porții noi. Poartă-te deci
30 modest, ca un domn.

Szilly roși pînă în vîrfurile urechilor, dar căpitanul schimbă deodată tonul. Îl tutui, îl bătu pe umăr, îi povesti la repezeală o anecdotă pipărată... într-un cuvînt, deveni cu totul altul. Curînd se deschise și

ușa sufrageriei, apăru doamna și ciripi cu glas prietenos, argintiu:

— Bine ai venit, Szilly!

De câte ori cadetul Szilly făcea o prostie, îi reveneau în minte cuvintele colonelului: măgar... etc.

Și de data aceasta, pînă merse șovăind în sufragerie, îi suna într-una în urechi vestitul dicton al vestitului comandant de oști. Simțea că ceva îl strînge de gît, că ceva îi oprește respirația și-i ia ochii. În fața lui, femeia strălucitor de frumoasă plutea lin, grațios — un fulg de zăpadă gata să se topească. Szilly privea uimit arătarea cerească, minunea dumnezeiască și-i jucau într-una stele înaintea ochilor.

„Zîină răpitoare, pentru care-ți pierzi mințile! O, regină, o, zeiță!” îi fulgera neînterupt prin cap.

Se trezi la masă alături de zeiță; zeița îl îndemna, îl îmbia cu glas melodios, ca de harfă:

— Ia, Szilly... Servește de aici... Asta e foarte bună... Ia, Szilly!

Mai întîi de toate, Szilly își mușcă limba, să se convingă cu certitudine dacă e treaz sau visează. Se mai liniști, căci era treaz, și încetul cu încetul își redobîndi simțurile: văzul, auzul și gustul. Dar de cum își reveni, îi năpădiră mintea o legiune de gînduri.

„Mare măgar sînt, zău, nemaipomenit de mare măgar! De ce mi-e teamă, de ce mă emoționez? Parcă aș fi la un examen greu... Doar aici nu pot rămîne repetent... E-adevărat, căpitanul a flecărit așa și pe dincolo... Dar căpitanul e totuși un măgar, poate la fel de măgar ca mine însumi sau poate unul și mai mare... Păzește-te, Friți! Vino-ți în fire, Friți!”...

Între timp, doamna Kreutzer, născută Fischer Suzanne, flecărea și rîdea și-l îndopa neconținut pe Szilly cu bucatele cele mai fine.

— Uite, Szilly, bucățica asta minunată, uite... Ți-o pun chiar eu în farfurie, că dumneata ești atît de timid, ca o fetișcană, deși în fața mea nu trebuie să te jenezi; dragă Szilly, nu te abține, te rog... Știu eu ce mizerabil vă merge vouă, bieții cadeți...

„Ah, aha... așadar, știe!” gîndi Szilly, și aruncă pe ascuns o privire spre Kreutzer. Dar căpitanul era grozav de ocupat cu un picior de pui, de pe care nu putea desprinde carnea fragedă, și asta îl înfuria peste măsură. Dacă n-ar fi fost cadetul de față, cu siguranță că l-ar fi ros cu dinții, dar așa nu voia să-i dea un prost exemplu.

— Știu eu cît sînt de nesuferiți cu voi urșii ăștia bătrîni! se îmbufnă femeiușca, dar să nu vă pese de ei. Lăsați-i să clămpănească, dacă n-au altceva mai bun de făcut...

— Bagă de seamă, Suzanne, ai să-mi strici cadetul, interveni Kreutzer, zîmbind cam acru.

— Dar eu te voi ocroti, Szilly! continuă doamna căpitan fără să se sinchisească de bărbatul ei, voi fi mămițica dumatăle și te voi apăra de brutalitățile tăticultului dumatăle cel uricios...

Și după aceea rîse, rîse de o podidită lacrimile. Iar pe Szilly rîsul acesta îl ameți de-a binelea. Nu-ndrăznea să i se uite în ochi, dar simțea asupra sa privirea zînei, și ea îl ardea, îl pîrjolea. Cînd, mai tîrziu, își ridică totuși ochii, îl căută cu privirea pe căpitan. Kreutzer rîdea; de data asta rîse și Szilly...

— Mă primești ca mămică, Szilly? Spune! îl tachină femeia.

— O, stimată doamnă, dac-aș avea ca mamă un asemenea înger, pînă și porțile iadului...

Nu apucă să-și termine fraza, pentru că ochii lui Kreutzer se fixară asupra lui, rău prevestitori.

5 Își frecă brusc capul și tăcu. Iar căpitanul, hohotind, îl întrebă nimicitor:

— Cum ai spus, cadet?... Cum...

Și rîdea cu hohote. Hohotea sardonice, arrogant, plin de sine. Și rîdea și femeia... Dar lui Szilly i se

10 păru că rîsul ei are ceva forțat, dacă nu cumva se înșela. La urma urmei, chiar dacă rîdea... avea dreptul. Oricine poate rîde pe seama neroziilor, las' să rîdă și ea. Să rîdă. Să rîdă de el, el totuși...

„Ce? Ce?... Ce «totuși»... gîndi repede în sinea

15 lui. Ce fel de «totuși»?

Ei da, el totuși... o respectă și nu se supără pe ea. Deși, chiar dacă se supără, ce-i pasă ei de asta? Ce-i pasă unei zeițe că un cadet oarecare, un muritor obișnuit, se supără pe ea? Ce-i pasă?”

20 Nu mai scoase nici un cuvînt tot timpul mesei. Era gînditor, mîhnit, furios.

„Căpitanul e totuși un ticălos. Degeaba, un căpitan nici nu poate fi un om de treabă. Căpitanii sînt toți niște ticăloși. Toți își ascut colții împotriva

25 cadeților... Și eu încă l-am mai crezut! Ba l-am considerat chiar cavalier!... Doar acum îmi dau seama limpede că m-a chemat numai pentru a mă face ridicol, a mă reduce la zero față de nevastă-sa... Numai și numai de asta. Și acum, cel puțin o săptămînă vor rîde pe socoteala mea. Nu zic, femeia e o adevărată

30 doamnă, hotărît, o doamnă cultă. E drăgălașă și frumoasă și, fără îndoială, nu împărtășește gîndurile josnice ale soțului ei! Dar degeaba, trebuie să o ocolesc și pe ea. Nu vreau să fiu bufonul nimănui... Nici al ei”...

După masă trecură într-un salon albastru-deschis, aranjat cu gust, prietenos. Pe o măsuță, stil *sécéssion*, se afla un serviciu de țigări de foi.

— Aprinde-ți, cadet! îl invită căpitanul.

5 — Mulțumesc, domnule căpitan, nu fumez decît țigarete...

— Ia te uită, și aici tocmai țigarete nu sînt. Așteaptă, le aduc îndată!... repetă Kreutzer, și dădu fuga în camera lui de lucru, după egiptene.

10 Szilly rămase cîteva clipe singur cu zeița. Și deodată superba zîină îi șopti cadetului, încet și cu ochi strălucitori:

— Szilly... mai vino și altă dată... de multe ori... cît de des.

15 Cadetul Szilly îl vizită, după aceea, pe căpitanul Kreutzer Károly de mai multe ori, de foarte multe ori, adeseori. Și întîmplarea, acest autor burlesc, poznaș, drăgălaș, spiritual, potrivea lucrurile în așa fel, încît căpitanul să nu se afle, cu acest prilej,

20 niciodată acasă.

Într-un amurg zîmbitor de mai, cînd aerul e îmbălsămat și dragostea dulce, cadetul Szilly își îmbracă tunică de gală. Ieși în stradă și cu pași legați trecu visător pe promenada înmiresmată, înverzită. Într-un loc ferit, unde nu-l tulbura nimeni, își

25 scoase oglinjoara rotundă, se privi și zîmbi șiret:

— Friți, Friți... mare ștregar ești, măi Friți! zise cu seriozitate, și se bătu cu palma pe amîndoi obraji.

30 Apoi, cînd era în strada Nouă. Acolo, la numărul douăzeci și cinci stătea domnul căpitan Kreutzer într-o casă fără etaj, mică, cenușie.

— Ei, slavă Domnului... am sosit tocmai la vreme! mormăi Szilly cu voce de bas, bărbătească.

Sună. Îi deschise căpitanul însuși. Îl primi cordial prietenos și, în antru, îi șopti la ureche:

5 — Doamna nu-i acasă!...

Îl introduse pe Szilly în camera lui de lucru, îl pofti într-un *fauteuil* moale, îl îmbie cu țigări fine, scumpe. Și apoi îi spuse încet, liniștit:

10 — Mîine să vii în ținută de gală la raport, adjutant, înțelegi?... în ținută de gală.

Pe cînd se bălăbănea spre casă, opărit, cu nasul în pămînt, cadetul Szilly șuiera într-una printre dinți:

— Scandal! Scandal!

15 Dimineața, devreme, cadetul Szilly, dichisit cu îngrijire, cu mănuși albe strălucitoare, cu chipiu, se prezentă la raport căpitanului. Și căpitanul îi vorbi cam așa:

— Dumneata ai armă de serviciu, adjutant?

20 — Revolver, domnule căpitan?

— Da.

— N-am, domnule căpitan.

25 — Rău... Vezi, revolverul este primul lucru, de el poți avea nevoie în orice moment... Căpitanul îl măsură pe cadetul Szilly de sus pînă jos, sever și rece: Nasturii de la tunica dumitale sînt ruginiți de tot, adjutant! Cu asemenea nasturi nu se cade să te prezinți la raportul companiei. Acum e totuna, rămii.

30 Cadetul Szilly stătea nemișcat, înțepenit. Capul îi vuia, gata să se spargă. În mintea lui, gîndurile se alungau unul pe altul cu iuțeala fulgerului, într-un haos infernal, într-un milion de variante, dar nu reușea să prindă, să se fixeze la nici una.

— Dumneata, adjutant, știi ce înseamnă alternativa? întrebă căpitanul după o pauză care păru lungă, nesfîrșită.

5 — Da, să trăiți, domnule căpitan! răspunse Szilly încet.

— Ei bine, eu îți ofer două alternative. Două. Să poți alege în voie, deși n-o meriți. E totuna. Îți permit să alegi liber, fie una, fie alta... Care-ți place mai mult. Dar în douăzeci și patru de ore trebuie să alegi neapărat... Înțelegi?... În douăzeci și patru de ore.

— Da, să trăiți!... zise Szilly răgușit.

— Pînă mîine dimineață la opt poți cumpăni temeinic lucrurile...

15 Szilly nu mai fu în stare să răspundă. Biroul companiei începu să i se clatine sub picioare. Masa căpitanului, cu priciul plutonierului, lada cu documente, dulapul, pereții... toate se clătinău, se prăbușeau. Iar el tremura, îi era frig, pe frunte simțea picături de sudoare, cu toate că pe fereastra mică pătrundeau vesele și calde razele soarelui... Lumea toată se mișcă, dezlănțuită, numai căpitanul stă rigid, dîrz, ca o stană de piatră.

25 — Prin urmare, pînă mîine dimineață la opt, bubui din nou glasul înfricoșător al lui Kreutzer. Pînă atunci dumneata sau dispari, sau nu dispari. Dacă dispari, e bine, am isprăvit. Dacă nu dispari... știi ce se întîmplă dacă nu dispari? Nu știi, că doar ești un sugaci, un copil crud...

30 — Știu! horcăi surd Szilly.

— Așa!... Zău că n-aș fi crezut. Dar se pare că dumneata știi foarte bine ceea ce n-ar trebui să știi. Cu atîta mai bine, cel puțin mă scutești de explicații... Nu-ți explic nici de ce am fost nevoit să-ți ofer alter-

nativele... că desigur dumneata o știi și pe-asta, o știi poate chiar mai bine ca mine... Dar toate astea sînt secundare. Principalul e ca pînă mîine dimineată să alegi... De altfel, dac-o alegi pe cea dintîi, poți trimite fără frică la mine după *ăla*... În acest scop însemnat, ți-l împrumut cu plăcere...

În urechile lui Szilly cineva urla, rîdea drăcește, îngrozitor: „Nebun! Nebun!”

— Mulțumesc, adjutant! Poți pleca... Și pînă mîine dimineată, la opt, să nu uiți!

Szilly nu se clinti. Ar fi vrut să spună ceva, ar fi vrut să născocească ceva, ar fi vrut ceva... ceva... doar el nu are nici o vină, doar el... Dar nu găsi nimic. Mii de gînduri încîlcite îi fulgerau, i se învîrteau prin cap, dar nu era în stare să toarne nici unul în cuvinte.

— Poți pleca... repetă Kreutzer.

Și după aceea cadetul Szilly își trimise ordonanța la căpitan după *ăla*...

A HADNAGY

1.

Bál volt. Amolyan fényesen sikerült megyebál. A vármegyéből összesereglettek a szépasszonyok, szép-lányok, kivétel nélkül, hogy alig fértek a városháza nagytermében. A rendezők meglegedetten dörzsölték a kezüket: hála Istennek, nem fogunk ráfizetni. Az arcok büszkén ragyogtak:

— Lám... mégiscsak finom megye ez a mi megyénk! Micsoda publikum, micsoda előkelőség!

Az asszonyok kacér kacagása, a leányok szende suttogása, a férfiak áradozó bókolása beleolvadt az apró, fehér cipőcskék csoszogásával, s valami bizsergő, zümmögő zajba folyt össze, amelyből csak néha-néha csendült föl egy-egy felkiáltás, egy-egy hangosabban kiejtett szó... A bálterem ama kellemes zsibongása, amely közel hozza a nőt a férfihoz.

Én szerényen, szinte félénken lapultam egy sarokban, és mohón bámultam a hullámzó társaságot. Idegen voltam, alig pár hete érkeztem az állomásra, s még csak a tisztai hölgyeket ismertem; azokat sem mind...

A banda rázendített a csárdásra. Pajkos, pattogó melódiák, az ember önkéntelenül összeverte a bokáját. Egy... három... tíz pár ropta már a szilaj táncot a cigány dobogója előtt, a keskeny, vörös, bársony pam-
5 lagon csak a mamák gyönyörködtek csemetéik jókedvű imbolygásában... és még valaki: Felsen főhadnagy felesége... Margit.

Óriási gavallértömeg tolongott körülötte; tisztek, civilek vegyesen. Bókoltak, szellemeskedtek, s
10 az asszony mosolygott. Közelebb sompolyogtam, és éppen meghallottam Margit durcás, bájos szavát:
— Menjenek... Egyikükkel sem táncolok...

Könyörgés, esedezés, nevetgélés. Az asszony fel-
állt. Tízen nyújtották a karjukat.

— Ó, be kiállhatatlanok!... Mit akarnak?

Egy percet, nagyságos asszonyom! — rimánkodott egy kopasz frakk.

— Menjenek... pfuj, be kiállhatatlanok!...

Körülnézett, mintha keresne valakit. Mikor a
20 pillantása rámtévedt, meghajtottam magam.

— Jó estét... Nézze, magát még nem is láttam. Jöjjön, szabadítson meg ezektől a pióciaktól...

Hangosan kacagott, amíg így beszélt, és karomba kapaszkodott.

25 — Nagyságos asszonyom! — hebegtem zavartan. — Parancsolja, hogy...

— Vigyen, igen... Lehetőleg közel a cigányhoz...

Kétségbeesett küzdelem árán sikerült a primás
30 mellé furakodnom. Félttem és reszkettem, és alig mer-
tem a gyönyörű asszonyka derekát átfogni. Teste valami kábító, ésbontó illatot lehelt: hevesen, szenvedélyesen szívtam magamba. Éreztem, hogy nagy, szelíd kék szeme az arcomat simogatja, de nem bírtam

belenézni, félttem. Hallgattam, és mosolyogva mulatott zavaromon, elfogultságomon.

— Mondja — szólt — maga mindig így hallgat?

5 Kicsiny, vékony, piros ajkú szája szegletén kacér mosoly játszadozott. Magamhoz szorítottam bolondul és nem feleltem.

— Mondja! — ismételte rövid szünet múlva.

— Gúnyol? — lihegtem én halkán.

— Mért gúnyolnám? Csak kérdezem.

10 — Nos igen, én mindig így hallgatok! — válaszoltam a szemébe nézve.

— Mindig?

— Mindig.

— Jó szokás.

15 — Mért mondja, hogy jó szokás?

— Ejnye, be furcsa kérdései vannak!... Hiszen csak kell valamit mondanom, ha maga úgy dicsekszik a hallgatásával...

Szégyelltem magam, mert ostoba voltam. Vala-
20 mit, akármit mondanom kellett volna, tudom. Talán valami gorombaságot. Valamit, amivel értésére adjam, hogy férfi vagyok, hogy... Ő csak nézte a vergődésem, és egyre mosolygott. És az a mosoly nekem fájt, égetett, kínzott...

25 Mikor a zene elhallgatott, fellélekztem. Örültem. Nem éreztem mást, mint szégyent. Lesütött szemmel álltam előtte, míg az izzadságtól kivörösödött képű urak hörögve ordítottak: „Hogy volt! Újra!”

30 — Ha elfáradt, vigyen a helyemre! — szólt mindig mosolyogva.

— Amint parancsolja!

— Jaj, be kiállhatatlan már maga is!... Talán bizony megharagudott rám?

Kedvem lett volna megragadni azokat a telt, meztelen vállakat, megragadni, belevágni a körmömet és szagatni, tépni a húsát, amíg kifröccsen a vére. Haragszom! Örületesen kavargott a fejemben a vér, szinte szédültem valami csodálatos, határozatlan érzéstől... És ő olyan szelíden nyugtatta rajtam a tekintetét és olyan furcsán nevetett.

— Nem haragszom! — feleltem, jókésőn durván.

10 — Igazán nem haragszik?... Látja, én azt hittem, hogy haragszik!

— Ne kínozzon, nagyságos asszonyom, kérem, esedezem! Ne maltreterozzon. Hiszen láthatja, hiszen érezheti, hiszen gondolhatja, hogy...

— Hogy? — kérdezte ő kihívón.

15 — Hogy szeretem, hogy... hogy bolondja vagyok, hogy megőrültem...

Hirtelen, gyorsan körülpillantott, hogy nem halotta-e meg valaki, és azután halkán, de már nem mosolyogva mondta:

20 — Ne beszéljen bolondokat... Hiszen maga még gyermek!...

Most már nem háborogtam, nem szégyelltem magam. A szemében azt olvastam, hogy nem vagyok gyermek...

25 Többet nem is táncoltam vele az este. Sokszor nézett utánam, amint némely fordulónál elhaladtunk egymás mellett és nem mosolygott, egyáltalán nem mosolygott... Szünet alatt valamely csitri bakfissal foglalkoztam: közel hajoltam hozzá, suttogva beszéltem, olvadoztam... és a szép asszony néhányszor odanézett és összeráncolta a homlokát.

30 A mulatság késő reggelig tartott. Felsenék voltak az utolsók, mint mindig, mert a főhadnagy úr nemigen tudott elválni a kártyától.

— Amíg maga öltözik — mondta a feleségének —, leadok a gyerekeknek egy kis pénzt. Tartom a bankot, urak!

És az urak gyorsan körülülték a zöld asztalt.

5 — Te nem játszol? — kezdte tőlem Felsen, midőn látta, hogy én nem ülök le.

— Nem, köszönöm, öregem...

— Segíts akkor, kérlek, az asszonynak, hogy fölvegye a köpenyét, igen?

10 — Ezer örömmel, azonnal...

— Hagyja, majd magam megyek! — mondta Margit a női *garderobe* felé indulva.

Elkísértem.

15 A kis szobában egy öreg, ráncos képű asszony bóbiskolt. Az egyik fogason lógott a köpeny... Levettem és halkán [...]¹

— Parancsoljon!

— Fúj, de hideg!

A tükör előtt álltunk, s a gallérját igazgattam. 20 Fehér, gömbölyű nyaka ingerlően villogott a félhomályban. Hirtelen, hevesen rányomtam az ajkamat. Csöndesen megfordult és rámnézett. Karjaimba vettem, és hosszan, forrón megcsókoltam a száját...

25 — Ne gyerekeskedjék! — suttogta, és leeresztett karokkal, mozdulatlanul tűrte csókjaimat...

Visszamentünk a kártyaterembe. Felsen sugárzott az örömtől: teljesen kifosztotta a társaságot. Eszeveszetten nyert...

30

2.

Egyszer — körülbelül egy hónappal a bál után — Felsen hivatalos ügyben három napig távol volt. Az a

¹ Text indescifrabil (n. ed.)

három nap volt a paradicsom. Margit kicsiny hálószo-
bájában ültünk alacsony, török díványon, rózsás de-
rengő homályban. — És én csendesén suttoztam:

— Oly végtelenül szeretlek, Margit, oly kimond-
5 hatlanul... Talán már nem is szeretlek... imádlak,
bálványozlak! Mikor először láttalak, éreztem, hogy
vérem a fejembe tódul, szívem összeszorul, lélegzetem
eláll és nem látok mást, csak a gyönyörű szemedet,
nem hallok mást, csak a csicsergő hangodat... Te let-
10 tél az én világom, a boldogságom, mindenem... Némán
kuporogtam lábadnál és alig mertem arcodra nézni.
Kutyád, rabszolgád lettem. És oly jólesett volna, ha
agyontaposol, ha kis kacsóid ölelése közben száll el
a lelkem. De te mosolyogtál, fölemeltél és megcsó-
15 koltad a homlokomat... Szeretlek!

Lehunyt szempillákkal, álmodozóan, remegve
folyton suttozta:

— Még... még... mondd, hogy szeretsz...

— Szeretlek!

20 — Esküdj meg!

— Esküszöm.

— Esküdj meg, hogy mindig fogsz szeretni!

— Esküszöm.

25 Pihegő keblére vonta a fejemet, s örömkönnyes
szemekkel, hosszan, hosszan forrasztotta édes száját
az ajkamra. És én átöleltem sugár, karcsú derekát...

Múltott az idő. Napok, hetek, hónapok teltek el,
és én lassanként megszoktam, hogy Margit egészen az
enyém. Az izgató képzelődések, élénk álomlátások
30 halványultak, szürkültek. A vágyakozást eltompította
az érintkezés, s az epedés helyébe az unalom árnyaszerű
képe lopózott suttyomban, alattomosan. Egyszer aztán
azon kaptam magam, hogy mikor Margit izzó, szenvedé-
lyesszerelemről beszélt, ásítottam. Észrevette. Szeme

elborult és elhallgatott. Restelltem gyöngédtelen, ta-
pintatlan viseletemet, és pár perc múlva csak nagy
nehezen tudtam visszafojtani az ásítást. Unatkoztam
mellette, s az unalom megöli a szenvedélyt.

5 Gondolkoztam és fölfedeztem, hogy veszedelmes
játékba kezdtem. Hiszen ez a játék a rangomba kerül-
het! Arra a következtetésre jutottam, hogy roppant
meggondolatlanul, gyerekesen ugrottam bele a játékba.
10 Nem lett volna szabad ennyire mennem. Megtudhatja
Felsen, megtudhatja bárki más, és akkor... Nos, akkor
pisztoly, és kard, és becsületügy, és lefokozás, és ki
tudja még mi minden. Óvatos lettem, és Margitot is
óvatosságra intettem.

Múltott az idő. Minél többet foglalkoztam a
15 kalanddal, annál kevésbé rajongtam az asszonyért.
Magamban sokszor nagy ostobaságnak neveztem a
szerelmet... az ilyen szerelmet. Udvarolni kezdtem
Romhány Mariskának, de csak szórakozás céljából, és
úgy tapasztaltam, hogy már jobban érdekel Mariska
20 szemérmes, gyakori pirulása, jelentéktelen fecsegése,
mint Margit legforróbb csókja, leghevesebb ölelése...

És aztán megint ott ültünk a kis hálósobában,
az alacsony török díványon, és Margit szólt:

— Ha te tudnád, mennyire szeretlek, mennyire
25 vágyom érted!... Ha éreznéd, hogy minden porcikám
tele van teveled, hogy minden porcikám csak téged
kíván, téged követel! Ó, végtelen az én szerelmem, vég-
telen és örök... Szeretlek, Emil, szeretlek... szeretlek...

Megragadta a kezemet és csókokkal borította.

30 — Ugyan, ugyan Margit... micsoda ízé...

Rendkívül csodálkoztam, hogy érzelgéses valaki
ennyire. Hiszen nem olyan nagy dolog az a szerelem!
Szeret, hát szeret, jól van; azért nem muszáj érzelgés-
Nagy ostobaságnak tetszett egyáltalán, hogy én ott

vagyok. Mit keresek én ott? Mi jögon bujkálok én egyasszony hálósobájában? Mit szólna hozzá a férj?... Egyszerre gyanús neszt véltem hallani. Ha jól megfontoljuk, gondoltam, hát tolvaj vagyok. Közöséges gazember, aki belopózik a házba és rabol... Igen kényelmetlen kezdtem magam érezni. Folyton a fülembé csegett: lopsz, lopsz...

Nem mertem azonban semmit se elhatározni. Tudtam, hogy valakinek fájna az elhatározásom, és nem akartam szerelemért fájdalommal fizetni. És mégis durva voltam. Önkéntelenül, akaratlanul durva voltam. Olyankor láttam, midőn Margit könnyezve, keserűen mosolyogva mondogatta:

— Megbocsátok, édesem, ne is mentegetőzz... Neked mindent megbocsátok. Csak egy kicsikét szeress, csak egy nagyon kicsikét szeresd a Margitodat...

Megsajnáltam és megcsókoltam. Ha ugyan csók volt. Ajkához értettem ajkamat gyorsan, érzéstelenül, és kissé összeresztetem, mert reszketett az ajka.

Egyszer aztán sírva fogadott. Csak nehezen tudott beszélni, és keservesen panaszkodott:

— Már nem szeret!... De hát mért nem szeret?

Ijedten ugrottam hozzá és gyöngéden átöleltem:

— Az Istenért, Margit, ne kiabáljon... meghallják a cselédek... Majd engesztelőleg folytattam:

— Hogy is kérdezhet ilyet?... Hiszen tudja, hogy szeretem, hogy... hogy...

Megesketett megint, hogy nem hagyom el.

Két napig a háza közelébe se mentem. Végre harmadik nap beállítottam. Nem mintha szükségét éreztem volna, hogy találkozzam vele, hanem félelemből. Félttem, hogy valami ostobaságot művel. A szerelmes asszony mindenre képes... Feltűnő jókedvvel

ugrott a nyakamba, és nevetve bocsánatot kért a múltkori jelenetért. Megcsókoltam.

— Így szeretem magát, Margit! Így, okosan, szépen...

Folyvást nevetett, és nevetése szárazon, affektáltan csegett. A szemében azonban valamely különös, titokzatos fény csillogott.

„Talán belátta, hogy ez a helyzet tarthatatlan!” gondoltam magamban elmenet közben.

3.

Valahányszor az utóbbi időben Margithoz akartam menni, mindig Romhány Mariskához tévedtem. Már azt kellett hinnem, hogy bele vagyok zavarodva, pedig az a leány egyáltalán nem valami észbontó szépség! Első látásra feltűnik a szeme meg a szája. Mindkettő műredek. De ami ezenkívül van, az utánzat. Az arca Csávossy Elláé, a homloka Bierbaum Flórától való, a kissé hegyes állát Werner Olgától kölcsönözte, az egyenes, rezgő cimpájú orrocskáját a mamájától szerezte, a gesztenyebarna haját az apjától kapta, a termete nagyon svelte... Szóval nem alkalmas tömegek csábítására.

Anyagiakban sem bővelkedik. Az apja jóhírű fiskális, akinek van egy felesége, egy leánya, egy gondozott francia szakálla és az Új utcában egy földszintes háza. Mindezek együttevve körülbelül tízezer koronát érnek... testvérek között azonban forintokban is beszélhetünk... És ez az egész.

Tisztán heccből kezdtem neki csapni a szelet. Heccből és unalomból. Blaskovich forgolódott körülötte szemmel láthatóan eredménytelenül. Vay Mik-

lóssal tárgyaltunk róluk, és akkor megfogadtam, hogy kibuktatom Blasit. Tréfából, heccből. „Hadd pukkadjon az öreg!”... — neveltünk.

5 Hetenként kétszer szoktam odajárni. Pontosan kétszer. Nem őrlöngtem a találkákért, mint mikor annak idején Margit után leselkedtem, de sosem is mulasztom el. Csöndesek, zajtalanok vagyunk. Rendszerint magam vagyok a vendég. Leülök egy karszékbe, ő a pamlagra. Jelentéktelen semmis dolgokról csevegünk, de azért olyankor nagyon szépnek, ígézőnek tetszik.

10 — Maga oly könnyelmű, oly léha! — mondogatja gyakran.

15 Hosszan, melegen tekint a szemembe és... nevet. És én úgy érzem magam, mintha otthon lennék, mintha azok a szelíd szemek szeretettel korholnának, simogatnának, becéznének...

Egy csütörtöki napon soron kívül állítottam be. Tréfásan szólt rám Mariska:

20 — Hát maga hogy mer ma eljönni?

— Úgyhogy maga megigézett! — feleltem. — Máshova készültem, de nem bírtam elmenni a házuk előtt. Be kellett jönnöm...

25 — Óh! Óh! — sópáncodott kedélyesen, de a hangja mégis furcsa volt. — Ismerjük magát!

— Mariska! — szóltam meglepetve.

— Ismerjük! — bólintott már komolyan.

— De...

— Nem itt van a mágnes, tudjuk!

30 — Hát azt hiszi...

— Nekem nem szabad arról beszélnem, mert nem tartozik rám. A maga dolga. Maga tudja, mit csinál. Én csak meghallottam, tudomásul vettem és azért a régi barátsággal viseltetem maga iránt...

— Mariska, talán, talán világosabban...

— Jobb s hasznosabb ez esetben a homály.

5 Néhány pillanatig idegesen babrált ujjaival egy fényképalbumban, s éppen Margit makartképénél fölnyitva letette az asztalra. Azután csöndesen folytatta:

10 — Én mindig őszinte voltam magával szemben. Leplezetlenül megmondtam a gondolatomat, a véleményemet, akkor is, ha maga nem kérte. Tehát ezt is meg kellett mondanom. Tudnia kellett, hogy tudom. Esetleges félreértések elkerülése végett...

Mosolyogni akart, de midőn rámnézett, egyszerre eltűnt a mosoly az ajkáról. Ijesztő lehettem. Ha nyilvánosan arcul ütöttek volna, nem fájt volna jobban.

15 — Kedves Mariska...! — dadogtam.

— Ülünk le!... Beszéljünk másról.

20 Ostoba gondolatok, kivihetetlen számárságok cikáztak az agyamon. Csak azt értettem világosan, hogy azt a kedves kislányt, azt az ártatlan teremtet megsejtettem, megbántottam... és hogy azt okvetlen jóvá kell tennem.

25 — Nem kívánok jobbnak látszani, mint vagyok... nem akarok szépíteni semmit... Maga talán meg se érti ezt a dolgot, oly távol van a maga szelíd, jó lelkétől. Ismerem magát, kedves Mariska, és tudom, hogy nem ítél el, hogy...

30 Lassanként összeszedtem magam és beszéltem, beszéltem. Talán összefüggés nélkül, talán ostobán, de mind hevesebben, igazabban, őszintén. S az őszinteség a legmeggyőzőbb érv. Az őszinteség a bűnt megbocsáthatóvá varázsolja... Mariska eleinte komolyan, majd bánatosan, aztán érdeklődve, végül meghatottan hallgatta szavamat...

És mikor elmentem, megcsókoltam a kezét.

Atilába bújtam, azon szilárd eltökéléssel, hogy Margithoz megyek. Okvetlen el kell mennem, gondoltam, annál is inkább, mert már éppen egy hete nem láttam és már kétszer írt, hogy látogassam meg. Elin-

5 dultam és elmentem Mariskához.

A *ground*-ra készült, és éppen a kalapjával bibe-
lődött a szalonban, a nagy, álló tükör előtt. De valami
csodálatos dolog történt akkor velem. Alig néhány
szó után elhallgattam és aztán hallgattam, hallgattam
10 rendületlenül. Mariska fel próbált húzni, de kísérlete
kárbaveszett; hajótörést szenvedett konok ellenál-
lásomon. Végtelen számárnak éreztem magam. Egy
rossz, bármilyen ostoba gondolatot sem voltam képes
15 összeállítani a fejemben... Ő egykedvűen lóbálta a
rakettejét és szintén hallgatott. Látszott rajta, hogy
nem akar kidobni, de teniszezni akar. Megkérni, hogy
kísérjem el, talán nem mert.

Végre negyedórai izgalmas szünet után megszólaltam:

20 — Mondok valamit, Mariska!

— Befejezte már?

— Megfogadtam, hogy ezentúl rendes ember leszek.

— Ugyan?

25 — Igen. Ünnepelesen megfogadtam, hogy szolid
nyárspolgár leszek. Nem iszom, nem kártyázom, nem
csinálok több adósságot... Már mintám is van, a szomszéd-
szédóm. Írnok. Öt gyermek boldog apja és félannyi a
fizetése, mint az enyém, és mégis eltartja belőle a fele-
ségét, a magzatjait meg az anyósát... Ő lesz az elér-
30 hetlen ideálom.

— Megfogadta?

— Nem hiszi el talán?

— De. Hogyne. Hiszen az éjszaka hallottam a muzsikáját az ablakom alatt. Szép volt, igazán, és
mindjárt gondoltam, hogy a jó útra tért... Mesés,
5 mesés!...

Kacagott. Olyan gúnyosan és édesen kacagott, hogy megszerettem volna csókolni a kacagó ajkát. Indignálódnom kellett volna, mert az én rovásomra ment a mulatság, de nem. Sőt még reám is átragadt a nevetés, és azután kettesben kacagtunk. Elmondta a mamának, hogy megjavultam, és a mama is kacagott. A mama megújságolta a papának, és a papa is kacagott. Végre az egész ház kacagott énrajtam, és én nem tudtam haragudni...

15 — Ha teniszezni óhajt — szóltam végre —, elkísérem.

— Jé, majd elfelejtettem! — riadt föl ijedten.

Mikor a pályára érkeztünk, ott már nagy társaság volt együtt. Mariska mindjárt belépett, én meg, amúgyse nagyon rajongván a játékért, legörnyedtem Markovicsné mellé, és az aktuális napi pletykák csemegezésébe fogtam. Véletlenül egy messzebb levő padra tévedt a tekintetem. Hm! Azt hittem rosszul látok és megkérdeztem Markovicsnét:

25 — Felsenné nagyságos asszony?

— Ő hát. Nem ismeri meg?

Amint jobban odapislantottam, láttam, hogy Fröhlich főhadnagy élénk gesztusokkal magyaráz neki valamit. Margit bólintott a fejével, de nem nézett rá, hanem folyton felém. Odamentem.

30 — Csókolom a kezét! — kiáltottam már megszűröl.

— Jó napot! — mondta és Fröhlichhez fordulva szólt: nincs igaza magának! Az asszony szerelme sok-

kal, sokkal tartósabb, erősebb, szenvedélyesebb, mint a férfié...

— Engedelmet kérek, ha zavartam! — és el akartam lépni.

5 — Maradjon csak... Szeretnék magával egy kicsit beszélni...

Helyet foglaltam mellette jobbról. Öt percig tűrte még Fröhlichet, azután nem túl gyöngéden elbocsátotta.

10 — Megkapta a *bleu*-imet? — kérdezte mikor magunk maradtunk.

— Meg.

— És?

15 — És semmi. Először is figyelmeztetni akarom magát, kedves Margit, hogy a levelezés igen oktalan dolog. Képzelje el, hogy a férje véletlenül rájön...

— Az az én bajom, kedvesem, az ne fájjon magának!

20 — De némely beleszólásom van nekem is, miután az én bőröm van legjobban érdekelve.

— Ó, ó, persze... most nagyon félénk, nagyon óvatos.

— Az ember megokosodik.

— Tehát azért nem jött el?

25 — Nem éppen, de...

— Ó, ó!

— Tudja, hogy nem szeretem az irkafirkát.

— De az éjjeli zenéket igen!

— Micsoda éjjeli zene?

30 — Holnap jöjjön el. Hat óra után. Majd akkor megmondom. Igen?

— Hanem...

— Ígérje meg, hogy eljön!

— Ígérem.

— Most pedig gyérünk a társasághoz!

Három percig sem tartott a jelenet. Lázasan, izgatottan beszélt, a szavak felét elharapta. Az éjjeli zenénél megrándult az ajka, de azután megint a, mosolyoknak adott helyet, és semmi se árulta el, sztereotip mi dül a lelkében. Az asszony mindig képes mosolyogni és mindig mosolyog.

Nyugodtan, higgadtan beszéltem vele. Kissé talán nyersen, kíméletlenül is, és ez még jobban bántotta. Csodáltam erélyemet, bátorságomat és gorombaságomat. Némely gőgöt éreztem, hogy oly egyszerűen, merészen végeztem vele. Már csöppet se törődtem, hogy ő kínlódik, vergődik, pedig addig mindig attól akartam őt és magamat megkímélni...

15 Tüntetően sokat forgolódtam Mariska körül. Avval akartam Margitnak a kegyelemdőfést megadni. De ő közömbösen, hidegen nézte, mint áradozom, és szempillája se rezdült. Csak egyetlenegyszer rázkódott össze, mintha fáznék.

20 Felsen korán eljött érte, és hiába marasztalták, kérlelték, nem felelt egy szót sem, csak a férje karjába kapaszkodott, és a cipője orrát nézegette. Utolsónak én búcsúztam tőle.

25 — El ne felejtse az ígéretét! — figyelmeztetett hangosan, hogy mindenki meghallotta.

— Semmi esetre, nagyságos asszonyom!

— Ne verd költségbe a fiút — nevetett Felsen.

30 Nemsokára oszlott a társaság. Romhányékhoz többen is csatlakoztak, s így én kissé hátramaradhattam Mariskával. Első kérdése az volt:

— Mit ígért maga Felsennének?

A kérdés oly váratlanul talált, hogy szóhoz se tudtam jutni. Hiszen hallhatta Margit figyelmezte-

tését, de hát elvégre az diszkrét dolog. Hogy meri ő kérdezni?... Ostoba gondolat! Hát úgy... úgy... úgy, hogy tudni akarja, mit ígértem.

5 — Nem mondja meg? — szólt, midőn nem feleltem.

— Megmondhatom, hiszen nincs benne semmi. Egy skatulya Kuglerről van szó, amit régebben ígértem neki. Ma megismételtem az ígéretemet és... Felsenné nagyon szereti a Kuglert, nagyon szereti. Talán maga is szereti?... Annál jobb... Magának két skatulyával viszek.

10 Oly ügyetlenül hazudtam, hogy föltétlenül észre kellett vennie. Nem néztem a szemébe, és nem tudom, hogyan fogadta otromba föllentésemet. Csak később mondta halkan:

15 — Köszönöm... én nem kérek.

Gyorsan másról kezdtem papolni, és sikerült is elfeledtetnem vele a históriát. Azután pedig meséltem, meséltem és megfogtam a kezét. Hagyta... Csacsogtam, csacsogtam és a szemébe néztem. Mosolygott... Fecsegetem, fecsegetem megszakítás nélkül, és átkaroltam a derekát. Eltúrte, sőt mintha kissé hozzámsimult volna. Azután elhallgattam, hirtelen, átmenet nélkül. Kis fejecskeje a vállamon pihent, gyönyörűséges szeme lágyan, hízelgően biztatott... Valami a fülemben zúgott: „Ne tedd meg!” Halkan, leheletszerűen megérintettem az ajkammal halvány rózsarcát... Csöndesen kibontakozott a karomból, fél kezével megigazította a frizuráját. Félig szemrehányóan, félig hálásan függesztette rám a szemét. Arca, mint a frissen szűrt tej, gyöngye pírban égett...

SUBLOCOTENENTUL

1.

Era bal. Unul din balurile județene strălucit de izbutite. Din județ se adunaseră, fără excepție, toate femeile frumoase, fetele frumoase, încît abia încăpeau în sala mare a primăriei. Organizatorii își frecau minile mulțumiți: „Slavă Domnului, nu vom plăti din buzunar”. Fețele lor radiau de mîndrie:

10 — Vezi... e totuși un județ ales județul acesta al nostru! Ce public, ce distincție!

Rîsul cochet al femeilor, șaptele dulci ale fetelor, complimentele înaripate ale bărbaților se contopeau cu tîrșiitul pantofiorilor albi și se uneau într-un zumzet din care numai cînd și cînd izbucnea vreo exclamație, vreun cuvînt rostit mai tare... Era zarva aceea plăcută a sălilor de bal, care apropie o femeie de un bărbat.

Mă aciuisem discret, aproape timid, într-un colț și priveam lacom mulțimea unduitoare. Eram străin, sosisem abia de cîteva săptămîni în garnizoană și nu cunoscusem încă decît pe doamnele ofițerilor; și nici pe acelea toate...

Orchestra atacă ceardașul. Melodii sprintene, scăpărătoare, de băteai fără voie din călcâie. O pereche... trei... zece, jucau înflăcărat în fața estradei țiganilor; pe canapelele înguste de catifea roșie, numai mamele se mai delectau cu legănarea veselă a odraslelor... și încă cineva: soția locotenentului Felsen... Margit.

O mulțime uriașă de cavaleri se îmbulzea în jurul ei; ofițeri, civili, de-a valma. Îi făceau complimente, făceau spirite și femeia zîmbea. M-am strecurat mai aproape, și tocmai atunci auzii cuvintele îmbufnate, dar drăgălașe ale Margitei:

— Duceți-vă... Nu dansez cu nimeni...

Rugăminți, implorări, rîsete. Femeia se sculă.

Zece inși îi oferă brațul.

— O, cât sînteți de nesuferiți... Ce vreți?

— Un minut, stimată doamnă! se rugă un chel în frac.

— Plecați... uf, cât sînteți de nesuferiți!

Se uită împrejur, de parcă ar căuta pe cineva. Când privirea-i rătăci pînă la mine, m-am înclinat.

— Bună seara... Ia te uită, pe dumneata nici nu te-am văzut încă. Vino, scapă-mă de lipitorile astea...

Rîse tare, cât vorbi așa, și mi se agăță de braț.

— Doamnă! bolborosii tulburat. Doriți să...

— Du-mă, da... Pe cât se poate, aproape de țigani...

Cu prețul unei lupte deznădăjduite, reușii să pătrund lîngă primaș. Mă temeam și tremuram, și abia îndrăznii să cuprind mijlocul superbeii cuconițe. Trupul ei respira un parfum amețitor, tulburător; îl inspiram cu înflăcărare, cu patimă. Simțeam că ochii ei albaștri, mari, blînzi îmi mîngîie obrazii,

dar nu eram în stare să-i privesc, mă temeam. Tăceam și ea se amuza, zîmbind pe seama zăpăcelii mele, a emoției mele.

— Spune, zise ea, dumneata ești totdeauna atît de tăcut?

În colțul gurii mici, cu buze subțiri, roșii, îi juca un zîmbet cochet. Am strîns-o de mine ca un nebun și nu i-am răspuns.

— Spune! repetă după o scurtă pauză.

— Rîzi de mine? gîfii încet.

— De ce aș rîde? Întreb, atîta tot.

— Ei da, sînt totdeauna atît de tăcut! i-am răspuns, privind-o în ochi.

— Totdeauna?

— Totdeauna.

— Bun obicei.

— De ce spui că e un bun obicei?

— Ei, dar ce întrebări curioase pui!... Doar trebuie să spun ceva, dacă dumneata te lauzi cu tăcerea.

Mi se făcu rușine pentru că fusesem un zevzec. Trebuia să fi spus ceva, orice, știu. Poate o grosolănie. Orice, ca să-i fi dat să înțeleagă că sînt bărbat, că... Ea se uita cum mă zbuciumam și zîmbea într-una. Și zîmbetul acela mă durea, mă ardea, mă chinuia...

Cînd muzica încetă, am respirat ușurat. Mă bucurai. Nu simțeam decît rușine. Stăteam în fața ei, cu ochii plecați, în timp ce domni, cu chipul înroșit de nădușală, urlau horcăind: „Repetă! Înc-o dată!”

— Dacă ai obosit, du-mă la locul meu! — zise ea, zîmbind într-una.

— Cum dorești!

— Vai, cât de nesuferit ai ajuns și dumneata!... Te pomenești că te-ai supărat pe mine!?

Aș fi avut chef să-i apuc umerii aceia plini, goi, să-i apuc, să-mi înfig unghiile în ei, să-i rup, să-i sfîșii carnea, pînă izbucnește sîngele. M-am supărat! Sîngele mi se involbura nebunește prin cap, eram de-a dreptul amețit, de un sentiment ciudat, nedefinit...
5 Și ea își odihnea privirea asupra mea atît de blind și rîdea atît de straniu.

— Nu m-am supărat, răspunsei într-un tîrziu, brutal.

10 — Într-adevăr, nu te-ai supărat?... Vezi, eu am crezut că te-ai supărat!

— Nu mă chinui, doamnă, te rog, te implor! Nu mă maltrata! Doar poți vedea, doar poți simți, doar poți gândi că...

15 — Că? întrebă provocător.

— Că te iubesc, că... sînt nebun după dumneata, că mi-am pierdut mințile...

20 Se uită brusc, repede, împrejur, dacă nu m-a auzit cineva, și apoi încet, dar fără să mai zîmbească, spuse:

— Nu vorbi prostii... Doar dumneata ești încă un copil.

Acum nu mă mai indignai, nu îmi mai fu rușine. Citeam în ochii ei că nu mai sînt copil...

25 În seara aceea nici n-am mai dansat cu ea. De mai multe ori se uită după mine cînd la vreo întorsătură treceam unul pe lîngă altul, și nu zîmbea, nu zîmbea de fel... În pauză m-am ocupat de o fetișcană oarecare tinerică... și frumoasa femeie se uită de cîteva
30 ori în direcția mea și-și încreți fruntea.

Petrecerea ținu pînă tîrziu dimineața. Felsenii rămaseră ultimii, ca întotdeauna, pentru că domnul locotenent nu se prea putea despărți de cărți.

— Pînă ce te îmbraci dumneata, zise el nevستی-si, mai las niște parale pe la băieți. Țin banca, domnilor! Și domnii se așezară repede primprejurul mesei verzi.

5 — Tu nu joci? mă întrebă Felsen, cînd văzu că nu mă așez.

— Nu, mulțumesc, bătrîne...

— Te rog ajută-i atunci nevستی-mi să-și îmbrace mantoul, da?

10 — Bucuros, imediat...

— Lasă, mă duc singură! spuse Margit, pornind spre garderoba doamnelor.

Am condus-o.

15 În cămăruța mică dormita o femeie bătrînă, zbîrcită. Mantoul atîrna pe unul din cuiere. Îl luai și [...]¹ cu el tiptil:

— Poftim!

— Uf, ce rece e!

20 Stăteam în fața oglinzii și-i aranjam gulerul. Gîtul ei alb, rotund, strălucea ispititor în penumbră. Brusc, pătimaș, îmi lipii buzele de el. Se întoarse brusc și mă privi. O luai în brațe și-i sărutai gura lung, fierbinte...

25 — Lasă copilăriile! șopti, și-mi răbdă sărutările, nemișcată, cu brațele căzute.

Ne-am întors în sala de joc. Felsen radia de bucurie: jefuise societatea de tot. Cîștigase nebunește...

2.

30 Odată, aproximativ după o lună de la bal, Felsen plecă, pe trei zile, în interes de serviciu. Aceste trei zile au fost paradisul. Stăteam în micul dormitor

¹ Text indescifrabil (n. ed.).

al Margitei, pe un divan scurt, turcesc, într-o lumină difuză, trandafirie, și îi șopteam încet:

— Te iubesc nemărginit, Margit, nespus de mult... De fapt poate nu te iubesc... te ador, ca pe o zeiță... Când te-am văzut întâia oară, am simțit că sîngele îmi năvălește în cap, inima mi se strînge, respirația mi se taie și nu vedeam decît ochii tăi minunați, nu auzeam decît glasul tău, care ciripea... Ai devenit lumea mea, fericirea mea, totul. M-am ghemuit mut la picioarele tale și abia am îndrăznit să te privesc. Am devenit cîinele tău, robul tău. Și mi-ar fi plăcut atît de mult să mă calci în picioare, să-mi dau sufletul o dată cu îmbrățișarea mînuțelor tale! Dar tu ai zîmbit, m-ai ridicat și mi-ai sărutat fruntea... Te iubesc!

Cu pleoapele lăsate, tremurînd visătoare, șoptea într-una:

— Încă... încă... mai spune-mi că mă iubești...

— Te iubesc!

— Jură!

— Jur.

— Jură că mă vei iubi întotdeauna!

— Jur.

Îmi trase capul la pieptul ei, care zvîcnea, și cu ochii înlăcrimați de bucurie își lipi îndelung, îndelung gura ei dulce de buzele mele, iar eu îi îmbrățișai mijlocul zvelt, subțire...

Timpul trecea. Se îplineau zile, săptămîni, luni, și, cu încetul, mă obișnuisem că Margit îmi aparține cu totul. Închipuirile ațîțătoare, imaginile de vis pălră, deveniseră cenușii. Dorința se estompă prin legătura creată, iar în locul dorului se strecură pe ascuns, mișelește, chipul umbrît al plictiselii. Apoi, într-o bună zi, m-am surprins că în timp ce

Margit îmi vorbea despre dragostea ei arzătoare, pătimașă, eu am căscat. A băgat de seamă. Ochii i s-au întunecat și a tăcut. Mi se făcu rușine de purtarea mea nedelicată, lipsită de tact, iar peste cîteva minute, cu greu mi-am putut reține căscatul. Mă plictiseam lîngă dînsa și plictiseala omoară pasiunea.

Cugetai la aceasta și descoperii că intrasem într-un joc periculos. Doar jocul acesta mă poate costa rangul! Am ajuns la concluzia că intrasem în joc cu totul nehibzuit, copilărește. Nu mi-ar fi fost îngăduit să ajung atît de departe. Poate să afle Felsen, poate să afle oricine, și atunci... Ei, ai atunci revolver și sabie, chestiune de onoare, degradare, și cine mai știe cîte. Am devenit prudent, și am îndemnat-o și pe Margit să fie prudentă.

Timpul trecea. Cu cît mă ocupam mai mult de această aventură, cu atît mai puțin mă pasiona femeia. În sinea mea, numeam de multe ori dragostea o mare nerozie... O asemenea dragoste... Am început să-i fac curte lui Romhányi Mariska, dar numai ca să mă distrez, și am constatat că acum mai mult mă interesează roșitul pudic, frecvent al Mariskăi, pălăvrăgeala ei neînsemnată decît cea mai fierbinte sărutare, cea mai pătimașă îmbrățișare a Margitei...

Și apoi iară șezurăm acolo, în micul dormitor, pe divanul scurt, turcesc și Margit spuse:

— Dac-ai ști cît te iubesc, cît mi-e de dor de tine!... Dacă ai simți că fiecare fibră te dorește numai pe tine, te cere numai pe tine! O, nemărginită e dragostea mea, nemărginită și veșnică... Te iubesc, Emil, te iubesc... te iubesc...

Îmi apucă mîna și mi-o acoperi de sărutări.

— Ei, ei, Margit... ce fel de...

Mă miram din cale-afară cum poate fi cineva atît de sentimental. Doar nu e dragostea un lucru atît de mare. Mă iubeşte, mă iubeşte, bine; dar pentru asta nu trebuie sentimentalism. În general, mi se părea o nerozie că mă aflam acolo. Ce căutam acolo? Cu ce drept mă ascund în dormitorul unei femei? Ce ar spune bărbatul ei?... Deodată mi s-a părut că aud un zgomot suspect. Dacă stăm să chibzuim bine, gîndii, sînt un hoţ. Un ticălos de rînd care se furişează în casă şi jefuieşte... Începeam să mă simt foarte ne la locul meu. Îmi suna într-una în ureche: „Furi, furi“.

Nu îndrăzneam să iau nici o hotărîre. Ştiam că hotărîrea mea ar îndurera pe cineva şi nu voiam să-i răsplătesc dragostea prin durere. Şi totuşi, am fost brutal. Involuntar, fără să vreau, am fost brutal. Îmi dădui seama cînd Margit îmi spuse lăcrimînd, zîmbind cu amărăciune:

— Te iert, dragul meu, nici nu te scuza... Ție îți iert orice. Numai să mă iubești puțin, să o iubești cît de puțin pe Margit a ta...

Mi se făcu milă de ea și am sărutat-o. Dacă asta putea fi o sărutare!... Mi-am atins buzele de buzele ei, repede, fără simțire, și am tresărit puțin, pentru că buzele ei tremurau.

Apoi, odată, mă primi plîngînd. Îi veni greu să vorbească și mi se plînsese cu amărăciune:

— Nu mă mai iubești!... Dar de ce nu mă mai iubești?

Am sărit, speriat, și am cuprins-o cu gingășie:

— Pentru Dumnezeu, Margit, nu striga, ne aud servitorii... Apoi am continuat, împăciuitor: Cum mă poți întreba așa ceva?... Doar știi că te iubesc, că...

M-a pus să jur iarăși că nu o voi părăsi.

Două zile nici nu m-am apropiat de casa ei. În sfîrșit, a treia zi m-am înfățișat. Nu că aș fi simțit nevoia să mă întîlnesc cu ea, ci de teamă. Mă temeam să nu mai facă vreo prostie. O femeie îndrăgostită e în stare de orice... Îmi sări de gît cu surprinzătoare veselie și-mi ceru, rîzînd, iertare pentru scena de data trecută. O sărutai.

— Așa te iubesc, Margit! Așa, cuminte, drăguță...

Rîdea într-una, și rîsul ei suna uscat, afectat. În ochii ei strălucea, însă, o lumină ciudată, misterioasă.

„Poate că și-a dat seama că situația asta nu mai poate dura!“ m-am gîndit, în sinea mea, în timp ce plecam.

3.

În ultima vreme, de cîte ori voiam să mă duc la Margit, de fiecare dată nimeream la Romhányi Mariska. Ar fi trebuit să cred că sînt îndrăgostit de ea, cu toate că fata nu era de loc o frumusețe răpitoare! La prima vedere surprind ochii și gura. Și una, și alta sînt capodopere. În rest e numai imitație. Obrajii sînt ai lui Csavossy Ella, fruntea o are de la Bierbaum Flora, bărbia, cam ascuțită, a împrumutat-o de la Werner Olga; de născutul drept, cu nările tremurînde, a făcut rost de la mămica ei, părul castaniu l-a cîpătat de la taică-său, trupul îi este foarte zvelt... Într-un cuvînt, nu e potrivită pentru a ispiți mulțimea.

Nici în cele materiale nu se lăfăiește. Taică-său e un avocat cu renume, care are o nevastă, o fată, o barbă franțuzească îngrijită și o casă fără caturi pe

strada Nouă. Toate acestea la un loc fac vreo zece mii de coroane... dar, între noi, putem vorbi despre forinți... Atîta tot...

5 Am început să-i trag clopotele numai de-al dracului și din plictiseală. Se învîrtea Blaskovich pe lîngă ea, vizibil, fără rezultat. Am discutat despre ei cu Vay Miklós și am pariat că-l voi rade pe Blasi. Din glumă, de-al dracului. „Las' să crape bătrînul!”... rîdeam noi.

10 Obişnuiam să merg acolo de două ori pe săptămînă. Exact de două ori. Nu mă dădeam în vînt după întîlniri, ca pe vremea în care o urmăream pe Margit, dar nici nu le neglijam. Sîntem liniştiţi, tăcuţi. De obicei sînt singurul musafir. Eu mă așez într-un
15 fotoliu, ea pe sofa. Flecărim despre lucruri fără importanță, despre nimicuri; în asemenea prilejuri mi se pare, totuși, foarte frumoasă, încîntătoare.

— Dumneata ești atît de ușuratec, atît de frivol! repeta ea adesea.

20 Mă privește îndelung în ochi, cu căldură și... rîde. Și eu mă simt de parcă aș fi acasă, de parcă ochii aceia blînzi m-ar dojeni cu dragoste, m-ar mîngîia, m-ar răsfața...

Într-o zi de joi m-am înfățișat neanunțat.
25 Mariska mă apostrofă zîmbind:

— Dar dumneata cum de îndrăznești să vii astăzi?

— Așa, fiindcă dumneata m-ai fermecat! răspunsei. Mă pregătisem să merg în altă parte, dar n-am
30 putut trece prin fața casei. A trebuit să intru...

— O, o! se văicări glumind, dar glasul ei era, totuși, ciudat. Te cunoaștem!

— Mariska! zisei surprins.

— Te cunoaștem! clătină din cap, de astă dată serioasă.

— Dar...

— Magnetul nu este aici, știm!

5 — Dar crezi că...

— Mie nu mi-e îngăduit să vorbesc despre asta, pentru că nu mă privește. Treaba dumitale. Știi ce faci. Eu am auzit numai, am luat cunoștință, dar cu toate acestea m-am purtat față de dumneata cu
10 vechea prietenie...

— Mariska, poate, poate ceva mai lămurit...

— În cazul acesta e mai bine și mai folositor să nu fim prea deslușiți.

Cîteva clipe trebălui nervos cu degetele printr-un
15 album de fotografii și, deschizîndu-l tocmai la fotografia „Makart” a Margitei, îl așeză pe masă. Apoi continuă încet:

— Eu am fost întotdeauna sinceră cu dumneata. Ți-am spus deschis gîndul meu, părerea mea, chiar și
20 atunci cînd dumneata nu mi-ai cerut-o. Așadar, a trebuit să ți-o spun și pe asta. Trebuia să știi că știu. Pentru evitarea eventualelor neînțelegeri...

Voia să zîmbească, dar cînd se uită la mine, dintr-o dată i se spulberă zîmbetul de pe buze. Arătam,
25 probabil, înspăimîntător. Dacă aș fi fost palmuit în public, nu m-ar fi durut mai rău.

— Dragă Mariska!... bîlbîii.

— Să ne așezăm!... Să vorbim despre altceva.

Gînduri stupide, măgării irealizabile îmi fulge-
30 rau prin minte. Nu înțelegeam limpede, decît că am jignit, am rănit această fetiță drăguță, ființa asta nevinovată... și că trebuie neapărat să îndrept această greșeală.

— Nu doresc să par mai bun decît sînt... nu vreau să dau loc la nici o amăgire... Dumneata poate că nici nu înțelegi acest lucru, este prea departe de sufletul dumitale blînd, bun. Te cunosc, dragă Mariska, și știu că nu mă condamni, că...

Cu încetul, am izbutit să mă adun și am vorbit, am tot vorbit. Poate fără legătură, poate prostește, dar din ce în ce mai pățimaș, mai adevărat, mai sincer. Și sinceritatea este argumentul cel mai convingător. Sinceritatea farmecă pînă și păcatul, făcîndu-l scuzabil... Mariska îmi asculta vorbele la început serioasă, apoi mîhnită, apoi cu interes, pînă la urmă impresionată...

Și cînd am plecat, i-am sărutat mîna.

4.

Îmi îmbrăcai tunică de gală cu hotărîrea fermă de a mă duce la Margit. Trebuie să mă duc neapărat, gîndii, cu atît mai mult cu cît s-a împlinit tocmai o săptămînă de cînd n-am mai văzut-o, deși mi-a scris în două rînduri să o vizitez. Am pornit și m-am dus însă la Mariska.

Se pregătea să meargă la *ground* și tocmai se necăjea cu pălăria, în salon, în fața oglinzii mari. Atunci se petrecu ceva miraculos cu mine. După numai cîteva cuvinte am amuțit și după aceea am tăcut, tăcut cu statornicie. Mariska încercă să mă ațîțe, dar încercarea ei dădu greș, eșuă la rezistența mea îndărătnică. Mă simțeam un măgar nespus de mare. Nu eram în stare să adun în cap un păcătos de gînd, cît de neghiob să fi fost... Ea își legăna indiferentă racheta și tăcea la fel. Se vedea că nu vrea să mă dea afară, dar că

vrea să joace tenis. Poate nu îndrăznea să mă roage s-o conduc.

În sfîrșit, după o pauză palpitantă de un sfert de ceas, i-am spus:

— Să-ți spun ceva, Mariska!

— Ai terminat?

— M-am jurat că de aci încolo voi fi om de treabă.

— Ei, lasă...

— Da, am jurat solemn c-am să devin un mic-burghez serios. Nu voi bea, nu voi juca cărți, nu voi mai face datorii... Am de acum și un model, pe vecinul meu. Un conțopist. Este tatăl fericit a cinci copii, are o leafă pe jumătate cît mine și, totuși, își întreține din ea nevasta, odraslele și soacra... El va fi idealul meu de neatins.

— Ai jurat?

— Nu crezi, poate?

— Ba da. Cum să nu! Doar azi-noapte ți-am auzit serenada sub fereastră. A fost într-adevăr frumoasă, și m-am gîndit imediat că ai pornit-o pe calea cea bună... Minunat, minunat!

Rîdea. Rîdea atît de ironic și de dulce, încît aș fi vrut să-i sărut buzele. Ar fi trebuit să fiu indignat, pentru că se amuza pe socoteala mea, dar nu. Dimpotrivă, rîsul mă molipsi și pe mine, și după aceea chicoteam amîndoi. Îi spuse mămichii că m-am îndreptat, și rîse și mămica. Mămica îl informă pe taticu, și rîse și taticul. Pînă la urmă, rîdea toată casa de mine și eu nu mă puteam supăra...

— Dacă vrei să joci tenis, zisei în cele din urmă, te conduc.

— Ee! Cît p-aci era să uit! tresări ea, speriată.

Cînd am ajuns la teren, se adunase deja o societate numeroasă. Mariska intră imediat în joc, iar eu, nefiind mare amator de tenis, mă aciuii lîngă doamna Markovics și începui să mă delectez cu trufandalele zilei în materie de bîrfă. Din întîmplare, privirea îmi rătăci pe una din băncile mai îndepărtate. Hm! Mi se păru că nu văd bine și o întrebai pe doamna Markovics.

— Doamna Felsen?

— Sigur că ea e. Nu o mai recunoști?

Uitîndu-mă într-acolo, mai pe-ndelete, văzui că locotenentul Frölich îi explică ceva cu gesturi vii. Margit dădea din cap, dar nu se uita la el, ci mereu înspre mine. Mă dusei acolo.

— Sărut mîinile! strigai, încă de departe.

— Bună ziua! zise și, întorcîndu-se spre Frölich, spuse: Dumneata n-ai dreptate! Dragostea femeii este mult, mult mai durabilă, mai puternică, mai pătimașă decît a bărbatului...

— Scuzați-mă, vă rog, dacă v-am tulburat! și dădui să plec.

— Ba nu, rămîi... Aș vrea chiar să vorbesc puțin cu dumneata...

M-am așezat la dreapta ei. Cinci minute îl mai răbdă pe Frölich, după aceea îl concedie, nu prea delicat.

— Ai primit *bleu*-rile mele? mă întrebă, cînd am rămas singuri.

— Le-am primit.

— Și?

— Și nimic... În primul rînd vreau să te fac atentă, dragă Margit, că scrisorile sînt ceva foarte necugetat. Imaginează-ți că soțul dumitale ar desco-

— Asta mă privește, dragă, nu te doare pe dumneata!

Dar oarecare amestec am și eu, o dată ce pielea mea este cea mai interesată.

— O, o... desigur, acum ești foarte grijuliu, foarte prudent.

— Omul devine mai înțelept.

— Așadar, de asta n-ai venit?

— Nu chiar, dar...

— O, o!

— Știi că nu-mi plac mîzgălelile.

— Dar serenadele, da!

— Ce fel de serenade?

— Să vii mîine. După șase. Atunci îți voi spune. Da?

— Dar...

— Promite-mi că vii!

— Îți promit.

— Iar acum, haidem la ceilalți!

Scena n-a durat nici trei minute. Vorbise febril, agitat, înghițise jumătăți de cuvinte. La cuvîntul „serenadă” i se crispaseră buzele, dar după aceea surîsul stereotip își făcu iarăși loc, și nimic nu trăda ce se petrece în sufletul ei. Femeia este în stare să zîmbească întotdeauna și zîmbește totdeauna.

Vorbisem cu ea liniștit, calm. Poate cam brutal, chiar fără cruțare, și asta o duruse și mai rău. Îmi admiram energia, curajul și grosolănia.

Simțeam oarecare înfumurare că isprăvisem atît de simplu, atît de îndrăzneț cu ea. Nu mă mai interesa de loc că ea se chinuiește, se zbate, deși pînă acum voisem mereu să o feresc de asta și pe ea, și pe mine.

M-am învîrtit ostentativ de mult pe lîngă Mariska. Cu asta voiam să-i dau Margitei lovitura de grație. Dar ea privea indiferentă, rece, la efuziunile mele și nici nu clipea. Numai o singură dată se scutură, de parcă i-ar fi fost frig.

Felsen veni devreme să o ia și în zadar fu invitată, rugată să rămînă, nu răspunse nici un cuvînt, ci se agăță de brațul soțului și-și privea vârful pantofilor. Eu am rămas ultimul să-mi iau rămas bun de la ea.

— Să nu-ți uiți promisiunea! mă făcu ea atent cu voce tare, încît auzi toată lumea.

— În nici un caz, doamnă!

— Nu-l băga la cheltuială pe băiat, rîse Felsen.

Nu peste mult, societatea se împrăstie. De familia Romhányi se atașară mai mulți, așa că am putut rămîne mai în urmă cu Mariska. Mă întrebă de la bun început:

— Ce i-ai promis dumneata doamnei Felsen?

Întrebarea mă găsi atît de nepregătit, încît am rămas fără grai. Doar putuse auzi ce-mi spusese Margit, dar, la urma urmei, fusese ceva discret. Cum îndrăznește să mă întrebe?... Gînd nerod! Apoi așa... așa... așa că vrea să știe ce i-am promis.

— Nu-mi spui? zise cînd văzu că nu-i răspund.

— Îți pot spune, dar nu-i nimic de seamă. E vorba de o cutie de Kugler, pe care i-am promis-o mai demult. Azi i-am repetat promisiunea și... doamnei Felsen îi place foarte mult Kuglerul, îi place foarte mult. Poate că-ți place și dumitale... Cu atît mai bine... Dumitale îți voi aduce două cutii...

Mințeam cu atîta neîndemînare, încît trebuia neapărat să bage de seamă. Nu mă uitam în ochii ei

și nu știu cum anume a primit minciuna mea grosolană. Numai într-un tîrziu îmi răspunse încetișor:

— Mulțumesc... nu doresc.

Am început să turui repede despre altceva și am reușit chiar s-o fac să uite împlinirea. Iar după aceea am povestit, am tot povestit și i-am luat mîna. M-a lăsat... Am pălăvrăgit, am pălăvrăgit, și-am privit-o în ochi. A zîmbit... Am sporovăit, am sporovăit fără întrerupere, și i-am cuprins mijlocul. M-a lăsat, ba chiar părea că se strînge puțin lîngă mine. Apoi tăcu brusc, fără tranziție... Căpșorul i se odihnea pe umărul meu, ochii minunați mă îndemnau calzi, dezmiertători... Ceva îmi vuia în urechi: „N-o face!“ Încetișor, ca o adiere, i-am atins cu buzele obrazul trandafiriu. Se desfăcu binișor din brațele mele, își netezi părul cu mîna. Își îndreptă privirea spre mine, jumătate cu reproș, jumătate recunoscătoare. Obrajii ca laptele proaspăt ardeau într-o roșeață ușoară...

A FŐHADNAGY ÚR

Vasárnap délelőtt kilenc órakor Haidekker főhadnagy úr még az ágyban hentergett. Éppen azon
gondolkozott, hogy milyen irigylésreméltó jó dolga
5 van a királynak, aki átlumpolt éjszaka után kialhatja
magát és nem kénytelen a kaszárnyába kocogni, midőn
feldúlt képpel berontott a legénye:

— Főhadnagy úr, jönnek a tiszt urak...

10 — Hát hadd jöjjenek, te Miska! — ásított Hai-
dekker.

— De sokan jönnek, főhadnagy úr... nagyon so-
kan jönnek! dadogta a legény.

— Hát hadd jöjjenek sokan, te Miska!

15 — Igen, de a cigaretta, főhadnagy úr... hova
rejtsem el a cigarettát?...

Haidekker nagyot nevetett. Tetszett neki, hogy
a legénye olyan takarékos. Ő maga úgyszólván takarékoság-
hiányban szenvedett.

20 — Jól van, te Miska! Ügyes gyerek vagy! Hanem
csak hadd most a cigarettát, mert úgyszólván... Add ide
az első számú nadrágot!

Be sem fejezhette, s a tiszt urak, mint a fürgeteg,
rettentő garral benyomultak a szobába.

— Nem szégyelled magad?... Szervusz Kiki!...
Hogy vagy Kiki?...

5 — Kiabáltak, bolondoztak, majd széjjelszed-
ték. Haidekker főhadnagy úr ugyanis mérhetetlen
népszerűségnek örvendett a tisztikar körében. A
népszerűségét főképpen vastag, koromfekete bajszá-
nak és nyitott pénztárcájának köszönhette, de azért
10 általánosan elismerték azt is, hogy szépen tud
mulatni. Erszénye mindenkinek nyitva volt, de
szerencsére ritkán duzzadt értékes holmitól. Inkább
záloglevelek szoktak belőle kivirítani...

Míg a főhadnagy úr felöltözködött, a vendégek
15 egyhangúlag elhatározták, hogy megisszák a likőr-
jét. Szerencsére Haidekker már hónapok óta nem volt
abban a pénzes helyzetben, hogy a lakásán italokat
rejtessen, s így pokoli phlegmával nézte, mint fo-
lyik a likőrhajsa, mint szedik szét az ágyát, mint
20 dobálják ki a szekrényekből a ruháit, mint teszik túvé
az egész házat...

— Add elő az italt, ne viccelj... nagyon szomjas
vagyok!... szólt félórai kárbavesztett fáradság után
Witzberg Waldemár főhadnagy, akinek öblös torka
25 megyeszerzte bámulat tárgyát képezte.

— Honnan, ha nincs?

— Hozass!

— Megbolondultál?

— Ugyan...

30 — Azt hiszed, hogy én pénzeszsák vagyok?... Ba-
rátom, már legalább két hete még krajcárt se láttam!

Beszélhetett ő nekik. Szakértői szemmel átku-
tatták a zsebeit, a pénztárcáját, amit Haidekker ret-
tenhetlen nyugalommal túrt el.

— Kenyérmorzsát se találtok, nemhogy pénzt!
— Adjuk össze, urak, a vagyonunkat, és hozasunk valami itókát! — javasolta végre Witzberg, akinek már egészen kiszáradt a gégeje a sok beszéd-
5 től.

Nyolcan összehoztak negyvenhét krajcárt.

— Ez kevés! — vélte Witzberg. — Legalább még három krajcár kellene, hogy egy korona legyen!

10 Az egyik rögtön ajánlotta, hogy meg kell pumolni Miskát. De ezt Witzberg határozott ellenzésére elvetették.

— Csak nem izélünk a legénnyel! — méltatlan-
kodott az öblös torok.

15 Bundás zubbonyában Haidekker véletlenül egy tízfilléresre akadt. Felmutatta a népnek, amitől szűnni nem akaró ovációkban részesítették. Miska legény javaslatára, beható vita után, megállapodtak abban, hogy törkölyt hozatnak...

20 Amíg Miska odavolt, a társaság letelepedett és élénk eszmecserébe bocsátkozott Blaskovics sarkantyújának szerzéséről. A csevegést kopogtatás szakította meg.

25 — Bújj be! — ordította a házigazda, de egyszerre meghűlt benne a vér, mert az ajtón a napos káplár törtetett be. A vendégek harsogó kacagással fogadták.

— Mi kell? — förmedt a káplárra Haidekker, sejtve, hogy voltaképpen mi kell.

30 — Főhadnagy úr, alázatosan jelentem, a százados úr kéreti a laktanyába.

— Szentessy százados úr?

— Igenis.

— No, lóduljon a pokolba, vadállat!

Megsemmisülve rogyott le a főhadnagy úr az egyetlen karszékbe, s magában meghatóan búcsúzott a törkölytől.

5 — Látjátok — fakadt ki azután könnyes szemmel —, látjátok? Ilyen századparancsnokom van nemem! Ilyen hiéna rontja az én életemet!

Kesergésére homéri kacaj volt a felelet. Hogy az ördögbe ne kacagtak volna! Hiszen rendkívül nevetéses, hogy valakit vasárnap is becitáljanak a kaszárnnyába... Haidekker fejében hamarosan azt tervezte, hogy *coûte que coûte*, nem megy be. De aztán mégis csak elővette a jobbik esztét. Útközben azonban folyton gondolkozott, milyen gorombaságot vághatna kapitánya arcába, anélkül, hogy függelemsértést kövessen el.

15 Mikor azonban Szentessy százados kirukkolt avval, hogy miért kérte be, a főhadnagy úr majd a nyakába borult.

„Én szerencsétlen, én boldogtalan! — gondolta. — Ennek a derék úrnak akartam én gorombaságot mondani! Ezt a kiváló férfiút neveztem én hiénának! Hiszen ez aranyember... puszizni való ember... angyal...”

25 — Azért hívattalak be kérlek, hogy még délután elutazhassam. Ötheti szabadságot kaptam, tudod, és átadom gyorsan a századot...

Ezt mondta a kapitány, s ez Haidekker fülében úgy zengett, mint szeráphok égi hárfazenéje.

30 — Miért nem kért többet, kapitány úr? — kérdezte, csak hogy valamit mondjon és kitörnikészülő örömét elpalástolja.

— Nem adtak. Ezt is csak rengeteg kuncsorállással tudtam kisajtolni az öregből, hiszen tudod milyen zsugori, ha szabadságot kér az ember...

— Persze, persze... Természetes...

Az átadás öt perc alatt megtörtént, és Haidekker sietett zsebre vágni a századpénzt: hétszázhetvenöt korona és néhány fillér. Jó mulatást kívánt a kapitánynak, s azután diszkrét cakewalk lépésekkel ellejtett.

Mire hazaért, természetesen vendégeknek, törkölynek csak hűlt helyét találta.

— Witzberg főhadnagy úr azt üzenteti, hogy nagyon finom volt a törköly! — jelentette Miska.

— Igen?... Eredj fiam és hozzáál három üveg... Gondolkozott. Pezsgő legyen-e vagy bor?

— Három üveg sört! — rendelkezett azután főúri gesztussal.

A tisztí étkezde előszobájában, a lexikon állvány üresen tátongott. Az összes kötetek és pótkötetek kézben voltak. Az ebédre várakozó urak kedvetlenül, unottan merültek el a képek bámulásában. A csöndesen élvezőket Witzberg lármás becsörtetése zavarta meg. Élénk mozdulatok kíséretében magyarázta egy fiatal hadnagynak, hogy számár.

— Engedj meg, Witzykém — szólt a hadnagy megsértődve.

— Nem engedek semmit! — kiabált Witzy, és sikerült vágásán az összes arcok diszkrétén felderültek.

— Megint veszekedtek? — kérdezte Haidekker.

— Nézd, kérlek... mondja a hadnagy, de Witzy hirtelen közbelép.

— Ne nézz semmit, Kiki! Elmondom, hogy volt, aztán megítélheted, kinek van igaza...

Arról volt szó, hogy a tölténytáskának a jobb fülét kell-e előbb becsukni és azután a balt, vagy pedig először a balt és csak aztán a jobbát. A kérdés kényes volt. A szabályzat ugyan tesz valami említést

róla, de nem elég világosan. Mindenki igyekezett a nézetével a szubtilis problémát tisztázni, de nem bírtak megegyezni. Egy öreg százados följegyezte az érdekes dolgot a noteszében, hogy majd az ezredes döntését fogja kikérni. Miután azonban az ezredes szabályzati dolgokban nagyon elővigyázatos, valószínű, hogy a nevezetes probléma csak a dandárnál, esetleg a hadosztálynál nyer megoldást.

A kedélyek kissé lecsillapultak, és Némethy százados felhasználta az alkalmat, hogy legújabb gyártmányú viccét kipróbálja.

— Hallottátok-e már azt a viccet...

— Nem hallottuk... Mondja el, kapitány bácsi... Halljuk! kiabált a társaság összevissza. Waitzner kadét pedig már alig tudta a nevetését visszatartani.

A vicc ócska, elcsévelt trágárság volt, amit már mindenki számtalanszor hallott, de azért óriási tetszéssel, mámoros tombolással fogadtatott. A kadét fuldokolva vergődött a díványon, s hasát szorongatva csak néha-néha nyögte:

— Jaj... remek... jaj...

A tetszésvihar még dühöngött, de Némethy újból megszólalt:

— Hát ezt hallottátok-e már...

— Csend... Halljuk...

A közepén már kitört a nevetésorkán, a kadét már a díványon fetrengett.

— Várjatok még no... még nincs vége... most jön a csattanó.

— A *clou*!... — dörgött Witzy.

— A *pointe*! — tódította Haidekker.

Nem mondhatta el a *clou-t*, mert az ablakok alatt két női kalap tűnt föl, s egy szemhunyorítás alatt az összes urak az ablakokhoz rohantak. Némi csalódást

okozott azonban az, hogy a kalapok két kapitánynét díszítettek, s így nem lehetett lekiabálni, sem csókot inteni. A nők ellebegése után Némethy ismét pózba helyezkedett, hogy kivágja a csattanót.

5 — Hát mondom...

— Ebédet!... Mi lesz az ebéddel? — kiabáltak most már a hallgatók.

10 Némethy nem jött zavarba, hanem elfogta Waitzner kadétot és mégis csak leadta a *pointe*-ot. A kadét annyira derült, hogy a végén már csak görcsösen rángatózott kézzel-lábbal. Éppen belépett az őrnagy, az elnök.

15 — Mi az? — kérdi ráncba szedett homlokkal, mert a kadét kínjában nem vette észre az őrnagyot és egyre rángatózott.

— Elmondtam neki egy viccet! — mosolygott Némethy. — Pompás kis pikáns história!

20 — Az őrnagy, züllt agglegény létére, nagyon szerette a vaskos pikantériát. Mindjárt karon fogta Némethyt.

— Jó?

— Elmondom, ha meghallgatja, őrnagy úr!

— Meséld el, meséld el!

25 Az elnök kedvéért a tisztek ismét élénk érdeklődéssel vették körül Némethyt, aki megköszöri a torkát, és diszkréten halk hangon belekezdett a viccbe. Az őrnagy, csillogó szemmel, különösen arra vigyázott, nehogy valamely kétértelmű szót elhalasszon, a többiek nevetésre kész ábrázattal hol az elnököt, hol a kapitányt figyelték. Haidekker feszült érdeklődéssel leste éppen a mesélő szavait, midőn valaki oldalba lökte. Odanézett; Witzy volt. Intett, hogy kövesse. Kimentek a folyosóra.

30 — Az ördög hallgatja már végig ezeket a buta, kopott vicceket!... — kezdte Witzberg.

— Mi kell, öreg? — kérdezte Haidekker kedélyesen.

— Igaz. Azért hívtalak, hogy izé... hallottam, hogy izé... milliomos vagy...

5 Haidekker majd hanyatt esett. Azonnal sejtette, hogy Witzy pénzt akar. Nem csalódott. Néhány közbevetett izé után, gyorsan áttért a tárgyra, és huszonöt koronát kért.

10 — Becsületbevágó kérdés most hirtelen az a rongyos huszonöt korona... Tegnap óta szaladgálok a rongyos összegért, és nincs-nincs... Véletlenül meghaltam, hogy izé vagy, századparancsnok, és mindjárt gondoltam, hogy te nem vagy olyan izé, hogy rongyos huszonöt koronáért izébe hagyd az embert...

15 — De öregem....

— Ne izélj!

— Hiszen nem az enyém a pénz... hivatalos pénz... és...

20 — Tudom. Meg is adom, mihelyt megjön a pénzem. Csak nem képzeled, hogy... nevetséges!

Haidekker tudta, hogy nincs olyan ember, akinek Witzy megadta volna a pénzét és nincs olyan, akinek ne tartoznék. Azt is tudta, hogy az a „megjön a pénzem” éppoly frázis, mint: „megnyerem a főnyereményt.”

25 — De hátha nem jön meg a pénzed, s akkor...

— Már hogyne jönne... Hogy az ördögbe ne jönne? Biztos hogy legfeljebb öt nap, mondjuk egy hét alatt itt van a pénz. Tegnap kaptam levelet, meg is mutathatom... most ugyan nincs nálam, de...

30 Könnyes szemekkel, reszkető ajakkal olvasta le neki Haidekker a huszonöt koronát. Tudta, hogy soha... soha ezen a szép világon nem látja viszont.

— Tudod mit, csibém! — mondta megint Witzy. Adjál még öt koronát, hadd legyen kerek szám, az

ember nem felejtí el olyan hamar. Ki nem állhatom a páratlan számokat...

Sietve szúrta le még az öt koronát Haidekker, és elrohant a szomorú esemény színhelyéről. Még megtörténhetett, hogy az utolsó pillanatban eszébe jut Witzynek, hogy tulajdonképpen nem is a páratlan, hanem a páros számokat utálja.

Odabenn éppen befejezte Némethy a viccét, s Haidekker részt vehetett a kitörő nevetésben. Az érdeklődés azonban fokról fokra az ebéd felé irányult. A főhadnagy úrnak is ilyen érzelmei támadtak, és besurrant a konyhába, hogy a szakácsnét szórakoztassa néhány zseniálisan rögtönzött elmésséggel s egyszersmind siettesse a tálalást. Már javában mesélt a konyhatündérnek, midőn valaki megrántotta a blúzát.

— Na?

— Gyere csak egy kicsit! — szólt Zay hadnagy, az indiszkrét háborgató.

— Parancsolj!

— Légy szíves kérlek, öregem, kölcsönözz húsz koronát, amíg megkapom a pénzemet... Az este elűsztam a kaszinóban és adósa maradtam egy civilnek húsz koronával. Megígértem, hogy máma megadom. Nem akarok mindenkitől kölcsönözni. Azért kérek tőled...

— De emberke, honnan adjak?

— Századparancsnok vagy, hát csak van honnan...

— Jó, jó, de az a század pénze! Be kell számolnom vele!

— Természetes. Nem úgy kérem, hogy ne adjam vissza!

— Tudom, de az ember sose tudhatja, mi adja elő magát...

— Mondd inkább, hogy nem akarsz adni. Egyszerűbb. Mi közöd neked ahhoz, hogy én kompromittálom magam egy civil előtt? Mit bánt az téged? Mert...

— Hát azt kívánod, hogy a századpénzt elkótyavetyéljem, elpredáljam, hogy ne tudjak vele elszámolni...

— Ki beszél arról?... Azt hiszed megszököm a húsz koronáddal? Köszönöm a bizalmadat... Nagyszerű! Elkótyavetyéli a pénzt...

— Nesze, nesze — szólt Haidekker engesztelően és keserűen — vigyétek, lakjatok jól! Majd meglátom, ha én rátok szorulok, hogy siettek a segítségemre!

— Kérlek, ha nem szívesen adod, visszaveheted, itt van. Húsz koronáért nem szerzek magamnak ellenséget...

— Eredj, kérlek, a fenébe, és ne bosszants legalább! — tört ki végre a főhadnagy visszasompolyogva az ebédlőbe.

Éppen tálaltak, tehát gyorsan a helyére ment, és élénk beszélgetésbe kezdett az őrnaggyal. Amíg vele tárgyal, biztonságban érezheti magát... Midőn behordták a levest, megkönnyebbülten sóhajtott fel:

— Hála Istennek! Legalább ebéd alatt nincs veszély!

A levest kitűnőnek találta és meg akarta repetálni, mikor bal szomszédja, Lundenburg hadnagy, gyöngéden megérintette a könyökét... A merőkanál kihullott a kezéből, a homlokán óriási verejték cseppek ütöttek ki.

— Szent ég, mi lesz velem! — gondolta kétségbeesve.

— Légy szíves, kérlek... — súgta Lundenburg.

— Mit... mit parancsolsz?

— A sőt, kérlek.

Haidekkernek felragyogott a szeme. Ez egyszer kellemesen csalódott. Ez a fiú mégis derék fiú, nem akarja megpumpolni. A pecsenyénél azonban megint érezte a karján az érintést.

— Sőt parancsolsz? — kérdezte udvariasan.

— Nem... a fogpiszkálót kérem.

A főhadnagy egészen megnyugodott. Úgy látszik, nincs rossz szándéka a gyerekek!, gondolta. Mikor a tésztát körülhordozták, harmadszor is megrántotta a könyökét.

— Vízet?

— Nem... Tudod kérlek — suttogta a jó fiú — nagy szükségem volna öt koronára. Neked van pénz...

— Nekem?

— Századparancsnok vagy...

Szó nélkül és titokban, az asztal alatt, markába nyomta a derék fiúnak az öt koronát.

— Igaza van — gondolta magában megadással —, századparancsnok vagyok!

Ebéd után még a következőket cselekedte a népszerű Haidekker főhadnagy: kölcsönzött Blaskovich hadnagynak tizenhat koronát, adott Csorvássy főhadnagynak tíz koronát, ajándékozott Waitzner kadétnak két koronát, kisegítette Neubauer hadnagyot három koronával... És azután már nem csinált semmit, de midőn este álmra hajtott volna fejét, így morfondírozott magában:

— Eddig már kilencvenhét koronát kiadtam... Ha ez így folytatódik még egy hétig, küldhetem a századomat koldulni!

Haidekker főhadnagy urat nagyon elcsigázta a rukkolás, és ebéd után azon szilárd eltökéléssel feküdt le, hogy másnap reggelig nem kél fel. Estefelé mégis felébredt, de csak azért, hogy a másik oldalra forduljon. Már éppen azt álmodta, hogy megint alszik, mikor valaki lerántotta róla a paplant.

— Kelj föl, álomszuszék! — dörögte a fülébe Witzberg. Mit alszol világos nappal?

Haidekker tiltakozott, hivatkozott szilárd eltökélésére, de hasztalan. Witzzy a lábánál fogva ráncigálta ki az ágyból.

Addig dörzsölte a szemét, míg eszébe jutott, hogy igaz, hiszen vacsoráznia kell. Ez aztán döntött. Hamar magára kapta a ruháját.

— Hová megyünk? — kérdezte Witzzytól.

— A Mátyásba. Megiszunk egy feketét, egy kis cigányt hallgatunk, aztán hazajövünk... Holnap úgyis pihenőnap, alhatunk rogyásig.

A „Mátyás király“ *par excellence* tiszti vendéglő. Tiszta, szolid és jó forgalmú, így mondja Lajos, a főpincér. A tisztek nagyon kedvelik, mert úri közönség látogatja, vagyis főképpen mert úri gondolkodású gazdája van, aki örömmel és hitelben bocsátja rendelkezésükre a finom francia pezsgőket és nem szemtelenkedik mindjárt elsején, hanem csak fél év múlva nyúl az udvarias hangú felszólítások hatástalan módszeréhez... A cigány is tisztességes. Meglehetősen muzsikál és igen tapintatos. Ha látja, hogy valaki nagyon keresi a pénztárcáját, diszkréten odábbáll és nem várja meg, hogy az illető kénytelen legyen a szomszédjától egy hatost kölcsönözni, pláne midőn az is bizonytalan, hogy a szomszédnak van-e... Szóval a Mátyás úri nívón álló kocsmá.

Mikor Haidekker és Witzberg besétáltak, már sokan ültek a tiszti asztalnál. Az étkezde elnöke, Zay, Lundenburg... Az őrnagy a vendéglősnek magyarázta, hogy a bécsi szelet Bécsben sokkal ízletesebb, mint a Mátyásban. A többiek bele-belekontráztak, s közben aggodalmas pillantásokat vetettek a rohamosan fogyó három decijükre. Csak Lundenburg mosolygott, miből Witzberg rögtön azt a következtetést szűrte le, hogy valakinek a tárcáján jelentékeny könnyítések estek közölt.

Tizenegy óra felé megritkultak a sorok. A tiszti asztalnál már csak négyen bóbiskoltak. Az őrnagy eltűnt, vagyis a láthatár tiszta volt... A cigány sűrű és hosszú pauzákat tartott. A vendégek sűrűn és hosszan ásítottak.

— Gyerünk haza! — javasolta Haidekker.
— Hova mész? — fortyant föl Witzberg.
— Haza.
— És mit csinálsz otthon?... Maradj, mi is rögtön megyünk.

Éppen akkor bontott a pincér két üveg pezsgőt.
— Ki rendelte?... — szörnyülködött Haidekker.
A pincér Lundenburgra mutatott: „A hadnagy úr!”

— Ezt megisszuk és megyünk! — szabadkozott az.

— És megyünk! — felelt rá a visszhang.

A cigány üzletet szimatolt, és közelebb húzódott. A békésebb természetű vendégek és családapák siettek fizetni és elpárologni. Mire a kompánia végzett a két üveggel, már csak öt idegen ült egy sarokasztalnál rajtuk kívül. Nem voltak ugyan idegenek, hiszen nagyon jól ismerték egymást, és rendes körülmények között nagyon szépen megérték egymás mellett. De

ilyenkor megszűnt az ismeretség. Vagy kompanista valaki, és akkor úri fiú, vagy idegen, és akkor nulla. Az idegenek békés, csendes megyei hivatalnokok voltak, akik tulajdonképpen irigyelték a pezsgőző, léha tiszteket. Ma ők is mulatni akartak és ott maradtak. Nem is volt a kompániának semmi kifogása ellenük, csak Lundenburg sandított kissé türelmetlenül feléjük s egyszer mondta is:

— Urak... izé... csináljatok valamit... küldjétek a pokolba ezeket a... Utálok az idegeneket!...

A társaság csak iddógált és diskurált, a cigány pedig a kíséretet szolgáltatva hozzá. Witzberg akadozó nyelvvvel néhány átélt kalandját ismertette, s a többiek egy ideig csendesen hallgatták. Egyszerre Zay Laci, se szó, se beszéd, felpattan egy asztalra és nyaktörő táncba fog. Toborzó, kánkán, boleró, matschitsch... Az igaz, hogy gyönyörűen táncolt. Tíz perc alatt csuromvíz volt a ruhája. Hatalmas tapsviharral honorálták, és Lundenburg annak az örömére kisütötte, hogy még nem vacsorált és rendelt még pezsgőt...

Haidekker indítványára, háromszor exet ittak a női nem egészségére. A cigány lelkesen tussolt. Witzberg pedig fölemelkedett:

— Uraim!... Kedves bajtársak!

Nagyon be volt már csípve, mert az arca úgy ragyogott, mint egy szemlére kikészített bakancstalp. Lassan, szakadozva beszélt, végtelen pauzákkal, melyeket hallgatói éljenzésekkel töltöttek ki. A civiltársaság éppen hangosan vitatkozott.

— Csönd a sarokban!... — kiáltott oda Lundenburg.

De azok rá se hallgattak, hanem folytatták az eszmecserét. Lundenburg dühbe gurult. Felkapta a poharát és közibük hajította. Emberben ugyan nem

tett kárt, de két ablaktábla csörömpölve hullott az egyik úr nyakába. A válasz nem késett, és a tisztek mögött levő falitükör ezer darabban a szónokló Witzberg fejére borult. Öt perc múlva, a két társaság már egy asztalnál csókolózott, s a béke örömeire csakhamar szilaj csárdásba kezdett, ami a pincéreket viharos derűsége hangolta...

Haidekker ezalatt mély gondolatokba merült. Mutatóujjával a homlokán bökött és úgy gondolkozott. És rájött, hogy ő hitvány fráter és agyon kell magát lőnie, mert szerelmes és már két hete nem adott éjjeli zenét a kék szemű Ellájának. Ezt rögtön közölte a társasággal és a piccolónak megparancsolta, hogy adja elő a revolverét. Míg az megérkezik, egy köbméter pezsgőt állíttatott az asztalra.

Reggel hat órakor az egész társaság a gőzfürdőbe igyekezett. Ott Haidekkernek ismét eszébe jutott, hogy neki meg kell halnia. Sok rábeszéléssel sikerült elintéznie a dolgot olyanformán, hogy az elmulasztott éjjeli zenét most pótolja. Elvonult tehát a társaság Ella ablaka alá, és ott délig húzatta a keserűnél keserűbb nótákat.

A főhadnagy úr azután hazakerült, pofon ütötte Miskát, mert az azt hitte, hogy be van rúgva, és azután lefeküdt... S midőn aztán felébredt és a pénztárcájában kotorászott, meglepetve konstataulta, hogy a századpénzből éppen harmincöt krajcár és hét fillér maradt...

A tisztikarban futótűzként terjedt a szenzációs hír: Szentessy százados két héttel hamarabb vonult be a szabadságáról, és Kiki nem tud elszámolni a századpénzzel. Háromnapi határidőt kapott, hogy a pénzt előteremtse. A három nap eltelt, és Kiki tíz

forintot sem volt képes összeszedni. Kíváncsian lesték, hogy mi lesz, mert Szentessy, amint lejárt a terminus, rögtön bejelentette az ezredesnek az esetet, s az öreg fölmentette Haidekkert a szolgálat alól és szobafogságba vetette.

Witzberg abban az időben véletlenül pénzre és névnapra tett szert, és a lakásán rendezett nagyszabású ünnepi toron majdnem az összes tisztek megjelentek. Egyébről sem beszéltek, mint Haidekkernek az esetéről. Kivétel nélkül mindenki csodálkozott és bámult.

— Ki hitte volna! — szörnyülködött a viccelő Némethy kapitány. — Olyan becsületes képe van annak a gyereknek, hogy én eleinte el sem akartam hinni a dolgot. Megfoghatatlan.

— A dolog úgy áll — magyarázta Witzberg —, hogy Haidekker roppant könnyelmű fiú. Én sokszor mondtam neki, hogy az nem fogja jóra vezetni, tudniillik a könnyelműsége. Nem is csodálkozom, én már szinte vártam, hogy ez fog történni. Nagyon sokat lumpolt az utóbbi időben...

— Esztelenül szórta a pénzt, pedig én figyelmeztettem, hogy vigyázzon a hivatalos pénzre! — vette át a szót Zay. Hiába, úgy látszik a vérében van.

— Én segíteni akartam rajta — szólt Szentessy —, megtettem amit megtehettem. Három napot adtam neki, többet nem tehettem. Erkölcsei kötelességem volt följelenteni.

Általános helyeslés követte a szavait. Mindenki belátta, hogy Szentessy korrektül járt el. Korrektül és humánusan. Tovább nem mehetett, hacsak nem akart bűntársrá süllyedni.

— Arról volt szó — mesélte Lundenburg —, hogy a tisztikarnak össze kellene adni a pénzt és ő

majd visszafizetné apránként... Látszólag jó eszme volt, de egy nagy bökkenője volt: a morál. Anyagilag megmenthették volna, de az erkölce, uraim, az erkölce menthetetlen. Én azt hiszem, hogy itt tulajdonképpen nem is a pénz forog kockán, hanem a becsület. És ha megcselekedtük volna, ha megvalósítottuk volna az említett ideát, egyszersmind roppant erkölcsi felelősséget vállalunk! Képzeljétek el, hogy valaki, akárki, megtudja a dolgot, valahogy kiszivárog a dolog! Mi lett volna akkor?... Az egész tisztikar meg van bélyegezve, mert segédkezet nyújtott egy megrögzött embernek, hogy ne mondjak egy megrögzött gonosznak!

Elkomolyodva bölintottak a hallgatók, s titkon örültek, hogy ilyen nagy veszélytől megszabadultak.

— Egész bátran mondhatod, hogy gonosz — tüzelt Witzberg —, *sans gêne* mondhatod. Aki ilyet követ el, az nem tisztességes ember, az... az... nem is tudom micsoda.

— És vajon mi lesz most vele? — érdeklődött egy zöld hadnagy.

— Mi lesz? — gondolkodott Némethy. — Hogy mi lesz?... Hát, barátom, azt hiszem kap vagy két évet, ha többet nem... De inkább többet, mint kevesebbet.

— Azt hallottam, hogy beadta lemondását! — vélte az egyik.

— Lemondott? — kérdi Némethy. Hohó, öcsém, az nem megy olyan egyszerűen. Ha lemondott, még jobban becsukják. Akkor mint közbakát csukják be. Ojjé... nem szabadul olyan könnyen, ne gondold...

— Hát hiszen az nem is volna igazságos — mondta Zay —, hogy valaki elverjen egy jó csomó pénzt,

s azután száraz bőrrel odábbálljon. Akkor mindenki úgy tenne. Bolond volna, aki nem úgy tenne.

— Természetes.

— Ugyan, szeretném tudni, mi az ördögöt csinált avval a sok pénzzel? Mire költötte? — kíváncsiskodott egy öregebb úr.

— Ellumpolta — vetette oda Zay lakonikusan.

— Csudát lumpolta el! — borzaskodott Witzberg. Hiszen sose járt mivelünk, tisztekkel. Hacsak a civilekkel nem...

— Hát mivelünk nem verte el a pénzt, az bizonyos! — állította megrendíthetlen határozottsággal Zay. Ha velünk volt, ő nem fizetett, azt az egyet tudom.

— Elkártyázta! hangzott az egyik sarokból.

— Eh, ne beszélj vadakat! Kiki mindig nyert kártyán!

— Én inkább azt hiszem, hogy kifizette belőle a legsürgősebb adósságait! — vélekedett Némethy.

— Hát az bizony lehetséges!

— Én meg mernék esküdni, hogy az adósságait fizette ki! — erősködött Witzberg.

— Már megint beszéltek a világba! — kiáltott Blaskovich. Hogy fizette volna az adósságait, mikor csak most négy helyről is följelentették és letiltották a gázsiját!

— Legvalószínűbb, hogy az egész pénz ott van a főhadnagy úr zsebében, csak nem akarja előadni. Gondolja, majd szépen eltussolódik a dolog és megmarad a pénze. Emlékezzetek a szavamra!

Ez utóbbi vélemény Lundenburgtól eredt és csakhamar általános tetszéssel találkozott. Alaposan meghányták-vetették a lehetőségeket, és végül belátták, hogy tényleg ez a legvalószínűbb.

— Anogy én Haidekkert ismerem — szólt később megint Lundenburg —, hát csakis ezt csinálta. Van annak magához való esze! Csakhogy most egy kicsit elszámította magát.

5 — Már annak a pénznek, ha nála van, nem nagy hasznát fogja venni! Úgy bedutyizzák, mint a pinty!

— Hát ha van benne még egy csipetnyi becsület-érzés, akkor nem hagyja odafajulni a dolgot...

— Mit csinálhat?

10 — Barátom, én az ő helyében vagy lemondanék, vagy főbe lőném magam! — mennydörgött Witzy. *Tertium non datur!*

— Kérdés, elfogadják-e most már a lemondását! — szólt Szentessy. — Azután, ha el is fogadják, mint

15 közbakát csakúgy bezárják!

— Ezt mondom én is! — vetette oda Némethy.

— Akkor főbe lövi magát! Más kibúvója nincs! Hacsak nem akarja, hogy az egész monarchia előtt szégyenszemre börtönbe hurcolják, mert sikkasztott!

20 — Úgy, úgy! — bólintottak az urak egyhangúlag.

Vasárnap délelőtt kilenc órakor Haidekker főhadnagy úr már régen talpon volt. Éppen isten tudja hányadszor járta körül a szobáját, midőn Miska lassan, félve bedugta a fejét az ajtón.

25 — Parancsolja főhadnagy úr a reggelit?

— Nem kell, Miska, megeheted te... Edd meg! — felelte színtelen, rekedtes hangon. Az arca sápadt volt, a szemei beesve, az állán háromhetes sörték meredtek szanaszét.

30 Másfél hónapja már hogy szobafogságban ül a népszerű főhadnagy. Eleinte azt remélte, hogy a jó pajtások nem fogják unatkozni hagyni, meglátogat-

ják, megvigasztalják, kísérik a bajból. Erről azonban csakhamar lemondott. Egy lélek sem nézett volna feléje se. Írt Witzbergnek, hogy jöjjön el hozzá csak néhány percre, de Witzy nem jött el. Azt felelte, hogy az ezredes szigorúan megtiltotta az érintkezést vele, és ő nem akarja a rangját reszkírozni. Egyben megígérte, hogy a százötven koronát, amivel tartozik neki, egy hét múlva meg fogja adni, addig biztosan megjön a pénze. De ezt a levelet égesse el okvetlenül, nehogy valamiképpen meglássa valaki, mert akkor még bajba kerülne... Haidekker teljesítette is Witzy kérelmét és elégette a levelet, a hamuját pedig eltette a pénztárcájába. Azután nem is írt többet senkinek és nem is várt többet senkit se.

15 Néhányszor igyekezett rendbe szedni a gondolatait és higgadtan megfontolni a helyzetét. Pontosan felírta egy cédulára, hogy ki mennyivel tartozik neki, kinek mennyit kölcsönzött az eltűnt pénzből. Azután összeadta felülről lefelé és alulról fölfelé, és mind a kétszer a hatszáznyolcvankilences számot kapta. Ezt levonta a hétszázötvenből és maradt hatvanegy. És így szépen megállapította, hogy az eltűnt pénzből a saját céljaira hatvanegy koronát használt föl. És azután elgondolta, hogy ha a cimboráktól megkapná a kölcsönzött rongyos összegeket, ő a hatvanegy koronát rögtön hozzátehetné, mert éppen ennyi maradt meg a múlt havi gázsijából... Tehát leült és megírta a jó pajtásoknak, hogy így-úgy, tudják milyen bajba került, és szerezzék meg így-úgy a pénzt. S a Miska elvitte a leveleket és el is hozta rájuk a választ.

30 — A hadnagy úr azt üzeni, hogy jól van... Zay hadnagy úr azt mondja, hogy igen... A főhadnagy úr jó mulatást kíván és azt üzeni, hogy biztosan...

Akkor aztán Haidekker nyugodtan lefeküdt és nem törődött tovább semmivel. *On verra ce que viendra!*

5 Az ezredes kihallgatásra rendelte, hogy adja elő, hogy s mint pocsékolta el a pénzt. Haidekker kivett a zsebéből egy ív papírost és átnyújtotta.

— Mi ez? — kérdezte az ezredes.

— A leköszönési kérvényem, ezredes úr.

10 — Hát ezt én nem mondhattam önnek, hogy megtegye, de elvártam, hogy megteszi... Most már ugyan késő van, de majd meglátjuk... Mit csinált maga avval a pénzzel, Haidekker, mondja?

— Nem tudom, ezredes úr!

— Nem tudja! Ez nem felelet.

15 — Nem tudom, ezredes úr!

— Elkártyázta, ellumpolta, mi?... No, mondhatom gyönyörűen visszaélt az önbe helyezett bizalmammal.

— Elmehetek, ezredes úr?

20 — El. A lemondását fölterjesztem és majd meglátjuk mi lesz...

Haidekker ezután naphosszat egyebet sem tett, minthogy fel-alá járkált a szobájában és várta a lemondását. Nap-nap után múltott, s Haidekker mind izgatottabb lett és mind idegesebben futkározta körül a szobáját. Valahányszor a parancsokat olvasta, mindig reszketett. Gyorsan siklott végig a szeme a litografált betűkön és kereste a nevét, de nem találta...

30 Néha keserűséget érzett a szívében. Kissé összeszorult, kissé fáj, de aztán csakhamar ismét a lemondására gondolt és ez elfeledtette a keserűségét.

Ma különösen izgatott volt. Az éjjel valami nagyon furcsát, valami nagyon ostobát álmodott, és ettől az álomtól sehogy se tudott szabadulni. Min-

duntalan az eszébe ötlött. Azt álmodta, hogy lopott... hogy sok, sok pénzt lopott az ezredpénztárból... hogy telelopta a sapkáját csillogó, sárga aranyakkal... Aztán az íróasztalába akarta elrejteni, de rátörtek, 5 láncra verték és börtönbe hurcolták. A cella ajtaján, ököl nagyságú lyuk volt és azon egymásután bekukcsáltak a jó cimborák és röhögtek, rettenetesen röhögtek...

10 Ostoba álom, de Haidekkernek addig motoszkált a fejében, míg egyszer kopogtatást hallott.

— Szabad!

A napos káplár lépett be. Kézbesítenivalót hozott. A főhadnagy remegő ujjakkal tépte föl a borítékot, azután elsápadt.

15 — Elmehet! — hörögte a káplárnak.

Haidekker csak azt érezte, hogy nagyon szédül és nagyon melege van, de aztán hamar magához tért. Behívta Miskát és azt mondta neki, hogy ha valaki keresi, mondja, hogy elutazott... Azután bezárta az 20 ajtót belülről kulcsra. A szolgálati revolverét letette az asztalra, és azután ismét fel-alá sétált...

Azután mély gondolatokba merült. Mutatóujjával a homlokára bökött és úgy gondolkozott. És rájött, hogy neki agyon kell magát lőnie... mert a lemondását nem fogadták el és mert most már az álma közel 25 van a beteljesedéshez...

DOMNUL LOCOTENENT

Duminică dimineăta, la orele nouă, domnul locotenent Haidekker se mai tăvălea în pat. Tocmai medita ce trai bun, de invidiat, are regele, care, după
5 o noapte de chef, poate să doarmă cât pofteste și nu e obligat să meargă la trap la cazarmă, când, cu fața răvășită, năvăli în odaie ordonanța lui:

— Domnule locotenent, vin domnii ofițeri...

— Lasă-i să vină, mă Miska! căscă Haidekker.

10 — Dar vin mulți, domnule locotenent... vin foarte mulți! bîlbîi flăcăul.

— Lasă-i să vină cât de mulți, mă Miska!

— Da, dar țigările, domnule locotenent... unde să ascund țigările?...

15 Haidekker rîse cu poftă. Îi plăcea că flăcăul e atît de gospodâr. El și așa suferea din cauza lipsei de spirit gospodăresc.

— Bine, mă Miska! Ești un băiat isteț! Dar acum lasă țigările, că tot n-avem... Dă-mi pantalonii
20 numărul unu!

Nici n-apucă să termine, și domnii ofițeri pătrunseră în odaie ca un vârtej, cu o larmă înspăimîntătoare.

— Nu ți-e rușine?... Servus, Kiki!... Ce mai faci, Kiki?

5 Strigară, se zbîntuiră, gata să-l rupă în bucăți. Căci domnul locotenent Haidekker se bucura de o incomensurabilă popularitate în rîndurile corpului ofițeresc. Faima și-o datora mai cu seamă mustății groase, negre-corb și pungii sale deschise, și de alt-
10 minteri toată lumea recunoștea că știe să petreacă bine. Punga sa era deschisă pentru toți, dar, din fericire, era numai rareori umflată cu lucruri valoroase. Obişnuia, mai degrabă, să conțină chitanțe de amanet...

15 Pînă se îmbracă domnul locotenent, musafirii hotărîră în unanimitate să-i bea lichiorul. Noroc că Haidekker de luni de zile nu mai era într-o situație atît de bănoasă încît să dosească băuturi în casă, și astfel privi cu un calm diabolic cum se desfășoară
20 goana după lichior, cum îi desfac patul, cum îi aruncă hainele din dulap, cum îi scotocesc prin toată casa...

— Scoate băutura, nu glumi... mi-e tare sete! zise după o trudă zadarnică de o jumătate de ceas locotenentul Witzberg Waldemar, al cărui gîtlej larg
25 constituia un subiect de admirație pentru tot județul.

— De unde, dacă nu am?

— Trimite să aducă!

— Ai înnebunit?

— Ei, lasă...

30 — Ce crezi, că eu sînt sac de bani?... Dragă prietene, sînt cel puțin două săptămîni de cînd n-am mai văzut nici un creișar!

Putea el să le tot vorbească. Îi percheziționară, cu ochi de specialiști, buzunarele, portmoneul, lucru

pe care Haidekker îl suportă cu o liniște imperturbabilă.

— Nu găsiți nici firimituri de pâine, necum bani!

5 — Să ne adunăm, domnilor, averea și să trimitem după ceva de băut! propuse, pînă la urmă, Witzberg, căruia i se uscaseră deja gîtlejul de atîta vorbă. Opt inși adunară patruzeci și șapte de crețari.

10 — E puțin! își dădu cu părerea Witzberg. Ne-ar trebui cel puțin încă trei crețari ca să fie o coroană! Unul propuse pe loc că trebuie tapat Miska. Dar propunerea se respinse la opoziția hotărîta a lui Witzberg.

15 — Doar n-o să... asta cu ordonanța! se indignă gîtlejul cel cuprinzător.

În bluza sa îmblănită, Haidekker dădu, întîmplător, peste o monedă de zece fileri. O înfățișă poporului, fapt pentru care fu răsplătit cu ovații prelungite. La propunerea ordonanței Miska, după 20 o dezbatere amănunțită, conveniră să trimită după tescovină...

Cît lipsi Miska, societatea se instalează și se lansa într-un viu schimb de opinii cu privire la procurarea pintenilor lui Blaskovics.

25 Taifasul fu întrerupt de o bătaie în ușă.

— Îndrăznește!... răcni gazda, dar deodată sîngele îi îngheță în vine, căci pe ușă dădu buzna căprarul de zi.

30 Musafirii îl primiră cu un hohot tunător.

— Ce-ți trebuie! se răsti la căprar Haidekker, bănuind, la drept vorbind, ce-i trebuie.

— Domnule locotenent, raportează cu respect că domnul căpitan vă poartă la cazarmă.

— Domnul căpitan Szentessy?

— Da, să trăiți!

— Ei, cară-te naibii, fiară ce ești!

5 Domnul locotenent se prăbuși, nimic, în singurul său fotoliu, și în sinea lui zise un adio mișcător tescovinei.

— Vedeți, izbucni după aceea, cu ochii înlăcrămați, vedeți? Așa comandant de companie am eu! O hienă ca asta îmi mănîncă mie viața.

Răspunsul la tînguierile sale fu un rîs homeric. 10 Cum dracu să nu fi rîs? Doar e din cale-afară de ridicol ca cineva să fie convocat și duminică la cazarmă... Haidekker își făcu repede în minte planul că, *coûte que coûte*, nu se duce. Dar pe urmă, totuși, îi veniră mințile la cap. Pe drum însă se gîndi într-una ce gro- 15 solănie ar putea să-i azvîrle căpitanului său în față fără să comită o infracțiune de la disciplină.

Cînd însă căpitanul Szentessy dădu în vileag motivul pentru care-l poartă, domnul locotenent era să-i cadă de gît.

20 „Nenorocitul de mine, nefericitul de mine! gîndi el. Acestui domn de ispravă am vrut să-i spun eu grosolănie! Pe acest bărbat eminent l-am numit eu hienă! Cînd acesta e un om de aur!... un om, să-l pupi!... un înger...”

25 — Te-am poftit, dragă, ca să pot pleca încă azi după-masă. Am primit un concediu de cinci săptămîni, știi, și-ți predau repede compania...

30 Așa-i vorbi căpitanul, și în urechile lui Haidekker cuvintele lui sunau ca muzica de harfă a serafimilor din cer.

— De ce n-ați cerut mai mult, domnule căpitan? întrebă numai ca să spună ceva și să-și ascundă bucuria gata să izbucnească.

— Nu mi-au dat. Și atîta, tot numai cu o mulțime de ploconeli am putut storce de la Bătrîn, doar știi cît e de zgîrcit cînd omul îi cere concediu...

— Sigur, sigur... Firește...

5 Predarea se consumă în cinci minute și Haidekker se grăbi să bage în buzunar banii companiei: șapte sute șaptezeci și cinci de coroane și cîțiva fileri. Îi ură căpitanului petrecere frumoasă și apoi o șterse, cu pași discreți de *cake-walk*.

10 Cînd ajunse acasă, nu mai găsi, firește, nici musafiri, nici tescovina.

— Domnul locotenent Witzberg v-a lăsat vorbă că tescovina a fost excelentă!... raportă Miska.

— Da?... Du-te, făt-meu, și adă trei sticle de...

15 Stătu pe gînduri. Să fie șampanie sau vin?

— Trei sticle de bere! porunci apoi cu un gest aristocratic.

În vestibulul popotei, raftul lexiconului se căsca gol. Toate volumele și suplimentele circulau. Domnii 20 care așteptau masa se adînciseră fără chef, plictisiți, în cercetarea ilustrațiilor. Delectarea lor liniștită fu tulburată de năvala zgomotoasă a lui Witzberg. Însoțit de gesturi vii, explica unui tînăr sublocotenent că e măgar.

25 — Permite-mi, Witzy dragă, zise sublocotenentul, jignit.

— Nu-ți permit nimic! strigă Witzy, și la această reușită poantă toate figurile se luminară discret.

— Iar vă certați? întrebă Haidekker.

30 — Uite, rogu-te... zice sublocotenentul, dar Witzy intervine brusc:

— Nu te uita la nimic, Kiki! Să-ți spun ce s-a-ntîmplat, după aceea judecă tu cine are dreptate.

Tema disputei era dacă la cartușieră trebuie închisă mai întîi clapa dreaptă și după aceea cea stîngă, sau mai întîi cea stîngă, și numai după aceea cea dreaptă. Problema era delicată. Regulamentul 5 făcea de fapt o mențiune în privința aceasta, dar nu destul de lămurit. Toți se siliară să rezolve subtila problemă, fiecare cu punctul lui de vedere, dar nu reușiră să se înțeleagă. Un căpitan bătrîn își însemnă în agendă această chestiune interesantă, urmînd să ceară avizul colonelului. Dar întrucît în problemele de regulament colonelul este foarte precaut, probabil 10 că importanta problemă va fi rezolvată numai la brigadă, eventual la divizie.

Spiritele se mai liniștiră și căpitanul Némethy 15 se folosi de acest prilej ca să-și încerce anecdota de cea mai recentă fabricație.

— Ați mai auzit anecdota asta?...

— N-am auzit-o... Spune-o, căpitane... Să auzim! strigă societatea de-a valma. Iar cadetul Weitzner 20 abia mai putea să-și țină rîsul.

Anecdota era o obscenitate veche, uzată, pe care toată lumea o auzise de nenumărate ori, dar, cu toate acestea, fu primită cu o plăcere enormă, cu un entuziasm uluitor. Cadetul se zbătea pe divan, sufocîndu-se 25 și ținîndu-se de pîntec, numai din cînd în cînd scotea cîte un geamăt:

— Vai... splendidă... vai!...

Vijelia încuviințărilor continua să mai bîntuie, cînd Némethy zise iar:

30 — Dar pe asta ați mai auzit-o...

— Liniște... să auzim...

Uraganul de rîs etc. izbucni încă de pe la mijlocul ei, cînd cadetul se și tăvălea pe divan.

— Mai aşteptaţi, măi... încă nu e gata... acum vine poanta!

— *Clou-ul!* bubui Witzy.

— *Pointe*, tună Haidekker.

5 Nu ajunse să mai spună şi *clou-ul*, deoarece pe sub ferestre apărură două pălării de damă şi într-o clipită toţi domnii dădură buzna la geamuri. O oarecare decepţie provacă însă faptul că pălăriile împodobeau două căpitănese, aşa că nu se putea striga la ele, nici să li se trimită bezele. După ce doamnele trecură plutind parcă, Némethy îşi relua poza ca să-şi vîndă poanta.

— Şi, zic...

10 — Masa!... Ce se întîmplă cu masa? strigară acum ascultătorii.

15 Némethy nu se încurcă, ci îl prinse pe cadetul Waitzner şi-i debită, totuşi, *pointe-a*. Cadetul se învasele atît de tare, încît pe la sfîrşit dădea numai spasmodic din mîini şi din picioare. Tocmai atunci intra 20 maiorul, preşedintele.

— Ce se întîmplă aici? întrebă, cu fruntea încreţită, deoarece cadetul, pradă chinurilor, nu-l observase pe maior şi se zvîrcolea mereu în spasme.

25 — I-am spus o anecdotă! zîmbi Némethy. O istorioară minunată, picantă!

Maiorul, fiind un burlac stricat, gusta mult picanteriile grosolane. Îl luă imediat de braţ pe Némethy.

— E bună?

30 — V-o spun dacă o ascultaţi, domnule maior.

— Povesteşte-o, povesteşte-o!

Pentru plăcerea preşedintelui, ofiţerii îl înconjurară din nou cu viu interes pe Némethy, care-şi drese glasul şi începu anecdota discret, cu voce domoa-

lă. Maiorul, cu ochi lucitori, avea grijă, mai ales, să nu-i scape cumva vreun cuvînt cu două înţelesuri; ceilalţi, cu mutrele gata de rîs, îl urmăreau cînd pe preşedinte, cînd pe căpitan. Haidekker tocmai degusta 5 cu atenţie încordată cuvintele povestitorului, cînd cineva îl lovi în coastă. Se uită într-acolo: era Witzy. Îi făcu semn să-l urmeze. Ieşiră în coridor.

— Dracu mai ascultă pînă la capăt anecdotele astea stupide, tocite!... începu Witzberg.

10 — Ce vrei, bătrîne? întrebă Haidekker bine dispus.

— Adevărat. Te-am chemat ca să, asta... am auzit că, asta... eşti milionar.

15 Haidekker era cît pe-aci să cadă lat. Bănuieşte imediat că Witzy vrea bani. Nu se înşelase. După cîteva „asta“ azvîrlite în discuţie, trecu repede la subiect şi ceru douăzeci şi cinci de coroane.

20 — Fleacul ăsta de douăzeci şi cinci de coroane e o datorie de onoare, urgentă... Alerg de ieri pentru sărăcia asta de sumă şi nu-i, şi nu-i... Întîmplător am aflat că eşti ăsta... comandant de companie şi m-am gîndit imediat că tu nu eşti atît de... ăsta, ca pentru un fleac de douăzeci şi cinci de coroane să-l laşi pe om în... asta...

25 — Dar, bătrîne...

— Nu te... asta...

— Doar banii nu sînt ai mei... sînt bani oficiali... şi...

30 — Ştiu. Ţi-i şi restitui, îndată ce-mi sosesc banii. Doar nu-ţi închipui că... e ridicol!

Haidekker ştia că nu există om căruia Witzy să-i fi restituit banii şi nu există unul căruia Witzy să nu-i fie dator. Mai ştia şi că acel „îmi sosesc banii“ este o frază la fel cu „voi cîştiga lozul cel mare“.

— Dar dacă nu-ți sosesc banii, atunci...

— Păi cum să nu-mi sosească?... Cum dracu să nu-mi sosească? E sigur că în cel mult cinci zile, să zicem într-o săptămână, banii sînt aici. Ieri am primit scrisoarea, pot să ți-o și arăt... acum de fapt nu e la mine, dar...

Cu ochii înlăcrămați, cu buzele tremurînde, îi numără Haidekker cele douăzeci și cinci de coroane. Știa că niciodată... niciodată, cît e lumea, nu-i va mai revedea.

— Știi ce, puiule!... spuse iar Witzy. Mai dă-mi cinci coroane, să fie sumă rotundă. Omul nu o uită atît de repede. Nu pot să sufăr numerele fără soț...

Haidekker îi mai numără în grabă și cele cinci coroane și o șterse de pe locul dezastrului. S-ar mai fi putut întîmpla ca în ultima clipă lui Witzy să-i treacă prin minte că, de fapt, nu urăște numerele fără soț, ci pe cele cu soț.

Înăuntru, Némethy tocmai își terminase anecdota și Haidekker avu prilejul să participe la hohotele de rîs. Dar interesul se abătu treptat-treptat asupra mesei. În domnul locotenent începură să se stîrnească astfel de sentimente, că se strecură la bucătărie, să distreze bucătăreasa cu cîteva spirite geniale, improvizate, și totodată să grăbească servitul mesei. Era tocmai în miezul povestirii adresate zînei bucătăriei, cînd cineva îl trase de bluză.

— Ei?

— Vino puțin! zise locotenentul Zay, indiscretul intrus.

— Poftește!

— Fii bun, te rog, bătrîne, împrumută-mi douăzeci de coroane pînă cînd îmi voi primi banii... Aseară m-am lefterit la cazinou și am rămas dator douăzeci

de coroane unui civil. I-am promis că i le dau azi. Nu vreau să împrumut de la toată lumea. De asta îți cer ție...

— Dar, drăguțule, de unde să-ți dau?

— Ești comandant de companie, doar ai de unde...

— Bine, bine, dar ăștia-s banii companiei! trebuie să dau socoteală de ei!

— Firește. Nu ți-i cer ca să nu ți-i dau înapoi!

— Știu, dar omul nu poate ști niciodată ce survine...

— Mai bine spune-mi că nu vrei să-mi dai. E mai simplu. Ce te privește dacă eu mă compromit în fața unui civil? Ce te doare pe tine? Căci...

— Vrei oare să toc, să risipesc banii companiei, să nu pot da socoteală de ei?...

— Cine vorbește de asta?... Crezi că fug cu cele douăzeci de coroane ale tale? Mulțumesc pentru încrederea ta... Minunat! Toacă banii...

— Na-ți, na-ți, zise Haidekker împăciuitor și amar. Luați-i! Săturați-vă! Voi vedea cum vă veți grăbi să mă ajutați cînd voi avea eu nevoie!

— Te rog, dacă nu mi-i dai cu plăcere, îi poți lua înapoi, iată-i! Pentru douăzeci de coroane nu-mi fac un dușman...

— Du-te, te rog, la dracu și cel puțin nu mă înfuria! izbucni în sfîrșit locotenentul, strecurîndu-se înapoi în sufragerie.

Tocmai se servea masa, așa că se duse repede la locul lui și începu o conversație vie cu maiorul. Cîtă vreme discută cu el, se poate simți în siguranță... Cînd fu adusă supă, respiră ușurat:

— Slavă Domnului! Cel puțin în timpul mesei nu e pericol!

Găsi că supa-i excelentă și vru să o repete, cînd vecinul din stînga, locotenentul Lundenburg, îi atinse ușor cotul... Polonicul îi căzu din mînă, pe frunte îi apărură broboane mari de sudoare.

5 „Doamne sfinte, ce se va alege cu mine?” se gîndi, disperat.

— Fii bun, te rog... șopti Lundenburg.

— Ce... ce poștești?

— Sarea, te rog.

10 Lui Haidekker îi luciră ochii. De data asta se înșelase plăcut. Băiatul ăsta e, totuși, de ispravă, nu vrea să-l tapeze. La friptură, însă, simți din nou atingerea pe braț.

— Dorești sarea? întrebă, politicos.

15 — Nu... scobitorile, te rog.

Locotenentul se liniștise de-a binelea. „Se vede că n-are intenții rele copilul”, gîndi el. Pe cînd prăjiturile erau purtate împrejurul mesei, acesta îl trase și-a treia oară de cot.

20 — Apă?

— Nu... Știi ce te rog, șopti băiatul de ispravă, aș avea mare nevoie de cinci coroane. Tu ai bani...

— Eu?

— Ești comandant de companie...

25 Fără nici un cuvînt, în secret, pe sub masă, îi strecură în palmă băiatului de ispravă cele cinci coroane.

„Ai dreptate, gîndi în sinea lui, resemnat, sînt comandant de companie!”

30 După masă, popularul locotenent Haidekker mai făptui următoarele: îi împrumută sublocotenentului Blaskovich șaisprezece coroane, îi dădu locotenentului Csorvány zece coroane, îi dădu cadetului Waitzner două coroane, îl ajută pe sublocotenentul Neubauer

cu trei coroane... Și după aceea nu mai făcu nimic, dar seara, pînă să adoarmă, cugetă astfel, în sinea lui:

5 „Pînă acum am dat nouăzeci și șapte de coroane... Dacă lucrurile continuă la fel încă o săptămînă, pot să-mi trimit compania la cerșit!”

Pe locotenentul Haidekker îl extenuase marșul, și după-masă se culcă, cu hotărîrea fermă de a nu se scula pînă a doua zi dimineată. Spre seară se trezi totuși, dar numai ca să se întoarcă pe partea cealaltă. 10 Tocmai visa că doarme iar, cînd cineva smulse plapuma de pe el.

— Scoală, somnorosule! îi tună în ureche Witzberg. Ce dormi ziua-n amiaza mare?

15 Haidekker protestă, referindu-se la hotărîrea sa fermă, dar de pomană, Witzy îl apucă de picioare și-l trase din pat.

Atîta își tot frecă ochii, pînă-și aduse aminte că, adevărat, trebuie să cineze. Această recunoaștere fu hotărîtoare. Își puse repede hainele.

20 — Unde mergem? îl întrebă pe Witzy.

— La „Mátyás”. Bem o cafea, îi ascultăm puțin pe țigani, apoi venim acasă... Mîine și așa e zi de odihnă, putem dormi pe săturate.

25 „Regele Mátyás” e un restaurant *par excellence* ofițeresc. Este curat, solid, cu vad bun, așa zice Lajos, oberchelnierul. Ofițerii îl apreciază pentru că e frecventat de un public ales, de domni, adică, mai cu seamă, pentru că are un patron care gîndește ca un domn și care le pune la dispoziție bucurios șampaniile fine, franțuzești pe datorie și nu se obrăznicește imediat, chiar la întîi al lunii, ci abia peste o jumătate de an recurge la metoda nefolositoare a somației pe 30 ton politicos... Și țiganul e cinstit. Cîntă destul de

bine și e plin de tact. Când vede că cineva își caută
prea cu insistență portmoneul, o șterge discret și nu
așteaptă ca respectivul să fie nevoit să împrumute
cîțiva creițari de la vecin, mai ales cînd mai e și
5 nesigur că vecinul are... într-un cuvînt, „Mátyás“
este o cîrciumă de *niveau* domnesc.

Cînd Haidekker și Witzberg intrară, se afla
deja multă lume la masa ofițerilor. Președintele
popotei, Zay, Lundenburg... Maiorul îi explica patro-
nului că șnițelul vienez este mult mai gustos la Viena
10 decît la „Mátyás“. Ceilalți interveneau cînd și cînd,
și între timp aruncau priviri îngrijorate spre litrele
care scădeau vertiginos. Numai Lundenburg zîbea,
de unde Witzberg trase imediat concluzia că efectuate
15 însemnate ușurări la portvizitul cuiva.

Spre unsprezece se răriră rîndurile. La masa
ofițerilor nu mai dormitau decît patru inși. Maiorul
dispăruse, cu alte cuvinte orizontul era limpede...
Țiganul făcea pauze dese și lungi. Consumatorii
20 căscău des și prelung.

— Haidem acasă! fu de părere Haidekker.

— Unde te duci? se aprinse Witzberg.

— Acasă!

— Și ce faci acasă?... Rămîi, mergem și noi
25 îndată.

Chelnerul desfunda tocmai atunci două sticle
de șampanie.

— Cine le-a comandat?... se îngrozi Haidekker.

Chelnerul arătă spre Lundenburg: „Domnul sub-
30 locotenent!“

— Le bem pe astea și plecăm! se scuză acesta.

— Și plecăm! îi răspunse ecoul.

Țiganul adulmecă o afacere și se trase mai aproape.
Consumatorii mai pașnici din fire și părinții de familie

se grăbiră să plătească și să se evaporeze. Pînă ce
tovarășii de chef isprăviră cele două sticle, numai
cinci străini mai stăteau în afară de ei la o masă,
într-un colț. De altfel, nu erau străini, doar se cunoș-
5 teau foarte bine unii pe alții, și, în împrejurări
obișnuite, se înțelegeau foarte bine. Dar în asemenea
momente cunoștința înceta. Ori faci parte din tovă-
rășie, și atunci ești domn, ori ești străin, și atunci
ești o nulă. Străinii erau funcționari județeni, pașnici,
10 liniștiți, care, de fapt, îi invidiau pe ofițerii ușura-
tici, care consumau șampanie. Voiau și ei să petreacă
astăzi, și rămaseră locului. Tovarășii de chef de fapt
nici nu aveau de obiectat împotriva lor, numai Lun-
denburg se uita spre ei chiorîș, cam nerăbdător, și
15 o dată chiar spuse:

— Domnilor... asta... faceți ceva... trimiteți-i
pe ăștia... Nu-i pot suferi pe străini!...

Societatea bea și stătea de vorbă, iar țiganul îi
furniza acompaniamentul. Witzberg relata, cu limba
20 împleticită, cîteva aventuri trăite și ceilalți îl ascul-
tară cîtva timp în tăcere. Deodată, Zay Laci, nici
una, nici alta, sări pe o masă și începu un dans acro-
batic. Dansul recruților, can-can, bolero, matschitsch...
Ce-i drept, dansa minunat. În zece minute, hainele
25 îi erau lac de apă. Fu răsplătit cu un ropot uriaș de
aplauze, și Lundenburg, de bucurie, scorni că nu
cinase încă și mai comandă șampanie...

La propunerea lui Haidekker, băură de trei ori
ex în sănătatea sexului feminin. Țiganul dădu onorul
30 cu însuflețire. Iar Witzberg se ridică:

— Domnilor!... Dragi camarazi!

Era tare amețit, căci fața îi strălucea ca talpa
bocancilor pregătiți pentru inspecție. Vorbea încet,
înterupt, cu pauze nesfîrșite, pe care ascultătorii le

umpleau cu ovații. Societatea de civili discuta tocmai ceva cu glas tare.

— Liniște în colț!... strigă Lundenburg spre ei.

5 Dar aceia nici nu-l băgară în seamă, ci-și con-
tinuă vorba. Lundenburg se înfurie. Își apucă
paharul și-l azvîrli între ei. E drept că nu a nimerit
nici un om, în schimb, două geamuri au căzut, zîngă-
nind, în ceafa unui domn. Răspunsul nu întîrzie,
și oglinda mare din spatele ofițerilor se prăbuși în
10 mii de cioburi în capul oratorului Witzberg. Cinci
minute mai tîrziu, cele două societăți se sărutară la
aceeași masă și, în cinstea împăcării, începură, fără
întîrziere, să joace un ceardaș aprig, ceea ce prilejui
chelnerilor o vijelioasă bună dispoziție.

15 În timpul acesta, Haidekker se cufundă în
gînduri. Își așinti fruntea cu arătătorul și reflectă.
Astfel descoperi că e un individ mizerabil și trebuie
să se împuște, pentru că e îndrăgostit și sînt două
săptămîni de cînd nu i-a mai dat o serenadă Ellei
20 sale cea cu ochi albaștri. Comunică neîntîrziat această
descoperire societății și porunci *piccolo*-ului să-i aducă
revolverul. Pînă să sosească acesta, puse să i se așeze
pe masă un metru cub de șampanie.

25 Diminează la șase, toată societatea se îndrepta,
grăbită, spre baia de aburi. Acolo Haidekker își aduse
din nou aminte că el trebuie să moară. Cu preț de
multe înduplecări, reușiră să aranjeze lucrurile așa
încît să compenseze acum serenada omisă. Așadar,
toată societatea se deplasă sub fereastră Ellei, și
30 acolo puse lăutarii să cînte. pînă la amiază cîntece din
ce în ce mai jalnice.

După asta, domnul locotenent ajunse acasă, îl
pălmui pe Miska pentru că acesta l-a crezut beat,
apoi se culcă... Și cînd se trezi după aceea și-și scotoci

portvizitul, constată cu surprindere că din banii
companiei i-au rămas exact treizeci și cinci de creițari
și șapte fileri...

5 În corpul ofițeresc se răspîndi, ca focul, vestea
senzațională: căpitanul Szentessy s-a întors cu două
săptămîni mai devreme din concediu și Kiki nu poate
da socoteală de banii companiei. Primi un termen de
trei zile ca să facă rost de bani. Cele trei zile trecură,
și Kiki nu fu în stare să adune nici zece forinți. Urmă-
10 reau, curioși, ce se va întîmpla, căci Szentessy, îndată
ce expiră termenul, raportă cazul neîntîrziat colone-
lului și Bătrînul îl suspendă pe Haidekker din serviciu
și-l osîndi la arest la domiciliu.

15 În răstimpul acesta, Witzberg făcu întîmplător
rost de bani și, de ziua onomastică, la grandiosul ospăț
festiv, organizat de el acasă, se prezentară aproape
toți ofițerii. Nu vorbiră despre altceva decît despre
cazul lui Haidekker. Toată lumea, fără excepție, se
mira și era uluită.

20 — Cine ar fi crezut!... se îngrozea căpitanul
Némethy, cel cu anecdotele. Are o figură atît de
cinstită băiatul, încît eu, la început, nici n-am vrut
să cred. De neînțeles.

25 — Lucrurile stau așa, explică Witzberg. Hai-
dekker e un băiat din cale-afară de frivol. Eu i-am
spus de multe ori că nu va sfîrși bine, vreau să zic,
cu frivolitatea lui. Nici nu mă mir, parcă mă și aștep-
tam că se va întîmpla așa. Chefuia foarte mult în
ultima vreme...

30 — Azvîrlea banii fără chibzuială, cu toate că
i-am atras atenția să aibă grijă de banii ce i-au fost
încredințați oficial! îi luă vorba Zay. De pomană,
se vede că o are în sînge.

— Eu am vrut să-l ajut, zise Szentessy, am făcut tot ce am putut face! I-am dat trei zile, mai mult nu puteam face. Aveam obligația morală de a-l raporta.

5 Cuvintele i-au fost urmate de încuviințarea generală. Toată lumea fu de acord că Szentessy procedase corect. Corect și uman. Nu putuse merge mai departe dacă nu voia să se coboare pînă la a deveni complice.

10 — Fusese vorba că, povesti Lundenburg, corpul ofițeresc ar trebui să adune banii, iar el să-i restituie cu încetul... În aparență fusese o idee bună, dar avea o mare meteahnă: moralitatea. Materialicește l-am fi salvat, dar moralitatea lui, domnilor, moralitatea

15 îi este irecuperabilă. Eu cred că aici de fapt nu-i vorba de bani, ci de onoare. Și dacă am fi făcut-o, dacă am fi înfăptuit amintita idee, ne-am fi luat totodată o enormă răspundere morală! Închipuiți-vă, că cineva, indiferent cine, ar fi aflat chestia, că ar fi transpirat cumva! Ce s-ar fi întîmplat în cazul acesta?...

20 Întregul corp ofițeresc ar fi fost stigmatizat pentru că a dat ajutor unui om inveterat, ca să nu zic unui răufăcător inveterat!

25 Ascultătorii clătinau, grav, din cap și se bucurau în taină, că au scăpat de o asemenea mare primejdie.

— Poți spune liniștit, că este un răufăcător! așîță Witzberg, poți spune *sans gêne*. Cine comite așa ceva nu este om cinstit, ci este... este... nici nu mai știu ce este.

30 — Și oare ce se va întîmpla acum cu el? se interesă un sublocotenent tinerel.

— Ce se va întîmpla? se gîndi Némethy. Ce se va întîmpla?... Apoi, prietene, cred că i se vor da

vreo doi ani, dacă nu chiar mai mult... dar mai degrabă mai mult decît mai puțin...

— Am auzit că și-a dat demisia! își dădu unul cu presupusul.

5 — A demisionat? întrebă Némethy. Ehei, băiete, asta nu merge atît de ușor! Dacă și-a dat demisia, îl vor închide și mai abitir. Atunci îl vor închide ca simplu soldat. Ehei... nu scapă atît de ușor, să nu crezi...

10 — Păi nici n-ar fi drept! spuse Zay, ca cineva să toace o groază de bani, și după aceea să scape cu pielea nevătămată. Ar face toată lumea la fel. Nebun ar fi cine n-ar face la fel.

— Firește!

15 — Zău că aș vrea să știu ce naiba a făcut cu atîția bani! Pe ce i-a cheltuit? întrebă, curios, un domn mai în vîrstă.

— I-a chefuit! aruncă Zay laconic.

20 — Pe naiba chefuit! se grozăvea Witzberg. Doar nu mergea niciodată cu noi, ofițerii. Decît cu civilii, poate...

— Apoi cu noi n-a tocat banii, asta-i sigur! susținu cu neclintită hotărîre Zay. Cînd era cu noi, nu plătea, asta una o știu!

25 — I-a tocat la cărți! se auzi dintr-un colț.

— Eh, nu mai spune absurdități! Kiki cîștiga întotdeauna la cărți!

— Eu cred mai degrabă că și-a plătit datoriile cele mai urgente! își dădu părerea Némethy.

30 — Apoi asta zău că se poate!

— Aș fi în stare să jur că și-a plătit datoriile! insistă Witzberg.

— Iar vorbiți ca să vă aflați în treabă! strigă Blaskovich. Cum să-și fi plătit datoriile cînd abia

acum a fost reclamat din vreo patru locuri și i-au poprit solda!

— Cel mai probabil e că întreaga sumă se găsește în buzunarul domnului locotenent, dar nu vrea s-o scoată! Crede că afacerea se va mușamaliza frumuseț și va rămîne cu banii. Aduceți-vă aminte de ce vă spun!

Această din urmă părere fu emisă de Lundenburg și foarte curînd dobîndi încuviințarea generală. Examinară temeinic posibilitățile și pînă la urmă recunoscură că de fapt asta este cea mai probabilă.

— Așa cum îl cunosc eu pe Haidekker, zise mai tîrziu iarăși Lundenburg, chiar așa a procedat. Are el minte cît îi trebuie! Numai că acum și-a cam greșit socotelile.

— De banii aceia, dacă sînt la el, nu se va mai putea folosi prea mult! Îl vor închide ca pe altăceva!

— Dacă mai există în el fărîmă de simț al onoarei, nu va lăsa lucrurile să ajungă pînă acolo...

— Ce poate face?

— Prietene, eu în locul lui fie aș demisiona, fie m-aș împușca! tună Witzy. *Tertium non datur!*

— Întrebarea e dacă i se mai primește acum demisia! zise Szentessy. Și-apoi, chiar dacă i-o primesc, îl vor închide la fel, ca simplu soldat!

— Asta zic și eu! aruncă vorba Némethy.

— Atunci se împușcă! Altă ieșire nu are. Dacă nu vrea ca în fața întregii monarhii să fie tîrît în mod rușinos la închisoare pentru delapidare!

— Da, da! încuviințară domnii în unanimitate.

Duminică dimineața, pe la nouă, domnul locotenent Haidekker era de mult în picioare. Tocmai

dădea, Dumnezeu știe pentru a cîta oară, ocolul camerei sale, cînd Miska își vîrî capul pe ușă, încet, cu teamă:

— Domnul locotenent dorește micul dejun?

— Nu-mi trebuie, Miska, poți să-l mănînci tu... Mănîncă-l tu! răspunse cu glas șters, răgușit.

Fața îi era palidă, ochii înfundați. Pe bărbie îi stăteau țepi zbîrliți, nerași de trei săptămîni.

E o lună și jumătate de cînd popularul locotenent stă în arest la domiciliu. La început sperase că bunii săi fîrtați nu-l vor lăsa să se plictisească, îl vor vizita, îl vor consola, îl vor scăpa de necaz. Foarte curînd, însă, renunță la această idee. Nici suflet de om nu ar fi dat pe la el. Îi scrisese lui Witzberg, să vină la el numai pentru cîteva minute, dar Witzy nu veni. Îi răspunsese că a interzis colonelul, cu strictețe, orice fel de legătură cu el și nu vrea să-și riște rangul. Totodată îi promisese că cele o sută cincizeci de coroane pe care i le datorează i le va restitui în decurs de o săptămînă; pînă atunci cu siguranță îi vor sosi banii. Dar să aibă grijă să ardă neapărat această scrisoare, ca nu cumva s-o vadă cineva, pentru că atunci ar putea da de bucluc. Haidekker îndeplini rugămintea lui Witzy și arse scrisoarea, iar cenușa ei o puse în portmoneu. După aceea nici nu mai scrise nimănui, și nici nu mai așteptă pe nimeni.

În cîteva rînduri se strădui să-și pună gîndurile în ordine și să reflecteze calm asupra situației sale. Însemnă pe un bilețel cît îi datorează exact fiecare, cui și cît i-a împrumutat din banii dispăruți. După aceea, adună de sus în jos și de jos în sus, și de ambele dăți ieși suma de șase sute opt zeci și nouă. O scăzu pe aceasta din șapte sute cincizeci și rămase șaptezeci și unu. Și astfel stabili frumos, că din banii dispăruți

a folosit în scopuri personale șaptezeci și una de coroane. Și după aceea se gândi că dacă ar primi de la camarazi fleacurile de sume împrumutate, el ar putea să adauge imediat cele șaptezeci și una de coroane, căci tocmai atât îi rămăsese din solda pe luna trecută... Așadar, se așază și scrise bunilor săi fîrtați că, așa și pe dincolo, știu ei de ce necaz a dat și să facă rost, așa și pe dincolo, de bani. Și Miska duse scrisorile și aduse și răspunsul la ele.

10 — Domnul sublocotenent vă trimite vorba că e bine... Domnul sublocotenent Zay zice că da... Domnul locotenent vă dorește petrecere frumoasă și vă transmite că sigur...

15 Și atunci Haidekker se culcă liniștit și nu se mai sinchisi de nimic. *On verra ce que viendra!*

Colonelul îl chemă la raport, ca să-i expună cum și în ce fel a prăpădit banii. Haidekker scoase din buzunar o coală de hîrtie și i-o întinse.

— Ce-i cu asta? întrebă colonelul.

20 — E cererea mea de demisie, domnule colonel!

— Apoi eu nu ți-am putut spune să o faci, dar așteptam s-o faci... Acuma, de fapt, e târziu, dar vom vedea... Ce-ai făcut dumneata cu banii aceia, Haidekker, spune!

25 — Nu știu, domnule colonel!

— Nu știi? Asta nu-i un răspuns.

— Nu știu, domnule colonel!

— I-ai pierdut la cărți, i-ai chefuit, hai?...

30 Ei, pot să spun că ai abuzat de minune de încrederea care ți-a fost acordată!

— Pot pleca, domnule colonel?

— Poți. Demisia ți-o voi înainta și vom vedea ce se va mai întâmpla...

După asta, Haidekker, cît era ziua de lungă, nu făcea decît să se plimbe de colo pînă colo prin odaie, așteptîndu-și demisia. Zilele trecură una după alta, și Haidekker deveni din ce în ce mai agitat, alerga mereu mai nervos pîmprejurul odăii. De cîte ori citea ordinele, tremura. Ochii îi alunecau repede peste rîndurile litografiate și-și căuta numele, dar nu-l găsea...

10 Uneori simțea o amărăciune în inimă. I se strîngea puțin, îl durea puțin, dar apoi se gîndea iar la demisie, și asta îl ajuta să-și uite amărăciunea.

15 Astăzi fu deosebit de agitat. Astă-noapte visase ceva foarte curios, ceva foarte stupid, și nicicum nu se putea elibera de acest vis. Tot timpul îi revenea în minte. Visase că a furat... că a furat mulți, mulți bani din casieria regimentului... că și-a umplut șapca cu monede de aur galbene, strălucitoare... Apoi a vrut să-i ascundă în masa lui de scris, dar l-au surprins, l-au ferecat și l-au tîrît la închisoare. Ușa celulei avea o gaură cît pumnul, pe acolo se uitau unul după altul fîrtații cei buni și rînjeau, rînjeau groaznic...

25 Un vis stupid, dar care îi tot umblă prin minte lui Haidekker, pînă cînd, la un moment dat, auzi un ciocănit.

— Intră!

Intră caporalul de zi. Adusese ceva să-i înmîneze. Locotenentul rupse plicul cu degetele tremurînde, apoi pîli.

30 — Poți pleca! horcăi către caporal.

Haidekker simți că amețește tare și că-i e tare cald, dar după aceea își reveni repede. Îl chemă pe Miska și-i zise că dacă-l caută cineva să spună că a plecat din localitate... Închise apoi ușa pe dinăuntru

cu cheia. Așeză revolverul de serviciu pe masă, după aceea se plimbă din nou de colo pînă colo...

5 Pe urmă se cufundă în gînduri. Își propti degetul arătător în tîmplă și stătu astfel să se gîndească. Și descoperi că el trebuia să se împuște... pentru că demisia nu i-a fost primită și pentru că acum visul lui este aproape de a se înfăptui...

AZ ŐRNAGY

...És a mesés paradicsomkertnek kellős közepén ódon kastély állott... És a kastélyt százados, korhadttörzsű tölgyek sötét lombkoronája borította... Vakító
5 pompa és gazdagság, kéjes, buja kényelem hivalkodott a tágas, antik bútorzatú termekben... Hej, haj!... És az álmország fölött kelepelt egy aranytollú, gyémánt-csőrű gólya, mikor én a világra jöttem... Ah, micsoda fogadtatás, micsoda... micsoda ünnep! A
10 megszámlálhatatlan szolgahad öröm-mámorban úszott, a vén ágyúk a megpukkadásig dörögtek, az apám szenvedélyes bakugrásokkal futkosta be a kivilágított szobákat, az anyám könnyes szemekkel forró csókot lehelt hófehér homlokomra... Ah, oh! Első
15 bátortalan gügyögésemre illatos ambrózia-csöppeket csurgattak picike számba... első tisztító fürdőmet masszív aranyteknőcskében, melegített menyeyi nektárban kéjelegtem át... Hej, haj!... És a gyermekévek! És a kamaszkor! Káprázatos fény, isteni gyönyör!...
20 Ah! Óh!... Amikor ifjúvá nőttem, aranyhajú tündérek, bogárszemű nimfák, hímporos, üde lepkék,

ezüstös ragyogású csillagok kétségbeesett harcot vívtak zsenge szerelmemért, s én válogattam, ah, és élveztem folyvást, szüntelen! Vérbeli hercegnők, ősrégi uralkodók szende csemetéi, dollárokbán született amerikai miss-ek epedtek szívemért és kezemért, s én mosolyogva, csábosan és kegyetlenül mosolyogva kacérkodtam velük. Ah, oh! Angol és arab telivérek, a handicapek büszke nyertesei nyerítettek az istállóimban... És a tokaji borok, mint a folyó arany... és a francia pezsgők... gyöngyöző... Hej, haj! Ha önök elképzelhetnék azt az *über-úri* életet!...

Így szólt Mayer őrnagy úr, és az éjszakázástól mélyen beesett, vörös szeme gyorsan pislogott. Szörnyű harsogással, riadó éljenzéssel feleltünk rá. Őszinte bámulattal néztünk az őrnagy úrra, koccintottunk és váltig unszoltuk, hogy tovább, tovább... És mi tudtuk, hogy hazudik. Annyiszor és addig hazudta el az élettörténetének fantasztikus eseményeit, míg elhitük, és míg végül ő maga is elhitte. Boldog volt, mikor magáról mesélhetett, s mi boldogok voltunk, hogy hallgathattuk. Hiszen a hazugság a legnagyobb öröme az embereknek.

— Nincs az őrnagy úrhoz hasonló *gentleman* egész Európában! — mondta az egyik *convive* olyan halkan, hogy Mayer is meghallja.

— Úgy, úgy! — bólintottunk mi meggyőződéssel, és az őrnagy úr is meglegedetten biccentett parókájával.

Éjfél után volt. A pincérek sűrűn ásítottak, a vendéglős bután bóbiskolt egy sarokasztalnál, a cigány százhuszonnegyedszer cincogta el az őrnagy úr nótáját...

— Hej, haj! Ha önök megértenének!... De mit beszélnek... önök nem is érthetnek meg, mert hiszen önök koldusok!...

A feje nehéz és teli lehetett, lehajtotta, és homlokát a tenyerébe fektette. Lassan, óvatosan letisztogatta maga előtt az átáztatott abroszt, telt poharát nyugodtan hátrahajította a sarokba, karjait keresztberakta az asztalszélre, a jobb orcáját karjaira fordította, és fáradtan még ennyit mondott:

— Most egy kicsit elszundikálok, mert egy kicsit álmos vagyok... három napja nem hunytam le a szememet... Maguk mulassanak tovább, ha akarnak, vagy ha nem akarnak, menjenek haza... Nekem még dolgom lesz, ha felébredek.

És alig néhány perc múlva jóízűen horkolt...

Jó sokáig szótlanul élvezték az őrnagy úr koncertezését. Négyen voltunk Mayernek hűséges apródjai. Ragaszkodtunk hozzá, mert deressedő bajsza bizonyos tekintélyes nimbuszt kölcsönzött korhelykedésinknek. Bámultuk, mert zseniálisan tudott lódítani. Fiatal hadnagyok voltunk, s azon igyekeztünk, hogy „közismert s népszerűk“ legyünk a lumpok birodalmában. Versenyeztünk az adósságcsinálásban, de nem sokáig, mert a hitelünk népszerűségünk emelkedésének arányában rohamosan csökkent, s csakhamar azt a fölfedezést tettük, hogy revolverre is alig kapnánk kölcsönt, ha ugyan revolverünk volna. De azért csöppet se búsultunk rajta. Erősen bizakodtunk, hogy Amerikában majd csak felfordul valamely ismeretlen nagybátyánk, aki természetesen ránk testálja összekuporgatott millióit. Azután még rendelkezésünkre állott egy másik jó pénzforrás is: a sorsjegy. Csak sorsjegyet kell vennünk, mondtuk, és holtbizonyos, hogy a főnyeremény a sapkánkba repül... De arra még nem szorultunk, és

a sorsjegy különben is drága. Csak végső szükségben nyúlhattunk ehhez az eszközhöz...

— Urak — szólalt meg végre Ajkay —, én azt hiszem, hogy az őrnagy úr tökéletesen megbomlott...

Szemrehányóan és ijedten tekintettünk rá. Arcunkon azt lehetett olvasni: ha az őrnagy úr meghallja! De Mayer nyugodtan fűrészelt, és a beszédes pajtás tovább fűzte a szót:

— Délelőtt, a gyakorlótéren, a kapitánnyal unatkoztam. Tücsköt-bogarat összebeszéltünk, míg véletlenül az őrnagy úr is szóba került. A kapitány köhécselt, köszörülte a torkát, s egyszerre olyanokat kezdett lefetyelni, amik igazán bámulatba ejtettek...

Rögtön elhúzódtunk az asztal túlsó végére, hogy az őrnagy úr álmát ne zavarjuk, Ajkay pedig megparancsolta a mórénak, hogy a világért abba ne hagyja a cincogást, nehogy az őrnagy úr fölébredjen, mint a molnár, ha megáll a malom.

— A kapitány ugyanis gyermekkori ösmerőse az őrnagy úrnak. Együtt gombolóztak hátul, együtt abákoskodtak, együtt komiszkodtak, és rövid megszakítással mindig egy ezredben szolgáltak. Elmondom hát, mit mesélt az őrnagy úrról a kapitánnyom...

1.

K. faluban élt egy nagyon szegény sváb paraszt. Nem volt neki egyebe, mint hét gyereke és harmincöt forint adóssága. A gyerekekkel még csak ellett volna valahogy; ha nem ettek, koplaltak és bőgtek, de a harmincöt forint igen aggasztotta a szegény fejét.

Egy este sötét gondolatokkal tépelődve ült a viskója küszöbén és pipázott. Igen komolyan foglal-

kozott avval a tervvel, hogy felakasztja magát és megkárosítja a hitelezőjét. A tervvel készen volt s már csak kötelet kellett volna lopnia valahonnan, mikor a felesége lenyöszörgött a kemence tetejéről:

— Hans, szaladj a bábáért!

De mire a sváb elhozta a bábát, az új családtag fűlszaggató visítással tudatta a világgal, hogy egészségesen megérkezett. Vörös, öklömnyi jószág volt a kis jövevény, mint minden gólyafiók. A bába hamar megfüröszttötte, megformálta, begöngyölte egy rongyos lepedőbe és Hansnak az ölébe tette.

Az örvendetes esemény csöppet sem lelkesítette a családot. Hans cifra káromkodásokkal könnyített a lelkén, az asszony pedig sűrűn sóhajta: „Ó, csak venné magához az Isten szegény porontyot“. Legérzékenyebben mégis a gyerekek siráncokztak; nyilvánvalóan sejtették, hogy ezentúl még kevesebb kenyér jut nekik.

Hanem a kis poronty nem sokat látszott törődni a rossz fogadtatással. Olyan sivalkodást rendezett hamarosan, mintha ő volna a várva várt princ, sőt határozottan megkövetelte, hogyha ő alszik csönd legyen. És végre is kitartásának nem maradt el a gyümölcse, mert a házban mindenki úgy táncolt, amint ő muzsikált...

Az öreg svábot az eset kihozta a sodrából, és lemondott sötét szándékáról. Felfogadta, hogy soha sem hal meg, inkább megfizeti az adósságát. A fogadalma azonban új nagy szabású tervvel volt összefüggésben, amely pedig egyenesen odairányult, hogy a kis Hanziból, a nyolcadikból, urat farag.

Sajnos, az Úristen kevés súlyt helyezett arra, hogy Hans megszabaduljon a súlyos harmincöt forint tehertől, mert mielőtt még egy hatost félrerakott

volna, elküldte hozzá a kaszás követjét és fölkérette egy kis számadásra. A sváb szomorúan hajlott az Úr parancsára, mert kissé időszerűtlennek találta, de engedelmeskednie kellett. Mikor búcsúzott az ágya körül siránczó családjától, utolsó szava is az volt, hogy vigyázzanak Hanzira, urat csináljanak belőle. És a család megesküdt, hogy teljesíteni fogja végakarátát.

Hanzi akkor éppen öt esztendő volt. Rettegett tőle az egész ház, mert makacs, veszekedő, dühöngő kölyök volt. A család az Istenbe boldogultnak a kedvencét, a képmását látta benne és nagyon dédelgette a kis nebulót. A rokonság összeadta verejtékes fillérjeit, s a néhai Hans akarata szerint, bevitte a porontyot az iskolába a városba. Ettől kezdődött Hanzí aranyélete. Úri ruhába bújtatták, minden szeszélyét kielégítették, pénzelték amennyire lehetett... Szóval Hanzí úrfivá vedlett. A nyomorgó család módfelett büszke volt rá, s nem egyszer rebesgették az atyafiak:

— Nagy úr lesz a Hanziból, és akkor majd visszafizeti, amit ráköltöttünk... Vissza, vissza... százszorosan vissza...

Tizenhét éves sem volt Hanzí, midőn kadétnek mustrálták ki egy gyalogsági ezredbe. Kedves, szeretetreméltó gyerek lett, s a fiatal tisztek között ha marosan nagy népszerűsége tett szert. Keményen ivott, elegánsan játszott, de főképpen igen ügyesen és pazarul szórta a pénzt. Avval senki se törődött, hogy honnan kerül a pénz, ő maga legkevésbé. A pénznek nincs szaga, ha a legnyomorultabbak verejtékéből is táplálkozik. Urak között különösen mellékes a pénz kérdése és szaga, az a fő, hogy legyen.

Hanzi aztán megkapta az aranycsillagot is, s az élete még fényesebb, még dicsőbb lett. Mulatott,

mint egy gróf, és élvezett, mint egy herceg, míg csak egyszerre lecsapott a fejére a tüzes istennyila... Valami kincstári pénzről volt szó, amellyel nem tudott beszámolni. Fühöz-fához szaladt, hogy az összeget előteremtse, de hasztalan. A megszorult gavallérnak mindenki felajánlotta meleg részvétét, de több semmit... Már-már börtönben volt a Hanzi, midőn titokzatos módon hirtelen eltussolódott az egész história. Mayer Hanzit áthelyezték az isten háta mögé, ahol sok alkalma kínálkozott a világiak múlandóságáról elmélkedni...

Ez az esemény nagy változást szült Hanziban. Mogorva, emberkerülő lett, nem beszélt senkivel... csak örökösen ivott. Adósságai hihetetlenül felszaporodtak, de amellett szigorú, durva katonává vált, és csak ezért is történt, hogy ámbár anyagi viszonya gyalázatosan ziláltak voltak, az előljárói mégis szerették és megtartották.

Az évek aztán gyorsan múltak, s Mayer is lassan-lassan kapaszkodott fölfelé a számárlétrán...

Az évek gyorsan múltak s egy nagyon szegény svábasszony mindig várta-várta haza a Hanzit. Előbb Karácsonyra, aztán Húsvétra, aztán ismét Karácsonyra és megint Húsvétra várta... de bizony a Hanzí csak nem akart megérkezni. Gondolt egy merészet az összetöpreődött nénike és útra kelt. Ment, mendegélt, amíg egy nagyon szép városba nem ért, s ott is mindjárt a legszebb házhoz, a kaszárnyába tipegett.

— Nem szabad bemenni! — rivallt rá egy ragyás képű haragos vitéz a kapuban.

— A tiszt urat keresem, Mayer tiszt urat, a fiamat... Én az anyja vagyok a tiszt úrnak! — rimánkodott az asszony.

— Mayer őrnagy urat?... Ahun van! — mutatta a ragyás vitéz megszelidülve.

Csillogó, aransujtásos urak nevetgéltek és füstöltek a kaszánya udvarán. A néni ke szeme csakúgy káprázott az ámulattól, mert az urak között a Hanzit is megpillantotta. Ő volt a legaranyosabb. Neki még a gallérja is aranyos volt... Hanzit is meglátta a nénit és rögtön hozzászaladt.

Az asszony könnybelábadt arccal tárta ki a karjait, és elfogódva, fuldokolva rebegte:

— Hanzikám, egyetlenem, én szerelmes szívem...

Hanzit azonban elfelejtett a keblére borulni, s röviden csak azt kérdezte, hogy mi kell neki? És, hogy erre a néni ke nem tudott mindjárt felelni, emígy szólt:

— Most nem érek rá, hanem majd jöjjön máskor...

Az asszony aztán a kézfejevel letörülte a szeméből a könnyeket, és szó nélkül visszaballagott a kis falujába. Sokszor, számtalanszor mesélte a szájtátó parasztoknak:

— Nagy úr a Hanzit, hej, milyen nagy úr!... Még a gallérja is színarany!...

És olykor ríva fakadt. Az emberek azt mondták, hogy a boldogságtól...

2.

És az évek gyorsan múltak, észrevétlenül repültek.

Mayer szigorúan betartotta magaválasztott életmódját: nappal a kaszánya, éjjel a kocsmában már kissé engedett a komorságból, különösen a fiatalok társaságában. Néhány összeolvasott regényből szerkesztett magának egy szép, romantikus biográfiát, és azt elmesélte boldog-boldogtalannak... Só-

hajtozott, sopánkodott a régi jó időkért, mikor ő még ifjú és bohó volt...

Valamelyik nap az őrnagy úr fölfedezte, hogy a lakása üres, a legénye buta és a bor savanyú. Egy álló hétig találgatta ennek az okát — eredmény nélkül. Csak azt érezte, hogy múlhatatlan szüksége van egy csöppecske, egy mákszemnyi valódi szeretetre.

— Ha legalább ő lenne! — sóhajtott Mayer gyakran a ráncos képű nénikére gondolva. Csakhogy a néni ke már jó régen fölköltözött mindenestül az öreg Hanshoz, hogy neki is elmesélje, milyen nagy úr lett a kis Hanziból... milyen nagy úr!

Őszi alkonyatkor, lombhulláskor, virágpusztuláskor Mayer János őrnagy úr szerelmet vallott Friedmann Micinek, s lángoló arccal, szenvedélytől izzó szemekkel várta a leány válaszát. Mici hirtelen, szemérmesen elpirult és nem felelt, mert ő idős és okos lány volt, és sosem cselekedett hebehurgyán, meggondolatlanul. Ő tudja, hogy inkább piruljon a lány százszor, mint beszéljen egyszer. A pirulást meglepetés is okozhatja, a beszédet azonban mindig csak ostobaság. Ő már sok udvarlót elszalasztott, éppen azért, mert beszélt... tehát most hallgat.

Az őrnagy úr szívesen vette a hallgatást, mert ő úgy tudta, hogy a hallgatás beleegyezés, egyetértés. És az őrnagy úr egy ideig nem is csalódott...

Friedmann Mici nagyon vágyott már arra, hogy valaki bekösse a fejét... mert egy kicsit sok tavaszt, sok virágfakadást és sok bált szemlélt végig. Görcsösen kapaszkodott hát az őrnagy úrba, és nem akarta elereszteni. Azt mondta mamájának: „vagy ő, vagy — más.” És a mamája helyeselte a szavát. Mici tehát igyekezett alaposan befonni Hanzit, és sikerült is neki

az igyekezete. Az őrnagy úr egészen belevadult. Az
őregek és a fiatalok szerelme szertelen.

5 Történt azonban, hogy Mici váratlanul és meg-
lepően előnyösebb ajánlatot kapott, előnyösebbet és
fiatalabbat, amelynek a fején néhány saját hajszál
is látszott. És Mici rögtön kibogozta az őrnagy urat
a hálójából és belezavarta a másikat. A másik pedig
sietett, mert pillanatnyi pénzzavarban volt, és Mici
10 alkalmasnak mutatkozott őt a kínos helyzetből kirán-
tani. Mire az őrnagy magához tért, a másik eljegyezte
Micijét...

Most aztán az őrnagy úr meg van zavarodva, és
nem tudja, hogy mit kellene tennie, tehát megint és
dühösebben a borba temeti búbanatát, és közben pedig
15 folytatja az ostromát a másik ellen...

Minden áldott nap elsétál a Friedmann Mici
ablaka előtt... Mindennap. Minden áldott második nap
meglátogatja Friedmann Micit... Minden második nap.
Búsan ül le a szalonban, és nem szól semmit. Várja,
20 hogy majd Mici egyszer dementálni fogja az eljegyzési
hírt. Várja, hogy majd Mici egyszer kicsinál egy
bizalmas *tête-à-tête*-et, hogy kipanaszolhassa magát,
kimagyarázza magát... De Mici mosolyogva, boldogan
mosolyogva mindig csak azt kérdezi:

25 — Hogy van, őrnagy úr?... Hogy van a reumája?

Mert Mici kegyetlen is tud lenni, és amilyen
ügyesen veti valakire a hálóját, éppoly ügyesen fojto-
gatja is.

30 Az őrnagy úr hallgat, és szemrehányó, kérlelő
szemmel nézi a lányt.

„Micsoda lány! — gondolja szomorúan. — Mi-
csoda lány! Ah, ó! És micsoda asszony lesz belőle!
Hej, haj... micsoda páratlan, elragadó asszony!”

A Mici pedig nem veszi észre a néma szemrehá-
nyásokat, hanem állandóan a vastag karikagyűrűjével
babrál.

3.

5 Három napja aztán beállott a *krach*.

Tudni kell, hogy Mici egyáltalán nem appre-
hendált az őrnagy úr kitartó udvarlásáért, sőt nagyon
is jó néven vette. Mert ez csak jobban vonzotta hozzá
a másikat. Igyekezett is tehát az őrnagy urat megtar-
10 tani izgató szernek.

Ámde a mama más véleményen volt. Ő azt tar-
totta, hogy a jegyben járó lánynak elég a vőlegénye,
s így hát Mayer úrra mindig kevesebb és kevesebb
mosolyt pazarolt. De ez nem használt. Az őrnagy úr
15 meglehetősen vak volt, s akkor se vette észre a mama
színváltozását, mikor ennek ajkáról már tökéletesen
eltűnt a mosoly s midőn a szemében valami bosszan-
kodásféle tükröződött. Ő csak hűségesen és kitartóan
folytatta hadműveletét a másik kibuktatására s erő-
20 sen remélte, hogy az végre sikerülni is fog neki.

Hanem nem sikerült.

Tegnapelőtt, midőn az őrnagy úr sztereotip ele-
gáns mosolyával belejtett Friedmannékhoz, egye-
nesen a mama fogadta, és ilyenképpen szólt hozzá:

25 — Mici nincs itthon, őrnagy úr. De ha itthon is
volna, nem engedhetném neki, hogy továbbra is fogadja
az ön széptevését, ami ugyan igen megtisztelő ránézve,
de tekintve, hogy már jegyes, igen illetlen dolog...

Az őrnagy úr sarkon fordult, és bejött ide, és
30 azóta is itt van.

Kissé félénken, de tiszteletteljesen sandítottunk a nyugodtan szuszogó őrnagy úrra. A parókája félre-csúszott, s kopasz félkoponyája vakítóan villogott a fehér gázfényben.

5 — Különös, barátocskám, nagyon különös... És hát vajon mit akar most az őrnagy úr?

— Felejteti! — felelte az egyik.

Felírtuk a számlánkat, és csöndesen elsompo-lyogtunk, magára hagyva az őrnagy urat. Gondoltuk, 10 hogy aki felejteti akar, annak legjobb a magány.

Másnap nagy szenzációra ébredtünk. Az egész város egyébről sem beszélt, mint Mayer János őrnagy úrról. Azt mesélték, hogy reggel felé a Friedmann Mici ablaka alá vonult a cigánnyal, elhúzatta sokszor a 15 nótáját, és azután ott, helyben, föbe lőtte magát...

DOMNUL, IONICĂ*

Domnul Ionică vorbea încet, cu glas amorțit, clipind repede din ochii scufundați în cap și roșiți de fumăria multelor nopți nedormite:

5 — Ua, ua! Ce odor de copilărie am avut eu, ua! Ș-apoi ce amoruri, frate, ce minunate amoruri! Zîne cu păr bălăior și cu ochi ca murea se potopeau de dragul meu. Zîne, măi fărtaților, zîne! Și eu numai cît zîmbeam, strașnic și ademenitor, ca... Numai 10 atîta, băieți, nici cîr mai mult! Că eu eram tare țănoș pe atunci, ah, of, cît de țănoș mai eram!... Ua! De-ați putea voi înțelege ce viață domnească am trăit eu... ce viață!...

15 Dintru-ntîi stăteam muți, înholbîndu-ne buimă-ciți de mirare la domnul, dar apoi deodată izbucneam într-un hohot de chihote cumplite, de aclamări năpraz-nice. Tropăiam din picioare ca niște smintiți, cioc-neam păharele și-l îndemnam, răcnind neconținut:

* Text localizat de Liviu Rebreanu după nuvela *Az őrnagy (Maiorul)*. Pentru lămuriri, vezi *Note, comentarii, variante la prezentul volum (n. ed.)*.

20 — Mai departe, domnule Ionică, spune mai departe!

Dar domnul zîmbea disprețuitor, cîntărindu-ne pe supt sprîncene și aștepta pînă ce se potolea furtuna:

5 — Ua, ua!... De m-ai pricepe voi pe mine, de m-ai pricepe!... Bah! Degeaba îmi răcesc gura, că doar voi sunteți, mai calici ca calicii...

Și clipea și zîmbea într-una, cu capul trîntit pe spatele jețului, cu privirile ațintite în gol.

10 Domnul Ionică era maior, un om mic de statură și pleșuv ca un bostan, c-o păreche de mustațe înnegrite și răsucite ca două sulițe. Ni era drag și-l admiram peste măsură, căci ne povestea sodomenie de năzbîtii, aventuri care mai de care mai poznașe. Știam noi bine că toate-s scornituri, dar totuși îl ascultam bucuroși și-l credeam. Atîta ne îndrugase

15 despre „cărările vieței sale”, încît pe urmă și el însuși le credea de adevărate. Minciuna-i dulce ca apa neîncepută, și oamenilor le place apa nencepută!

20 — Nu găsești în toată împărăția noastră un gentleman ca domnul! exclamă un ortac, trăgîndu-ne cu coada ochiului.

— Așa, așa! bodogănim noi în cor, iar domnul începe a rîde cu gura căscată. Rîsul lui însă tremură ca flacăra vînată a unei lumînări de ceară.

25 Era miezul nopții... Prin odaia saturată de fum albastru, chelnerii, toropiți de oboseală, rătăceau ca niște stafii pocite. Un taraf de lăutari cînta neînterupt o doină trăgănată, monotonă, o cîntare jalnică, ca plînsul înfundat al unui bărbat bătut de mînia vieței.

30 Într-un tîrziu, domnul, molcomindu-se, bîlbăi anevoios c-o voce spălăcită:

— Acum o să ațipesc oleacă, că mi tare somn... Ua, ua!... Trei zile și trei nopți n-am închis de fel ochii. Voi veseliți-vă mai departe, de vreți, ori de nu vreți, duceți-vă cu Dumnezeu... Eu ș-așa mai [am] ceva de isprăvit...

5 Un paianjeniș de tristeță îi îmbrobodea fața cînd rostea cuvintele aceste. Își încrucișă brațele pe marginea mesei, și așa rămase cîteva clipe, privindu-ne cu ochii iscodaci. Apoi fruntea îi căzu îngreunată pe masă. Un gîfăit profund i se desprinsese din piept, un gîfăit ce semăna cu sughițele bocetului înăbușit,

10 cu lihăitul dureros al celor ce trag de moarte. Dar în curînd și hropăirile conteniră, răzbite de moleșeala somnului.

— E beat ca leuca! spuse unul în taină după ce ne mutase în celalalt colț al mesei.

15 — Domnilor, zise un tovarăș mai în vîrstă, eu m-aș prinde în rămășag cu orișicine că domnul Ionică e pe cale să facă o nebunie... Eu îl cunosc de cînd era băiat, îl cunosc prea bine... Și-ți vedea că are să ne ticluiască una nemaipomenită!...

20 Numai atîta ne-a trebuit. Îl siluirăm să ne povestească tot ce știe. În sfîrșit, fuse nevoit să se supuie. Își aprinse o țigaretă, tuși de trei ori ca să-și limpezească voacea și, c-o umbră de compătimire pe buze, începu domol și legănat...

25 Trăia odată, nu demult, în satul Zagra, un biet românaș de-i ziceau Ion Harosa... un românaș năcăjit, ca vai de el, cu șapte copii și c-o datorie de trei zeci și cinci de zloți.

30 Într-o seară, ședea supărat în pragul bordeiului și pîcăia cînd și cînd din cea pipă, chinuindu-se c-un gînd grozav, care îl tot zgîndărea și ispitea. Îi era

voia adică să-și facă seama și să lase-n para focului toată lumea asta de trudă și de năcaz. Dar cum urzea la planuri, așa, ș-așa, ș-așa, iacă, deodată, niște glasuri scîncite îi izbesc urechile.

— Măi bărbate, blodogorea femeie-sa din fundul cuptorului, du-te fuga după moașă, că mi-i tare rău!

5 Pînă se întoarse el cu moașa, un prichindel roșcovan țipa în colibă s-asurzească lumea. Moașa îl ogoi mintenaș, îl scăldă, apoi îl îmbrobodi într-o velință trențuită și îl puse în brațele bărbatului.

10 Întîmplarea aceasta schimbă deodată toate gîndurile bietului român. Acum nu mai vrea să știe de moarte, ba chiar i-ar fi stat capul să trăiască cît bolovanii, căci zicea, trebuie să-și plătească datoria. Firește, datoria era numai sacul în care se ascundea motanul. Că doar nime-n lume nu-și mai dorește viață lungă de dragul datoriilor. Nu, nici poveste. 15 Altceva era la mijloc. Un plan nou, un plan măreț, plăsmuit și ascuns încă în adîncul sufletului său. Ion Harosa, nici mai mult, nici mai puțin, își puse de gînd că pe Ionică ăsta, pe ăst al optulea, să-l facă domn. 20

Păcat numai că bunul Dumnezeu nu avusese îndurarea să ia în samă hotărîrea lui. Sfinția-sa, bag seamă, avea alte planuri cu Ion Harosa. Îi trimese deci vorbă că de-a-una să-și strîngă catrafusele și să se înfățișeze la răfuială în cer. Înțelegînd sermanul om dumnezeiasca poruncă, se foarte întristă, căci el, 25 cu mintea lui cea pămîntească și proastă, își zicea că ar mai avea vreme, ba că-ncoace, ba că-ncolo... Dar, în sfîrșit, ce putea face? Trebui să-și plece fruntea.

30 Așa, apoi, cînd a simțit că i se apropie ceasul, și-a luat rămas bun de la toți și toate, lăsînd însă cu gură de moarte să aibă grije de Ionică și să-l facă domn...

După înmormîntare, toate rudele se adunară și se sfătuiră, și se gîndiră că oare cum, Doamne, să scoată ei domn din Ionică? Cu una, cu alta, mai scoto- 5 ciră prin șerpăre ce biată bănișori aveau și, puindu-i laolaltă, se porniră cu copilul spre oraș la școală. Îi cumpărară cu bani scumpi un rînd de haine de cele mîndre, domnești, îi vîrîră în buzunar două pițule pocinoc și apoi îl lăsară în mila Tatălui. Și ia-așa se alese domnișor din Ionică.

10 Neamurile erau tare mîndre cu Ionică și-și ziceau de multe ori cu lacrimi în orbite:

— Să vezi numai ce domn mare s-a face din Ionică ăsta, să vedeți! Ce bani, ce cheltuieli?... Dă-i pace! Ne plătește acela tot ce-am cheltuit cu 15 el, plătește, n-aveți frică... și încă înzecit, îi vedea...

Și vremea trecea încet-încet, ca un moșneag îngreunat de nevoi.

Cînd tocă Ionică nouăsprezece ani, era cadet într-un regiment de infanterie.

20 Se cioplise din el un băiat foarte cumsecade, un ficioraș elegant și fercheș de-ți era mai mare dragul. El deveni „copilul cel mădărit” al ofițerilor, căci știa bea strașnic, juca la cărți ca un bancher și peste tot prăda banii c-o iscusință nemaipomenită. Și-n 25 lumea noastră banul e cel mai de căpetenie lucru. Cine are bani are toate, cine n-are bani n-are nimic. Banul e un adevărat gentilom, un gentilom discret ca pămîntul. El nu miroase nici a păcate, nici a sudoare; el strălucește totdeauna, și strălucirea lui îți răpește vederile. 30

Ionică se trezi sublocotenent și de-aici încolo putea trage la chefuri și să ducă lume dalbă ca un boier, căci era domn în toată regula. Dar apoi odată, în vîlmășeala veseliiilor, un trăznet crîncen l-a lovit

drept în numele Tatălui. Era vorba de niște bani, de-o nimica toată. În deșert s-a zbatut și a alergat și la frunză și la iarbă, nu-i putuse cîștiga. Toți pretenții și binevoitorii îl copleșeau de cuvinte simpatice și compătimitoare, dar de altminterlea se fereau de el ca de un lepros.

Era cît p-aci să se dea de-a tumba cu totul, cînd, nu se mai știe cum, toată afacerea se potoli ca șicum se potolește jăratecul dacă torni apă peste el. Ionică însă fu strămutat într-un orașel obscur, la spatele lui Dumnezeu, ca să aibă prilej și timp să se pocăiască.

Acolo, din Ionică s-a năpîrlit un om sălbatec și moros de să nu-i găsești păreche. Cică era toropit de zavistiile lumii, și-n neagra-i deznădejde bea neconținut, grămădind datorii peste datorii. Dar în afară de aceasta, era ofițer bun, aspru, și superiorii mai închideau ochii cînd înscena cîte o pozna.

Anii zburau cu fuga, și cel Ionică trăia ca și cum trăiesc foarte mulți oameni...

Anii zburau cu fuga și o femeie, smeadă, necăjită, într-un sat sărăcuț și nevoiaș, aștepta nerăbdătoare să-i vie acasă Ionică. Întîi pe Crăciun, apoi pe Paști, apoi iar pe Crăciun și din nou pe Paști, dar Ionică nicicum nu sosea, macar că ea nu mai putea de dorul lui. Se zbuciuma și se frămînta sărmana femeie că oare ce să fie cu Ionică!...

Și cînd nu și-a mai putut stăpîni dorul, s-a pus la drum și s-a dus, multă lume-mpărăție, ca-n poveste, pînă ce-a dat de un orașel mîndru-mîndru ca o cunună de rujmalin. Și după ce ajunse în oraș, a ținut strună la cea mai mîndră clădire, căci, socotea dînsa, acolo trebuia să sălășluiască, să-și găsească băiatul.

Dădu să intre mintenaș pe poartă. Un oștean viteaz nevoie-mare și zăcut de vărsat se răsti la ea, de era să încremenească de spaimă:

— He-hei, babă, încotro?... Înapoi, he, că nu-i aici crîsmă!...

Și femeia cea smeadă și necăjită, îngrozită de glasul cel răgușit al viteazului, abia îndrăzni să îngîne cîteva vorbe tînguie:

— Fă-ți o bunătate și nu mă huidui și mă îngăduie, că io-s mamă la domnul Ionică, la...

— Ha?

— Așa, așa, domnul Ionică-i ficiorul meu... și...

— Domnul maior Harosa Ion?... Așa?... Aceea-i altceva! Ia acolo-i... bonăi oșteanul îmblînzit, măsărînd-o c-un rînjit batjocuritor din creștet pînă-n tălpi.

Vreo cîțiva domni, frumoși și lucitori ca preasfințitul soare, povesteau și rideau cu hohot în curtea cazarmei. Leliuca nu mai biruia de mirare și de bucurie, căci între domnii cei mîndri zărise și pe odrasla ei, pe Ionică. Și încă, bag seamă, el era cel mai de frunte, că el și pe guler purta o pată de aur.

Cu fața îmbujorată de căldura dragostei, cu glasul înecat de lacrimi, gîlgăi femeia, apropiindu-se de domni:

— Ionică! Scumpul și puiul mamii...

D-1 Ionică a îngălbenit ca un mort, dintr-ntîi cînd i-a auzit vocea. O vîrstă roșă-foc i se aprinse mai apoi pe umerii obrazilor și buzele începură a-i tremura ca de friguri. Se întoarse cătră babă cu pași grăbiți și o întrebă scurt și îndesat că ce vrea. Și cum baba n-avea putere să scoată în pripă nici o vorbă, el adăogă repede:

— Acuma n-am vreme de pierdut... Vină de altădată!...

Fața femeii se făcu ca varul stîns proaspăt. O clipă stătu ca atinsă de fulger, dar apoi, viindu-și în ori, își șterse lacrimile cu dosul palmei, își îndreptă năframa pe cap și încetuc se întoarse iar în satul ei cel săracuț și nevoiaș. Dumineca, cînd își hodinesc oamenii ciolanele sfărmate de zoală, povestea cu glas tremurător țăranilor gură-cască:

— Încă Ionică-i tare mare domn, o, Doamne! El poartă guler de aur... atîta-i de mare domn!

Și, povestind, plîngea, plîngea să se prăpădească...

Oamenii spuneau că plînge de fericită...

Și anii trecură repede-repede, ca și cum trece vijelia.

Domnul Ionică viețuia, ziua-n cazarmă, noaptea-n crișme, și nu se sfîrșea de nime-n lume. Numai în toiul petrecerilor zgomotoase i se răvenea sufletul. Mai ales de se întîmpla să fie înconjurat de oameni tineri. Bag seamă în tovărășia lor uita că căpățîna lui a pleșuvit, că podagra îl bîntuie tot mai necruțat... uită că el e bătrîn. Ș-atunci oftă și se tînguia răscolind pășanii fantastice din vremurile cele bune cari au trecut, din vremurile cînd el era mai tinăr și mai voinic.

Dar, într-o dimineață plină de soare și de viață, domnul Ionică, bălăcînd somnoros cătră cazarmă, simți ceva neobișnuit, ca și cînd un fior de durere i-ar furnica prin inimă. Și părea că-i lipsește ceva... Ceva ce nu se găsește nici între zidurile pustii ale cazarmelor și nici în sările prea luminoase ale birturilor. Își aduse aminte, crică numai din senin, de o femeie smeadă, necăjită, și-n clipa aceea începură a-i rămînea-n urechi trei cuvinte zdruncinate, înmu-

iate în lacrimi. Cît fusese ziua de mare, glasurile acelea îi plînseră în creieri ca niște vaiere descătușate. Iar din vuietele acestea încetinel i se desluși toată goliciunea vieții sale. Se vedea stingher, împresurat de străini nepăsători și i se ducea sufletul după un picuraș de iubire adevărată. Acuma îi era dor de femeia aceea necăjită și ar fi vrut să mai poată da o dată față cu ea... Ei, dar leliuca se dusesse de multișor pe urma badii Ion, ca să-i spuie și lui ce domn mare s-a făcut din Ionică... ce domn mare!

Și vremea alerga ca și cum aleargă fulgerele în norii de ploaie.

Venise toamna, o toamnă pocită și tristă ca jalea cea amară. Prin văzduhul cenușiu rotocoleau smocuri rare de frunze ruginite. Vînturi strașnice măturau pămînturile înțelenite, umplînd lumea cu fiorii morții.

Domnul Ionică și-a luat inima-n dinți, s-a îmbrăcat sărbătorește și-a mers ață la domnișoara Tincuța Pop. Și i-a mărturisit domnișoarei Tincuța că o iubește și că nu mai poate trăi fără dînsa.

Tincuța l-a ascultat sfioasă, cu ochii țintiți în pămînt, c-un zîmbet de încurajare pe buze, cum trebuie să facă o fată binecrescută, dar de răspuns nu i-a răspuns nimica. Căci domnișoara Tincuța era fată bătrînică și cumișită și știa de rost că tăcerea-i miere. În momente d-acestea e mai bine să înroșești pînă după urechi decît să-ți deschizi gura. Cîți „tineri de bună speranță” i-au alunecat ei printre degete, numai și numai pentru că fusese prea vorbăreț?

Oh nici aminte nu vrea să-i ție! Domnul nostru nu așteptase mai mult. Tăcerea înseamnă învoire, deci se simțea pe deplin fericit.

Și, într-adevăr, părea că domnul Ionică o să umble bine, căci Tincuța în vremea aceea sta să moară

de dorul măritişului. Se săturase pînă peste cap de cîte primăveri şi baluri a cîrmuit şi aştepta însetată să se vadă odată mireasă, dar mireasă cum se cere, cu popă şi cu fum de tămîie. Îi spusese de mult mamei
5 sale, ori domnul Ionică, ori altul. Şi mamica a sărutat-o pe frunte, vărsînd lacrimi de bucurie, pentru declaraţia aceasta...

S-a întîmplat însă că chiar în timpul ăst de
10 fericire domnişoara Tincuţa să mai capete un ofert, şi încă un ofert mai tinăr ca domnul nostru, unul care avea şi cîteva fire de păr pe cap. Acesta, îndemnat de nişte „afaceri pecuniare urgente“, se puse cu toată isteţimea pe lîngă Tincuţa şi, pînă să ia seamă domnul Ionică, se logodi cu ea...

15 Domnul maior, năţîng şi într-o dungă cum era, s-a supărat foc şi pară şi şi-a zis că nu se dă biruit, mai bine... Şi numaidecît începu o campanie desperată, a cărei ţintă era izgonirea rivalului, dar care se sfîrşi cu strivirea domnului nostru...

20 Degeaba îi fură toate sforţările. Tincuţa „înota în valurile fericirii“ şi nu-i lua în seamă nici cele mai straşnice şi ademenitoare priviri. De cîte ori domnul, zgulit într-un jeţ din salon, vrea să-i ceară desluşiri, domnişoara Tincuţa îl prevenea surîzînd:

25 — Cum te afli, domnule? Cum o mai duci cu podagra?...

Căci, vezi bine, Tincuţa era fată cu duh şi plăceau glumele. Şi care glumă e mai bună ca cea zidită pe supărarea altora.

30 Domnul Ionică tăcea şi ofta şi nu-şi putea lua ochii de la ea. O mîngăia cu privirile nebunaticii lui iubiri de bătrîn îndrăgostit şi se zbugiuma grozav cînd se cugeta că femeia asta o să fie a unui străin.

„Ua, ua! îşi zicea de nenumărate ori. Ce mai odor de fată! Oh! Oh! Şi ce odor de femeie s-a alege din dînsa... oh, ce odor de femeie scumpă!“

5 Şi pe cînd monologhiză el așa, Tincuţa îşi migălea graţioasa veriguţă de aur de pe degetul inelar...

De altmintrelea, domnişoara nu lua în nume de rău stăruinţa domnului Ionică. Ea socotea că dragostea aceasta nemărginită îi ridică preţul în ochii
10 celuilalt. Mamica-sa era de altă părere. Ea, dimpotrivă, susţinea că-i destulă o botă la o oală, mai ales dacă oala e bătrînă. Aşadară, mamica aştepta numai un prilej binevenit ca să poată da drumul domnului nostru.

Scurt la vedere din firea lui, domnul nu observa
15 nimic din transfigurarea d-nei Pop, nici cînd de pe buzele ei supte dispăruse de tot obişnuitul zîmbet călduros de mamă cu fată de măritat. El înainta nesmintit pe cărarea apucată, nădăjduind că la urma urmelor truda lui va fi încoronată de izbîndă.

20 Dar s-a înşelat domnul Ionică.

Odată, cînd se strecoră în salon cu cunoscuţii săi paşi tiptili, fuse întîmpinat de mamica:

— Regret mult, domnule maior, dar Tincuţa
25 nu-i acasă. Şi chiar de-ar fi acasă, nu i-aş putea permite să mai primească vizitele d-tale, cari, admit, ne foarte măgulesc, dar fiindcă Tincuţa e deja logodită... *Et caetera.*

Domnul bîlbăi zăpăcit cîteva fraze încurcate, apoi ieşi din casă ca opărit cu leşie. Mintea îi fierbea
30 frămîntată de gînduri. Ceasuri întregi, ceasuri lungi a trebuit să pribegască pe străzile noroioase, pipernicit de ruşine şi de durere.

Și-n oarele acestea vorbele femeii cea smeadă și necăjită îi răsăriră iar în creieri și înțepau inima ca niște ace de foc.

5 Cu obrazii lipiți de masă, domnul Ionică al nostru dormea dus. Căpățina lui pleșuvă strălucea ca o oglindă în lumina albă a lampelor.

— Apoi? întrebaram într-un glas.

— Apoi priviți-l! zise povestitorul flegmatic.

10 — Și oare ce are de gând să mai facă? insistă unul mai îndrăzneț.

— Mai știi?... răspunse scurt și tainic cel întrebant.

15 Mîne-zi ne-am trezit c-o senzație în spate. Tot orașul vorbea de domnul Ionică. Cică în zori de zi ar fi cîrmit-o cu lăutarii sub fereastra d-șoarei Tincuța Pop, că acolo supt fereastră și-ar fi tras un glonț în cap, că...

HRUBA

5 Ieși furtunat parcă l-ar fi alungat cineva, trîntind ușa în urma sa. Ovreur în să se răpezi după el și-i strigă, mișcîndu-și spasmodic barba neagră și ascuțită:

— Apoi să te ții de tîrg, bade Dumitre... să nu-mi faci iar buclucuri...

10 Dumitru se opri scurt, se întoarse spre ovreu și-l privi oleacă așa pironitor, dar apoi, fără să zică ceva, porni înainte agale, cu pașii săi scurți și prăvălatici. Mergînd însă, tot minten-minten se oprea, își întorcea mutra învăscută cu peri spîni încîlciți și cărunți și bolborosea, făcea gesturi largi cu minile parc-ar fi amenințat pe cineva.

15 Cînd se apropie însă de căsuța lui, de hruba lui, cum îi ziceau oamenii, prinse a-și iuți mersul. Îi venea parcă să alerge, să ajungă mai degrabă. Și ajunsese lihăind, și sudorile îi curgeau gîrlă pe față.

20 Intră. Vranița scîrțai prelung, ca un plîns de copil mic, flămînd. Și-n mijlocul ogrăzii Dumitru se opri, își împlîntă picioarele în două laturi, își

încrucișă mâinile pe piept și se uită lung la hrubă, parc-ar fi vrut s-o îmbrățișeze întreagă o dată. Ochii îi sticleau, buzele îi tremurau și deodată i se ivi pe față o tresărire de bucurie.

5 — N-o vînd, să știi că-mi dă comorile pămîntului, blodogorî apoi încet, dus.

Dinspre dealurile din preajmă tainele înserării se coborau asupra satului răsfirat în fundul văii. Albastrul cerului zîmbea molatec în jos, numai în
10 crucea asfințitului niște bolbocări de nouri afumați își rădica răcapetele uriașe și încremenind în liniștea văzduhului se holbau înaintea lor amenințătoare. Fășii late de lumină aurie sulițau din dosul nourilor, ca niște zvîrcoliri de moarte a unui uriaș opaiț. Apoi
15 încetinel întunerecul împresură coprinșul și cîteva stele răsăriră sfioase pe vînatul văzduhului, aruncînd frînturi slabe de lumină albă în văzduh.

Dumitru sta tot acolo, măsurînd cu dragoste hruba. Coperișul fuguiat de șovar era ciuruit binișor.
20 Cuibul de coccostîrc din crăcana căpriorului din colț era părăsit. Mușchi verde-gălbui coperea desişul paielor ca o învelitoare de catifea, și pe alocuri spărturile coperișului, pe cari fumul le trase cu smalt negru, căscău ca niște ochi ai unui muribund. Mușcă-
25 turile streășinelor parcă erau un șir de dinți răi ai unui moșneag neputincios — o amintire grozavă din foamea cea mare cînd vitele își alintau foamea cu trestia coperișurilor. (Pîn' la sfîrșit cînd se dărimă.)

— Ar trebui s-o acoper din nou, bîigui Dumitru
30 ca prin vis, da... da... i s-a prăpădit hăt rău *hăizașul*... Da' am s-o fac nouă... am să-i pun un coperiș de dranițe ca care să nu se mai găsească în sat...

Își mîngăia barba văblărită bîiguind așa, și gîndindu-se cum are să-și tocmească casa. Dar apoi

o muștră mai departe și văzu, ceea ce știa și văzuse de mult, că păreții s-au strîmbat avan. Hopuri lungi, ca niște dureri, pe trupul unui animal bătut fără milă, o încolăceau parc-ar fi fost de bîrne. Și era numai de
5 nuiele. Dar se cufundase binișor în pămînt. Acum prispa, prispa ceea pe care își odihniseră ciolanele atîtea neamuri de neamuri, abia se mai cunoștea, ajunse să fie una cu ograda, cu straturile grădinuții. Și era crăpată, spartă, n-o mai măluisse nimeni de cînd a închis baba ochii...

10 — Se surpă sireaca, că-i bătrînă, șopti iar Dumitru cu jale. Se surpă și n-am ce să-i fac... Da' crică i-oi mai pune-o proptea ia, colo... Așa, așa, atunci o mai ținea oleacă de vreme...

15 Era proptită hruba și ici și colo cu niște drugi noduroși clencioși, dar tot nu mai ținea. Era pesemne prea-prea bătrînă...

Întunericul se-ngroșă tot mai dinadins. Lică-
ririle stelelor se stînseră. Cearșaful negru de nour
20 învăluisă bolta și toate colțurile.

Dumitru se puse pe podmol și-și adînci capul în palme...

Străluciri străpungeau în răstimpuri întunericul. Apoi într-un tîrziu o bubuitură uriașă se desprinse
25 din baierile cerului. Și luminile se întăreau și tunetele se urmau repede-repede. La lumina fulgerilor se deslușea o clipă rostogolirea bulgărelor de nour, cum se prăvălesc și se ciocnesc gata-gata să se prăbușească pe pămînt. Apoi deodată stropi mari, lați începură
30 a plescăi pe pămînt. Pocnetele picurilor se amestecară în o răpăială furtunoasă...

NOTE, COMENTARII,
VARIANTE

I. A apărut prima oară cu titlul *Codrea* în *Luceafărul*, Sibiu, VII (1908), nr. 21 (1 noiembrie), p. 507—509, fiind semnată, dintr-o eroare de tipar, „C. Rebreanu”. Retipărită în volumul *Frământări*, 1912, sub titlul *Lacrima* și cu o dedicație către O. Tăslăuanu (p. 41—52); sub titlul *Dezertorul*, în *Universul literar*, XXXI (1914), nr. 4 (26 ianuarie), p. 4—5; din nou sub titlul *Lacrima*, în volumul *Mărturisire*, 1916, p. 41—51; în sfârșit, sub titlul *Glasul inimii*, în volumul *Răfuiala*, 1919, p. 67—76. *Piesă de debut*, nuvela nu este în același timp și *prima lucrare scrisă* de autor. (Pentru cunoașterea anilor de ucenicie literară a se vedea *Addenda* vol. I al ediției noastre și p. 359—363 din *Note, comentarii, variante*.)

II. Subiectul nu e străin de amintirea reîntoarcerii lui Liviu Rebreanu însuși, după demisia din armată, în mijlocul familiei, moment „crucial”, după propria-i expresie, pentru formarea sa ca scriitor român. „Venise cu mult bagaj acasă, dar tata a fost foarte deziluzionat, își amintește Livia, sora scriitorului. Tata avea ambiția de a-l vedea pe Liviu urcând în ierarhia militară.” Iar Maria (Miți), o altă soră, precizează: „Era în 18 februarie 1908... Parcă și acum îl văd pe tata îngrozit, îngălbenit.” Fire mândră, mama nici „n-a venit să-l întîmpine”¹.

¹ Cf. interviul luat de I. Oarcăsu și C. Cubleşan în *Tribuna*, IX (1965), nr. 48 (2 decembrie) p. 4.

Povestirea pare a fi fost trimisă *Luceafărului* o dată cu cea de a doua nuvelă, apărută în aceeași revistă, *Ofilire*.

„La ușa revistei *Luceafărul* băteau mulți începători din toate colțurile locuite de români. Selecțiunea lor nu era ușoară, își amintea în 1935 Octavian Tăslăuanu, cu prilejul sărbătoririi a 50 de ani de viață ai romancierului. În una din zile am primit două bucăți deodată din părțile Năsăudului. Erau caligrafic scrise și semnate *Liviu Rebreanu*. Le-am citit, le-am publicat. Nu-mi aduc aminte dacă i-am scris¹ sau dacă am răspuns prin poșta-redacției autorului, îndemnându-l să continue să ne trimită povestiri. Nu știam cine e Liviu Rebreanu, ce meserie are, dacă e tânăr sau bătrîn. După cum țin minte, mi-a mai trimis bucăți, și mie îmi părea bine că pe plaiurile Ardealului răsare un nou prozator. Dar, spunînd adevărul, nu mi-am închipuit că va ajunge așa departe.”²

Nici la apariția prin reviste, nici la includerea în volum, *Glasul inimii* n-a trezit în general atenția criticii literare. Republicarea ei în atîtea rînduri de către autor a fost dictată poate și de impulsuri sentimentale legate de amintirea propriului debut, dar mai ales de faptul că a fost în chip constant preocupat de drama psihologică pe care o pune în lumină, foarte reală în lumea satului năsăudean, cu vechi tradiții militare sub stăpînirea habsburgilor. De altfel, tema dramei psihologice, provocată de dezertarea din armata habsburgică, va fi reluată, atunci cînd războiul imperialist va pune problema luptei împotriva propriului popor, în una din cele mai bune nuvele ale lui Liviu Rebreanu — *Catastrofa* — și în una din capodoperele sale — romanul *Pădurea spînzuraților*. Mai mult, prin descoperirea și publicarea în 1957 a unui fragment din nuvela *Rușinea*, care a stat la baza romanului *Ion*, s-au remarcat trăsături esențiale comune, ca și în cazul altor eroi din creația lui Rebreanu, între personajul

¹ O. Tăslăuanu pune aici la îndoială existența „caldei scrisori de felicitare” afirmată de Rebreanu într-un interviu din 1932; cf. *Dimineața*, XXVIII (1932), nr. 9.249 (26 septembrie), p. 3.

² Cf. „paginile postume” publicate de soția lui O. Tăslăuanu în *Plaiuri năsăudene*, I (1943), nr. 5—7, p. 2.

principal din *Glasul inimii*, tatăl eroului din *Rușinea*, și Macedon Cercetașu din *Ion*, toți avînd unul și același prototip real: vecinul familiei Rebreanu din Prislop, Macedon Hordoan, care apărea, prin contaminare cu porecla altui vecin, cu numele de Macedon Glanetașu în fragmentul amintit.¹

III. Nuvela a cunoscut multe modificări de la o versiune la alta, cele mai importante fiind intervențiile stilistice prilejuite de publicarea scrierii în volum.²

Varianța 1908 prezintă o importanță deosebită, dezvăluind stadiul real al cunoașterii limbii literare de către autor în momentul debutului. Intervențiile ulterioare au atenuat caracterul dialectal al limbii folosite de Rebreanu în prima versiune a nuvelei, textul tipărit în volume fiind despovărat de numeroase regionalisme: *mintenaș; mădărit; bozomea; doboș; încătrău; bortoș; imbuimăcit; a fost făcătura* etc. Culoarea dialectală a primei variante tipărite ne reține atenția de la bun început, nuvela — și implicit proza lui Rebreanu — deschizîndu-se cu o greoaie construcție dialectală („De către seară, așa cînd se împreună ziua cu noaptea...”). Adoptarea unei limbi cit mai literare îl preocupă cu insistență pe scriitor. Multe regionalisme sînt însă intrate atît de puternic în vocabularul său, încît circulația lor este deosebit de largă în variante, inclusiv în forma ultimei ediții: *bujală; crupător; haba; ghiuj; pămîntez; pri-zărit; burcuș; zoală; opăci*.

Căutarea celei mai adecvate expresii poate fi întilnită o dată cu fiecare nouă variantă. Apar însă, în egală măsură, intervenții oportune și gratuite, ca de pildă:

¹ V. Nicolae Liu, *Rebreanu necunoscut, Viața românească*, X (1957), nr. 2 (martie), p. 106 și urm.; Tiberiu Rebreanu, *Prototipuri de personaje din romanul „Ion”*, *Steaua*, XI (1960), nr. 12 (decembrie), p. 73 și urm.

² Manuscrisul nu s-a păstrat. Prima versiune pare să fi fost făcută (lucrată) la 15 septembrie 1908. În ms. 4 056, f. 5 de la B.A.R. întîlnim următoarea însemnare a lui L.R. „*Codrea. 15.IX.1908*”, așternută fugăr pe un text „*Domnul Ionică*” redactat în toamna aceluiași an” (N. Gh.).

„laolaltă nu plătiți o ceapă degerată... mă” (1908);
 „împreună nu faceți o ceapă degerată” (1912);
 „nu faceți o ceapă degerată” (1914; 1916);
 „împreună nu faceți cit o ceapă degerată” (1919);

Republicarea nuvelei (1914) este însoțită de modificări mai ample, care, din păcate, rămân uitate în paginile *Universului literar*. Prozatorul efectuează aici o reducere a textului, îndepărtând mai multe intervenții — prea insistente — în caracterologia personajelor.

Uitate rămân și unele îmbunătățiri aduse variantei 1916. Aceasta se datorează faptului că ultima ediție (1919) a fost pregătită pentru tipar după textul publicat în volumul de debut (1912).

IV. *Variante: P. 3, r. 1, Glasul inimii / Codrea* (1908) / *Lacrima* (1912, 1916) / *Dezertorul* (1914) — *r. 2, Spre seară / De către seară* (1908) — *r. 3–4, obișnuiește să se așeze pe pragul tinzii, să-și vire luleaua de lut / se așeza pe pragul tinzii, își vira pipa de lut* (1908) / *se așează pe pragul tinzii, își viră luleaua de lut* (1914) — *r. 4–5, să se certe cu baba / se certa cu babă-sa* (1908) / *se ceartă cu baba* (1914) — *r. 6, și cu feciorii / ori ficiorii* (1908) — *r. 7, împreună nu faceți cit o ceapă degerată / laolaltă nu plătiți o ceapă degerată... mă* (1908) / *împreună nu faceți o ceapă degerată* (1912) / *nu faceți o ceapă degerată* (1914, 1916) — *r. 8–9, Baba îi cunoaștea năravul și nu prea îl ia în samă / Lelea Firoana îi cunoștea năravurile și nu-l prea lua în seamă* (1908) — *r. 9–27, Sprintenă, ca o fată mare [...] Într-un tirziu întreabă trăgănat, cu glas moale / Sprintenă, ca o fată de măritat cu zbirciturile obrajilor rumenite de bujală, se învirstea pe lingă vatră, da încoace, da încolo, și-n sfârșit, răsturna din ceaonașul afumat o măămăligă aburoasă pe crupător. Și atunci Codrea înceta din sfadă, se mulcomea. Își ascundea luleaua în șerpar, se trăgea bodogănind pe laiță, își făcea cruce de trei ori, creștinește, și îmbuca în tihnă și chibzuit. După cină umfla iarăși pipa, scormonea în foc un cărbune potrivit, picăia țeapăn de câteva ori slobozind fuioare groase de fum alburiu pe gură și pe nas, și apoi se lungea pe pat. Într-un tirziu întreba trăgănat,*

cu glas moale (1908) (fragmentul este îndepărtat în var. 1914) — *r. 76, prinde a îmbuca / începe a îmbuca* (1916).

P. 4, r. 1, Măi babă / Tu babă (1908) / *Își vede de treburile casei. Dar Codrea nu o slăbește: Măi babă* (1914) — *r. 2, Haba, ghiujule / Haba, vijule* (1908) / *Ce-i, ghiujule* (1914) — *r. 3, Hm... Da' ce-o mai fi făcînd Ionică?... Hai?... / Hm... Oare ce mai face Ionică... Ha?* (1908) — *r. 4, Păi, Dumnezeu știe / Știe-l Dumnezeu* (1908) — *r. 5, Da' oare n-o fi flămînd / Oare n-o fi flămînd* (1908) / *Dar oare nu i-o fi foame* (1914) — *r. 6–7, Dumnezeu știe, că el ne poartă de grije / Dumnezeu îl știe că el ne poartă grije* (1908) — *r. 8–9, Codrea se ridică repede, înțepat, scoate luleaua din gură și se uită lung și îngimfat / Codrea se ridică repede, înțepat, scoate pipa din gură și se uita lung și cam îngimfat* (1908) — *r. 9–10, Pesemne nu-i sunt pe plac răspunsurile astea în doi peri (fragmentul este îndepărtat în var. 1908) — r. 11, i se mișcă / i se mișcau* (1908) — *r. 11–12, dar pe urmă se lasă iar pe spate, și nu rostește nici o vorbă / dar pe urmă nu rostește nici o vorbă. Se lungește alene pe pat și* (1914) — *r. 12, se lasă / se lăsa* (1908) — *r. 12, nu rostește / nu rostea* (1908) — *r. 13–15, privește cum clipește [...] dintre dinți / privea clipositul jăratecului din vatră și nu băga de samă, cum îi alunecă pipa mîntenaș de-o parte* (1908) — *r. 15, Un horcăit rar / Un sfoarăit rar* (1914) — *r. 19, Baba Firoana / Iar baba Firoana* (1908) — *r. 21–22, Așa-i Codrea de-o vreme încoace. S-a obișnuit cu răsfățatul și gogolirile babei, ca copilul / Așa era dedat Codrea de-o vreme încoace. Se obișnuise cu mădăritul și gogolitul babei, ca copilașul* (1908) — *r. 24 – p. 5, r. 8, O jumătate de veac [...] El nu-i putea vedea-n ochi de urîți (alineatul este îndepărtat în var. 1914) — r. 24, au petrecut / petrecură* (1908) — *r. 25–26, pitită sub coasta de molifți / pitulită supt coasta de molizi* (1908) — *r. 28–29, mai prostică, mai tare la cap, și nu prea i se împotriva / mai prostucă, mai bătucită la cap, și nu i se pune în ponive* (1908) — *r. 29–37, chiar dacă nu i se părea ceva, și-l lăsa să se sfarme el din gură, să hăpăiască pină s-o satura / și de nu i se părea ceva și-i da pace să se sfarme el din gură să hăpălească pină s-a*

hrăni (1908) — r. 33, atunci cînd Codrea ocăra prea rău copiii / citeodată cînd Codrea hulea prea tare pe ficiorii lor (1908) — r. 34, O durere năvalnică țîșnea din sufletul ei obidit / Durere năvalnică țîșnea atunci din sufletul ei obidit (1908) / O durere năvalnică îi țîșnea din suflet (1916).

P. 5, r. 1—4, singele începea să-i zvicnească mai puternic în vine, fața ei pocită, gălbejită de vîrstă și necazuri, ca frunza veștedă, se îmbujora de milă și de minie, și ar fi fost în stare să-l și blesteme... Dar tot nu putea / singele începe a-i zvicni mai puternic în vine, fața pocită, gălbejită ca frunza veștedă, i se îmbujora de milă și de minie și s-ar fi încumetat să-l și afurisească... Dar nu putea (1908) — r. 6, Iar Codrea se cătrănea, că de ce își mănîncă / Și Codrea se cătrănea că de ce-și mîncă (1908) — r. 9, Era un moșneag / Era moșneag (1908) — r. 10, cu ochii / cu niște ochi (1908) — r. 11, cete de cute / cete de crețele (1908) — r. 11—12, îi porneau / îi pornesc (1908, 1912, 1914, 1916) — r. 12, opcina obrazilor / opcinile obrazilor (1916) — r. 12, și alergau / și aleargă (1908, 1912, 1914, 1916) — r. 13, încolăcite în sus spre / colăcite în sus cătră (1908) — r. 14, se pierdeau / se pierd (1908, 1912, 1914, 1916) — r. 15—16, umerii lui lați și ciolănoși (transcris după var. 1908, 1916, corectînd transcrierea ed. 1912 și 1919: „umerii lui lați și ciobănoși”). Greșeala tipografică este dovedită de folosirea aceleiași expresii în nuvelistica scriitorului; v. *Golanii*, în vol. II, p. 43, r. 25) — r. 16—17, apăsa povara alor șaptezeci și doi de ani / se apasă povara alor șaptezeci de ani (1908) / apasă povara alor șaptezeci și doi de ani (1912, 1914, 1919) / apăsa povara celor șaptezeci și doi de ani (1916) — r. 18, Codrea credea / Codrea gindea (1908) — r. 19, așa era / într-atîta era (1908) — r. 20—26, Pornirile zvăpăiate [...] sau să se prăpădească (fragmentul este îndepărtat în var. 1914) — r. 23, glasurile acelea / vocile acele (1908) — r. 24—26, Se încumeta să se arunce tocmai în mijlocul vârtejului de trudă și, sau să-l spargă, sau să se prăpădească / Se bozomea să se azvîrle drept în mijlocul vojului de trudă și să-l spargă ori să se prăpădească (1908) — r. 27, Doisprezece ani a

slujit pe împăratul ca toboșar / Doisprezece ani încheiați a slujit pe împăratul ca dobaș (1908) — r. 28, țări și mări / țări și ținuturi (1908) — r. 29—31, odată a fost și prizărit printr-un picior. Dar nicicînd nu și-a pierdut voioșia. Numai în noianul primejdiilor / odată fusese și prezărit printr-un picior. Și nicicînd nu și-a pierdut voia. Numai în vârtejul primejdiilor (1908) — r. 32, Pe urmă / Și-apoi (1908) — r. 33, Și pe urmă / Și-apoi (1908).

P. 6, r. 2, pofta de viață / pofta de trăit. Oboseala îl prididea tot mai dinadins (1908) — r. 3—4, gema, urla de cruzimea traiului / se schingiuia, urla sub cruzimea vieții (1908) — r. 5, cite-o brazdă / cite-o brazdă, două (1908, 1912, 1914, 1916) — r. 7—8, s-au dus care-ncotro, și Codrea a rămas iar singur cu Firoana / s-au dus care-ncătrău și Codrea a rămas singur cu baba (1908) / s-au dus care-ncotro și Codrea rămase iar singur cu Firoana (1912) / s-au dus care-ncotro și Codrea s-a pomenit iar singur cu Firoana (1914) — r. 9, Puterile însă îi erau acuma / Puterile îi erau acuma (1908) / Puterile însă îi erau (1912, 1914, 1916) — r. 9—10, sleite de crîncenia vremii / strivite de crîncenia vremurilor (1908) — r. 11, cele ce a pățit / cele pățite (1908) — r. 11—12, Numele tovarășilor de la oaste, al orașelor, al superiorilor s-au spălăcit / Numele tovarășilor din cătănie, al orașelor, a mai-marilor i s-au spălăcit (1908) — r. 14—15, Vremea incurcă / Timpul incurcă (1908) — r. 16, placul ei / placul său (1908) — r. 17—21, Astăzi Codrea [...] cel mai ușor / Azi Codrea nu-și mai aduce aminte să fi fost dobaș. Nu, nici vorbă. Grenadir a fost ori călăreț, dar totuși parcă grenadir. Și cit de mult ținea el la cătănie! Acolo și-a prăpădit floarea vieții, acolo a dus un trai mai fără griji, mai ușurel (1908) — r. 22, îl copleșește / îl cuprinde (1914) — r. 22—23, vremurile / vremile (1914) — r. 23, Închipuirea îi zboară / Închipuirea zboară (1908) — r. 24—25, lucruri nemaipomenite / lucruri nemaiauzite (1908) — r. 25—26, Nici stăvilile vremii [...] avîntul ei năpraznic (fragmentul este îndepărtat în var. 1914) — r. 25, stăvilile vremii / stavilile timpului (1908) — r. 26, avîntul ei / avîntul (1908) — r. 27—28, cînd eram în oaste, mă!... Aia era oștire / cînd am fost cătană, mă!...

Aceea era cătănie (1908) — *r. 30*, buzele lui supte / buzele supte (1908) — *r. 30*, îi năvălesc / năvălesc (1908, 1912, 1916) — *r. 31*, se rumenesc în pripă / i se rumenesc (1914) — *r. 31*, semeț / sumet (1908) — *r. 32*, povestește / povestește fel de fel de năzdrăvănii (1914) — *r. 33* — *p. 7, r. 20*, Eram odată [...] Ia vezi așa, dragii mei! (Fragmentul este îndepărtat în var. 1914.).

P. 7, r. 1—2, Și iată că ne pomenim, mă, că ne atacă dușmanul / Și numai ce ne pomenim, mă, că ne atacă inimizii (1908) — *r. 6*, mi-era milă / mie-mi era jale (1908) / mie-mi era milă (1912, 1916) — *r. 6—7*, că era om bun, Dumnezeu să-i dea / c-a fost un om bun totdeauna, Dumnezeu îi deie (1908) — *r. 7—8*, mă pun eu / mă iau eu (1908) — *r. 11*, dar mă iau / numai mă pun (1908) — *r. 12—14*, Și—ncep a trage, băiete, și trag, și trag, și trag... Și deodată văd, mă, că se sperie dușmanii și o apucă la fugă / Și-odată numai ce văd, mă, că se sparie inimizii și mi ți-o apucă la fugă (1908) — *r. 15*, Da' bucuria / D-apoi bucuria (1908) — *r. 16—17*, să mă înghită de voios... Și deodată își descinge sabia / Să mă înghițească de voios... Și dintrucît își și descinge coarda¹ (1908) — *r. 17—18*, Na, Costică / Na, Costane (1908) — *r. 18—19*, comandantul companiei / compani-comandant (1908) — *r. 19—20*, dragii mei / dragii badii (1908) — *r. 21*, O clipă pare că-i / O clipă parcă-i (1908) / Cît povestește pare că-i (1914) — *r. 21—22*, lumină senină plutește pe fața lui / lumină plutește pe fața (1908) — *r. 23*, întinde fălos ciolanele... Apoi / întinde fălos ciolanele muncite. Dar (1908) / întinde mindru ciolanele muncite. Apoi (1914) — *r. 24*, Își trece palmele / Se netezește cu palmele (1908) — *r. 26*, vâl întunecat de tristețe / vâl întunecos de tristețe (1908) / vâl de tristețe (1914) — *r. 29*, Șapte feciori a avut / Șapte ficiori avuse (1908) — *r. 30—31*, au fugit de la oaste, parcă a fost înadins / i-au fugit din cătănie, parc-a fost făcătură (1908) — *r. 33*, Ce-i pasă lui c-au fost harnici / Ce-i plătește lui c-au fost harnici (1908) / Ce-i pasă lui că altfel au fost harnici (1914) — *r. 34* — *p. 8, r. 1*, și-au găsit neveste și frumoase, și

¹ sabia (*n. a.*).

lăptoase / și-au căpătat neveste și frumoase, și chipoase (1908).

P. 8, r. 2, fugind de la oaste. Și din pricina asta / fugind din cătănie. Și pentru asta (1908) — *r. 3—4*, odraslele lui / odrasla lui (1912) — *r. 5*, i-a mai rămas unul, Ionică / mai avea unul, pe Ionică (1908) / îi rămăsese unul, Ionică (1914) — *r. 6*, era / e (1912, 1916) — *r. 6*, a fost băiat bun totdeauna / fusese băiat bun (1908) / a fost băiat bun (1914) — *r. 6—7*, I-au plăcut de mic copil poveștile ostășești / Îi plăceau poveștile cătănești (1908) — *r. 7—8*, Asculta totdeauna cu ochii scinteietori cuvintele lui Codrea (fragmentul este îndepărtat în var. 1914) — *r. 8*, ochii scinteietori / ochi scinteietori (1908) — *r. 8*, Într-insul / În acesta (1908) — *r. 9*, pusese el / puse el (1912) / puse Codrea (1914) — *r. 10*, Dar iată că într-o seară / Dar într-o seară (1908) — *r. 10—11*, se ciondănea / se ciorovăia (1914) — *r. 11*, după cină, se aude un bocănit / se auzi un tocănit (1908) / se aude un ciocănit (1914) — *r. 12*, pășește liniștit la fereastră și întreabă / păși liniștit la fereastră și întreabă (1908, 1914) — *r. 15*, Care eu / Cine-i eu (1908) — *r. 17*, Mustățile moșneagului se zvircoliră fioros / Mustățele moșneagului se zvircoliră cu furie (1908) — *r. 19*, Pe urmă / Și-apoi (1908) — *r. 22—24*, îi veni să-l gonească de lângă casa lui, să-l alunge în lume, ca să nu-i mai auză nici de nume / i se făcea să-l gonească de pe lângă casa sa, să-l alunge în lume ca să nu-i mai auză altul de nume (1908) / îi veni să-l gonească din casa lui, să nu-i mai auză nici de nume (1914) — *r. 24*, rătăci / se rătăci (1908) — *r. 26*, nici să crîcnească. Dar durerea / nici să cirăiască. Și totuși durerea (1908) / nici să crîcnească. Și durerea (1912, 1914, 1916) — *r. 28*, înjurînd / suduînd (1908) — *r. 31*, Se lasă / Se slobozi (1908) / Se lasă (1914, 1916) — *r. 32*, rămase acolo, tăcut / acolo rămase în tăcere (1908) / acolo rămase tăcut (1914).

P. 9, r. 2, începu să se jelească / începu cu voce tin-guioasă (1908) / începu să se jeluiască (1916) — *r. 3*, Mi-era dor / Mi-a fost dor (1908) — *r. 3—4*, numai stră-
ini, și străinii sînt / numai tot străini și străini-s (1908) — *r. 6—7*, sughițele bocite / sughițele bocitoare (1908)

— r. 9—10, Iar după ce isprăvi feciorul / Și după ce
sfirși ficiorul (1908) — r. 10, către perete / spre perete
(1914) — r. 12, Apoi miine dimineată să te duci înapoi
/ Apoi mine dimineată să mergi îndărăpt (1908) — r. 13,
văzu pe baba Firoana / baba Firoana (1908) — r. 14,
zgîndărind / zgîndărea (1908) — r. 15, Codrea se uită
repede împrejur / Codrea aruncă repede o privire impre-
jur (1908) — r. 18, i se înghesui prin inimă / îi săgetă
inima (1914) — r. 19—20, Vru să spuie ceva, dar nu putu
scoate nici un glas omenesc / Voia să spuie ceva, dar nu
putea scoate glasuri omenesti (1908) — r. 20—21, Numai
un hropăit lung îi izbucni din adîncul sufletului / Numai
un hropăit profund îi izbucni din piept (1908) / (propozi-
țiunea lipsește din var. 1914) — r. 22, În bezna ființei
lui tulburate / În bezna sufletului său tulburat (1908) /
În întunericul ființei lui tulburate (1914) — r. 23, schim-
bare mare, nelămurită / schimbare nelămurită (1908) —
r. 24—25, Și din frămîntările astea / Dar din frămîntă-
rile acele (1908) — r. 25—26, cari se rostogoliră repede
peste cutele feței / și se rostogoliră repede peste boțelele
feții (1908) — r. 26—27, Iar stropii îi ardeau pielea, îi
ardeau sufletul (frază lipsește în var. 1908) — r. 27, îi
ardeau sufletul / îi ardeau sufletul, și-n aceeași vreme îi
și mîngiau (1912, 1914, 1916) — r. 28, E cam mult
de-atunci / E mulțisor și de-atunci (1908) / E cam mult
și de-atunci (1912, 1916) / E cam mult însă de atunci
(1914) — r. 29—30, Codrea însă a slăbit rău. De-abia
mai poate ieși / Codrea a slăbit rău... abia mai iese (1908)
— r. 30, citeodată / uneori (1914) — r. 31, Și-l mîncă
și tusa / Se cam înădușește și-l mîncă și tusa (1908) /
Și-l mîncă rău și tusa (1914, 1916) — r. 31, Dar sufle-
tul lui, / Sufletul lui, însă (1908) — r. 32, nu-l mai necă-
jește / nu-l mai jinduiește (1908) — r. 33 — p. 10, r. 8,
În sărbători. [...] Așa, mă! / Și-n sărbători, dacă-i vreme
bună, iese în grădinuță sub un paltin bătrîn, bortoș,
și povestește vecinilor cari se string bucuroși roată pe
lingă dînsul... povestește pășanii nezdravene de pe timpul
cînd era el slugă împărătesc: — Hm... Măă... Am fost
noi odată la manevruri, da' departe, tare departe. Am
umblat atunci pe la marginea pămîntului... Da-i mîndru

pe-acolo... e numai năsip... năsip mărunțel-mărunțel ca
macu... Hm... Așa, mă! (1908) (alineatele lipsesc din
var. 1914).

P. 10, r. 3, la împăratul / pe împăratul (1912, 1916).

P. 11

O F I L I R E

I. A apărut mai întîi în *Luceafărul*, VII (1908), nr.
24 (15 decembrie), p. 584—587. Retipărită în *volumele*
Frămîntări, 1912, p. 85—96, și *Răfuiala*, 1919, p. 105—
116; sub titlul *Într-o noapte*, în *Universul literar*, XXX
(1913), nr. 39 (29 septembrie), p. 5.

Povestirea a fost scrisă în toamna anului 1908. Cea
mai veche dintre cele două versiuni autografe complete,
păstrate la B.A.R. (ms. rom. 4054, f. 1—7; 8—11), a
fost terminată la Nimigea Ungurească (unde autorul func-
ționa ca ajutor al notarului local Friedman), la 15 octom-
brie al aceluiași an.

II. Subiectul, destul de banalizat de literatura roman-
tică, putea fi întîlnit și în creațiile altor contemporani ai
lui Rebreanu: *Păcat boieresc* de M. Sadoveanu sau *Fata*
morarului de G. Coșbuc. Anterioare povestirii *Ofilire*,
nu este exclus ca ele să-i fi slujit tinărului prozator nășău-
dean drept model.

Ca prototip al eroinei a servit, pare-se, fata pădu-
rarului din Maieru. (În cuprinsul povestirii există chiar o
„Florica pădurarului“.) „Era o fată de vreo douăzeci de
ani, fată de măritat, își amintea Rebreanu. Nu știu cum
o chema. În casa noastră cînd o pomenea cineva îi zicea
fata pădurarului. Eu aveam vreo cinci ani... și iubeam pe
ata pădurarului. Iubirea era o dorință dureroasă de-a o
vedea și de-a mă apropia de ea. Firește, nu aș fi mărturi-
sit cuiva pasiunea aceasta pentru nimic în lume. O soco-
eam o mare rușine, mai ales că toți băieții de vîrsta mea
aveau un dispreț suveran pentru tot ce era femein...
Fata pădurarului mi-a rămas o imagine atît de scumpă,
că în a doua povestire, pe care am publicat-o la începutul
carierii mele de scriitor, pe ea am făcut-o eroină. Din
nenorocire, povestirea a ieșit mediocră și a rămas inmor-

mîntată în revista de pe vremuri.¹ De fapt, pe romancier memoria îl înşela. Povestirea *Ofilire* a fost republicată în volum — cum am văzut — în două rînduri. În schimb, „mediocritatea” remarcată de scriitor concordă, în general, cu opiniile estetice ale criticii, în puţinele cazuri cînd aceasta n-a ocolit-o.

III. Faţă de prima variantă manuscrisă (ms. 4054, f. 8—11), cea de a doua (ms. 4054, f. 1—7) reprezintă o transcriere îmbunătăţită. Diferenţele, cu precădere de stil şi limbă, sînt apreciable (îndepărtarea unor imagini fără rol funcţional, descrieri mai plastice, mai încărcate de semnificaţii, evitarea unor repetiţii supărătoare, fraze şi cuvinte de prisos şi, mai ales, a formelor dialectale).

A doua variantă manuscrisă este aproape identică cu cea publicată în *Luceafărul* (1908). Nici această versiune nu-i scutită de asperităţi în exprimare („un hăitaş tare, nou-nouţ e găvozdit în calea riului”; „turnurelele de spumă tropăiesc” etc.). La tipărirea în volum, nuvela va fi aproape rescrisă, traviul atestînd progresele scriitorului în ambianţa vieţii literare bucureştene. Evoluţia este însă lentă, găsirea celei mai adecvate forme de expresie dovedindu-se anevoioasă nu de puţine ori. O imagine banală ca „Mănunchiuri de raze aurii” (1913) a cunoscut, în prealabil, metamorfoza: „Fuioare de raze aurii” (1908) / „Smocuri de raze aurii” (1912).

Dintre schimbările ulterioare atrage atenţia revederea textului publicat în paginile *Universului literar* (1913): îndepărtarea unor palide descrieri de natură, a citorva comentarii ce prisoseau economiei lucrării, adoptarea mai multor forme ale limbii literare şi, îndeosebi, concizia expresiei artistice. (Din păcate, aceste intervenţii sînt uitate de scriitor la proxima reeditare a textului.) Cam acelaşi fenomen se repetă şi cu alte nuvele publicate în ani diferiţi la *Universul literar*; înclinăm a crede că atare modificări — în majoritate bine venite — au fost sugerate autorului.

¹ Cf. Liviu Rebreanu, *Amalgam*, Buc. [1943], p. 37 şi urm.

În pofida numeroaselor îmbunătăţiri stilistice aduse pe parcursul diverselor retipăriri, nuvela nu este scutită de descrieri banale, de comparaţii lipsite de o valoare definitorie etc. („mîna lui era suptă şi rece ca o steluţă de zăpadă”, asfinţit „roşu ca singele”, virtej „alb ca laptele strecorat” etc.). Expresia şi construcţia dialectală îngreunează pe alocuri textul („voj”, „frăgar”, „răpşti”, „într-un drept”).

IV. Variante: P. 11, r. 1, *Ofilire* / Într-o noapte (1913) — Primele două alineate lipsesc din var. 1913. Nuvela publicată în *Universul literar* te introduce direct în acţiune („Din jos de iaz, la marginea riului, Saveta...”), — r. 2, Mănunchiuri de raze aurii / Fuioare de raze aurii săltau (1908) / Smocuri de raze aurii (1912) — r. 3—4, prin văzduhul înveselit, mîngîind pămîntul crăpat de dogoreala zilelor trecute / în văzduhul saturat de bujală, dogorînd neconţenit pămînturile zgîite de arşiţă (1908) — r. 4—5, răsfrîngîndu-se zglobii în oglinda riului / oglîndîndu-se zglobii în faţa riului (1912) — r. 4—6, răsfrîngîndu-se [...] de argint (fragmentul lipseşte în var. 1908) — r. 7, Un iaz tare şi nou închidea calea apei neobosite / Un hăitaş tare, nou-nouţ, e găvozdit în calea riului sălbatec (1908) / Un iaz tare şi nou era găvozdit în calea apei neobosite (1912) — r. 8—15, Valurile oţeloase [...] marginea riului / Valurile oţeloase se năpustesc răcnînd asupra zăgazurilor căptuşite de bolovani, le hurducă, le palmuiesc şi nebiruîndu-le se aruncă turbate pe luciul iazului la vale, şi se prăbuşesc în virteturile adînci ale ligheanului. Zdrobite, mugînd cu furie, se zvîrcolesc în braţele vojului, pe urmă scapă trudite şi alunecă gilgăind peste prundişul arămiu. Din jos de hăitaş, la marginea albiei (1908) — r. 15—16, Saveta prundarului / Saveta, fata prundarului (1913) — r. 18, se îndreaptă spre pirlazul / se îndreaptă către prilazul (1908) / se îndreaptă spre pirlazul (1913) — r. 19 — p. 12, r. 1, Lîngă gardul de nuiele [...] îi răsărîră ciţiva / În preajma gardului de nuiele poposi oleacă. Braţele i se lungiră moarte pe lîngă trup, capul îi căzu greoi pe piept şi sub dunga neagră a genelor răsărîră ciţiva (1908) / Lîngă gar-

dul de nuiete poposește oleacă. Brațele îi alunecă moarte de-a lungul trupului, capul îi cade pe piept, iar sub dunga neagră a genelor îi răsar cițiva (1913) — *r. 19*, poposi / poposește (1913) — *r. 20*, îi căzură / îi alunecară (1913) — *r. 21*, îi căzu / îi cade (1913).

P. 12, r. 1, picuri mărunți de lacrimi / picuri mărunți (1908, 1912, 1913) — *r. 1–4*, care se scurseră [...] ce tropăiau / și se scurseră domol pe obrăjorii plini, îmbujorați. Și așa rămase un răstimp, pierdută în pîrpălirea unei dureri ascunse. Apoi privirile îi rătăciră spre turnurelele de spumă cari tropăiesc (1908) / Care se scurg domol pe obraji plini și îmbujorați. Și așa rămîne un răstimp pierdută. Apoi deodată privirea i se îndreaptă spre turnușoarele de spumă ce tropăiesc (1913) — *r. 5*, prinseră a se vîlmăși / hăuiesc (1908) / prinseră a hăui (1912) / încep să hăuie (1913) — *r. 6–7*, gînduri ciudate, niște gînduri de cari îi era groază / gînduri încilcite, niște gînduri de cari i-e groază (1908) / gînduri de care i-e groază (1913) — *r. 7–8*, care o chinuiau, dar care totuși o ademeneau neîncetat de o vreme încoace / cari o torturează, dar cari totuși o ademeneau mereu (1908) / care o chinuiesc, dar care totuși o ademeneau neîncetat ca o chemare mută și stăruitoare (1913) — *r. 9*, se dezmeticește / se dezmeticește (1908, 1913) — *r. 9*, cu o sforțare cruntă / c-o forțare cruntă (1908) / cu o sforțare hotărîtă (1913) — *r. 10*, cînd ajunse / cînd ajunge (1913) — *r. 10*, căscioara țuguiată / căsuța înălbită (1908) — *r. 10–11*, intră în pridvor, lacrimile o prididiră iarăși, pe-a furișul / intră în tindă, lacrimile o podidesc pe furiș (1913) — *r. 12–14*, Mă-sa, o femeie vinjoasă [...] se răpști la ea / Lelea Paraschiva, o femeie progletă, cu o gură ca melița, cînd o vede lăcrămînd, se cătrănește foc și să răpștește (1908) / Mă-sa, o femeie vinjoasă, cu o gură ca melița, suflecată pînă-n genunchi, văzînd-o iar pleoștită și bocită, se cătrănește foc (1913) — *r. 15*, fato / tu fato (1908) / fă (1912) / fată (1913) — *r. 15–16*, Ce te tot bocești parcă te-ar fi părăsit mirele / Ce mi te tot bocești (1908) — *r. 17–25*, Saveta tresări [...] privirea i se îndulci / Saveta tresare înspăimîntată și abia poate bilbăi cîteva vorbe zdruncinate, nepricepute. Numai lacrimile îi curg părau-părau. Paraschiva se înhoalbă cu mirare și nu pricepe nimic. Din-

tru-nții i-e voia s-o probozească, s-o dezbetă de cap cu niște cuvinte aspre, ca să-i iasă din minte nălucirile. Dar unde-i vede ochii stinși, obrăjorii arși, unde o vede atîta de amărită, o pornire pripită de milă o cuprinde, înțelegînd parcă durerea mută ce se alină în lacrimile acelea. Și vocea i se înmoaie, privirea i se 'ndulcește (1908) / Saveta tresare spăimîntată și de-abia poate bilbăi cîteva vorbe zdruncinate. Lacrimile însă încep a-i curge și mai năvalnic. Mama se uită mirată la fată. Dintii vrea s-o ocărască, dar cînd îi vede ochii stinși, obraji arși, cînd o vede atît de prăpădită, o cuprinde mila și glasul i se înmoaie, privirea i se îndulcește (1913) — *r. 28–30*, Fata se opri [...] Zău, nimica / Fata se oprește-n prag, stă pe gînduri o clipă, apoi răspunde cu glas înăbușit: „Nimic, mămucă... Nimica... Crede-mă” (1908) / Fata se oprește în prag, stă o clipă pe gînduri, apoi răspunde cu glas năbușit: — Nimic, maică... Nimica... Zău nimica... (1913) — *r. 31*, Mama privi / Lelea Paraschiva se uită (1908) / Mama privește (1913) — *r. 31–33*, lung în urma ei [...] fata asta / lung după ea, dă din cap și bodogănește îngîndurată. — Are ceva... de bună samă, are ceva băiata asta... Sunt dureri mari, cari nu au cuvinte. Acestea pîlpăie, clocesc în adîncimile sufletului și-l ofilesc, îl mistuie cotropindu-l cu fiorii suferinței. De durerile acestea sunt chinuîți oamenii simpli, oamenii bătuți de vicleania vieții, sufletele izărite de soarte cari nu se pot des-tăinui nimănui, ci se firimituresc, se petrec stinghere, cum se petrece o luminiță de ceară (1908) — *r. 31–32*, Mama privi lung în urma ei, clatină din cap și bombăni / Mama privește lung în urma ei, clatină din cap și bombăne (1913).

P. 13, r. 1, se opri / se oprise (1908) / se oprește (1913) — *r. 2*, mamei / mamei sale (1908) — *r. 2*, toată durerea / toate stavilele durerii (1908) — *r. 3–4*, Simțea limpede [...] începură a-i tremura (fragmentul lipsește în var. 1913) — *r. 3*, cum îi / cum i se (1908) — *r. 4*, Genunchii / Și genunchii (1908) — *r. 5*, și-și lipi fruntea de pămînt / și-și alipi fruntea de pămîntul înșetat (1908) — *r. 6*, îi secaseră / i se secaseră (1913) — *r. 7*, plînsului uscat / plînsului înecat (1913) — *r. 8*, sugrumă sufle-

tele / sugrumă sufletul (1913) — *r. 8–14*, Părul ei bălan [...] o povestire urită / Părul ei bălan se zbătea ca un pește lângă trupul întins între mușinoarele firelor de păpușoi. O adiere blândă, lină, se furișă printre foile jumătate verzi, jumătate galbene, ale cucuruzului. Spicele fișăiau tainic și-si plecau capetele posomorite, ferindu-se de arșița moleșitoare care le înțepa de sus. Și, un șopot mohorit se lămurea parcă din freamătul frunzelor sulite (1908) (fragmentul este îndepărtat din var. 1913) — *r. 14*, se deslușea / se deslușește (1912) — *r. 15–16*, Pe Saveta o cutremură un fior de fierbințele din creștet până-n tălpi / Pe Saveta o cutremură un fior fierbinte din creștet până-n glezne (1908) / Un fior de fierbințele o cutremură (1913) — *r. 17*, murmură / murmură (1908, 1913) — *r. 19–26*, De trei săptămîni îi furnică [...] gîndul acesta / De trei săptămîni îi țiuește-n urechi un susur... îi țiuește ca un bocet de moarte. Atunci îi deslucise întiași dată, atunci cînd îi spuse Florica pădurarului că se-nsoară feciorul popii, domnișorul. Și-atunci a simțit cum i se înfige o săgeată otrăvită în inimă (1908) — *r. 20–22*, îi spuse Florica pădurarului că feciorul popii se însoară, feciorul cel mare, cel de se face doftor, cel care... / Florica pădurarului îi spuse că feciorul popii se însoară (1913) — *r. 25–26*, își zisesese dînsa atunci, și de-atunci o muncește mereu gîndul / și-a zis ea atunci, și de atunci mereu o muncește gîndul (1913) — *r. 28*, cînd se gîndește / gîndindu-se (1913) — *r. 29–33*, Își închează [...] ai păcătuit (îndepărtat din var. 1913) — *r. 30*, pe bulgării / pe brujii (1908) — *r. 30–31*, se blestemă într-una și-si zice / se blastămă într-una (1908) — *r. 32–33*, Te-a bătut Dumnezeu, nerușinato, fiindcă ai păcătuit / Tu... tu... nerușinată... tu... (1908) (îndepărtat din var. 1913).

P. 14, r. 1–3, Dar apoi, repede, fără nici o trecere, o năpădesc alte amintiri, lumea i se pare că se înseninează, și-i pare rău că-si afurisește iubirea / Dar apoi, repede, o năpădesc alte amintiri, lumea i se înseninează și-i pare rău că-si afurisit iubirea (1908) / Dar apoi, repede, fără nici o trecere, o năpădesc alte amintiri. Lumea i se înseninează și-i pare rău că-si afurisește iubirea (1913) —

r. 3–7, O rază dulce [...] frumoasă, fermecătoare / O rază dulce de nădejde străbate, rînduiește gîndurile încilcite, cum străbate lumina soarelui prin vîlul de nori plumburii după o furtună de vară. Și vuietul cel strasnic înceată, răzbit de adierile trecutului. Unde rătăcitoare de răvneală mîngăie în treacăt ierburile zbircite de secetă. Floricelele pîrlite filfăie inviorate, sorbind cu sete aburii umezi (1908) — *r. 6*, i se desfășoară / i se desfășură (1912) — *r. 8*, Era spre toamnă / Era de toamnă (1908) — *r. 8*, era pe vremea / pe vremea (1913) — *r. 9*, încă / însă (1912) — *r. 9*, împlinise / împlinise bine (1908) — *r. 10*, De-abia în vara / În vara (1908) — *r. 11*, la horă / la joc (1908) — *r. 11*, ziceau oamenii / ziceau (1908) — *r. 13*, holdă / o delnicioară de holdă (1908), — *r. 14–15*, Și feciorul popii era boier... boier mîndru (îndepărtat din var. 1913) — *r. 14–15*, boier... boier mîndru / domnișor... domnișor mîndru (1908) — *r. 15–16*, iar el / și el (1908) — *r. 16*, dacă nu i-e frică / că nu se teme (1908) — *r. 17*, Dar încă / Dar (1908) — *r. 18*, nu i-e frică și că / nu se teme, că (1908) — *r. 19*, a zis / zise (1908) — *r. 19*, că are s-o însoțească / c-a petrece-o (1908) — *r. 20*, să nu-i fie frică... Și ei / să nu se teamă... Savetii (1908) — *r. 20*, tare rușine, și / rușine, iar (1913) — *r. 21–22*, la început, de-abia putu să bolborosească ceva / dintru-ntii abia putea bolborosi o vorbă (1908) — *r. 23*, Pe urmă totuși / Pe urmă (1908) — *r. 23–24*, boierul era tare vorbăreț / domnișorul era tare vorbăreț (1908) / boierul era vorbăreț (1913) — *r. 24–26*, multe lucruri vesele, de cari trebuia să ridă cu hohot și altele duioase, de cari îi venea să plîngă / multe și de toate (1913) — *r. 25*, duioase / înduioșătoare (1908) — *r. 26–27*, Și-apoi avea boierul [...] și-ți încălzea inima / Și-apoi domnișorul avea un glas moale ca mătasa, de-ți netezea și-ți încălzea inima (1908) / Și-apoi avea un glas moale ca mătasa care te mîngăia și te încălzea (1913) — *r. 28–31*, Și avea niște ochi [...] Și-i sta tare bine așa / Și avea niște ochi mari, negri, și pe obrazul sting în dreptul mustăcioarei de-abia mijite, un semn cit un pui de linte. Și-i stătea bine așa (1913) — *r. 32–33*, Și a tot povestit [...] c-a isprăvit / Și-a tot grăit domnișorul... a grăit și nu i-a

stat în loc gura nici oleacă. I-a spus c-a gătat (1908) — *r. 32*, boierul / feciorul popii (1913) — *r. 33*, o clipă / oleacă (1912, 1913).

P. 15, r. 1, cit mai lung / cit de lung (1908) — *r. 3*, boierul s-a oprit / s-a oprit domnișorul (1908) — *r. 5*, mărunte / mărunțele (1908) — *r. 6-7*, Și s-a oprit [...] Ș-atunci boierul / Și Saveta încă s-a oprit, măcar că-i spunea oarece să nu stee-n loc... Și-atunci domnișorul (1908) — *r. 7-8*, a tăcut și a luat-o / a luat-o (1913) — *r. 8-9*, suptă și rece / rece (1908) — *r. 11*, și inima / iar inima (1913) — *r. 11-12*, Și feciorul popii a început / Feciorul popii începu (1908) — *r. 13*, vorbelor lui / vorbelor (1908) — *r. 14*, Și feciorul popii / Și domnișorul (1908) — *r. 15*, să-l respingă / să scape (1908) — *r. 15*, i-a zis cu voce răgușită / i-a zis (1913) — *r. 16*, Boierule, fii bun și mă lasă-n pace / Domnișorule, fă bine și-mi dă pace (1908) — *r. 17*, și mai pățimaș / pățimaș (1913) — *r. 17-27*, Și-n minutul acela [...] dînsa nu i s-a mai împotrivit / Și-n clipa aceea a simțit Saveta cum i se aprinde tot singele, cum o pătrunde o fierbințeală, cum îi cad brațele. Și domnișorul a putut face orice cu dînsa, căci nu i s-a mai împotrivit (1908) / Și-n minutul acela [...] ea nu s-a mai împotrivit (1913) — *r. 22-29*, Era noapte cum se cade [...] să nu-mi faci rușine / Era noapte cum se cade cînd a ajuns acasă și mă-sa a sfădit-o... a sfădit-o ca pe o slujnică rea. Atunci nu i-a păsă de dojana aceea și nu s-a înspăimîntat de cuvintele de hulă. Acuma însă-i răsună-n urechi ca o vijelie, acumă le aude mereu și auzindu-le se-ngrozește: — Ai grijă, fată, ai grijă! Îți poartă cîntea, îți poartă omenia, să nu cumva s-aud o vorbă slabă despre tine! Să nu mi te-mpîngărești, să nu mă faci de ocară la lume (1908) — *r. 27*, fato / fă (1912, 1913) — *r. 29-34*, că de mi-i face [...] Saveta nu mai avea / că de-mi faci rușine, cu minile mele te-oi sluti și slută te-oi alunga din ocolul meu să te duci încotro te-or îndrepta ochii, și să nu-ți mai aud nici de nume! Și a doua zi Saveta iară s-a întîlnit cu domnișorul. Și de nu-l vedea trei zile, Saveta nu mai avea (1908) / că de mi-i face, cu miinile mele te-oi sluți și, slută, te-oi goni din ograda mea, să te duci unde te-or duce ochii, să

cerșești pomană oamenilor fără milă și să nu-ți mai aud de nume! A doua zi însă Saveta iar s-a întîlnit cu feciorul popii. Și de nu-l vedea două zile, nu mai avea odihnă (1913).

P. 16, r. 1-3, Și odată [...] floare neudată... / Și odată cînd a fost dus de-acasă pe-o săptămînă, Saveta s-a îmbolnăvit și s-a topit ca o floriceică neudată (1908) (fragmentul este îndepărtat din var. 1913) — *r. 4-6*, Ca niște fulgerări senine [...] poftă de viață / Ca niște fulgerări senine i se pîrîndă toate-toate prin minte. Și parcă fața i se îmbujorează, parcă-i vine iar dorul de viață (1908) / Ca niște fulgerări senine i se perîndă acumă toate prin minte. Și fața parcă i se mai înseninează (1913) — *r. 7-13*, Dar gîndurile triste [...] cel mai rău străin / Dar o copleșesc iarăși gîndurile triste și sufletul ei amărit se zbuciumă, se pierde în prăpastii. În vîlmășeala sufletului, Saveta nu se mai poate dumeri. Îi vine-n minte cum o înconjură acumă cînd o întîlnește pe uliță, cum se întoarce în altă parte și se face a n-o aude cînd îi dă ea binețe, cum i-e mai străin ca un străin rău (1908) / Dar gîndurile triste o cîtropesc iar numaidecît aducîndu-și aminte cum o ocolește acumă cînd o întîlnește pe uliță, cum întoarce capul și se face a n-o auzi cînd îi dă binețe, cum e străin ca cel mai rău străin (1913) — *r. 10*, ocolește / înconjoară (1912) — *r. 13-27*, Și inima stă să-i pleznească de durere [...] să se tîrască pînă acasă / Și inima stă să-i pleznească de durere. Și nu mai poate nădăjdui că zvonurile ce se aud să fie numai clevetiri. Totuși ar vrea să mai dea o dată față cu el, să-și cetească din ochii lui osînda. Și a fost de cîteva ori... a fost pînă la vranița ogrăzii lor, dar n-a putut pune mîna pe zăvod. Cuprînsă de o sîială firească, buimăcită de rușine, o podidise plînsul ș-abia-abia fusese în stare să se tragă pînă acasă (1908) (fragmentul este îndepărtat din var. 1913) — *r. 22*, Apoi [...] trebuia / Ș-apoi iar vrea să se mulcomească, să se mîngăie... Da, așa a trebuit (1908) / Caută să se mîngie zicîndu-și că așa trebuia (1913) — *r. 23-24*, i-a fost scris / i-a fost scrisă (1908) — *r. 26*, El e boier (îndepărtat din var. 1913) — *r. 26-28*, El e boier [...] unei puteri vrăjmașe / El e domn și trebuie să-și capete

nevastă domnișoară. Dar mintea ei zăpăcită se împotri-
vește dirz (1903) — *r. 29*, Nu-i adevărat!... Nu-i adevă-
rat! (fragmentul este îndepărtat din var. 1908, 1913) —
r. 30, Și-i / Îi (1908) — *r. 37—33*, o rușine grozavă...
Vorbele i se îngrămădesc în gît și nu le poate rosti, cu
toate că simte cum o sugrumă / rușine grozavă, că...
Vorbe multe i se grămădesc în gît, și se stavilesc de nu le
poate rosti. Și vor s-o zugrume (1908) / Vorbele i se îngră-
mădesc în gît și nu le poate rosti deși simte cum o su-
grumă (1913).

P. 17, r. 1—5, Soarele se grăbește [...] dealurilor din
față / Soarele trecuse de mulțisor peste răscrucile bolții
înfierbîntate ș-acuma se grăbea cu pași de uriaș spre
asfințitul roș ca singele. O vreme rătăci printre piscurile
rumenite, apoi se scufundă încetinel, improșcînd o ploaie
de lumină ruginie pe crestele munților din față (1908)
(fragmentul este îndepărtat în var. 1913) — *r. 6—7*, În
casa lui Ion Prundaru [...] s-au așezat la masă / În bor-
deiul lui Ion Prundaru, la lumina înăbușită a unui
opaiț, stăpîni și lucrători s-au așezat la cină (1908) /
În casa lui Ion Prundaru, la lumina înăbușită a opaițu-
lui, oamenii s-au așezat la masă (1913) — *r. 7—10*, To-
ropiți de munca zilei [...] din cînd în cînd (îndepărtat
în var. 1913) — *r. 8*, mîncîncă / oamenii îmbucau (1908)
— *r. 9*, țupăitul buzelor (transcris după var. 1908. În
ediții: „țopăitul buzelor”) — *r. 9*, se aude / se auzea
(1908) — *r. 11—12*, Pe la sfîrșitul mesei însă inimile se
dezmoțesc. Deodată, prundarul își înalță glasul / Cătră
sfîrșitul mesei însă inimile se dezmoțiră. Glasuri do-
moale, necăjite, tînguirile sufletelor obidite, izbucneau
crîmpoțite din piepturi. Și suspinele înlănțuite răspîn-
deau o jale amară, rătăceau ca niște vaiere inecate în
liniștea apăsătoare a hrubei. Deodată prundarul înalță
vocea (1908) / Pe la sfîrșitul mesei inimile parcă se mai
dezmoțesc. Prundarul înalță glasul (1913) — *r. 14—20*,
Un moșneag [...] ștergîndu-și mustățile / Un moșneag
alb ca oaia, cu obrajii pămîntii, icnește greoi și clatină
din cap. O femeie zăcută de vărsat, cu spete bărbătești,
își proptește lingura de ghizdul blidului și privește între-
bătoare împrejur (1908) (fragmentul este îndepărtat în

var. 1913) — *r. 23*, i se pare că se năruie casa / parcă
casa se năruie (1908) — *r. 24—33*, Din dosul unui deal
[...] în bezna nopții / De după coastă răsare luna. Zgri-
buroasă, ca un sloi de gheață se leagănă în văzduhul înste-
lat. Un păinjenis de lumină albă tremură peste desişurile
codrilor adormiți (1908) — *r. 28—p. 18, r. 10*, Pe cărarea
din porumbiște [...] nour negru ca jalea / Pe cărarea din
porumbiște, scîrțăie țărîna sub leopăitul unor pași gră-
biți. În buruiene, licuricii sclipesc ca niște steluțe verzi,
ca niște ochi vrăjmași, zvăpăiați... Și riul mugește sălba-
tic în bezna nopții (1908) — *r. 28—29*, ca o smintită / ca
o năucă (1913) — *r. 34*, Un vînt rece, umed înviltorește
luciul oțelos / Un vînt rece înviltorește luciul oțelos al
apelor (1908) / Un vînt rece, umed viltorește luciul oțelos
al apei (1913) — *r. 34—p. 18, r. 7*, Zbîrciturile argin-
tite [...] și o acoperă / Zbîrciturile argintite se adună, se
încurcă și se sparg. O mogâldeață diformă plutește ane-
voie din sus de zăgazuri. Valurile o înhață în pripă și o
aruncă în mijlocul vojlui, spumos și alb ca laptele stre-
curat. Și virtejurile o îndeasă în fundul hîlburei, o dră-
măluiesc, o trîntesc la margine și o astupă (1908).

P. 18, r. 7—8, cu nisip mărunt ca pinza zăbranicu-
lui / cu nisip gloduros ca pinza zăbranicului (1908) /
cu nisip mărunt ca ochii pinzei zăbranicului (1913) —
r. 9—10, Luna zimbește ca un om nepăsător și se ascunde
la spatele unui nour negru ca jalea / Luna zimbește nepă-
sătoare și s-ascunde repede în sînul unui nor negru ca
jalea (1908) / Luna zimbește ca un om nepăsător și se
ascunde îndată la spatele unui nour negru ca jalea (1913).

P. 19

RĂFUIALA

I. A apărut mai întîi în *Luceafărul*, VIII (1909), nr. 9
(1 mai), p. 203—206 și nr. 10 (15 mai), p. 230—234.
Retipărită în volumele *Frămîntări*, 1912, p. 99—125;
Mărturisire, 1916, p. 9—33; *Răfuiala*, 1919, p. 135—158;
Cuibul visurilor, 1927, p. 223—243 și *Oameni de pe Someș*,
1936, p. 25—41. În ms. rom. 4054, f. 15—26 de la B.A.R.
textul autograf al nuvelei poartă titlul *O femeie și doi*

bărbați și e datat: 28 ianuarie 1909, iar eroina se numește Florica (la f. 18, *Saveta*).

II. Nuvela a fost scrisă la Prislop. Conflictul ei va fi reluat, pe un plan mai larg, în *Ion*. De altfel, în roman, numele eroinei — Florica — coincide cu cel al protagonistei din prima variantă a nuvelei. O intrigă similară se găsește și în nuvela *Hora morții*, cu o rezolvare diferită. În orice caz, dacă nuvela *Rușinea*, plăsmuită tot în epoca de pregătire a trecerii scriitorului în România, a constituit unul dintre acele „exerciții” în „cîmpul vieții rudimentare” de care vorbea George Călinescu¹ pentru *Glasul pămîntului*, *Răfuiala* credem a fi însemnat — deși nemărturisit — un „exercițiu” similar pentru *Glasul iubirii* din *Ion*. Ambele, de altfel, au ca punct de plecare înăbușirea pornirilor firești, a căror izbucnire duce la un deznodămînt violent similar.

Similitudinile și acest caracter de exercițiu l-au determinat pe autor să n-o mai reproducă după apariția romanului, deși povestirea nu e lipsită de virtuți artistice. Într-o cronică prilejuită de publicarea lui *Ion*, Mihail Sorbul așeza *Răfuiala* printre puținele nuvele ale lui Rebreanu care „au făcut de multă vreme să se întrevadă ivirea unui romancier”².

III. Textul primei tipărituri urmează îndeaproape varianta autografă (ms. 4054, f. 15—26). Publicarea nuvelei în paginile *Luceafărului* și — de presupus — exigențele revistei sînt salutare în evoluția limbii literare a scriitorului. Numeroase expresii și construcții dialectale din manuscris (ex.: „Obrajii i se încruntară, apoi minten se îngălbejiră...” — ms. f. 21 — sau „...prinse el însuși vorbă cu Tănase. Ș-au vorbit ca doi pretini buni” — ms. f. 19) sînt părăsite și înlouuite.

Tipărirea lucrării în volum (1912) prilejuiește scriitorului noi și sensibile îmbunătățiri stilistice. Mai puțin

¹ Cf. G. C., *Liviu Rebreanu, Studiu critic*, Iași [1939], p. 9.

² Cf. Mihail Sorbul, „*Ion*”, *roman de Liviu Rebreanu, Lamura*, II (1920), nr. 2 (decembrie), p. 254.

numeroase, intervențiile autorului în variantele din 1916, 1919 păstrează același caracter. Din păcate, unele îmbunătățiri aduse variantei 1919 dispar în procesul „definițivării” textului. În parte, aceasta se datorește și faptului că revederea nuvelei cu prilejul publicării ei în volumul *Cuibul visurilor* (1927) are la bază o variantă depășită (1916). Ultima ediție reproduce aproape integral varianta 1927, aceasta din urmă prezentînd modificări substanțiale față de toate edițiile anterioare. Cercetarea variantelor reliefează, concomitent cu strădania permanentă a scriitorului de cizelare a expresiei literare, și greutatea cu care Rebreanu izbutește să-și realizeze această evidentă intenție. Două exemple:

„Bucătăreasa [...] se bălăcea în răstimpuri pe lîngă mesele încărcate...” (1909, 1912, 1916, 1919)
„Fulgii se legănau în aer, căzînd fără zgomot și lăsfîndu-se peste straturile de zăpadă sfărîmăcioasă” (1909, 1912, 1916, 1919).

„Bucătăreasa [...] se învîrtea în răstimpuri pe lîngă mesele încărcate” (1927, 1936)
„Fulgii se legănau în aer, căzînd fără zgomot și așternîndu-se peste straturile de zăpadă sfărîmăcioasă” (1927, 1936).

Cu toate că zecile de modificări aduse pe parcursul a 25 de ani (1909—1936) oferă imaginea maturizării artistice și însușirea unei tehnici narative superioare, ultima ediție nu este lipsită de forme inadecvate: „l-au gîtit de parcă să-i scoată sufletul” (p. 24, r. 10); „puhoiul de oameni se frămîntau” (p. 29, r. 33).

IV. Variante: P. 19, r. 4, pe laviță / pe lăicer (1909) / pe laiță (1912) — r. 7, gerul / gerul strașnic (1909) — r. 8, figuri de gheață / chipuri de gheață (1909, 1912, 1916, 1919) — r. 10, Iată, colo / Iacă, colo (1909, 1912, 1916, 1919) — r. 11, trup frumos / chip frumos (1919) — r. 13, jur împrejur / jur împrejur, uite, cum (1909) — r. 13, iezme pocite / iezme hide (1909) — r. 17, Își încrunță / Tocmai își încrunță (1919) — r. 20, se minji / se pocii (1909).

P. 20, r. 1, clipi vajnic / clipi aprig (1909) — r. 4—5, ce-i ținea încătușat / ce-i cotopea necurmat (1909) — r. 5, oboseală / oboseală moleșitoare (1909) — r. 6, din

inimă / prin inimă (1909, 1912, 1916, 1919, 1927) — *r. 7*, cu minia / cu furia (1909, 1912, 1919) — *r. 8*, nevasta / femeia (1909, 1912, 1916, 1919) — *r. 10*, sprijinindu-se / proptindu-se (1909, 1912, 1916, 1919) — *r. 11*, haine frumoase / haine mindre (1909) — *r. 12*, floriceică / o floriceică (1909, 1912, 1916, 1919) — *r. 13*, ajunsă de rouă / atinsă de rouă (1909, 1912, 1916, 1919, 1927) — *r. 15*, A luat-o / A căpătat-o (1909) — *r. 17*, ~~Să~~ audă nimic / să audă vorbe (1909) — *r. 18*, de nimica / de altceva (1909, 1912, 1916, 1919) — *r. 21*, obișnuită de mică / dedată de mică (1909) — *r. 22*, fusese în viață / fusese întreaga viață (1909) — *r. 25*, toți o iubeau / nu-și dau locul de dragul ei (1909) — *r. 26*, dar tot satul / dar pentru aceea tot satul (1909) — *r. 29*, tocmeala / tocmeală (1909, 1912, 1916) — *r. 31*, era flăcău / era ficior (1909).

P. 21, r. 1, cînd stătură / cînd stăteau (1909) — *r. 4*, din cosițe / de pe cosițe (1909) — *r. 4-5*, Și toate femeile au plîns / Atunci toate femeile plînseseră (1909) — *r. 5*, s-a cutremurat / se cutremura (1909, 1912, 1916, 1919) — *r. 8*, nu se sinchisea / nu se sfîrșea (1909) — *r. 17*, Totuși / Dar (1909, 1912, 1919) — *r. 21-23*, Cu toate că și lui i se părea că zîmbetul acela prea seamănă a plîns / Măcar că și lui îi părea că zîmbetul acela samănă cu plînsul (1909) / Măcar că și lui i se părea că zîmbetul acela prea seamănă a plîns (1912, 1919) — *r. 27-28*, pricina aceasta / pricina aceasta. Se drămluia într-o vîltoare de întrebări ce rămîneau totdeauna fără răspuns și deznodămînt (1909) — *r. 29*, clipă nenorocită / clipă nenorocoasă (1909) — *r. 30-31*, ale cărui slove îi înțepară auzul / a cărui slove îi înțepau auzul (1909) — *r. 32*, Și deodată / Deodată (1909) — *r. 33-34*, lucruri pe care nu le înțelesese / lucruri neînțelese (1909).

P. 22, r. 3, o baltă / un lac (1909, 1912, 1916, 1919) — *r. 4*, să se izbească / să se trîntească (1909) — *r. 4-5*, își aduse aminte / își aduse aminte acum (1909) — *r. 7*, și-a cătat / și-a căutat (1919) — *r. 14-15*, toate umbrele / toată umbra (1909) — *r. 16*, miez de noapte / cap de noapte (1909, 1912, 1916, 1919) — *r. 17-18*, Și-n capul satului se întorcea peste cîmp / Și-n capătul satului se

înturna peste hotare (1909) — *r. 19*, să / ca să (1919) — *r. 21*, toată ziua / toată ziua (1909) — *r. 25*, cu aceeași / tot cu aceeași (1909) — *r. 26*, să afle / de a afla (1909, 1912, 1916, 1919, 1927). În ed. 1936 L.R. corectează „să afle”, dar omite să anuleze prepoziția ce însoțea vechea formă verbală „de să afle”, scăpare pe care o corectăm — *r. 27*, să dea peste ceva / să dea de ceva (1909) — *r. 28*, știe lămurit / știe hotărît (1909) — *r. 32*, să se apuce / să se prindă (1909).

P. 23, r. 1-2, se făcu închis / se făcu o fire închisă (1909) — *r. 3-4*, să spună / să vorbească (1909, 1912, 1916, 1919, 1927) — *r. 6*, vicleșuguri / șiretlicuri (1909, 1912, 1919) — *r. 8*, îi trecea prin cap / îi tăia prin cap (1909, 1912, 1916, 1919) — *r. 12*, totuși / el totuși (1909) — *r. 13*, Acuma vrea să-i dea drumul / Acum vrea s-o sloboadă (1909) Var. 1919 contopește primele două fraze din paragraful nostru, îndepărtînd cuvintele citate. Din păcate, edițiile ulterioare 1927 și 1936 omit această intervenție — *r. 16*, Da / Da, vezi bine (1909) — *r. 18*, Că Tănase / Da' Tănase (1909, 1912, 1916, 1919) — *r. 18-19*, se duce la toate nunțile / ș-așa se poate duce la toate ospețele (1909) — *r. 20*, putea da seama / poate da seamă (1909, 1912, 1916) / poate da seama (1919) — *r. 22*, Își aducea aminte / Își aduce aminte (1909, 1912, 1919) — *r. 23*, l-au poftit / l-au chemat (1909) — *r. 25*, și Rafila / și femeia (1909) — *r. 26*, firește c-așa / vezi bine c-așa (1909) — *r. 27*, mirele nostru / împăratul nostru (1909) — *r. 34*, ea zimbește / ea zimbește de bucurie (1909).

P. 24, r. 1, de Tănase / că Tănase acolo va fi (1909) — *r. 2*, a zis / a zis numai (1909) — *r. 5*, au ieșit / au fost ieșit (1909) — *r. 6*, s-or duce / s-ar duce (1909, 1912, 1916, 1919) — *r. 7*, Toată noaptea / Noaptea întreagă (1909) — *r. 8*, pe jăratec / pe jar (1909) — *r. 9*, le îndura / le îndură (1916) — *r. 9-10*, l-au năpădit deodată și l-au gituit / îl năvăliră deodată și-l gituiră (1909, 1912, 1916, 1919) — *r. 11-12*, a adormit hotărît să nu se ducă / a hotărît că nu se va duce (1909) / adormi hotărît să nu se ducă (1912, 1916, 1919) — *r. 16*, că-i vremea să ple-

căm / că-i vremea de pornit (1909) — r. 19, Ne ducem / Da, duce-ne-om (1909) — r. 22, Fie / Apoi (1909) — r. 23, se aprinse / se aprinsese (1909, 1912, 1916, 1919) — r. 23, o poftă / pofta (1909) — r. 26—27, în hainele cele frumoase, în haine noi / în hainele cele mai frumoase, în haine nouă-nouțe (1909) / în hainele cele mai frumoase, în haine noi (1912, 1916, 1919, 1927) — r. 29—30, să-i citească gândurile cele mai ascunse / să-i pătrundă pină-n adîncul (1909: *adîncimile*) sufletului, să-i citească (1909: *cetească*) gândurile cele mai ascunse (1909, 1912, 1916, 1919) — r. 31, și pe fața ei / și-n fața ei (1909) / și în fața ei (1912, 1916, 1919) — r. 31—32, nici bucurie, nici întristare / nici urmă de bucurie (1909) — r. 33, tot stau așa / stau așa (1909, 1912, 1916, 1919).

P. 25, r. 1, tăcea / tăcea mulcom (1909) — r. 5, Mergem, Rafilo / Da, merge-om, Rafilă (1909) — r. 6, Cum crezi / Cum socoți (1909) — r. 7, cu glas stîns / cu o voce stînsă (1909) / cu voce stînsă (1912, 1916, 1919) — r. 8, Dar dacă / D-apoi dacă (1909) — r. 10, privi-n / privi țintă-n (1909, 1912, 1916, 1919, 1927) — r. 13, a pornit îndată / a pornit în pripă (1909, 1912, 1916, 1919) — r. 14, Haidem / Haida (1909) — r. 16, fuga / cu fuga (1909) — r. 19, îl aștepta în uliță / îl aștepta în drum (1909) / îl așteptă în uliță (1912) — r. 22, o izbeau / o izbeau pe Rafila (1909) — r. 24, i se încurcau / i se încurcară (1909, 1912, 1916, 1919) — r. 24, Un fior rece / Un vînt rece (1909) — r. 32, Toma veni / Toma venea (1909, 1912, 1916, 1919, 1927) — r. 33, încrestat cu flori / în crustat cu flori (1919) — r. 33, Rafila simți / Rafila simțea (1909).

P. 26, r. 5, cînd stoarsă, cînd iar plină / acuși scursă toată, acuși iar plină (1909) / acuși stoarsă, acuși iar plină (1912, 1916, 1919) — r. 5—6, Nuntașii, cu fețele învăpăiate, cu glasurile răgușite / Nuntașii nu mai puteau de voie bună. Cu fețele învăpăiate, cu glasuri răgușite (1909) — r. 6, horeau / horeau toți (1909) / horoiau (1919) — r. 7, îngînatul viorilor / îngînatul ceterelor (1909, 1912, 1919) — r. 11, se învîrtea / bălăcea (1909, 1912, 1916, 1919) — r. 14—15, bătea și ea cînd și cînd din picioare, scotocind prin oalele / bătea cînd și cînd mai scotocind

prin cele oale (1909) — r. 17—18, din capul mesei și, întorcîndu-se către nașul / din fundul mesii și, întorcîndu-se cătră nănașul (1909) — r. 18—19, închină cu glas potolit / îi închină cu voce astîmpărată (1909) / îi închină cu o voce astîmpărată (1912, 1919) / se închină cu o voce astîmpărată (1916) — r. 22, finii d-tale / tinerii miretei (1909) — r. 24, și tu / tu (1919) — r. 26, nașul / nănașul (1909) — r. 27, mai domol / mai potolit (1909, 1912, 1916, 1919) — r. 27, Ți-a dat / Ți-a cîstit (1909) — r. 29—30, i-ar fi fost / s-ar fi temut (1909) — r. 32, nașul / nănașul (1909) — r. 32, mai încet / mai domol (1909, 1912, 1916, 1919).

P. 27, r. 1, Așa, așa / Așadară (1909) — r. 8—9, Simțea și știa hotărît că trebuie să mai vină cineva / Simțea și știa de bună seamă că are să mai vină, că trebuie să mai vină cineva (1908) / Simțea și știa hotărît că are să mai vină, că trebuie să mai vină cineva (1912, 1919) — r. 10—11, și pină aici, s-a tot frămîntat / tot acolo i-a stat capul (1909) — r. 13, dacă nu-i ajunge din urmă / că oare nu-i ajunge (1909) — r. 14, o fi luat-o înainte / o fi mers mai nainte (1909, 1912, 1916) / mers mai înainte (1919) — r. 15, fel de fel / fel și fel (1909, 1912, 1916, 1919) — r. 16, fel de fel / fel și fel (1909, 1912, 1916, 1919) — r. 16, Un glas / Un glas lihăit (1909, 1912, 1916, 1919) — r. 19, casa cu cîntea / casa cu nunta (1912, 1919) — r. 19, s-a mirat grozav / n-a mai putut de mirare (1909) — r. 20, căci / că (1919) — r. 20, nu era acolo / nu era nicăiri (1909) — r. 20, S-a uitat / S-au uitat (1916) — r. 22, parcă un fel / un fel (1909) — r. 24, ca și cînd i s-ar fi luat / parcă i-ar fi luat (1909) — r. 25, uitîndu-se / și a intrat uitîndu-se (1909, 1912, 1916, 1919) — r. 29, a simțit / simțea (1909, 1912, 1916, 1919) — r. 33, Și pe la / Cătră sfîrșitul (1909) — r. 34, se deschide ușa / se deschise ușa în pripă (1909) / se deschise ușa (1912, 1916, 1919, 1927).

P. 28, r. 1, ca lumînarea / ca lumina (1909) — r. 7, I se părea / I se păru (1909, 1912, 1919) — r. 8, învîrte nebunește / învîrte roată nebunește (1909) — r. 13, Și de-acum încolo tot cheful i s-a dus / Și d-aici încolo toată voia și-o pierdu (1909) / Și d-aici încolo tot cheful i se duse (1912, 1916, 1919) — r. 14, i l-ar fi luat / i-ar fi

luat-o (1909) — *r. 15*, apoi i se îngălbeni / apoi într-atita se îngălbeni (1909) — *r. 15*, ca unui mort / ca un mort (1909) — *r. 15—16*, ce-l cuprinsese / ce-l cotopea (1909, 1912, 1916, 1919) — *r. 17—18*, se grămădi îndată iarăși pe laviță / se mototoli iarăși pe lăicer (1909) / se mototoli iarăși pe laiță (1912) / se grămădi iarăși pe laiță (1916) / se mototoli iarăși pe laviță (1919) — *r. 19*, își pleacă fruntea / își aplecă capul (1909, 1912, 1919) — *r. 20*, se revărsaseră / se revărsară (1912) — *r. 22*, lucea o văpaie / sclipea o văpaie (1909) — *r. 24*, planurile făcute / planurile făurite (1909, 1912, 1919) — *r. 27—28*, Cu buzele învinețite bombăni, iar ca prin vis (fragmentul lipsește în var. 1919) — *r. 28*, iar ca / ca (1909, 1912) — *r. 33*, Noroc, Tomo! strigă apoi Tănase iar / Noroc bun, Tomo, strigă Tănase (1909, 1912, 1916, 1919).

P. 29, r. 1, Auzise limpede glasul / Auzea limpede glasurile (1909) / Auzea limpede glasul (1912, 1916, 1919) — *r. 3*, însă prinse / însă îl pătrunse (1909, 1912) / însă îi pătrunse (1916) / îl pătrunse (1919) — *r. 6—7*, Da' și tu ai venit / Da' tu înc-ai venit (1909) — *r. 9*, Apoi ce să mai facem / D-apoi ce să facem (1909) / Păi ce să facem (1912, 1916, 1919) — *r. 9*, holtei / holteii (1916) — *r. 11*, spre Toma / iar spre Toma (1909, 1912, 1916, 1919) — *r. 12*, șfichiunia / plesnea (1909) — *r. 13*, Ai / Ha (1909, 1912, 1916, 1919) — *r. 18*, Apoi îl străbătu un fior rece / Apoi un fior rece îl străbătu (1909) — *r. 19*, purtindu-se astfel / cu astfel de purtare (1909) — *r. 20—21*, nu mai ia în seamă nimic astă-seară. A simțit el dinainte / nu mai bage în seamă de nimic în astă-seară. A simțit el înainte (1909) — *r. 23*, să se mai facă de ris / să se mai facă de minune (1909) — *r. 24*, Începu jocul / Se începu jocul (1909, 1912, 1916, 1919) — *r. 25—26*, încît bubuiau / de bubuiau (1909) — *r. 33*, puhoiul / povoiul (1909) — *r. 33*, se frământau / se zoleau și se frământau (1909).

P. 30, r. 2—3, la cei ce jucau / la jucăuși (1909) — *r. 5*, alt colț / colț (1919) — *r. 6*, spre dinsa / către Rafila (1909) — *r. 7*, iar se oprise / totdeauna se oprise (1909) — *r. 7—8*, se apropie încet / se apropie de pe laturi încet

(1909) — *r. 9*, în preajma ei / în preajma lor (1909) — *r. 10*, pași înapoi / pași îndărăt (1909) / pași (1912) — *r. 10*, nu se mai putu stăpini / nu se mai putu răbda (1909) — *r. 11*, pieptarul / pieptarul de dedesubt (1909) / pieptul (1916; greșeală de tipar) — *r. 12—13*, glas slab, tremurător / voce slabă, tremurătoare (1909, 1912, 1916, 1919) — *r. 14*, nici cir / nici o boabă (1909) — *r. 18*, un răstimp / un timp (1909) — *r. 28*, nevasta lui / femeia lui (1909, 1912, 1916, 1919) — *r. 33*, își pleacă obrazii spre obrazii ei / își pleacă obrazii către obrazii ei (1912) își pleacă obrazii ei (1912, greșeală de tipar).

P. 31, r. 2, în obraji / pe față (1919) — *r. 3*, i se părea / i se pare (1909, 1912, 1916, 1919) — *r. 5*, În clipa aceea, însă, o mină / O mină (1909, 1912, 1919) — *r. 8*, Lasă-i în pace / Dă-le pace (1909) — *r. 10—11*, cu ocaua mică / cu ocaua (1909, 1912, 1916, 1919, 1927) — *r. 12—13*, Se lăsă / Se lăsase (1919) — *r. 13*, laviță / lăicer (1909) / laiță (1912) — *r. 15*, Femeia e bună spinzurată / Femeia nu-i bună numai spinzurată (1909) — *r. 16*, degeaba crezi / degeaba socoți tu (1909) / degeaba crezi tu (1912, 1916, 1919) — *r. 20*, Acesta însă / Acesta (1909) — *r. 21*, Zău ești / Zău că ești (1909, 1912, 1919) — *r. 22*, ce să faci / de ce să te apuci (1909, 1912, 1919) / ce să te faci (1916) — *r. 27—28*, Ascultă ce-ți spun eu / Ascultă ce-ți spun eu — adăogă apoi, după o scurtă tăcere, cu glas mai lin — ascultă ce-ți spun eu (1909, 1912, 1919) — *r. 30*, tot așa / ia așa (1909) — *r. 30—31*, Ce te frământă / Ce te socoți (1909) — *r. 33—34*, se depărtă încet / se trase încet (1909).

P. 32, r. 5, s-o facă / să se apuce (1909) — *r. 6*, știa ce știa / și-o știa a lui (1909) — *r. 6—7*, povățuia mai stăruitor / sfățuia mai dinadins (1909) / povățuia mai dinadins (1912, 1916, 1919) — *r. 7—8*, ce trebuie / ce vrea (1909, 1912, 1916, 1919) — *r. 8—9*, gîndurile lui / hotărîrile lui / (1909, 1912, 1916, 1919) — *r. 10*, iad / iadu (1909) — *r. 13*, Bărbatu-i de vină / Bărbatu-i capu (1909) — *r. 14*, acuma deodată / acum odată (1909) — *r. 14*, se simți / se simțea (1909, 1912, 1916, 1919) — *r. 15*, se uita / se uită (1912, 1919) — *r. 15—16*, se mai amăra / se mai amări (1912, 1919) — *r. 16*, șoptindu-și / șoptind (1909) — *r. 17*, Bărbatu-i de vină /

Bărbatu-i capu (1909) — *r. 25*, spre amiazi / într-amiazi (1909) — *r. 28*, Păi știu / Da' știu (1909) — *r. 28*, M-aș duce / M-aș și duce (1909, 1912, 1916) — *r. 30*, mergem împreună! zise Toma repede / mergem laolaltă! zise Toma pripit (1909) — *r. 33*, stătea / sta (1909).

P. 33, r. 1, Bine! strigă în sfârșit / Bun! strigă în urmă (1909) — *r. 5*, se dezmoři / se dezmořiise (1909) — *r. 7*, pete luminoase / petece luminoase (1909) — *r. 9*, o spoială / o spoială rece (1909, 1912, 1916, 1919) — *r. 9—10*, deasupra pămîntului îmbrăcat în haină albă / pămîntului îmbrăcat în haina-i albă (1909) — *r. 11*, cotoșmăniți bine / îmbondoriți bine (1909) — *r. 12*, înaintau / pășeau înainte (1909, 1912, 1916, 1919) — *r. 14*, ca și cobitul / ca cobitul (1909, 1912, 1916, 1919) — *r. 15*, Măgură (transcris după ms. 4054, f. 25, 1909, 1912, 1916, 1919. În ed. 1927, 1936: *Măgura*) — *r. 17—18*, parcă toată grija lui ar fi fost / parcă numai de aceea avea grijă (1909) — *r. 18*, Mai în urmă / Mai-napoi (1909) — *r. 19*, tindălind / mai tindălind (1909) — *r. 20—27*, s-ajungă din urmă pe Toma, dar apoi iar rămîneau înapoi / s-ajungă în urma Tomii, dar apoi iar rămîneau de el (1909) / s-ajungă pe Toma, dar apoi iar rămîneau în urmă (1912, 1916, 1919) — *r. 22*, Și după o vreme / Și colo-ntr-o vreme (1909) — *r. 27—28*, și așternindu-se / și lățindu-se (1909, 1912, 1916, 1919) — *r. 30—31*, copacilor despuiați / copacilor dezbrăcați (1909, 1912, 1916, 1919).

P. 34, r. 4, așa că trebui / de trebui (1909) — *r. 4*, descheie sumanul / descopceie sumanul (1909, 1912, 1919) — *r. 4—5*, la gît / la grumazi (1909) — *r. 6*, de beregată / de gît (1909) — *r. 7*, străjuia drumul / străjuiau drumul (1909, 1912, 1916, 1919) — *r. 11*, în fața lui / înaintea lui Toma (1909, 1912, 1916, 1919) — *r. 12*, se uită repede / se uită în grabă (1909) — *r. 14*, doi logodnici / doi tineri îndrăgostiți (1909) — *r. 14—15*, dar ei totuși / totuși ei (1909) — *r. 16*, să plesnească / de să plesnească (1909) — *r. 24* de-acolo / așa de-acolo (1912, 1919) — *r. 24*, încît căzu / de căzu (1909) — *r. 25*, plop găunos / plop bortoș (1909) — *r. 25*, trebuia să vadă / trebui să vadă ea (1909) / trebui ea să vadă (1912, 1916, 1919, 1927)

— *r. 27*, pe timple / pe la timple (1912, 1916, 1919) — *r. 30*, gîfîituri grele / pîfăituri grele (1909) — *r. 30*, pe urmă / și-n urmă (1909, 1912, 1919) / și pe urmă (1916).

P. 37

M A R C S I

I. Se publică pentru prima oară. Versiunea autografă se află la B.A.R. în arh. L. Rebreanu I (1), ms. 18 și este semnată cu pseudonimul „Remy”.

II. Schița se numără printre cele mai vechi lucrări din ucenicia literară a scriitorului, fiind, după părerea noastră, anterioară celorlalte povestiri păstrate, în manuscris, pînă azi. Ea prezintă certe afinități cu literatura fără pretenție, întîlnită în numerele de duminică ale ziarelor vremii. Este de presupus că autorul se referă în primul rînd la ea cînd caracterizează începuturile sale în limba maghiară drept „literatură de salon”¹.

III. Versiunea manuscrisă este o transcriere efectuată pentru publicarea în presa budapestană, probabil în același timp cu rescrierea unor povestiri din ciclul *Szamárlétra*.

P. 49

SZAMÁRLÉTRA
(SCARA MĂGARILOR)

I. Se publică pentru prima oară. La B.A.R. se păstrează într-un caiet din arhiva Liviu Rebreanu I (1), ms. 17, numerotate cu cifre romane sub titlul ciclului, povestirile: IX. *A főhadnagy úr* [Domnul locotenent] (f. 1—9), datată din Gyula, la 27 ianuarie 1908; I. *Az ezredes legénye* [Zevrecul] (f. 10—16), datată din Pesta la 20 decembrie 1907; V. *A szakaszvezető* [Fruntașul] (f. 16, v. 23), *idem*, 28 decembrie 1907; VII. *A kadét* [Cadetul] (f. 23, v. —30), *idem*, 24—26 decembrie 1907; XI. *Az őrnagy* [Domnul Ironic] (f. 31—36), datată din Gyula, la 6 februarie 1908; VIII. *A hadnagy* [Sublocotenentul] (f. 36—44), neterminată.

¹ V. *Viața literară*, an X (1935), nr. 4 (15 decembrie 1935 — 1 ianuarie 1936).

Arhiva Liviu Rebreanu I (1), ms. 18, din aceeași colecție, cuprinde pe file separate o variantă a povestirii *Az őrnagy* [Domnul Ionică], păstrînd titlul ciclului, dar nenumeroată și semnată la începutul textului cu pseudonimul „Olly Olivér”. Tot aci se află și alte trei povestiri: *A hőzvitész* [Ostașul], *A káplár úr* [Domnul căprar] și *A őrmester úr* [Domnul plutonier], care se integrează ciclului *Szamárlétra* [Scara măgarilor], precum și fragmente, fără titlu, dintr-o variantă a povestirii *A főhadnagy úr* [Domnul locotenent].

II. Format la Școala reală superioară de honvezi din Sopron, absolvită în 1903, și la Academia militară din Budapesta, absolvită 3 ani mai târziu, activînd apoi ca sublocotenent în armata austro-ungară, era firesc ca Liviu Rebreanu să cunoască bine atmosfera cazonă, cu toate racilele ei, a împărăției habsburgice. Mai mult, deși ambiția l-a obligat să termine în bune condiții școala de cadeți, clasificat al treilea din 43 de absolvenți, iar Academia militară printre fruntași, Rebreanu n-a simțit, în fond, cum va mărturisi mai târziu, nici o atracție pentru cariera militară. Contactul cu satira lui Cervantes, Heine, Gogol sau Mikszáth Kálmán i-a stimulat de timpuriu formarea unui ascuțit spirit critic față de realitatea socială înconjurătoare. În literatura vremii sînt rare paginile care să egaleze sarcasmul la adresa armatei habsburgice din suita de povestiri *Szamárlétra* [Scara măgarilor]. Titlul însuși e o aluzie vizibilă la ierarhia militară.

Rebreanu apare, din acest punct de vedere, ca precursor al unui Iaroslav Hašek sau Miroslav Krleža; ceea ce îl definește este comicul tragic. În fiecare povestire este relatată, de obicei pe un ton glumeț, o încrîncenare de natură pasională cu sfîrșit tragic, și din care, totodată, nu lipsește un anumit sentimentalism romantic. Uneori chiar tensiunea este edulcorată printr-un final de melodramă.

Amintirile personale par să confere unor povestiri din ciclul *Szamárlétra* [Scara măgarilor] un interes documentar deosebit. Uneori, ca în cazul povestirii *A főhadnagy úr* [Domnul locotenent], se poate stabili chiar un paralelism între întâmplările eroului principal și cele din viața reală a autorului lor.

III. Toate variantele păstrate pînă azi reprezintă transcrierea unor manuscrise mai vechi, fapt ce explică și lipsa de ordine în succesiunea titlurilor numerotate din caiet, a datelor finale, absențele ce se pot observa în această înșiruire [arh. L. Rebreanu I (1), ms. 17], sau apelarea la pseudonime [arh. L. Rebreanu I (1), ms. 18].

Povestirile din caiet au fost reproduse în întregime în ediția de față, cu scopul de a respecta o anumită unitate de stil, deși manuscrisul, din pricina lacunelor, nu este întotdeauna pe deplin inteligibil. Am schimbat numai ordinea lor, folosînd în acest scop numerotarea titlurilor făcută de autor. La locul cuvenit în această succesiune am intercalat povestirile *A hőzvitész* [Ostașul], *A káplár úr* [Domnul căprar], *Az őrmester úr* [Domnul plutonier], care sînt transcrise definitiv de autor în vederea publicării, ca de altfel și schița *Marcsi*.

Autorul n-a tradus integral, în românește, decît două dintre povestirile cuprinse în ciclu: *Az ezredes legénye*, publicată sub titlul *Ordonanța domnului colonel*, iar mai târziu sub cel de *Zevzecul*, și *Az őrnagy*, tălmăcită sub titlurile *Domnul maior* (ms. B.A.R. 4056, f. 16—18), *Domnul* (*idem*, f. 11—15) și *Domnul Ionică* (*idem*, f. 1—10), toate nepublicate. De fapt, atît prima povestire, cit și cea de a doua nu erau simple traduceri, ci prelucrări, localizări.

Potrivit însemnărilor autografe lăsate de prozator, versiunea *Domnul Ionică* a fost terminată la 1 noiembrie 1908, în Frislop (B.A.R., ms. 4056, f. 1—10), după ce, în prealabil, acesta scrisese nuvelele *Codrea* (15 septembrie 1908) și *Ofilire* (15 octombrie 1908), apărute în toamna aceluiași an în *Luceafărul* (Sibiu). Cu *Domnul Ionică*

Rebreanu încearcă să se afirme în viața literară din vechiul regat. Pe fila 10 a aceleiași manuscris citim:

„Ilustrului domn

G. Ibrăileanu

Redactorul revistei *Viața românească*

Iași

4 Strada română 4

Ilustre domnule,

Îndrăznesc a vă trimite o povestire, rugându-vă totodată
că de-i bună s-o publicați în *Viața românească*, iar de-i
rea s-o aruncați în coșul de hârtie.

Cred, firește, că dacă lucrarea va fi bună, se va publica,
deși n-am nume care să sune bine.

Vă rog însă să binevoiți a mă înștiința în tot cazul despre
soarta povestirii, spre care scop îmi cer iar permisiunea a
alătura o carte poștală.

Honorarul, în caz favorabil, îl veți statori d-voastră.
Primiți asigurarea distinsei mele stime.

Liviu Rebreanu

Prislop“

Este semnificativ că tocmai frecventarea literaturii
române are darul de a influența în chip covârșitor chiar
și tonalitatea generală a tălmăcirii, unele pagini dezvă-
luind pasiunea cu care Rebreanu îi citea pe Creangă și
alți scriitori moldoveni. Criteriile sale artistice par a
indica intenția de a o scrie anume pentru ceea ce presu-
punea că satisface gustul criticului de la *Viața românească*.

În ediția noastră reproducem integral ambele tălmă-
ciri efectuate după povestirile din *Szamárlétra* (*Scara măga-
rilor*): *Zevzecul* [*Ordonanța domnului colonel*] și *Domnul
Ionică*. Prima lucrare fiind publicată de autorul ei, o
tipărim în vol. III, capitolul *Din periodice*, p. 255 (vezi
de asemenea *Note, comentarii, variante*, p. 415 din același
volum).

Un început de traducere al povestirii *A szakaszvezető*,
intitulat *Fruntașul* (*Din carnetul unui locotenent*), se păs-

trează la B.A.R. (ms. 4056, f. 48—50). Și acest fragment
il folosim în prezentarea textelor maghiare inedite, mar-
cându-i sfârșitul într-o notă de subsol (p. 142).

Povestirile din ciclul *Szamárlétra*, ca și celelalte lu-
crări din aceeași epocă, atestă o temeinică cunoaștere a
limbii maghiare încă de pe băncile școlii. Micile scăpări
ortografice sau sintactice se datoresc, ca în cazul caietului
din arh. L. Rebreanu, I (1), ms. 17, în special unei
grafii grăbite și nervoase, cum nu vom întâlni în general
mai târziu.

De aceea, intervenția noastră s-a redus la moderni-
zarea unor forme ortografice ori învechite (*sose*, în loc
de *sohse*; *lélegzeset*, în loc de *lélekzeset*; *pugris*, în loc de
bugris; *meg is*, în loc de *megis*; *nem is* în loc de *nemis* ș.a.),
păstrându-le însă când reprezintă modul de exprimare al
unor personaje (*cibill*, în loc de *civill*); la ortografierea
maghiară a unor cuvinte străine ori complet asimilate
(*cigaretáját*, în loc de *cigarettejét*; *ritmosos*, în loc de
rytmusos; *idillikus*, în loc de *idyllikus*; *sztereotip*, în loc
de *stereotyp*), precum și la corectarea tacită a unor în-
timplătoare și ne semnificative scăpări de literă.

Completările de litere și cuvinte au fost marcate în
text prin paranteze drepte. Alte modificări necesare le
menționăm mai jos: *úgi voltam*, în loc de *egy voltam*
(p. 59, r.18); *rarakodatt*, în loc de *rarakodat* (p. 61, r.13);
tábornóknéra, în loc de *tábornékra* (p.76, r.10); *magán-
fogságosok*, în loc de *magány, fogságosok* (p.124, r.17);
fogatni, în loc de *fogni* (p.128, r.5); *magam*, în loc de
magamat (p.133, r.26); *a fejéből*, în loc de *a fejében* (p. 194,
r.20); *és én meg*, în loc de *és még én* (p.199, r.8); *hat-
vanegy*, în loc de *hetvenegy* (p.273, r.21); *emelkedésének*,
în loc de *emelkedésevelek* (p.301, r.11); *röviden*, în loc de
rövidesen (p.306, r.11).

P. 323

H R U B A

I. Se publică pentru prima dată, după manuscrisul
— neterminat — aflat la B.A.R. (ms. rom. 4056, f. 173—
174).

II. Fragmentul aparține celor dintii încercări navelistice ale scriitorului în limba română¹. Limba și stilul, conținând multe elemente dialectale (*minten; hăizaș; podmol; blodogori; minile; păreți; sîreaca*), pot fi raportate la forma altor scrieri, plăsmuite în Prislop (*Codrea și Ofilire*), apărute, ulterior, în revista *Luceafărul*.

Simptomatic în privința preocupărilor ce-l animau pe Liviu Rebreanu este faptul că pe versoul uneia din paginile manuscrisului (f. 174) sînt notate stihuri dintr-o poezie populară din Transilvania, ca de pildă:

„Nu-ți mai pune flori pe frunte
Că ți-o ieșit vorbe multe,
Las' să iasă, că nu-mi pasă,
Căci bădița-i dus de-acasă“ ș.a.

¹ Amintirile și portretele din primul jurnal al scriitorului (1907—1909), începuturile unor opere nerealizate (redușe la cîteva rînduri), caietele cu subiecte sau schițe de plan vor face obiectul unui volum de „mărturii“, „exerciții și moloz“ de la sfîrșitul ediției noastre.

CUPRINSUL

<i>Liviu Rebreanu</i>	V
<i>Lămuriri asupra ediției</i>	LXXIII

DIN VOLUME

Glasul inimii	3 (329)*
Ofilire	11 (339)
Răfuiala	19 (349)

ADDENDA (INEDITE)

Marcsi	37 (359)
Marcsi	43
<i>S z a m á r l é t r a</i> (<i>Scara măgarilor</i>)	(359)
Az ezredes legénye	49
A közvitéz	64
Ostașul	81
A káplár úr	98
Domnul căprar	110
A szakaszvezető	122
Fruntașul — <i>Din carnetul unui locotenent</i>	138
Az őrmester úr	153
Domnul plutonier	170

* Cifrele din paranteze trimit la pagina din *Note, comentarii, variante*.

A kadét	187
Cadetul	204
A hadnagy	221
Sublocotenentul	237
A főhadnagy úr	254
Domnul locotenent	276
Az őrnagy	299
Domnul Ionică	311
Hruba	323 (363)
<i>Note, comentarii, variante</i>	<i>327</i>

